

ΚΑΤΕΧΩΡΙΣΘΕΑΝ
70' ΑΥΓ. ΑΡΙΘ. 2868 A

ΓΑΣΠΑΡΗ Γ. ΜΙΣΤΑΡΔΗ

Ο ΒΙΒΛΙΟΦΥΛΑΞ

Σκοτεινός

ΑΙ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΟΙΚΟΝ. & ΕΜΠΟΡ. ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Α ΘΗΝΑΙ
ΤΥΠΟΙΣ ΣΤΥΛ. ΓΑΛΗΝΑΚΗ
ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ 27
1928

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Μακεδονία ἐθεωρεῖτο πάντοτε ως μία ἐκ τῶν μᾶλλον εὐνοηθεισῶν ὑπὸ τῆς φύσεως χωρῶν, τόσον διὰ τὸν μέγαν αὐτῆς φυσικὸν πλοῦτον, δσον καὶ διὰ τὴν καλὴν γεωγραφικὴν της θέσιν. Ἐν τούτοις, ἡ χώρα αὗτη οὐδέποτε παρουσίασεν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς εἰκόνα οἰκονομίας ἀνάλογον πρὸς τὸ φυσικὸν περιβάλλον καὶ τὴν ἔκαστοις γενικὴν τῆς τεχνικῆς κατάστασιν. Μόνον κατὰ περιόδους τινὰς παρατηρεῖται ἐν τῇ Κάτω Μακεδονίᾳ, ἵδιᾳ δὲ εἰς τάς παρακτίους περιοχάς, μεγάλῃ ἀνάπτυξις πολλῶν ἐκ τῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας. Χαρακτηριστικὰ ἐπίσης εἶναι καὶ αἱ συχνάκις παρατηρούμεναι μεταπτώσεις ἐν τῇ καθόλου οἰκονομικῇ ζωῇ τῆς χώρας ταύτης.

Εἰς τὶ δύμως ὁφείλονται τὰ οἰκονομικὰ ταῦτα φαινόμενα;

Εἰς τὸ ἕρωτημα τοῦτο προσπαθοῦμεν νὺν δώσωμεν ἀπάντησιν, ἔξετάζοντες διεξοδικῶς ἔνα ἔκαστον τῶν συντελεστῶν τῆς διαμορφώσεως τῆς οἰκονομίας. Κατὰ πόσον ἡ προσπάθειά μας αὕτη ἐπέτυχεν, θέλουσι κρίνει οἱ ἀναγνῶσται ἐν πνεύματι ἐπιεικείας, ἔνεκεν τῶν προβαλλομένων δυσχερειῶν, ἵδιᾳ ως ἐκ τῆς ἐλλείψεως καταλλήλων βοηθημάτων.

Κατὰ Νοέμβριον 1928

ΓΑΣΠΑΡΗΣ Γ. ΜΙΣΤΑΡΔΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

[Ἐν τῷ κατωτέρῳ πίγκι ἀγαράφονται τὰ κυριώτερα τῶν συγγραμμάτων, ἅτινα ἔχοντι μενούσαν ἡμῖν ὡς βοοθήματα διὰ τὴν συρραφὴν τοῦ πλεόντος έργου.]

ABEL O.	Makedonien vor König Philipp.	Leipzig	1847
ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ Γ.	Τὸ δροπέδιον τῶν λιμῶν τῆς βορειοδυτικῆς Εὔλλ. Μακεδονίας.	Αθῆναι	1925
ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ Α.	Ιστορία τῆς Ελληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας (2ο ἔκδοσις).	Αθῆναι	1928
ΑΡΓΥΡΟΥ Κ. καὶ Ν. ΜΙΚΕΛΗ	Ἡ Ελληνικὴ βιομηχανία (μετὰ καταλόγου διευθύνσεων τῶν κυριωτέρων ἔργοστασιών).	Αθῆναι	1925
BARBAGALLO C.	Tramonto di una civiltà (γαλλ.). μετάφρ. Le déclin d'une civilisation ou la fin de la Grèce antique).	Paris	1927
BELOCH K.	Griechische Geschichte (2ο ἔκδ.)	Berlin-Leipzig	
BURCKHARDT J.	Griechische Kulturgegeschichte (2ο ἔκδοσις).	Berlin-Stuttgart	
BURY J. B.	History of Greece to the death of Alexander the Great.	London	1924
BUSOLT G.	Griechische Staatskunde.	München	1920-6
CAVAIGNAC E.	Histoire de l' antiquité.	Paris	1913-7
CHARLESWORTH	Trade-Routes and Commerce of Roman Empire		1924
CLOTZ G.	Le travail dans la Grèce ancienne.	Paris	1920
»	La cité grecque.	»	1928
»	La civilisation Egéenne.	»	1923
COULANGES F.	La cité antique (28η ἔκδοσις)	»	1924
ΔΗΜΙΤΣΑ Μ.	Μακεδονικά		
A'	Ἄρχαια Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας		
Tόμ. Α'	Φυσικὴ Γεωγραφία	Αθῆναι	1870
Tόμ. Β'	Τοπογραφία	»	1874
Γ'	Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις.	»	1896
DROYSEN J. G.	Geschichte des Hellenismus. (Ἑλλήν. μετάφρ. Ἐκδόσις βιβλ. Μαρασλῆ).		1903
FICK A.	Vorgriechische Ortsnamen.	Göttingen	1905
ZΩΛΩΤΑ Ε.	Ἡ Ελλὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως.	Αθῆναι	1926
GUIRAUD P.	La propriété foncière en Grèce.	Paris	1893
HERTZBERG G.	Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart (Ἑλλήν. μετάφρ. Μ. Καρολί-		

		δον. "Εκδοσις Βιβλιοθήκης Μαρασλῆ).			
JIREČEK C.	Geschichte der Bulgaren.	Αθῆναι	1906-7		
KAERST J.	» des Hellenismus.	Prag	1876		
	(2a ἔκδοσις).	Leipzig-Berlin	1926		
KOKKINΗ I.	Tὰ Ἑλληνικὰ δάση (ὑποδειγμα- τικὴ διαχείρισις αὐτῶν).	Αθῆναι	1927		
KΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ B.	Μελέτη περὶ ἑξελληνισμοῦ τῶν ξένων τοπωνυμιῶν τῆς Μακεδ.	»	1925		
» »	La Macédoine et l' Hellénisme.	Paris	1919		
KΟΝΤΟΥ II.	Ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν δασικὴν βλάστησιν τοῦ Ἑλλη- νικοῦ κλίματος.	Αθῆναι	1909		
KΟΦΙΝΑ Γ.	Tὰ οἰκονομικὰ τῆς Μακεδονίας	»	1914		
MEYER E.	Kleine Schriften (2a ἔκδοσις)	Halle	1924		
» »	Geschichte des Altertums (5η ἔκδοσις).	Stuttgart-Berlin	1928		
MΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ K.	Στοιχεῖα Γεωλογίας Τόμος Β'	Αθῆναι	1894		
MIKEΛΗ N.	Ἡ βιομηχανία τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας.	»	1924		
MΟΜΜSEN TH.	Römische Geschichte ('Ἑλλην. μεταφρ. Μερ. Α' Ἐκδ. βιβλ. Μαρασλῆ).	»	1906-19		
NIESE B.	Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea.	Gotha	1899-1903		
ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ K.	Ιστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ κέν- τρον καὶ βάσιν τὴν Μακεδονίαν.	Αθῆναι	1923		
ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ K.	Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους (2a ἔκδοσις).	»	1925		
PINON R.	L' Europe et l' Empire otto- man (7η ἔκδοσις).	Paris	1917		
PITTARD E.	Les races et l' histoire.	Paris	1924		
» »	Les peuples des Balkans.	Genève-Paris	1920		
PÖHLMAN R.	Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der Antiken Welt (3η ἔκδοσις).	München	1925		
REY L.	Observations sur les premiers habitats de la Macédoine.	Paris	1921		
SOCIÉTÉ DES NATIONS	L' établissement des réfugiés en Grèce.	Genève	1926		
TARN W.	Autigonus Gonatas.	Oxford	1913		
TOUTAIN J.	L' économie antique.	Paris	1927		
TURCHI N.	La civiltà bizantina	Torino	1915		
XAPITAKΗ Γ.	Ἡ Ἑλληνικὴ Βιομηχανία	Αθῆναι	1927		
WACE and					
THOMPSON	The Nomads of the Balkans.	London	1914		
» »	Prehistoric Thessaly.	Cambridge	1912		

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

- (Ἐν τῷ κατωτέρῳ πίνακι δὲν συμπεριελήφθησαν τυπογραφικὰ τινὰ λάθη, ὅλως καταφανῆ ἐκ πρώτης ὄψεως).
Σελ.	2	στ.	36	ἀντὶ ἀνεκατέλαβε γρ. ἀνακατέλαβε
»	3	»	10 τὸ (⁹) δέον νὰ τεθῇ εἰς στ. 12 μετὰ τὴν λέξιν χρόνους	
»	4 ὑποσ. 1	»	2 ἀντὶ διάφοραι γρ. διάφοροι	
»	5	»	31, σελ. 14 στ. 26 καὶ 29, σ. 15 στ. 1 καὶ 6 καὶ σ. 23 στ. 33 ἀντὶ ὑψος γρ. ὑψος	
»	13	»	16, σ. 14 στ. 7 καὶ σ. 15 στ. 36 ἀντὶ ἡμίσυ γρ. ἡμίση	
»	14	»	18 ἀντὶ παρά- γρ. παραλ-	
»	16	»	τελευτ. ἀντὶ εὐρέα γρ. εὐρέα	
»	17	»	13 καὶ σ. 58 στ. 24 ἀντὶ εὐρεῖαν γρ. εὐρεῖαν	
»	17	»	15 ἀντὶ χαμηλὸς δύγκος γρ. δύγκος	
»	17	»	27 καὶ 30 ἀντὶ εὐρεῖα γρ. εὐρεῖα	
»	20 ὑποσ. 4	»	1 ἀντὶ Μυγδοίαν γρ. Μυγδονία	
»	23 ὑποσ. 2	»	3 » σελ. 217 γρ. 214	
»	24	»	9 » Πισιδερίου γρ. Πισοδερίου	
»	27	»	5 » θυνείων γρ. θυννείων	
»	27	»	6 » θυνεῖα γρ. θυννεῖα	
»	28 ὑποσ. 2	»	Κεφ. Α γρ. Κεφ. Β	
»	29	»	32 » μέρος μὲν γρ. μέρος	
»	30	»	('Ελιμείαν) γρ. ('Ελιμειαν)	
»	31 ὑποσ. 1	»	Geschichte Griechenlands γρ. Griechische Geschichte	
»	32	»	9 » IV γρ. VI	
»	34 ὑποσ. 1	»	4 » in Mazedonisch γρ. im mazedonisch	
»	»	» 6 » 34 Leipzig γρ. zu Leipzig		
»	36	»	Στρατονίκου γρ. Στρατονίκου	
»	41	»	ὑπὸ γρ. ἀπὸ	
»	45 ὑποσ. 1	»	1923 γρ. 1913	
»	46	»	ἀνωφέλων γρ. ἀνεφέλων	
»	52	»	μήνας γρ. μῆνας	
»	53 ὑποσ. 1	»	οὐ γρ. οὐχὶ	
»	55	»	ἐν γρ. ἐκ	
»	»	» 24 » Cephtlonica γρ. Cephalonica		
»	»	» 25 » σχηματίζουν γρ. σχηματίζουν		
»	»	» 35 » leucedermis γρ. leucodermis		
»	56	»	» ἀπαλασσόμενος γρ. ἀπαλλασσόμενος	
»	58 ὑποσ. 1	»	Geschichte Griechenlands γρ. Griechische Geschichte	
»	59	»	» 19 » ἔγχελνς γρ. δ ἔγχελνς	
»	59	»	» 26 » τὰς γρ. τὴν	
»	59	»	» 27 » καὶ καθ' γρ. καθ'	
»	60	»	» 10 » ποικίλλων γρ. ποικίλων	
»	60	»	» 16 » αὐτάρκες γρ. αὔταρκες	
»	61 ἐπικεφ.	»	» τῷ γρ. τῇ	
»	64	»	» 28-9 » ἐπικοινωνούντων γρ. ἐπικοινωνούσῶν	
»	71	»	» 21 » ἦ γρ. ἦ	

- » 73 » 21 » ὅχι μόνον αἱ Παραδουνάβιοι χῶραι γρ. αἱ Παραδουνάβιοι χῶραι ὅχι μόνον
 » 78 » 11 » καὶ γρ. κατ.
 » 82 ὑποσ. 1 » 1 » Geschichte Griechenlands γρ. Griechische Geschichte
 » 83 ὑποσ. 3 στ. 1 ἀγρὶ εἰς γρ. τὸ
 » 84 » 10 » ἐκτάσεσ, γρ. ἐκτάσεσι
 » 85 ὑποσ. 3 » 2 » Premyceniennę γρ. Prémycénienne
 » 89 » 5 » ὁρεσθίων γρ. ὁρεσθίων
 » 90 ὑποσ. 2 » Z. 33 γρ.Z. 30
 » 92 » 11 » ἐπιδράμοντι γρ. δηοῦσι
 » 93 » 15 » εἰσθε γρ. εἰσθαι
 » 96 » 24 » ἡ γρ. ὁ
 » 96 ὑποσ. 2 » ἀντὶ A 75 γρ. A 58
 » 96 » 3 » Δ 119 γρ. Δ 123 καὶ ἔξῆς
 » 97 » 4 » 4 » Geschichte Griechenlands γρ. Griechische Geschichte
 » 98 στ. 19 » Εὐρυπίδης γρ. Εύριπίδης
 » 98 ὑποσ. 4 » 127, 138 γρ. 137-138
 » 100 στ. 23 » δηνοίγησαν γρ. δηνεώχθησαν
 » 100 ὑποσ. 1 » Gesch. Griech. γρ. Griech. Gesch.
 » 100 στ. 30 » Σρυμόνος γρ. Στρυμόνος
 » 100 » 33 » Καρβουνίων γρ. Καμβουνίων
 » 100 » 34 » Κρούσσον γρ. Κρούσσον
 » 102 » 4 » προσεταιρίσθη γρ. προσηταιρίσθη
 » 105 » 1 » ποίᾳ τις γρ. ποιά τις
 » 105 » 27 » ποίᾳ τις γρ. ποιά τις
 » 109 » τελ. » εὑρυτάτους γρ. εὐρυτάτους
 » 110 » 10 » καλλύτεραι γρ. καλύτεραι
 » 110 » 27 » Δάρδανες γρ. Δάρδανοι
 » 110 » 58 » κηρύττουσι γρ. κηρύττουσι
 » 111 ὑποσ. 1 » 2 » Gesch. Griech. γρ. Griech. Gesch.
 » 117 » 37 » ἥτο, γρ. ἥτοι
 » 122 » 12 » προσεταιρίζοντο γρ. προσηταιρίζοντο
 » 126 ὑποσ. 1 » σελ. B 397 γρ. B σελ. 397
 » 128 » 30 » 705000 γρ. 750000
 » 131 ἐπικεφ. » § 24 γρ. § 23
 » 133 » 28 » τῷ γρ. τῷ
 » 135 » 35 » ἀνεῖωγόννησε γρ. ἀνεῖωγόννησε
 » 140 ὑποσ. » 1 » ἔδόσαμεν γρ. ἔδωκαμεν
 » 145 » 21 » ὀχυρωμένην γρ. ὀχυρωμένην
 » 147 » 34 » γενομένης γρ. γενομένης
 » 149 » 5 » (§ 121, II) γρ. (§ 12, II)
 » 150 » 8 » ἀπεχώρισέ γρ. ἀπεχώρησέ
 » 151 ὑποσ. 3 » 1 » εἰσβαλλόντες ἐν Μακεδονίᾳ γρ. εἰσβαλλόντες εἰς Μακεδονίαν
 » 151 ὑποσ. 3 » 3 » κέκτηται γρ. κέκτηνται
 » 154 » 10 » ἐν Μακεδονίᾳ γρ. εἰς Μακεδονίαν
 » 159 » » ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ γρ. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ
 » 11 ὑποσ. 1 » 3 » histoire Paris»γρ. histoire», Paris ΚΛΠ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Τὸ ὄνομα τῆς Μακεδονίας δίδεται συνήθως εἰς διόκληρον τὸ κεντρικὸν μέρος τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τὸ ὑπὸ τῶν ποταμῶν Στρυμόνος, Ἀξιοῦ καὶ Ἀλιάκμονος καὶ τῶν τούτων πολυαριθμῶν παραποτάμων διαφρέσμενον. Ο τοιοῦτος ὅμως καθορισμὸς τῆς θέσεως καὶ ἐκτάσεως τῆς χώρας ταύτης εἶναι γενικώτατος, καθόσον, τὰ μὲν δίκτια τῶν δύο πρώτων ἐκ τῶν ὡς ἀνω ποταμῶν ἐκτείνονται καὶ ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας, ἀντιθέτως δέ, ἀρχετοὶ ϕύακες καὶ τινες μικροὶ ποταμοί, εἰς ἄλλα ὑδρογραφικὰ δίκτυα ἀνήκοντες, ἀρδεύουσι περιοχὰς τινας αὐτῆς. Οὕτω τὸ νότιον ἥμισυ τοῦ Κοσσυφοπεδίου, τὸ ὑπὸ τοῦ παραποτάμου τοῦ Ἀξιοῦ Λεπανάκη διαφρέσμενον, ὡς καὶ ἡ παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Στρυμόνος ὑψηλὴ χώρα, δὲν δύνανται γεωγραφικῶς νὰ λογισθῶσιν ὡς Μακεδονικὰ περιοχά, ἐνῷ ἀντιθέτως, ἢ ὑπὸ τοῦ Δεβρόλη, παραποτάμου τοῦ Ἀφονοῦ, ἀρδεύομένη κοιλάς τῆς Μπιγλίστης ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν Μακεδονίαν παρὰ εἰς τὴν Ἰλλυρίαν.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν γεωγραφικῶν καὶ ἴστορικοὶ λόγοι καθιστῶσιγ ἐπιτακτικὴν τὴν ἐν τισι παρέκκλισιν, ἐκ τοῦ ὡς ἀνω γενικοῦ, διὸ τῶν δικτύων τῶν τριῶν μεγάλων τοῦ κέντρου τῆς Αίμικῆς Χερσονήσου ποταμῶν, καθορισμοῦ. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα αἱ περιοχαί, ἃς διαφέουν δ Ἀξιὸς κατὰ τὸν ἀνώτερον αὐτοῦ ϕοῦν καὶ οἱ παραπόταμοι αὐτοῦ Πιτσίνας, Ἀστυκός (Μπρεγκάλνιτσας) καὶ Βελίκας (Τρέσκας), δὲν ἔθεωροῦντο ὡς Μακεδονικά, ἀλλὰ τὸ μὲν λεκανοπέδιον τοῦ Τετόβου καὶ τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς κοιλάδος τοῦ Βελίκα ἐλογίζοντο ὡς τμήματα τῆς Ἰλλυρίας, ἢ πεδιάς Σκοπίων-Κουμανόβου· ὡς τὸ νοτιώτερον μέρος τῆς Δαρδανίας (Ἐντεῦθεν τοῦ Σκάρδου Δαρδανία), αἱ δὲ βορειοανατολικαὶ περιοχαὶ ὡς Παιονικαὶ καὶ Θρακικαὶ χῶραι. Ἀντιθέτως, ἀπὸ τοῦ 4ου π. X. αἰῶνος ἔθεωροῦντο ὡς Μακεδονικαὶ χῶραι αἱ παρὰ τὸν Νέστον περιοχαί, αἵτινες κείνται ἐκτὸς τῶν ὑδρογραφικῶν δικτύων τῶν προμηνησθέντων τριῶν μεγάλων ποταμῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφράγονται αἱ μεγάλαι περὶ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐκτάσεως τῆς Μακεδονίας δυσχέρειαι. Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι διὰ τὴν χώραν ταύτην νὰ διακρίνωμεν ἀφ' ἐνὸς μὲν γεωγραφικὰ δρια, ἀφ' ἔ-

τέρου δὲ ἴστορικὰ τοιαῦτα. Ὅχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὁ καθορι-
σμὸς τόσον τῶν μὲν, ὅσον καὶ τῶν δὲ παρουσιᾶς εἰ σὺ μικρὰς δυσκολίας.

II. Οὗτω πρὸς καθορισμὸν τῶν ἴστορικῶν τῆς χώρας δρίων δύναν-
ται νὰ ληφθῶσι δύο βάσεις, τὸ μὲν τὰ σύνορα τοῦ ἀρχαίου Μακεδο-
νικοῦ Κράτους κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ (4ος-2ος π.Χ. αἰών),
τὸ δέ, τὸ σύνολον τῶν περιοχῶν τοῦ κεντρικοῦ μέρους τῆς Χερσονῆ-
σου τοῦ Αἴμου, αἵτινες κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς καὶ Βυζαντινοὺς χρόνους
παρουσιάζοντο ὡς Ἑλληνικαὶ ἢ Ἰσχυρῶς ἔξελληνισμέναι. Ἐὰν ληφθῇ
ἡ δευτέρᾳ αὕτη βάσις, τότε τὰ ἴστορικὰ δρια τῆς Μακεδονίας συμπίπτουν
σι σχεδὸν καθ'ολοκληρίαν πρὸς τὰ γεωγραφικὰ τοιαῦτα, διότι ἀπασα ἡ
μεταξὺ Σκάρδου καὶ Ὁλύμπου ἀφ' ἐνός, Ὁρβήλου καὶ Πίνδου ἀφ' ἑτέ-
ρου χώρα, ἥδη ἀπὸ τῶν πρώτων μ. Χ. αἰώνων ἔχει πλήρως σχεδὸν
ἔξελληνισθῇ. Συνήθως ὅμως, πρὸς καθορισμὸν τῶν ἴστορικῶν δρίων
τῆς χώρας ταύτης, λαμβάνονται ὡς βάσις τὰ σύνορα τοῦ ἀρχαίου Μα-
κεδονικοῦ Κράτους.

Ἡσαν δὲ ταῦτα, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Φιλίππου τοῦ Β', πρὸς ἀνατολὰς
μὲν ὁ Νέστος, πρὸς νότον ἡ παραλία τοῦ Αίγαίου ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν
τοῦ ποταμοῦ τούτου μέχρι τῶν τοῦ Πηνειοῦ ὡς καὶ αἱ κορυφογραμ-
μαὶ τοῦ Ὁλύμπου, τοῦ Τιταρίου, τῶν Καμβουνίων, καὶ τῶν Χασίων,
πρὸς δυσμὰς δὲ ἡ δροσειρὰ τῆς Βορείου Πί. δου (Τύμφη, Βόιον). Ἐνῷ
ὅμως εἰναι γνωστὰ ἐπακριβῶς τόσον τὰ μεσημβρινά, ὅσον καὶ τ' ἀνα-
τολικὰ καὶ δυτικὰ σύνορα, μεγάλαι ἀμφισβητήσεις ὑπάρχουν ὡς πρὸς
τ' ἀκριβῆ ἀρκτικὰ τοιαῦτα. Οἱ πρὸς τοὺς Θράκας, Παίονας, Δαρδά-
νους καὶ Ἰλλυριοὺς ἀγῶνες, σχεδὸν διαφορεῖς μέχρι τοῦ τελευταίου βα-
σιλέως τῆς Μακεδονίας, συνεπάγοντο ἑκάστοτε ἔλαφρὰν μεταθέσιν αὐ-
τῶν, διὲ μὲν βορειότερον, διὲ δὲ νοτιώτερον, ἀναλόγως τῆς ἐκβάσεως
τῆς πάλης.

Καὶ κατὰ μὲν τὰ βορειοανατολικά, ἡ συνοριακὴ γραμμὴ τοῦ Μακε-
δονικοῦ Κράτους, μᾶλλον σταθερὰ κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, δέον νὰ τεθῇ
ἐν ταῖς κορυφογραμμαῖς τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Δυτικοῦ Ὁρβήλου.
Περαιτέρω ὅμως, ἐκατέρωθεν τῆς κοιλάδος τοῦ Μέσου Ἀξιοῦ, εἰναι
ἀδύνατον νὰ τεθῇ μία καὶ μόνη γραμμὴ. Ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Β' φαί-
νεται διτε εἰχε κατακτηθῆ πᾶσα ἡ μέχρι τῆς συμβολῆς τοῦ Ἐρι-
γόνος χώρα, ἀκολούθως ὅμως, κατὰ τοὺς πολέμους τῶν Δια-
δόχων, οἱ Παίονες ἀνέκτησαν τὸ μέχρι τῶν Σιδηρῶν Πυλῶν τιμῆ-
μα. Ἀντίγονος δ Γονατᾶς περὶ τὸ 275 π. Χ. ἀνεκατέλαβε τὴν χώ-
ραν καὶ ἔκτισε τὴν δχυρὰν πόλιν Ἀντιγόνειαν (¹) παρὰ τὸ σημερινὸν

(1) V. Colocotroni. La Macédoine et l'Hellénisme σελ. 42. W. Wood-
thorpe Tarn. Antigonos Gonatas σελ. 321.

Νεγκοτίν, Φίλιππος δὲ ὁ Ε' κατὰ τὸ 216 π. Χ. κατέλαβε τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἑλευθέρας Παιονίας, Βυλάζωρα⁽¹⁾ καὶ κατέκτησε πᾶσαν τὴν μέχρι τοῦ νοτιωτέρου μέρους τῆς πεδιάδος τῶν Σκοπίων χώραν, μεταθέσας οὕτω τὰ ὅρια εἰς τὰς κορυφογραμμὰς τῆς Πλασκαβίτσης καὶ τῆς Γκολεσνίτσης.⁽²⁾ Δυτικῶς τοῦ τελευταίου τούτου ὅρεινοῦ ὅγκου τὰ σύνορα, ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων Φίλιππου τοῦ Β', ἔκειντο ἐν ταῖς πρὸς βορρᾶν τῆς Πριλάπου κορυφογραμμαῖς⁽³⁾ ὡς καὶ ἐν ταῖς τῶν Ὁρέων τῶν Κρούσσων (Κρουσόβου).⁽⁴⁾ Ετι πλέον ὅμως ἀσαφῆ εἶναι τὰ βορειοδυτικὰ σύνορα. Φίλιππος δὲ Β' εἶχε κατακτήσει τὴν περὶ τὴν Λυχνίτιδα λίμνην καὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐριγόνος χώραν⁽⁵⁾, δὲν εἶναι ὅμως γνωστὸν ἂν αἱ περιοχαὶ αὗται εἶχον καὶ προσαρτηθῆ εἰς τὸ Μακεδονικὸν Κράτος, ὡς ἐπίσης καὶ ἂν διετήρησε τοῦτο ταύτας καὶ κατὰ τὸν κατόπιν χρόνους, ἥ ἐγκατέλειψεν αὐτὰς εἰς τὸν Ἰλλυριούς, διατηρῆσαν μόνον τὰς ὁχυρὰς θέσεις. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὅμεν, ἥ συνοριακὴ γραμμὴ πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὰς κορυφογραμμὰς τῆς Προστράνισκας, τῆς Βίγλας, τῆς Κράστας καὶ τοῦ Πετρίουν ἥ ἀντὶ τοῦ τελευταίου τούτου εἰς τὴν δυτικὴν ὅχθην τῆς Λυχνίτιδος λίμνης.⁽⁶⁾

III. Διὰ τὸν καθορισμὸν ἀφ' ἔτερου τῶν γεωγραφικῶν τῆς Μακεδονίας δρίων δὲν θὰ ἔπειπε νὰ ληφθῇ ὅπ' ὅψιν μόνον τὸ ὑδρογραφικὸν δίκτυον τοῦ κεντρικοῦ μέρους τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀλλ' ἥ γενικὴ τοῦ ἑδάφους διαμόρφωσις.

Ἡ Χερσόνησος τοῦ Αἴμου, ἥς ὡς ἀρκτικὰ ὅρια θεωροῦνται συνήθως ὁ Δούναβις, ἀπὸ τοῦ Βελιγραδίου μέχρι τῶν εἰς τὸν Εὔξεινον ἐκβιολῶν του καὶ ὁ παραπόταμος αὐτοῦ Σαῦος, ἀποτελεῖ ἐν γεωγραφικὸν σύνολον ὅλως διάφορον τῶν παρακειμένων χωρῶν τῆς Μέσης καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Ἐνῷ ἔκεινας χαρακτηρίζουν κυρίως αἱ μεγάλαι πεδιναὶ ἐκτάσεις, ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἐπικρατοῦσιν οἱ ὄρεινοὶ ὅγκοι καὶ τὰ ὑψίπεδα, μικρὸν δὲ ἐκτασιν αὐτῆς καταλαμβάνουσι τὰ βαθύπεδα. Ἐκτὸς τοῦ γενικοῦ τούτου χαρακτηριστικοῦ, ἥτοι τοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-

(1) Πολυβ. 5,97 5,108,160 Λiv. 22,25. 44,26 Δημίτσα Μακεδ. Γ. 1 σελ. 327.

(2) Heinrich Kiepert. Atlas Antiquus, Tab. V. Spruner. Historischer Hand-Atlas.

(3) Δημίτσα Μακεδ. Γ 1 σελ. 278

(4) Πολυβ. 5,21 18,30. Δημίτση Μακεδον. Γ 1 σελ. 357

(5) Ὁ Δημίτσας ("Αρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας 1ον Μέρος σελ. 5, 2ον Μέρος σελ. 1 καὶ 588) καὶ ὁ Petroff (Μακεδονία, Leipzig 1903) θέτουσι τὰ ὅρια τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους κατὰ τὰ μέρη ἔκεινα, δυτικῶς τῆς Λυχνίτιδος λίμνης. Ἀντιθέτως δὲ Κολοκοτρώνης (La Macédoine et l'Hellenisme σελ. 39) ἔχει τὴν γνώμην ὅτι τὸ λεκανοπέδιον τῆς Λυχνίτιδος λίμνης δὲν πρέπει νὰ περιληφθῇ ἐντὸς τῶν δρίων τῆς ιστορικῆς Μακεδονίας.

στον δρεινοῦ τῆς χώρας, κατὰ τ' ἄλλα ἡ Χερσόνησος τοῦ Αἴμου παρουσιάζει ἀρκετὴν ποικιλίαν ἐν τῇ διαπλάσει τοῦ ἔδαφους αὐτῆς. Γενικῶς δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐν αὐτῇ τρεῖς μεγάλας ζώνας. διηκούσας ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον, ἐκάστη τῶν διοίων παρουσιάζει σχετικὴν διοικομορφίαν ἐν τῇ μορφολογίᾳ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς.

Καὶ κατὰ μὲν τὰ δυτικώτερα αὐτῆς ἡ Αἰμικὴ Χερσόνησος καλύπτεται ὑπὸ σειρῶν παραλλήλων πτυχῶν σχηματιζουσῶν ὑψηλὰς ὁροσειράς. Ἡ γενικὴ τούτων κατεύθυνσις, διοία πρὸς ἐκείνην, ἦν παρουσιάζουν καὶ αἱ πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν καὶ τὸ Ἰόνιον ἀκταὶ εἶναι ΒΒΔ κατὰ τὰ βορειότερα, δπου αἱ ὁροσειραὶ αὗται φέρουσι τὰ γενικὸν τῶν Διαρικῶν Ἀλπεων ὄνομα, Β ἐν τῷ μέσῳ, δπου συνήθως καλοῦνται Ἀλβανικὰ Ὅρη καὶ ΒΒΔ ἐκ νέου κατὰ τὰ νοτιώτερα, δπου πρὸς βορρᾶν μὲν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἶναι γνωσταὶ ὡς σειραὶ τῆς Πίνδου, ἐν Πελοποννήσῳ δὲ φέρουσι διάφορα τοπικὰ ὄνόματα. Αἱ δροστοιχίαι αὗται τοῦ δυτικοῦ μέρους τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, αἵτινες πολλαχοῦ ὑψοῦνται καὶ ἐπέκεινα τῶν 2000 μ., ἐσχηματίσθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κατὰ τὴν Μειόκαινον διάπλασιν καὶ δὴ κατὰ τὴν Βινδοβίνειον καλούμενην ὁροφήν (¹), ἀποτελοῦνται δὲ κυρίως ἐξ Ἡωκαινικῶν, Κρητιδικῶν, Ἰουρασίων καὶ Τοιασίων πετρωμάτων. Ἐν τῇ ζώνῃ ταύτῃ, ητις καλεῖται συνήθως Πτυχώδης Ἄλινχισελληνικὴ Χώρα, ἐπικρατοῦσι τ' ἀσβεστολιθικὰ ὅρη καὶ αἱ ἄγραι φάραγγες καὶ μόνον στεναὶ τινες κοιλάδες μεταξὺ τῶν ὁροσειρῶν καὶ μικραί τινες πεδιάδες κατὰ τὰ παράλια, ἀπαντῶσι σποραδικῶς.

“Ολως ἀντιθέτως, κατὰ τ' ἀνατολικώτερα τῆς Χερσονήσου ἐπικρατοῦσιν αἱ διμάλαι ἐκτάσεις, βαθύπεδά τε (πεδιάς Κάτω Δουνάβεως, πεδιάδες Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ Θράκης) καὶ ὑψίπεδα (δροπέδιον Σαρδικῆς). Είναι ἀληθές, δτι καὶ ἐν τῷ τμήματι τοῦτο τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου οἱ δρεινοὶ δγκοι δὲν ἐλλείπουσιν, οὗτοι δμως, τὸ μὲν δὲν καταλαμβάνουσι καὶ τόσον μεγάλας ἐκτάσεις τὸ δὲ δὲν παρουσιάζουσι τὴν αὐτὴν πτυχώδη μορφήν, ἥν οἱ τοῦ δυτικωτέρου μέρους, ἀλλὰ φαίνονται ὡσεὶ λειψανα μεγάλων μαζῶν, ἀτινα παραμένουσιν ἀκόμη ὅρθια ἐνῷ τὰ πέριξ αὐτῶν τμήματα κατωλίσθησαν. Τῷ ὅντι, ὡς ἔξαγεται ἐκ τῶν γεωλογικῶν ἔρευνῶν (²), εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἔξετείνετό ποτε τραπεζοειδῆς χώρα ἐκ γρανιτῶν καὶ γνευσίων

(1) Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν δρέων τοῦ δυτικοῦ μέρους τῆς Αἰμικῆς Χερσονήσου ὑπάρχουν διάφοραι γνῶμαι. “Ορα Ed. Suess «Das Antlitz der Erde», Fr. Frech «Geologie Kleinasiens». Phillipson «Tectonique de l'Egée», Ph. Negri «Plissements et dislocations de l'écorce terrestre en Grèce», Fr. Nopcsa «Geologische Grundzüge der Dinariden», κλπ.

(2) Μητσοπούλου. Γεωλογία Β 465.

κυρίως συνισταμένη, ήτι; ἀργότερον διερράγη, τμήματα δὲ αὐτῆς κινηθέντα καθέτως (συνιζήσαντα) ἐσχημάτισαν τὰς πεδιάδας τῆς συγχρόνου ἔποχῆς, ἐνῷ τ' ἀπομείναντα εἰς τὴν θέσιν των ἀποτελοῦν τοὺς ὅρεινοὺς ὅγκους (Αἴμον, Ἀνθαιμόν, Ροδόπην, κλπ.), οἵτινες ἀποτόμως ὁρθοῦνται ὑπὲρ τὰς πεδιάδας μέχρι καὶ ἐπέκεινα ἐνιαχοῦ τῶν 2500 μ. Ἡ ἀνατολικὴ αὕτη ζώνη τῆς Αἰμικῆς Χερσονήσου ἔφερε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ γενικὸν τῆς Θράκης ὄνομα.

Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ζωνῶν, τῶν τόσον διαφερουσῶν ἀλλήλων, παρεμβίλλεται τρίτη ζώνη, ήτις παρουσιάζει καὶ τὰ χαρακτηριστικά τῆς πρώτης καὶ τὰ χαρακτηριστικά τῆς δευτέρας. Ἀπαντῶμεν δηλαδὴ ἐν αὐτῇ καὶ πτυχάς, ἀλλὰ καὶ χώρας καθιζήσεων καὶ ὅρεινοὺς ὅγκους, ἀλλὰ καὶ πεδινὰς ἔκτασεις.

Ἡ ζώνη αὕτη κατὰ μὲν τὰ βιοειότερα εἶναι μᾶλλον λοφώδης, ὑψοῦται δὲ βαθμηδὸν τὸ ἔδαφος ἐφ' ὃσον χωροῦμεν πρὸς νότον (**Δοφώδης τῆς Σερβίας χώρα**). Τούναντίον, κατὰ τὰ νοτιώτερα αὐτῆς αἱ ἀνωμαλίαι τοῦ ἔδαφους εἶναι μεγάλαι. Πολυνάριθμοι ὁροσειραὶ ἔξικνούμεναι πολλάκις εἰς ὕψη ἀνώτερα τῶν 2000 μ. ὁρθοῦνται εἰς σειράς, ὡς ἡ γενικὴ διεύθυνσις εἶναι περίπου ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς (ὁροσειρὰ **"Ορθούνος**, ὁροσειρὰ **"Οξυᾶς - Οἴτης - Καλλιδρόμου**, κλπ.). Μεταξὺ τῶν ὁροσειρῶν τούτων ἔκτείνονται μεγάλα ἔδαφικὰ βυθίσματα ἀποτελοῦντα κεκλεισμένας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ήττον πεδιάδας (**Θεσσαλίαν**; **Φθιώτιδα**, κλπ.) ἢ ἔσωτεροικοὺς θαλασσίους βραχίονας (**Παγαστικόν**, **Εὐβοϊκόν**, **Κορινθιακόν**, κλπ.), κατὰ τὸ ἀνατολικώτερα δὲ καὶ πλέον ἀνοικτὰς θαλασσαῖς (**Μυρτῷον Πέλαγος**, κλπ.), ἐν αἷς ὡς τεκμήρια τῆς ὑπαρξίας ποτὲ ἐνταῦθα χέρσου προβάλλουν ἐκ τῶν ὑδάτων πολυνάριθμοι νῆσοι καὶ νησίδες (**Κυκλαδες**, **Σπόραδες**, κλπ.). Μεταξὺ τῆς νοτιωτέρας ταύτης ἀνωμάλου χώρας καὶ τῆς λοφώδους τῆς Σερβίας τοιαύτης, τὸ ἔδαφος ἀποτελεῖ ὕψηλὴν χώραν, ἐν ᾧ ἔκτος τῶν νοτιοανατολικῶν αὐτῆς μερῶν, ὃπου ἀπαντῶσι βαθύπεδά τινα (**"Ημαθιακὴ πεδιάς**, πεδιὰς **Σερρῶν**, κλπ.), ἐπικρατοῦσι τὰ ὕψιπεδα καὶ οἱ ὕψηλοι ὅρεινοὶ ὅγκοι, δύο ἐκ τῶν δυοῖν τὸ ὕψος κυμαίνεται περὶ τὰ 3000 μ. (**Σκάρδου 3050**, **Όλυμπου 2986**). Τὸ μεσαῖον τοῦτο τμῆμα τῆς Κεντρικῆς ζώνης, διπερ ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ μεγαλυτέρου σχετικῶς ὕψους του δεσπόζει φυσικῶς διλοκλήρου τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμον, ἀποτελεῖ σαφῶς καθωρισμένην γεωγραφικῶς χώραν, ήτις δὲν εἶναι ἄλλη ἢ ἡ **Μακεδονία**.

Τὰ γεωγραφικὰ ὅθεν ὅρια τῆς Μακεδονίας, διαφέροντα κατά τι πρὸς δυσμάς, πλειότερον δὲ πρὸς ἀνατολὰς καὶ βιορρᾶν ἀπὸ τῶν ἴστορικῶν τοιούτων, εἶναι : Πρὸς ἀνατολὰς μὲν ἡ ἄλυσις ὅρέων, ἥν σχηματίζουν οἱ ὅγκοι τοῦ **Σκοριών**, τοῦ **Άνατολικοῦ Όρθηλου**, τοῦ **Μενοικίου** καὶ

τοῦ Παγγαίου. Πρὸς δυσμάς ἡ ἀνατολικωτέρα τῶν δρόσειρῶν τῆς Πτυχώδους Ἰλλυριοελληνικῆς Χώρας καὶ δὴ τὸ τμῆμα αὐτῆς τὸ ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ὅγκων τῆς Ρουντόκας, τῆς Γιάμα Μπίστρας, τοῦ Πετρίνου, τοῦ Βοΐου καὶ τῆς Τύμφης. Πρὸς βορρᾶν οἱ ὁρεῖνοι ὅγκοι τῆς Ντοβανίτσης, τῆς Μπαμπίνας Πολάνας, τῶν Μαυροβονίων (Καρὰ Δάγ) καὶ τοῦ Σκάρδου. Τέλος δὲ πρὸς νότον ὁ ὑδροκρίτης τῶν πρὸς τὸν Ἀλιάκμονα ἀφ' ἐνὸς καὶ τὸν Πηνειὸν ἀφ' ἑτέρου χωρούντων ὑδάτων.

IV. Ἐκ τῶν γενομένων κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ἀνασκαφῶν, προκύπτει ὅτι αἱ παρὰ τὸ Αἰγαῖον πεδιναὶ ἔκτασεις τῆς Μακεδονίας, ἥδη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων παρουσιάζουν μεγάλην σχετικῆν ὑλικήν ἀκμήν. (¹) Ἡ περίοδος ὅμως αὐτῇ τῆς εὐημερίας τερματίζεται ἀρκετὰ ἀποτόμως κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς II π.Χ. χιλιετρίδος. (²) Οὕτε ἐρείπια ἀξιολόγων συνοικισμῶν τῶν ἀμέσως κατόπιν χρόνων ἀνειρέθησαν, οὕτε μαρτυρίαν τινὰ ἀρχαίου συγγραφέως ἔχομεν, ἕξ ἡς νὰ ἔξαγηται, ὅτι αἱ περιοχαὶ αὗται ἔκέπητηντο πολιτισμὸν ἀρκετὰ σχετικῶς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἔξειλιγμένον, τούλσχι στον διὰ τοὺς μέχρι τοῦ 7ου π. Χ. αἰῶνος χρόνους. (³) Τότε μόλις ἀρχίζουν αἱ εἰς τὰ παραλία τῆς Πιερίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς ἰδρυθεῖσαι, ἀγνωστὸν ἀκριβῶς πότε, ὑπὸ τῶν κατοίκων διαφόρων πολιτειῶν τῆς νοτίου Ἑλλάδος πολυάριθμοι ἀποικίαι, νὰ ἔξειλισσωνται εἰς ἀξιόλογα ἐμπορικὰ καὶ ναυτικὰ κέντρα. Αἱ ἀμέσως ὅμως ὅπισθεν τῶν ἀκτῶν πεδιάδες ἔξακολουθοῦσι νὰ παραμένωσιν ἐν τῇ σχετικῇ ἐκείνῃ ὑλικὴ παρακμῇ, εἰς ἣν εἰλον περιπέσει ἥδη ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς II π. Χ. χιλιετηρίδος καὶ μόλις κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ἔμφανίζονται καὶ πάλιν μὲ ἀξιόλογον οἰκονομίαν.

Οὕτω ἀπὸ τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος διλόκληρος ἡ Κάτω Μακεδονία, παρουσιάζει ἀνεπιτυγμένην οἰκονομίαν, ἡς ἡ πρὸς τὰ πρόσω πέπληξις συνεχίζεται κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα (4ον π. Χ.), καθ' ὃν φθάνει εἰς τὸ ὑψηστὸν σημεῖον τῆς προόδου αὐτῆς. Ἀπὸ τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος ἀρχεται ἐκ νέου ἡ παρακμή, ἡτοις χωρεῖ βραδέως ἐκ τῶν παραλίων πρὸς τὴν ἐνδοχώραν. Ἡδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην αἱ παράκτιοι πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, τῆς Ἡδωνίδος καὶ

(¹) Λεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν εἰς τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς ἀνευρεθέντων ἀντικειμένων δίδει ὁ L. Rey ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Observations sur les premiers habitats de la Macédoine, Paris 1921

(²) Πιθανῶς κατὰ τὸν 12ον π. Χ. αἰῶνα.

(³) Ἐν τῇ Ἰλιάδι οἱ κάτοικοι τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ (οἱ Παιόνες) παραστανται ὡς κατὰ πολὺ ὑποδεέστεροι εἰς πολιτισμὸν τῶν κατοίκων τῆς Τροίας καὶ τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν.

τῆς Πιερίας ἀκολουθοῦν τὴν κατιοῦσαν, αἱ τῆς ἀμέσως ὅμως ὅπισθεν ἐνδοχώρας διατηροῦν τὴν θέσιν των, μὲ ἀρκετὰς εἶναι ἀληθὲς παλινδρομίας, ἐπὶ τινας ἀκόμη αἰῶνας μέχρις ὅτου, ὑπὸ τὰ πλήγματα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων, αἱ πλεῖσται τούτων ἀπόλλυσι τὴν προτέραν αὐτῶν εὑημερίαν.

Ἄπο τῶν Ρωμαϊκῶν ἥδη χρόνων ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Κάτω Μακεδονίας συγκεντροῦται εἰς δλίγας κυρίως πόλεις, τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Ἀμφίπολιν, τοὺς Φιλίππους, κλπ., μετὰ τὴν ἔναρξιν δὲ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων ἡ πρώτη ἐκ τῶν πόλεων τούτων καθίσταται τὸ μοναδικὸν σχεδὸν κέντρον αὐτῆς. Αἱ ἄλλαι πόλεις, αἱ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ισχυρῶς ὀχυρωθεῖσαι, δὲν ἔκειτην ἡ ἀσήμαντον σπουδαιότητα ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως, ὅσον ἀφορᾶ δὲ τὴν οἰκονομίαν τῆς ὑπαίθρου, μόνον κατὰ περιόδους τινὰς παρουσιάζει αὕτη ἀξίαν λόγου ἀνάπτυξιν. Μετὰ μίαν περίοδον ἐντονωτάτης καταστροφῆς (14ος καὶ 15ος αἰών), ἥτις θέτει τέρῳμα εἰς τὰς διαδοχικὰς μεταπτώσεις τῶν Μέσων Αἰώνων, ἀρχεται νὰ διαμορφωται βραδέως (ἐπὶ Τουρκοκρατίας) κατάστσις ἀρκετὰ ὑποφερτὴ ἀν δχι ὅσον ἀφορᾶ τὴν κοινωνικὴν ἐν γένει ζωὴν τῆς χώρας, τούλαχιστον ὅμως τὴν οἰκονομίαν αὐτῆς. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου μάλιστα ἡμίσεως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος σημειοῦται ἀξιόλογός τις τάσις πρὸς ἔξελιξιν, ἥτις ἔντείνεται τὰ μέγιστα μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα προσάρτησιν τῆς χώρας ταύτης, οὗτως ὥστε κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἡ Κάτω Μακεδονία παρουσιάζει εἰκόνα ὑικῆς ἀκμῆς, πρὸς ἥν μόνον ἡ τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος δύναται νὰ παραβληθῇ.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἔγγυς τοῦ Αἰγαίου περιοχάς, ἡ ἐνδοχώρα αὐδέποτε παρουσιάσεν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς μεγάλην ὑικὴν ἀκμήν. Μέχρι σχεδὸν τῆς συγχρόνου ἐποχῆς ἡ ὑπαίθρος χώρα παρέμεινεν εἰς τὸ στάδιον τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας (Hauswirtschaft) καὶ μόνον ἀπὸ τῆς κατασκευῆς τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν καὶ τῶν μεγάλων ἀμαξιτῶν ὁδῶν, ἥτοι ἀπὸ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, παρατηρεῖται μεγαλυτέρα τάσις ἐναρμονισμοῦ πρὸς τὰ ἐν τῇ Κάτῳ Μακεδονίᾳ κρατοῦντα.. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πόλεις τινὲς τῆς "Ανω Μακεδονίας ὡς οἱ Στόβοι καὶ ἡ Ἡράκλεια (Πελαγονία) κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἡ Πρώτη Ιουστινιανὴ καὶ τὸ Κέλετρον κατὰ τοὺς Μέσους Αἰώνας, τὸ Μοναστήριον ἐπὶ Τουρκοκρατίας κ.λ.π. ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν, ἀξιόλογον οἰκονομικὴν ἀκμήν. Γενικῶς ὅμως ἡ χώρα αὕτη παρέμεινε πάντοτε εἰς ἐπίπεδον κατὰ πολὺ κατώτερον ἐκείνου, εἰς δὲ εὐρίσκοντο αἱ παρὰ τὸ Αἰγαῖον περιοχαί, βραδύτατα προσαρμοζούμενη πρὸς τὴν γενικὴν τοῦ πολιτισμοῦ ἔξελιξιν. Δὲν παρουσιάζει ὅμως τὰς μεγάλας ἐκείνας μεταπτώσεις, τὰς τόσον συνήθεις ἐν τῇ Κάτῳ Μακεδονίᾳ.

Παρατηροῦμεν ὅμεν ὅτι, ἐνῷ ἐν τῇ οἰκονομίᾳ καὶ τῇ καθόλου ἐν γένει κοινωνικῇ καταστάσει τῶν πρὸς τὸ Αἴγαῖον περιοχῶν σημειοῦνται συχνὰ σχετικῶς μεγάλαι μεταπτώσεις καὶ ταχεῖα προσαρμογὴ πρὸς τὰ ἐν ταῖς γειτονικαῖς χώραις κρατοῦντα, ἐν τῇ τῆς "Ανω Μακεδονίας τοιοῦτόν τι δὲν συμβαίνει. Ἡ τελευταία αὐτῇ, βραδύτατα παρακολουθοῦσα τὴν γενικὴν τοῦ πολιτισμοῦ ἔξελιξιν, παρουσιάζει καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ διάστημα τῶν ιστορικῶν χρόνων κατάστασιν ὀλίγον ἀφισταμένην τῆς στασιμότητος. Εἶναι τόσον μικρὰ ἡ ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα διαφορά, ἔξαιρέσει τῆς μεταξὺ 3ου καὶ 2ου π. Χ. καὶ 19ου καὶ 20ου, ὥστε παρέρχεται ἀπαρατήρητος. Εἰς τίνα ὅμως αἵτια δέον ν' ἀποδώσωμεν τὴν φιλοτεχνίην ταύτην ἐν τῇ ἔξελιξει τῆς οἰκονομίας καὶ γενικώτερον τῆς καθ' ὅλου κοινωνικῆς ζωῆς διαφοράν, τὴν μεταξὺ τῶν δύο μερῶν τημημάτων τῆς Μακεδονίας παρατηρουμένην;

'Ως καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, οὕτω καὶ εἰς ἄλλας τῆς γῆς περιοχὰς παρατηροῦνται, ποῦ μὲν σχετικὴ σταθερότης καὶ βραδεῖα ἔξελιξις, ποῦ δὲ μεγαλύτεραι μεταπτώσεις καὶ ταχυτέρα συνήθως ἔξελιξις ἢ προσαρμογὴ πρὸς τὸ ἀλλαχοῦ κρατοῦντα. Οὕτω, ἐν τῇ Ἀνατολικῇ καὶ μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἐν τῇ Κεντρικῇ καὶ Βορείῳ Εὐρώπῃ ἡ οἰκονομία δὲν παρουσιάζει μεγάλας μεταπτώσεις, ἔξελισσεται δὲ βραδέως καὶ σταθερῶς. Ἐν ἀντιθέσει, εἰς τὰς πλείστας τῶν περὶ τὴν Μεσόγειον περιοχῶν μεγάλαι μεταπτώσεις παρατηροῦνται. Ἡ Αἴγυπτος, αἱ νῆσοι τοῦ Αἴγαῖου, ἡ Πελοπόννησος, ἡ Μέση Ἑλλάς, ἡ Ἰταλία παρουσιάζουν ἐναλλὰξ περιόδους ὑλικῆς ἀκμῆς καὶ τοιαύτας παρακμῆς. Τινὲς δέ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τῆς Ἀνατολικῆς, Βορείου καὶ Κεντρικῆς Ευρώπης, αἵτινες βραδέως μέν, ἀλλὰ σταθερῶς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι οὐκέτον χωροῦσι πρὸς τὴν πρόσδον, χωρὶς νὰ σημειωθῇ σοβαρὰ τις μεταπτώσις ἐπὶ τὰ χείρω καθ' ὅλον τὸ μακρὸν αὐτὸ διάστημα, μετὰ μίαν περίοδον ἀκμῆς, περιέπεσαν εἰς μεγάλην παρακμήν, ἔξ ής μετὰ δυσχερειῶν πολλῶν προσπαθοῦσι νὰ ἔξελθωσιν. Οὕτω ἡ Συρία, ἡ Παλαιστίνη, ἡ Κυρηναϊκή, ἡ περιοχὴ τῆς Καρχηδόνος, κλπ., ἀφοῦ κατὰ ὀρισμένας περιόδους τῆς ἀρχαιότητος κατέλαβον πρωτεύουσαν θέσιν ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, περιέπεσαν ἔκποτε εἰς ἀφάνειαν, ἔξ ής οὐδὲ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχήν, καθ' ἣν ἡ ὑλικὴ ζωὴ τοσαύτην παρουσιάζει καθ' ὅλην τὴν γῆν ἔντασιν κατώρθωσαν νὰ ἔξελθωσιν.

V. "Οπως δοθῇ ἔκήγησις εἰς τὰς παρατηρουμένας ταύτας διαφοράς, ἀνάγκη νὰ ἔξετασθῶσιν αἱ βάσεις ἐπὶ τῶν δοποίων στηρίζεται ἡ οἰκονομία. Ἡ οἰκονομία παντὸς τόπου διαμορφοῦται ἀναλόγως τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως παρεχομένων στοιχείων καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ φυσικὸν περιβάλλον ἀποτελεῖ πάντοιε τὴν κυρίαν βάσιν, ὁ ἀνθρω-

πος δημως δια τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ δίδει διάφορον ἑκάστοτε καὶ ἑκα-
σταχοῦ κατεύθυνσιν, οὔτε τις ὁστε ἡ οἰκονομία τῶν διαφόρων χωρῶν πᾶν
ἄλλο ἢ δημοιόμορφος εἶναι καὶ ἡ τῆς αὐτῆς δὲ ἀκόμη χώρας οὐδόλως
παραμένει σταθερὰ ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου.

Τὸν φυσικὸν πλούτον χρησιμοποιεῖ κατ' ἀρχὰς ὁ ἄνθρωπος ὅπως
τὸν εὑρίσκει (συλλογὴ ἀγρῶν καρπῶν, ἔύλευσις, θήρα, ἀλιεία, κλπ.),
βαθμηδὸν δημως καὶ κατόπιν διαφόρων συνδυασμῶν ἢ ἐπεξεργασιῶν
(κτηνοτροφία, γεωργία, βιομηχανία.) Εἶναι εὐνόητον, διτι δὲ φυσικὸς
πλούτος χώρας τινὸς ἐκμεταλλεύμενος καθ' ἓνα ὠρισμένον τρόπον
δύναται νὰ παράσχῃ τὰ μέσα συντηρήσεως εἰς ὠρισμένον μόγον ἀρι-
θμὸν ἀνθρώπων. Ἐάν επομένως δὲ πληθυσμὸς περιοχῆς τινος ὑπερβῇ
τὸ δριπον τοῦτο τῆς δυναμικότητος, τότε μόνον διὰ βελτιώσεως τῆς ἐκ-
μεταλλεύσεως τοῦ φυσικοῦ πλούτου, ἥτοι δι' αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς
εἶναι δυνατὴ ἢ διατήρησις δὲν τῶν κατοίκων. Εἰς ἑκάστην δημως ἐπο-
χὴν ἢ τελειοποίησις τῶν μεθόδων παραγωγῆς δὲν δύναται νὰ χωρήσῃ
πέραν ἐνὸς ὠρισμένου βαθμοῦ καὶ ἐπομένως καὶ μέχρις ἐνὸς πάλιν ὠρι-
σμένου ἀριθμοῦ ἄτομα δύναται νὰ διατηρέψῃ ἐξ ἰδίων μία χώρα.

Εἰς δημως ἐπομένως χώρας δὲ πληθυσμὸς δὲν ὑπερέβῃ τὰ δι' ἑκάστην
ἐποχὴν καὶ ἀναλόγως τῶν γενικωτέρων συνθηκῶν δρια δυναμικότητος,
ἡ οἰκονομία ἔχωρησε βραδέως σχετικῶς πρὸς τὴν ἔξελιξιν αὐτῆς, πρὸς
μίαν διμαλὴν βραδεῖαν ἔξελιξιν, ἀνευ συνήθως μεταπτώσεων. Εἰς δημως
δημως ὑπερέβῃ τὸ δριπον τῆς ἀνωτέρας δυνατῆς παραγωγῆς, κατ' ἀνάγ-
κην ἔξεδηλωθησαν διάφορα φαινόμενα, ἀπότοκα τοῦ ἀδυνάτου τῆς
συντηρήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ τῆς ἰδίας τοῦ τόπου παραγωγῆς. Εἰ-
ναι δὲ ταῦτα κυρίως τὰ ἔξτις;

α) **Τάσις πρὸς αὐξήσην τῆς παραγωγῆς**, συνεπαγομένη μὲν προσω-
δινὴν πρόοδον, ἐνίστε δημως προκαλοῦσα ἔξαντλησιν τοῦ φυσικοῦ πλού-
του, τόσον τοῦ ὀρυκτοῦ (ἔξαντλησις μεταλλείων), δσον καὶ τοῦ φυτικοῦ
(καταστροφὴ δασῶν), δσον καὶ τοῦ ζωϊκοῦ (ἔξόντωσις θηραμάτων),
ἥτις ἀποτελεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ προΐμιον προσεχοῦς παρακμῆς.

β) **Περιορισμὸς τῶν ἀναγκῶν** εἰς τὸ ἐλάχιστον, ὡστε μὲ τὴν αὐτὴν
ποσότητα παραγωγῆς νὰ συντηρηται μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἀνθρώπων.
Τοῦτο παρατηρεῖται ἐν μεγάλῃ κλίμακι κυρίως ἐν Κίνᾳ, ἐν Ἰνδοκίνᾳ
καὶ ἐν Ἰνδίαις.

γ) **Προσπάθεια** πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῆς θέσεως τῆς χώρας,
ὧς πρόττοντι σήμερον τὰ πλεῖστα τῶν κρατῶν τῆς Κεντρικῆς Εὐρώ-
πης. (Ἐλβετία, Αὐστρία, Οὐγγαρία, κλπ.), ἐπωφελούμενα τῆς δι' αὐ-
τῶν διαβάσεως τῶν συντομωτέρων μεταξὺ τῶν γειτονικῶν κρατῶν ὅδῶν
συγκοινωνίας.

δ) **Προσπάθεια** ἐκμετάλλευσεως τῶν φυσικῶν καλλονῶν τῆς

χώρας, ὡς γίνεται νῦν ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ, ἢ τῶν ἀντικειμένων τέχνης, ὡς γίνεται ἐν Ἰταλίᾳ.

ε) **Αποχώρησις τοῦ πλεονάζοντος πληθυσμοῦ** εἰς ἄλλας χώρας, εἴτε ὑπὸ μορφὴν ἀπλῆς μεταναστεύσεως εἴτε ὑπὸ μορφὴν ἀποικισμοῦ, συνηθεστάτῃ ἔκδήλωσις τόσον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὃσον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

στ) Τάσις πρὸς ἐπέκτασιν εἰς γειτονικὰς χώρας, εἴτε διότι εἶναι δύνατὸν νὰ ἔγκατασταθῇ εἰς αὐτὰς μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, εἴτε πρὸς τὸν σκοπὸν ἀπομνήσεως μέρους τῆς παραγωγῆς τῶν χωρῶν ἐκείνων, δι' οὗ θέλει καταστῆ δυνατὴ ἡ συντήρησις τοῦ πλεονάζοντος πληθυσμοῦ.

Αἱ δύο τελευταῖαι συνέπειαι τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ ἔκδηλοῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς βάρος τῶν χωρῶν ἐκείνων, εἰς ἃς ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων εἶναι κατώτερος τοῦ ἑκάστοτε δυνατοῦ ὅριου μεγαλυτέρας παραγωγῆς. Μία τῶν σπουδαιοτέρων ὅθεν συνεπειῶν τῆς λειψανδρίας εἶναι καὶ ἡ κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον οἰκονομικὴ διείσδυσις τῶν ἔνων.

Ἡ ἀναλογία ἐπομένως ἡ ὑφισταμένη μεταξὺ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων καὶ τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως χώρας τινός, κέκτηται μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν οἰκονομίαν αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνικὴ συγκρότησις τοῦ πληθυσμοῦ μεγάλως ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας. Ἀλλοία εἶναι ἡ ἔξελιξις αὐτῶν εἰς κοινωνίαν ἔνθα ἐπικρατεῖ τὸ σύστημα τῶν τάξεων (ώς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ), ἐκείνης τῶν πολιτειῶν ἔνθα ὑφίσταται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον ἰσότης μετοξὺ ὅλων τῶν κατοίκων των, ὡς ἐπίσης διάφορος εἶναι ἡ ἔξελιξις αὐτῶν ἐν ταῖς χώραις ὃπου ἐπικρατεῖ ἡ ἀνδροκρατία, ἐκείνης τῶν χωρῶν εἰς ἃς ἡ γυνὴ κατέχει ὑστερίαν περίπον πρὸς τὸν ἄνδρα. Εἶναι γνωσταὶ ὠσαύτως ἐκ τῆς ἴστορίας αἱ οἰκονομικαὶ συνέπειαι τῆς καταργήσεως τῆς δουλείας μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς δουλοπαροικίας μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν νεωτέρων περὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου ἵδεων.

Ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς οἰκονομίας κέκτηνται ἐπίσης σπουδαιότητά τινα ἡ ἀναλογία ἡ ὑφισταμένη τὸ μὲν μεταξὺ τῶν δύο φύλων, τὸ δὲ μεταξὺ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἔχοντων τὴν καταλληλοτέραν πρὸς ἐργασίαν ἥλικιαν ἀτόμων πρὸς τὸν ὅλον τῆς χώρας πληθυσμόν. Οὕτω κατόπιν μακροχρονίου πολέμου, εἰς ὃν ἀπόλλυται μέγας ἀριθμὸς ἥλικιων ἀνδρῶν, οἱ ἀπομένοντες κατάλληλοι δι' ἐνταντικὴν ἐργασίαν δυσκόλως θέλουσι δυνηθῆ νὰ ἐπιτύχωσι παραγωγὴν τοιαύτην, ητίς νὰ ἐπαρχῇ διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ δυσαναλόγως πλέον μεγάλου ἀριθμοῦ γυναικοτάδων καὶ γερόντων. Ἡ οἰκονομία ἐπομένως χώρας τινός τὴν ἐπαρχίαν ἔνδια τοιούτου πολέμου ἰσχυρῶς θέλει κλονισθῆ.

Τέλος καὶ ἡ σωματικὴ διάπλασις τῶν κατοίκων καὶ ἡ πνευματικὴ αὐτῶν ἰδιοφύΐα, ἀμφότερα πᾶν ἄλλο ἢ ἄσχετα πρὸς τὴν φυλετικὴν (¹) σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ, κέκτηνται οὐ μικρὰν ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν κλάδων τινῶν τῆς οἰκονομίας.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς ποσοτικῆς καὶ ποιοτικῆς συγκροτήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς αὐτοῦ ὁργανώσεως, ἵσχυρὰν ροπὴν ἔξασκον καὶ τὰ διάφορα γεγονότα, ἀτινα σημειοῦνται ἐντὸς τῆς χώρας (ἐπαναστάσεις, ἐπιδρομαὶ πολεμίων, κλπ), ὡς ἐπίσης καὶ τὰ ἐν ταῖς γειτονικαῖς χώραις διαδραματιζόμενα. Τῶν γεγονότων τούτων ἡ ἐπίδρασις ἄλλοτε μὲν εἶναι ἀμεσος, ὡς ἡ ὑπὸ πολεμίων δῆμος τῆς χώρας, ἡ συνεπείᾳ πολέμου ἢ δυνάμει συνθήκης ἀπώλεια τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου. κλπ., ἄλλοτε δὲ ἔμμεσος, ὡς ἡ δῆμος γειτονικῆς χώρας, συνεπείᾳ τῆς δοπίας οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς οἰκονομίας, ὃν προϊόντα ἐξήγοντο εἰς τὸ ἔξωτερικόν ἀπαλλάσσονται ἐνὸς ἀνταγωνιστοῦ εἰς τὰς ἔνεας ἀγοράς.

Αἱ αὐξομειώσεις ὅθεν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων καὶ ἡ συγκρότησις αὐτῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ τὰ ἰστορικὰ γεγονότα ἀφ' ἐτέρου, εἶναι ἐκεῖνα εἰς ἀ διφεύλονται κυρίως αἱ ἐκάστοτε παρατηρούμεναι μεγάλαι μεταπτώσεις ἐν τῇ ὑλικῇ καταστάσει πάσης χώρας. Ἐνίστε ὅμως καὶ φυσικὰ φαινόμενα συνεπάγονται μεταβολὰς ἐν τῇ οἰκονομίᾳ. Οὕτω, ἐπειδὴ τὸ κλίμα τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Ἀσίας ὡς καὶ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς κατέστη ἡ ηρόδερον καὶ συνεπείᾳ τούτου ὁ μὲν φυτικὸς πλοῦτος ἐμειώθη σημαντικῶς, ἡ ἔλλειψις ὑδατος κατέστησε προβληματικὴν τὴν διατήρησιν πολλῶν συνοικισμῶν, ὁ ἀνθρωπος δὲ τέλος ὑπὸ τοιαύτας κλιματικὰς συνθήκας χάνει πολὺ ἐκ τῆς ἐνεργητικότητός του, αἱ χῶραι αὗται αἱ τόσον ἀκμάζουσαι ἄλλοτε, περιέπεσαν βαθμηδὸν εἰς ἀφάνειαν.

VII. Ἡ εἰς ἐκάστην ὅθεν ἐποχὴν κατάστασις τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας ἐν χώρᾳ τινὶ, εἶναι ἀπόρροια τοῦ τε φυσικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Τὸ φυσικὸν περιβάλλον, δπερ ἀποτελεῖ πάντοτε τὴν βάσιν τῆς οἰκονομίας πρέπει νὰ διακρίνωμεν εἰς ἀμεσον καὶ ἔμμεσον. Καὶ ἀμεσον μὲν εἶναι ἡ φυσικὴ τῆς χώρας κατάστασις (ὅριζόντιος καὶ κάθετος διαμελισμὸς (²), σύστασις τοῦ ἐδάφους, κλίμα, ὑδρογραφία, χλωρίς καὶ ζωήκος κόσμος), ἔμμεσον δέ, ἡ θέσις ἣν κατέχει αὕτη ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας χώρας ὡς καὶ ἡ φύσις τῶν χωρῶν ἐκείνων. Τὸ κοινωνικὸν δὲ περιβάλλον, εἰς δὲ κυρίως ὀφείλονται ὡς εἴδομεν αἱ παρατηρούμεναι ἐκάστοτε μεταπτώσεις, ἀποτελοῦν

(1) Περὶ τῆς διακρίσεως, ἥτις δέον νὰ γίνεται μεταξὺ φυλῆς, λαοῦ, ἐθνότητος, κλπ. ὡς πρόλογον τοῦ Henri Berr ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ E. Pittard «Les races et l' histoire Paris», 1924.

2) Ἐπιφάνεια καὶ ἀκταί.

ἀφ' ἐνὸς μὲν τὰ *Ιστορικὰ γεγονότα*, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ ποσοτικὴ καὶ ἡ ποιοτικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ
ΤΟ ΦΥΣΙΚΟΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ
Η ΦΥΣΙΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

§ 1 Ἡ ἐπιφάνεια

Ι. Ἡ Μακεδονία ἀποτελεῖ ἐν τῷ συνόλῳ φυσικῆς ὑψηλὴν χώραν, ἐν ᾧ ἐπικρατοῦν κατέξοχὴν ὁρεινὸν ὅγκοι εἰς μακρὰς ὁγκούς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁροσειρὰς τεταγμένοι καὶ ὑψίπεδα διαφόρων ἐμβαθῶν. Τὰ βαθύπεδα καὶ αἱ χαμηλαὶ κοιλάδες μικρὰν σχετικῶς ἔκτασιν καταλαμβάνουσιν, ἀπαντῶσι δὲ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς μόνον τὸ νοτιοανατολικὸν μέρος αὐτῆς, τὸ πρὸς τὸ Αίγαιον, ὅπερ τούτου ἔνεκεν ἐκαλεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα **Κάτω Μακεδονία**, ἐνῷ εἰς ὅλην τὴν ὑπόλοιπον χώραν ἐδίδετο τὸ ὄνομα τῆς **"Άνω Μακεδονίας**.⁽¹⁾

Ἡ διάκρισις αὗτη τῆς Μακεδονίας εἰς δύο μεγάλα τμήματα **"Άνω** (ὅρεινὴν) καὶ **Κάτω** (πεδινὴν), δὲν ἀποτελεῖ τὴν μόνην μεγάλην φυσικὴν ὑποδιάρεσιν τῆς χώρας. Μακρὰ τις κοιλάς ποῦ μὲν στενή, ποῦ δὲ πλατυτέρα, διήκουσα ἐκ βορειοδυτικῶν πρὸς νοτιοανατολικά, ἀπὸ τοῦ κατὰ τὰ πρὸς τὴν Σερβίαν μεθόδια Κοσσυφοπεδίου μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ Θεομαϊκοῦ κόλπου, εἰς τὸ βάθος τῆς ὁποίας ρέει ὁ Ἀξιὸς καὶ ἦν ἀκολουθεῖ καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος ἡ ἀπὸ Μητροβίτσης εἰς Θεσσαλονίκην σιδηροδρομικὴ γραμμή, χωρίζει τὴν Μακεδονίαν εἰς δύο ἥμίσους, **ἀνατολικὸν** (**Ανατολικῶς τοῦ Ἀξιοῦ Μακεδονία**) καὶ **δυτικὸν** (**Δυτικῶς τοῦ Ἀξιοῦ Μακεδονία**).⁽²⁾

(1) Ἡροδ. **Z.** 173 καὶ **H** 137. Στράβ. **Z** 330, 20 Θουκυδ. **B.** 99

(2) Ἡ Υποδιάρεσις αὕτη ἦτο ἡ μᾶλλον ἐν χρήσει μέχρι τοῦ 1912.

“Αλυσίς τις ἐπίσης ὑψηλῶν δρεινῶν ὅγκων, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν ὑπὲρ τὸ Σιδηρόκαστρον ράχεων (Τσιγγέλι 1820 μ., κλπ.), τῆς Κερκίνης (1608 μ.), τῶν ὀρέων τῆς Ἐνωτίας (Δζένας 2090 μ., Ντοϊντίτσης 2180 μ.), τῶν Ὀρέων τῶν Μογλενῶν (Κόζιακα 1550 μ., Βόρα 2525 μ.), τοῦ Βαρνούντος (2532 μ.) καὶ τοῦ Πετρίνου (2043 μ.), διήκουσα ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς χώρας, ὑποδιαιρεῖ τὴν Μακεδόνιαν εἰς δύο ημίσους, **Βόρειον** καὶ **Νότιον**⁽¹⁾.

· Η πλειότερον ὅμως πρὸς τὴν διάπλασιν τοῦ ἐδάφους ἀνταποκρινομένη ὑποδιαίρεσις τῆς χώρας εἶναι ἡ εἰς **Δυτικήν, Κεντρικήν καὶ Ἀνατολικήν Μακεδονίαν**, ἦτοι εἰς τρεῖς παραλλήλους ζώνας, αἵτινες διήκουσι ἐκ ΒΒΔ πρὸς NNA, ἐκάστη τῶν ὅποιων παρουσιάζει ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς δλῶς ἰδίσν τοπογραφίαν.

α'. Δυτική Μακεδονία

Τὸ Δυτικὸν μέρος τῆς Μακεδονίας ἀποτελεῖ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ εἶδος ὑψηπέδου μήκους 250 χιλιομ. καὶ πλάτους 70-100 χιλιομ., οὗτος τὸ μέσον ὑπὲρ τὴν θάλασσαν ὑψος κυμαίνεται μεταξὺ 400 καὶ 700 μ. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ δὲν εἶναι ὅμαλη εἰς ὅλα τὰ μέρη, καθόσον, βαθεῖαι κοιλάδες διανοίγονται ἐνιαχοῦ, ὑψηλοὶ δὲ δρεινοὶ ὅγκοι δροῦνται εἰς πλεῖστα σημεῖα. Αἱ ὅμαλαι ἔκτασεις δὲν ἀποτελοῦν ἡ δύο παραλήλους λωρίδας, σχεδὸν συνεχεῖς, διηκούσας ἐκ ΒΒΔ πρὸς NNA.

Εἰς τὴν δυτικωτέραν ἔκ τούτων, τὴν καὶ στενωτέραν καὶ δλιγάτερον συνεχῆ ἀνήκουν τὸ ἐπίμηκες **λεκανοπέδιον τοῦ Τετρόβου** (Καλκανδελέ), οὗτον τὸ ὑπὲρ τὴν θάλασσαν ὑψος κυμαίνεται περὶ τὰ 400 μ., ἡ στενὴ **κοιλάς τοῦ Ἀνω Βελίκα ή Τρέσκα** (κοιλάς Κιτσέβου), χωριζομένη τοῦ προηγουμένου λεκανοπέδιου ὑπὸ ράχεών τινων μέχρι 1200 μ. ἔξικνουμένων, τὸ **λεκανοπέδιον τῶν Βρυγηΐδῶν λιμνῶν** (Πρεσπῶν) εἰς ὑψος 860-900 μ. ἀ.τ.θ. κείμενον καὶ ἀπομονούμενον ἀπὸ τῆς προηγουμένης κοιλάδος ὑπὸ πλατείας δρεινῆς ζώνης (Προστράνισκα 1350 μ., Βίλγα 1300 μ., κλπ.) καὶ τέλος κατὰ τὰ νοτιώτερα **ἡ ύψηλὴ χώρα τοῦ Ἀνω Άλιακμονος**, ἡς τὸ ὑπὲρ τὴν θάλασσαν ὑψος κυμαίνεται μεταξὺ 500-700μ. καὶ ἥτις χωρίζεται ἀπὸ τοῦ λεκανοπέδιου τῶν Βρυγηΐδῶν ὑπὸ ράχεών τινων (Τσέρονικ 1308 μ., Γκόρμπες 1400 μ., κλπ.).

Τὴν ἀνατολικωτέραν ἀπαρτίζουν ἡ στενὴ μακρὰ **κοιλάς τοῦ Κάτω Βελίκα (Τρέσκα)** κατὰ τὰ βορειότερα, τὸ **ὑψηλεδον τῆς Πριλάπου**

(1) Ἡ ὑποδιαίρεσις αὗτη ἀνταποκρινομένη καὶ πρὸς τὴν σημερινὴν μεταξὺ Νοτιοσλαβίας καὶ Ἑλλάδος κατανομήν τῆς χώρας, χρησμοποιεῖται τὰ μέγιστα ἀπὸ τοῦ 1913.

εἰς ὕψος 600 μ. ἀ. τ. θ. κείμενον, χωριζόμενον δὲ τῆς προηγουμένης κοιλάδος ὑπὸ τῶν ράχεων τῆς Ποροπόλις Πλάνινας, τὸ συνεχόμενον αὐτῷ τελματῶδες πολλαχοῦ **ὑψίπεδον τῆς Πελαγονίας** (Μοναστηρίου), οὗτινος τὸ νοτιώτερον μέρος, ἐλαφρῶς κυματοειδές, καλεῖται συνήθως πεδιάς τῆς Φλωρίνης (650 μ. ἀ. τ. θ.), τὸ λιμνῶδες **ὑψίπεδον τῆς Ἐορδαίας** εἰς ὕψος 530-600 μ. κείμενον καὶ ἀπὸ τοῦ τῆς Φλωρίνης χωριζόμενον ὑπὸ τῆς μέχρι 1000 μ. ἔξικνουμένης ὑπὲρ τὸν Ἀετὸν ράχεως, ἥ **λοφώδης περὶ τὴν Κοζάνην χώρα** καὶ τέλος ἡ πλατεῖα **κοιλάδος τοῦ Μέσου Ἀλιάκμονος**, ἥ μόλις εἰς ὕψος 200-300 μ. ἀ. τ. θ. κειμένη.

Μεταξὺ τῶν δύο τούτων σειρῶν ὅμαλῶν ἔκτάσεων ὁρθοῦνται εἰς μακρὰν ἄλισιν, ἥς ἥ διεύθυνσις κατὰ μὲν τὰ βορειότερα εἶναι ΒΒΑ, κατὰ δὲ τὰ νοτιώτερα ΒΒΔ, ὑψηλοὶ δρεινοὶ ὅγκοι στενῶς συναπτόμενοι ἀλλήλοις Μόνον αὐχένες τινὲς ἥ κλεισώρειαι διακόπτουσιν ἐνιαχοῦ τὴν συνοχήν των. Οἱ μεγαλύτεροι καὶ ὑψηλότεροι ὅγκοις, οὗτινος ἥ ὑψίστη κορυφὴ Περιστέραι ἔξικνεῖται μέχρι 2532 μ., φέρων τὸ ὄνομα τοῦ **Βαργούντιος**, κείται ἐν τῷ μέσῳ. Πρὸς βορρᾶν τούτου ἥ σειρὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ χαμηλοὺς σχετικῶς ὅγκους, κυριώτεροι τῶν ὅποιών εἶναι τὰ **"Ορη τοῦ Κρουσόβουνου**, (1684 μ.), ἥ **Τσελέσνα** (1350 μ.) καὶ ἥ **Σουχά** (1450 μ.). Πρὸς νότον τούναντίον ἐπικρατοῦν ὑψηλοὶ ὅγκοι, τὸ **Βέρονον** (2063 μ.), τὸ **Μουρένι** (1638 μ.), τὸ **"Άσκον Συνάξυγον** (2068 μ.), τὰ **Βίλλια** (1772 μ.), τὸ **Βούργινον** (1848 μ.), καὶ ἥ **Βουνάσσα** (1588 μ.).

Παραλλήλως πρὸς τὴν σειρὰν ταύτην ὑψοῦνται δύο ἄλλαι, ἀποτελοῦσαι τὰ φυσικὰ πρὸς δυσμάς καὶ ἀνατολὰς ὅρια τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἡ δυτικωτέρα τούτων ὁρθοῦνται ὡς τεῖχος συνεχὲς κατὰ μῆκος τῶν πρὸς τὴν Ἀλβανίαν καὶ Ἡπειρον συνόρων. Αἱ διαβάσεις ἐν αὐτῇ δὲν κεīνται εἰς ὕψη κατώτερα τῶν 1000 μ. ἐκτὸς τῆς ἐν τῷ μέσῳ περίπου κειμένης κλεισωρείας τῆς Λυκοχαράδρας (820 μ.), ἥτις καὶ ὑποδιαιρεῖ τὴν δροσειρὰν εἰς δύο ἡμίσυν. Καὶ τὸ μὲν βορειότερον τμῆμα ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν ὅγκων τοῦ **Σκάρδου** (ὑψίστη κορυφὴ Λιουμπέτεν 3050 μ.), τῆς **Μπαμπαχανίτησης**, τῆς **Ρουγτόκας** (2300 μ.), τῆς **Γιάμα Μπίστρας** (2050 μ.), τοῦ **Στογκόβουνου** (2297 μ.), τῆς **Κράστας** (1300 μ.) καὶ τοῦ **Πετρίνου** (2043 μ.). Τὸ δὲ πρὸς νότον τῆς Λυκοχαράδρας, καλούμενον συνήθως **Βόρειος Πίνδος**, ὑποδιαιρεῖται διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Λύκου (1263 μ.) εἰς δύο ἡμίσυν, ὃν τὸ μὲν βορειότερον φέρει τὸ ὄνομα τοῦ **Βούου** ἥ **Γράμμου** (2070 μ.), εἰς δὲ τὸ νοτιώτερον δίδεται συνήθως τὸ τῆς ἀρχαίας **Τύμφης** (κορυφαὶ Γομμάρα 2198 μ., Σμόλικας 2576 μ., κλπ.).

* Η ἀνατολικωτέρα σειρά, ὑψουμένη κατὰ μῆκος τῶν πρὸς τὴν Κεν-

τρικήν Μακεδονίαν μεθορίων, τέμνεται ώπο τῶν διόδων τῆς Μπαμπούνας (910 μ.), τοῦ Μοριχόβου (500 μ.), τῆς Ἀρνίσσης (550 μ.), τῆς Βάλλας (100-200 μ.) καὶ τῆς Πέτρας (805 μ.), εἰς 6 τμήματα. Τὸ βορειότερον τούτων ἔξικνονυμένον μέχρι 2530 μ. εἶναι γνωστὸν συνήθως ὡς **Καρατζίτσα Πλάγια**, εἰς τὸ δεύτερον, μὴ ὑψούμενον ἐπέκεινα τῶν 1674 μ., δίδεται τὸ ὄνομα τῶν **Όρέων τοῦ Μοριχόβου** (Σελεσκας), τὸ ἐπόμενον, δρυμούμενον ἀποτόμως μέχρι 2525 μ., φέρει τὸ Ἀλβανικὸν τοῦ **Βόρα** (Χιονώδους Ὄρους) ὄνομα, τὸ τέταρτον εἶναι τὸ πολύρρυτον **Βέρμιον** (1900 μ.), τὸ μεταξὺ κλεισωρείας τῆς Βάλλας καὶ διόδου τῆς Πέτρας ἀποτελεῖ τὸν διπλοῦν ὅγκον τῶν **Πιερίων** (1878 μ.), κατοικίαν τῶν Πιερίδων Μουσῶν κατὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν, καὶ τοῦ **Τίταριον** (1678 μ.), τέλος δὲ τὸ νοτιώτερον τὸν πολυκόρυφον ὅγκον τοῦ **Ολύμπου** (2986 μ.), τὸν θεωρούμενον ὧπο τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὡς κατοικίαν τῶν Θεῶν των.

Αἱ τρεῖς αὗται τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ὁρέων σειραὶ εἰς πολλὰ σημεῖα σύναπτονται ἀλλήλαις διὰ χαμηλωτέρων ράχεων, δι' ὧν ὡς εἴδομεν χωρίζονται μεταξὺ των τὰ διάφορα πεδινὰ τμήματα. Κατὰ τὰ βορειότερα μάλιστα καὶ αἱ τρεῖς σειραὶ τόσον πολὺ προσεγγίζουσιν ἀλλήλας, ὥστε μεταξὺ τοῦ Λιουμπέτεν (Σκάρδου) τῆς δυτικωτέρας, τοῦ Ζέδεν τῆς μεσαίας καὶ τοῦ Κάρσζακ τῆς ἀνατολικωτέρας δὲν παρεμβάλλονται ἡ στεναὶ κλεισώρειαι, ἡ τοῦ Ραδοῦζο (Δερβέν) καὶ ἡ τοῦ Σισέβου (Αγ. Νικολάου), κατὰ τὰ νοτιώτερα δὲ οἱ ὅγκοι τῆς Πίνδου, τῆς Βουνάσσης καὶ τοῦ Τίταριον συνάπτονται μεταξὺ των διὰ τῶν χαμηλωτέρων ράχεων τῶν γνωστῶν ὡς **Χασίων** καὶ **Καμπουνίων**.

β'. Ανατολικὴ Μακεδονία

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ δυτικόν, ὃπου οἱ ὁρεινοὶ ὅγκοι καὶ τὰ ὑψίπεδα εἶναι διατεταγμένα συμμετρικῶς πως κατὰ παραλλήλους σειράς, τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Μακεδονίας παρουσιάζει σύνολον μᾶλλον χαῶδες, ἐν φόρεινοὶ ὅγκοι, κοιλάδες, ὑψίπεδα καὶ βαθύπεδα παρακείνται ἀκανονίστως. Εὑρισκόμεθα ἐνταῦθα πρὸ τυπικοῦ παραδείγματος διερρηγμένης ἡ τεμαχιστῆς (Schollenland) ὡς ἀποκαλεῖται ὧπο τῶν γεωλόγων χώρας⁽¹⁾, ἐν τῇ δποίᾳ αἱ καθιζήσεις χροῦσι βαθύτερον καθόσον βαίνομεν πρὸς νότον. Οὔτω, ἐνῷ κατὰ τὰ βορειότερα αὐτῆς ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία παρουσιάζει ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν ὅψιν ὑψηπέδου διαυλακουμένου ὧπο κοιλάδων τινῶν, ἐν τῷ μέσῳ ἀποτελεῖ χώραν, ἐν ἣ παράκεινται στεναὶ ὑψηλαὶ δρειναὶ ράχεις καὶ εὐρέα σχε-

τικῶς λεκανοπέδια, κατὰ τὰ νοτιώτερα δὲ τέλος ἐμφανίζεται ὡς πολύ-
σχιδής χερσόνησος (Χαλκιδική), βρεχομένη ὑπὸ πολλῶν θαλασσίων βρα-
χιόνων (κόλποι Στρυμονικός, Σιγγιτικός, Τορωναῖος, Θερμαϊκός), οἵτι-
νες κατέχουσι τὴν θέσιν τῶν καθιζησάντων τμημάτων.

Ἐκ τῶν κοιλάδων τοῦ βορειοτέρου τμήματος στοινοδαιότερα εἰναι
ἡ τοῦ **Αρω Στρυμόνος**, κατὰ τὰ ἀνατολικώτερα, διήκουσα ἐκ βορρᾶ
πρὸς νότον (ὕψη ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης 100-400 μ.), ἡ
τῆς **Ἐγρὶ Παλάνκας**, κατὰ νὰ βορειότερα, χωροῦσα ἐκ ΒΒΑ πρὸς
ΝΝΔ (ὕψη 400-800 μ.) καὶ ἡ τοῦ **Μπρεγκάλνιτσα** (Άστυκοῦ), δια-
γράφουσα μέγα ἡμικύκλιον κατὰ τὰ δυτικώτερα, ἵς τὸ μὲν ἀνώτερον
μέρος, διευθυνόμενον ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν ἀποτελεῖ τὴν στενὴν κοι-
λάδα τοῦ Πετσόβου (ὕψη 600-800 μ.), τὸ δὲ κατώτερον διήκον ἐκ
ΒΒΑ πρὸς ΝΝΔ, τὴν εὐρεῖαν κοιλάδα τῶν Κοτσάνων (ὕψη 300 - 500
μ.). Πρὸς βορρᾶν τῆς κοιλάδος τῆς Ἐγρὶ Παλάνκας ὑψοῦνται ὁ πλατὺς
χαμηλὸς ὅγκος τῆς **Μπαμπίνας Πολάρας** (1750 μ.), μεταξὺ τῆς κοι-
λάδος ταύτης καὶ τῆς τῶν Κοτσάνων τὸ ἡφαιστειογενὲς ὑψηλὸν συγκρό-
τημα τῆς **Νιοβανίτσης** (2230 μ.), πρὸς νότον δὲ τῆς τελευταίας ταύ-
της κοιλάδος αἱ χαμηλαὶ οὔχεις τῆς **Πλασκαβίτσης** (1200 μ.). Μεταξὺ
τοῦ ἀνωτέρου μέρους τῆς κοιλάδος τοῦ Μπρεγκάλνιτσα καὶ τῆς κοιλά-
δος τοῦ **Λνω Στρυμόνος** ὁρθοῦνται αἱ οὔχεις τῶν **Βλαχινίων** (1500
μ.) καὶ τοῦ **Δυτικοῦ Ορβήλου** (1900 μ.), πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῆς δευ-
τέρας κοιλάδος ὁ μεγαλοπρεπῆς ὅγκος τοῦ **Ανατολικοῦ Ορβήλου**
(2683 μ.).

Ἐν τῷ μεσαίῳ τμήματι τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας αἱ κοιλάδες
καὶ αἱ πεδιάδες καταλαμβάνουσι μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἢ οἱ ὁρεινοὶ
ὅγκοι. Καὶ κατὰ μὲν τὰ βορειοδυτικὰ ἔκτείνεται, ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνα-
τολὰς διευθυνομένη, ἡ εὐρεῖα **κοιλὰς τοῦ Πόντου** (Στρωμνίτσης-Πε-
τριτσίου) εἰς ὕψος 100-200 μ. ἄ. τ. θ. κειμένη, συνενουμένη δὲ κατὰ
τὰ ἀνατολικώτερα μετὰ τῆς τοῦ Στρυμόνος. Κατὰ τὰ νοτιοδυτικὰ ἔκτεί-
νεται ἡ ἐπίσης εὐρεῖα **κοιλὰς Δαγκαδᾶ-Βόλβης**, ἐν ᾧ κεῖνται αἱ ὁμό-
νυμοι λίμναι, διευθυνομένη δμοίως ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ πε-
ρατουμένη παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου. Ἐν τῷ μέσῳ πε-
ρίποτον ἔκτείνεται ἡ μεγάλη **πεδιὰς τῶν Σερρῶν**, ἵς τὸ ὑπὲρ τὴν θά-
λασσαν ὕψος εἰναι μόλις 10 - 70 μ., κατὰ τὰ ἀνατολικώτερα δὲ τέλος ἡ
μικροτέρου **πεδιὰς τῆς Δράμας** (ὕψη ὑπὲρ τὴν θάλασσαν 60-200 μ.).
Τὰ ὅρη, οὔτε ὅγκον ἀξιόλογον κέκτηνται, οὔτε εἰς ὕψη μεγάλα ἔξικνοῦν-
ται. Αἱ κατὰ τὰ βορειοδυτικά, ἔκπαρωθεν τῆς κοιλάδος τοῦ Πόντου
δροῦνται στεναὶ οὔχεις τοῦ **Μεσσαπίου** καὶ τῆς **Κεφαλίνης** δὲν ἔξι-
κνοῦνται ἐπέκεινα τῶν 1600 μ. ἡ πρώτη καὶ τῶν 1608 ἡ δευτέρα, ἔτι
δὲ χαμηλότεραι εἰναι αἱ νοτιώτερον, κατὰ τὰ δυτικὰ ἄκρα τῆς πεδιά-

δος τῶν Σερρῶν ὑψούμεναι πλατιάτεραι φάγκεις τοῦ Δυσώρου καὶ τοῦ **Βερτισκού** φθάνουσαι μόλις τὰ 950 μ. ἡ πρώτη καὶ τὰ 1022 ἡ δευτέρα. Τὰ κατὰ τὰ ἀνατολικώτερα ὅμως ὀρθούμενα ὅρη καὶ μεγαλύτερα εἰναι καὶ ὑψηλότερα. Οὕτω οἱ βιορειοανατολικῶς τῆς πεδιάδος τῶν Σερρῶν κείμενοι ὅγκοι τοῦ **Τσιγγελίου** καὶ τῶν **Όρέων τῆς Βροντοῦς** ὑπερβαίνουν τὰ 1800 μ. καὶ μόνον τὸ **Μενοίκιον** δὲν φθάνει ἡ μόλις τὰ 1300 μ. Ἐπίσης τὸ νοτιοανατολικῶς τῆς αὐτῆς πεδιάδος ὑψούμενον **Παγγαῖον**, τὸ περίφημον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διὰ τὰ χρυσωρυχεῖα του, ἔξικνεῖται μέχρι 1872 μ., ἐνῷ τὸ παρὰ τὴν ἀκτὴν **Σύμβολον** εἰναι κατὰ πολὺ χαμηλότερον (600 μ.). Τέλος, τὰ ἀνατολικῶς τῆς πεδιάδος τῆς Δράμας ὑψούμενα ὅρη τῶν **Περναλών**, ἔξικνοῦνται μέχρι 1361 μ., τὸ δὲ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς **Βαρδούνα** μέχρι 2250.

Εἰς τὸ νοτιώτερον τέλος τμῆμα τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν Χαλκιδικὴν Χερσόνησον, ἐπικρατοῦσιν αἱ χαμηλαὶ ὁρεῖναι φάγκεις. Καὶ κατὰ μὲν τὰ βιορειότερα διήκει ἐκ δύσμῶν περίπου πρὸς ἀνατολὰς σειρὰ τοιούτων ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ **Κισσοῦ ή Χορτάτου** (1200 μ.), τοῦ **Διβαδίτικου** "Ορούς" (1034 μ.), τῶν **Βατονίων** (740 μ.), καὶ τοῦ **Στρατονίκου** (750 μ.), ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς χερσονήσου ὑψοῦνται δὲ πλατὺς ὅγκος τοῦ **Χολομῶντος** ("Ψιζώνου"), ἔξικνούμενος μέχρι 1042 μ., ἐκατέρῳθεν τοῦ ὅποίον ὀρθούνται δυτικῶς μὲν ἡ φάγκη τῆς **Μεγάλης Βίγλας** (1042 μ.), ἀνατολικῶς δὲ ἡ τοῦ **Καμηλοβουνίου** (950 μ.). Αἱ χερσόνησοι τῆς Παλλήνης καὶ τῆς Σιθωνίας δὲν φέρουν ἡ λοφοσειρὰς μὴ ἔξικνον μένας ἐπέκεινα τῶν 330 μ. εἰς τὴν πρώτην, καὶ τῶν 791 μ. εἰς τὴν δευτέραν, ἐν τῇ χερσονήσῳ ὅμως τῆς Ἀκτῆς, δὲ κατὰ τὸ νοτιώτερον μέρος ὑψούμενος δέξις ὅγκος τοῦ **"Άθω**, ἔξικνεῖται μέχρι 1953 μ. Πεδιάδες δὲν ἀπαντῶσιν ἐν Χαλκιδικῇ, πλὴν τῆς λοφώδους κατὰ μῆκος τοῦ Θερμαϊκοῦ λωρίδος τῆς **Κεσσονησσαίας** καὶ τοῦ μικροῦ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Τορωναίου κόλπου πεδίου τῆς **"Ολύνθου**, ἐκ τῶν κοιλάδων δὲ σπουδαιοτέρα εἰναι ἡ τῶν **Βασιλικῶν** ("Ανθεμοῦντος), κειμένη κατὰ τὰ βιορειοδυτικά, μεταξὺ Κισσοῦ καὶ Μεγάλης Βίγλας.

γ'. Κεντρικὴ Μακεδονία.

"Η μεσαία τῆς Μακεδονίας ζώνη ἀποτελεῖ χώραν τελείως διάφορον τῆς τε δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς. Ἐνῷ ἐν ἐκείναις ἐπικρατοῦν οἱ ὄρεινοι ὅγκοι, τὰ ὑψίπεδα καὶ αἱ κοιλάδες καὶ μόνον ὡς ἔξαιρεσις ἀπαντῶσιν ἐνιακοῦ καὶ βαθύπεδά τινα, ἐν ταύτῃ ἀντιθέτως αἱ πεδιάδες καταλαμβάνουσι μεγάλας ἐκτάσεις, ὅρη δὲ μόνον περὶ γὰρ μέσον ἀπαντῶσιν.

Διὰ δύο ὁροστοιχιῶν, αἵτινες χρησιμεύουσιν ὡς συνδετικοὶ κρίκοι

μεταξὺ τῶν μεγάλων ὀρεινῶν μαζῶν τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, ὑποδιαιρεῖται ἡ Κεντρικὴ εἰς τρία τμήματα, Τὸ βορειότερον ἐκ τούτων ἀποτελεῖ τὴν ἐλαφρῶς κυματοειδῆ πεδιάδα τῆς Ἐπενθέντος τοῦ Σκάρδου Λαρδανίας (πεδιὰς Σκοπίων·Κουμανόβου), ἡς τὸ ὑπὲρ τὴν θάλασσαν ὑψος κυμαίνεται μεταξὺ 220 καὶ 400 μ. Τὸ μεσαιον τμῆμα παρουσιάζει ἐπιφάνειαν ἀρχετά ἀνώμαλον⁽¹⁾, ἥν διαυλακοῦσι διάφοροι κοιλάδες, κυριώτεραι τῶν δούλων εἰναι ἔκτος τῆς τοῦ Μέσου Ἀξιοῦ, αἱ τῆς Μπαμπούνας, τοῦ Κάτω Ἐριγόνος, τοῦ Κάτω Μπρεγκάλνιτσα καὶ τοῦ Βοσάβα, ἔφερε δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ ὄνομα τῆς Παιονίας (σημεριναὶ περιοχαὶ Βελεσσῶν, Καφαδάρ, κλπ.). Τέλος, τὸ νοτιώτερον τμῆμα, τὸ καὶ μεγαλύτερον, ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν ἔκτεταμένην πεδιάδα τῆς Ἡμαθίας (Πέλλης) τὴν πολλαχοῦ τελματώδη, ἥν διαρρέουν ὁ Ἐχέδωρος, ὁ Ἀξιός, ὁ Λουδίας καὶ ὁ Ἀλιάκμων κατὰ τὸν κατώτερον αὐτῶν ροῦν. Πρὸς τὴν μεγαλυτέραν ταύτην πεδινὴν τῆς Μακεδονίας ἔκτασιν συνάπτονται δύο μικρότεραι ἀλλαι, ἡ τῆς Ἀλμωπίας κατὰ τὰ δυτικώτερα καὶ ἡ τῆς Πιερίας, κατὰ τὰ μεσημβρινώτερα,

Μεταξὺ τοῦ βορείου καὶ τοῦ κεντρικοῦ τμήματος παρεμβάλλονται αἱ ἐκ τῆς Καρατζίτσης καὶ Ντοβανίτσης ἐκπεμπόμεναι χαμηλαὶ ράχεις⁽²⁾, μεταξὺ δὲ τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ νοτίου ὀρθοῦται διπλῆ σειρὰ δρέων, ὡν ἡ βορειοτέρα ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ὑψηλῶν Ὁρέων τῆς Ἐνωτίας, (Ντοϊντίτσης 2180 μ., Δένας 2092 μ., κλπ.) καὶ τῆς χαμηλωτέρας ράχεως τῆς Μαριάνης (1425 μ.), ἡ δὲ νοτιωτέρα ἐκ τοῦ Παΐκου (1430 μ.), τῆς Κορώνης, (850 μ.) καὶ τοῦ Ντούμπ (535 μ.). Οὐχὶ ἡτον, ἡ συνοχὴ μεταξὺ τῶν τριῶν τμημάτων τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, δὲν διακόπτεται τελείως ὑπὸ τῶν προμνησθεισῶν σειρῶν. Στεναὶ κλεισώρειαι, ἡ τοῦ Βλαχτσάνη ἐν τῇ βορείᾳ σειρᾷ (200μ. ἀ. τ. θ.), ἡ τῶν Σιδηρῶν Πυλῶν (100 μ. ἀ. θ.) καὶ ἡ τῶν Τσιγγάνων (45 μ. ἀ. τ. θ.) ἐν ταῖς νοτιωτέραις, δι' ὧν διέρχεται καὶ ὁ μεγαλύτερος τῆς Μακεδονίας ποταμός, ὁ Ἀξιός, ἐπιτρέπουσι τὴν εὔκολον μεταξὺ αὐτῶν ἐπικοινωνίαν.

II. Ἐν σινόλφοι οἱ ὀρεινοὶ ὅγκοι καλύπτουσι περίπον τὸ ἥμισυ τῆς ὅλης Μακεδονίας, ἀπαντῶσι δὲ πολυνάρθροι καὶ ὧς εἴδομεν εἰς ὁροστοιχίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τεταγμένοι, κυρίως κατὰ τὰ δυτικώτερα καὶ τὰ ἀνατολικώτερα τῆς χώρας. Τούναντίον, πρὸς τὸ κέντρον ἐπικρατοῦσιν αἱ διμαλαὶ ἔκτασεις, τὰ βαθύπεδα ἐν τῇ Κεντρικῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῷ μεσαιώφ τμήματι τῆς Ἀνατολικῆς, τὰ ὑψίπεδα ἐν τῇ Δυτικῇ καὶ αἱ στε-

(1) Τὰ διάφορα ἐν αὐτῷ ὑψώματα ἔξικνονται πολλάκις καὶ ἐπέκεινα τῶν 500 μ. ἀ. τ. θ.

(2) Ἀχ Ζόκους (1025 μ.), κ.λ.π.

ναὶ κοιλάδες ἐν τῷ βιορείῳ τμήματι τῆς Ἀνατολικῆς. Καὶ τὰ μὲν βαθύπεδα καταλαμβάνουν ἐν συνόλῳ περὶ τὸ 1]4 τῆς δλης τῆς χώρας ἔκτάσεως, ἵτοι περὶ τὰς 12 χιλ. τετρ. χιλιόμ. (¹), τῶν ὑψηλέδων ἡ συνοικικὴ ἔκτασις δὲν ὑπερβαίνει τὰ 3 χιλ. τετρ. χιλιόμ. (²), τῶν δὲ κοιλάδων εἰναι ἔτι μικροτέρα (³). Λοφώδεις ἔκτάσεις δὲν ἀπαντῶσι κυρίως, εἰμὴ ἐν Χαλκιδικῇ καὶ τῇ πρὸς βιορρᾶν αὐτῆς καὶ μέχρι τῆς Κερκίνης περιοχῇ (⁴), ὡς καὶ ἔκατέρωθεν τοῦ μέσου τοῦ Ἀξιοῦ ροῦ, καλύπτουσαι ἐν συνόλῳ μόλις τὸ 1]12 τῆς χώρας.

III. Συνεπείᾳ τῆς τοιαύτης διατάξεως τῆς ἐπιφανείας, ἡ μὲν Κεντρικὴ Μακεδονία μὲ τὰς ἔκτεταμένας πεδιάδας τῆς Ἡμαθίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Σκάρδου Δαρδανίας (Σκοπίων-Κουμανόβου) καὶ τὰς μικροτέρας τοιαύτας τῆς Πιερίας, τῆς Ἀλμωπίας, ἀλπ., εἰναι χώρα κατ' ἔξοχὴν γεωργική, ἡ Δυτικὴ μὲ τὰ ὑψηλέδων αὐτῆς καὶ τὰς μαλαράς δρέων σειράς παρουσιάζει δρους καταλληλοτέρους διὰ τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν θήραν καὶ τὴν δασικήν, ὡς συμβαίνει καὶ μὲ τὸ βιοριότερον μέρος τῆς Ἀνατολικῆς Μικεδονίας μὲ τὰς στενὰς κοιλάδας του καὶ τοὺς ὑψηλοὺς δρεινοὺς ὅγκους του, ἐνῷ τὸ νοτιώτερον ἥμισυ τῆς τελευταίας ταύτης μὲ τὰ εὔφορα λεκανοπέδια τῶν Σερρῶν, τῆς Δράμας, τῆς Βόλβης καὶ τοῦ Πετριτίσου εἰναι ἐν ταύτῳ πρόσωφορον καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας.

IV. Ἀνάλογος πρὸς τὸν δριζόντιον τῆς χώρας διαμελισμὸν εἶναι καὶ ἡ κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας, δστις ἀνέρχεται ἐν συνόλῳ εἰς 2 1]4 ἔκατον. κατοίκων (πυκνότης 40). Οὕτω ἡ δρεινοτέρα Δυτικὴ Μακεδονία δὲν ἀριθμεῖ ἡ περὶ τὰς 600 χιλ. κατ., ἵτοι μόλις 30 κατὰ τετρ. χιλιόμ. καὶ ἐκ τούτων πάλιν τὸ πλεῖστον εἰναι συγκετρωμένον εἰς τὰ ὑψηλέδων τοῦ Τετόβου, τῆς Πριλάπου, τοῦ Μοναστηρίου, τῆς Φλωρίνης καὶ τῆς Ἐορδαίας, εἰς ἀ ἡ πυκνότης κυμαίνεται μεταξὺ 40 καὶ 70, ἐνῷ δλη ἡ ὑπόλοιπος χώρα εἰναι ἀραιότατα κατφορημένη

(1) Ἐκ τούτων 5.000 τετρ. χιλιόμ. περίπου ἀναλογοῦν εἰς τὴν Ἡμαθιακὴν πεδιάδα, 2.500 εἰς τὴν Σκοπίων—Κουμανόβου, 1500 εἰς τὴν τῶν Σερρῶν, 800 εἰς τὴν τῆς Δράμας, 600 εἰς τὴν τοῦ Τετόβου, 600 εἰς τὴν τῆς Πιερίας, 500 εἰς τὴν τῆς Ἀλμωπίας καὶ 500 εἰς τὴν Λαγκαδᾶ·Βόλβης.

(2) Ἡτοι 1200 τετρ. χιλ. διὸ τὰ τρία ὑψηλέδων τοῦ Ἐριγόνος (Πριλάπου, Μοναστηρίου καὶ Φλωρίνης), 600 διὸ τὸ τῆς Ἐορδαίας, 800 διὸ τὸ τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ 400 διὸ τὸ τῶν Βρυγγηδῶν.

(3) Μεγαλύτεραι εἰς ἔκτασιν ἐκ τῶν κοιλάδων εἰναι ἡ τοῦ μέσου Μπρεγκάλνιτσα (Κοτσάνων—Ιστίπ), ἡ τοῦ Ἀνω Στρυμόνος καὶ ἡ τοῦ Πόντου (Στρωμίτης—Πετριτίσου) ἐν τῇ βορειανατολικῇ Μακεδονίᾳ, ἡ τοῦ Βελίκα ἐν τῇ βορειοδυτικῇ καὶ ἡ τοῦ Μέσου Ἀλιάκμονος (Σερβίων) ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ.

(4) Οπου ἔξετείνοντο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ Κρητικόν καὶ ἡ Μυγδοίαν.

μὴ ἀριθμοῦσα ἡ μόλις 20—25 κατὰ τετρ. χιλιόμ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δυτικήν, ἡ Κεντρικὴ Μακεδονία παρουσιάζει ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς μεγάλην πυκνότητα. Ὁ πληθυσμός της ἀνέρχεται εἰς ἐν περίπου ἑκατομμύριον κατοίκων (πυκνότης 55—60), ἔξ δὲ εἰς μόνην τὴν Ἡμαθιακὴν πεδιάδα, ἑκτάσεως 5 χιλ. τετρ. χιλιόμ. ἀναλογοῦν πλέον τοῦ $\frac{1}{4}$, (πυκνότης 100). Τέλος ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία ἔν μὲν τῷ βορειοτέρῳ αὐτῆς ὅρεινοτέρῳ ἥμίσει εἶναι ἀραιῶς κατφημένη, μὴ ἀριθμοῦσα πλέον τοῦ $\frac{1}{4}$ ἑκατομμ. κατοίκων (πυκνότης 25), ἐν τῷ πεδινοτέρῳ διμώς μεσημβρινωτέρῳ ζῶσιν πλέον τοῦ $\frac{1}{4}$, ἑκατομμ., ἢτοι περὶ τοὺς 50 κατὰ τετρ. χιλιόμ. Εἰς ὁρισμένας μάλιστα περιοχάς, ὡς ἐκ τῆς παρουσίας μεγάλων πόλεων (Καβάλλας, Δράμας, Σερρᾶς, κλπ.), ἡ πυκνότης εἶναι ἀκόμη μεγαλυτέρα. (¹) Καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπίσης ἡ αὐτὴ περίπου ἀναλογία ὑφίστατο ἐν τῇ κατανομῇ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας, μὴ ὑπερβαίνοντος τότε τὸ 1 ἑκατομμ. κατοίκων. Ἡ μόνη ἀξιοσημείωτος διαφορά, εἶναι ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην παρουσία πυκνού πληθυσμοῦ ἐν τῇ ἀραιότατα νῦν κατφημένῃ Χαλκιδικῇ, διειλομένη εἰς ὅντες λόγους θέλομεν ἀναφέρει ἀλλαχοῦ (²).

V. Ἡ παρουσία πεδινῶν ἑκτάσεων ἐν τῇ Κεντρικῇ Μακεδονίᾳ συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τε τὴν εὐκολωτέραν ἐπίτευξιν τῆς πολιτικῆς ἐνότητος τῆς χώρας καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν πλέον διμοιομόρφου οίκονομίας. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἰστορικῶν χρόνων μέχρι τοῦ 4ου καὶ 3ου π. Χ. αἰῶνος, ἔκαστον τῶν τριῶν μεγάλων αὐτῆς τιμημάτων δὲν ἀποτελεῖ ἡ ἀνὰ ἐν μόνον κρατικὸν συγχρότημα. Καὶ τὸ μὲν βορειότερον ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ Δαρδανικοῦ Κράτους, τὸ μεσαῖον τὴν κυριωτέραν περιοχὴν τοῦ Παιονικοῦ Βασιλείου, τὸ δὲ νοτιώτερον, ἢτοι ἡ Ἡμαθιακὴ πεδιάς καὶ αἱ πεδιάδες τῆς Ἀλμωπίας καὶ τῆς Πιερίας, τὸν πυρῆνα τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους. Καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα δὲ χρόνους τοπικισμός, τόσον πολιτικός, δσον καὶ οἰκονομικός, δὲν ἡδυνήθη ν ἀναπτυχθῆ ἐν τῇ Κεντρικῇ Μακεδονίᾳ.

Τούναντίον, τὸ ἄκρως ἀνώμαλον τοῦ ἐδάφους ἐν τε τῇ Δυτικῇ καὶ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ ὑπῆρξεν ὁ κυριώτερος λόγος τῆς ἐπὶ μακρὸν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπικρατήσεως τοῦ πολιτικοῦ τοπικισμοῦ καὶ τῆς μέχρι καὶ σήμερον ἀκόμη διατηρήσεως τοῦ οίκονομικοῦ τοιούτου. Ἐκαστον λεκανοπέδιον, ὑψίπεδον ἡ κοιλάς τῶν χωρῶν τούτων χωρίζεται τῶν γειτονικῶν τοιούτων ὑπὸ ὑψηλῶν φάγεων. Ἡ φυσικὴ αὕτη ἀπομόνωσις ἀναγκάζει τοὺς κατοίκους τῶν διαφόρων τούτων περιοχῶν νὰ περιορίσωσιν εἰς τὸ ἐλάχιστον τὰς ἀνάγκας των, ἀρκούμενοι εἰς τὰ

(1) Λεκανοπέδιον Σερρᾶς 80—90 κάτ. κατὰ τετρ. χιλιόμ., πεδίον Δράμας 100.

(2) "Ορα § 2 IV, V

προϊόντα τοῦ τόπου των. 'Η παροστιά ἀφ' ἔτέρου ὅχυρῶν φυσικῶν συνόρων ἐπιτρέπει εἰς αὐτοὺς νὰ διατηρήσωσι τὴν πολιτικήν των αὐθυ- παρεξίαν εὐκολώτερον ἢ οἱ κάτοικοι τῶν μεγάλων πεδιάδων.

Οὕτω ἐν τῇ Δυτικῇ] Μακεδονίᾳ τὰ κατὰ τὰ βορειότερα αὐτῆς, ἐν ταῖς κοιλᾶσι τοῦ Ἀνω Ἀξιοῦ καὶ τοῦ Βελίκα, οἰκοῦντα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα Ἰλλυρικὰ φῦλα, παρέμειναν αὐτοτελῆ καὶ κατὰ φυλὰς διῃρημένα μέχρι σχεδὸν (¹) τῆς κατὰ τὸν δεύτερον π.Χ. αἰῶνα Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως. Καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα δὲ χρόνους οἱ οἰκοῦντες τὰς περιοχὰς ταύτας προέβαλλον μεγάλην ἀντίστασιν εἰς πᾶσαν συγκεντρωτικὴν προσπάθειαν. Οἱ Δευρίοπες ἐπίσης Παίονες, οἱ οἰκοῦντες τὸ ὑψίπεδον τῆς Πριλάπου καὶ οἱ Λυγκησταί, οἱ οἰκοῦντες τὸ ὑψίπεδον τῆς Φλωρίνης καὶ τὸ λεκανοπέδιον τῶν Πρεσπῶν κατώρθωσαν νὰ διατηρήσωσι τὴν αὐτοτέλειάν των μέχρι τῶν χρόνων Φιλίππου τοῦ Β'. Τέλος οἱ Ὁρέσται, οἱ οἰκοῦντες τὰς παρὰ τὴν λίμνην τοῦ Κελέτρου κοιλάδας καὶ οἱ Ἐλιμιῶται, οἱ οἰκοῦντες τὰς περὶ τὸν Μέσον Ἀλιάκμονα περιοχάς, διετήρησαν τὴν αὐτοτέλειάν των μέχρι τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος. Οἱ πρῶτοι μάλιστα, ἀπομεμονωμένοι εἰς τὰς δρεινὰς αὐτῶν δυσπροσίτους κοιλάδας, μετὰ δυσφορίας είδον καταλυόμενα καὶ τὰ τελευταῖα ἵχην τῆς ἀνεξαρτησίας των ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Β', δι' ὃ καὶ ἀμα τῇ εἰσβολῇ τῶν Ῥωμαίων φάνεται διτὶ ἡθέλησαν νὰ ἀποτινάξωσι τὴν ἐπ'² αὐτῶν ἐπιβολὴν τῆς Πέλλης. (²) Αἱ πρὸς πολιτικὸν τοπικισμὸν τάσεις ἔξεδηλώθησαν ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ καὶ κατὰ τοὺς Μέσους Αἰῶνας (³), διοίκονομικὸς δὲ τοπικισμὸς διετηρήθη πάντοτε ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ.

"Ετι ίσχυρότερον ἐκδηλοῦται ὁ τοπικισμὸς ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ, ἐν ᾧ πολυπλοκωτέρα ἡ διάταξις τῆς ἐπιφανείας. Τὰ Θρακικὰ φῦλα τῶν Ἀγριάνων καὶ τῶν Μαίδων, τὰ οἰκοῦντα ἐν τῷ βορειοτέρῳ τμήματι, παρέμειναν πάντοτε σχεδὸν ἀνυπότακτα καὶ ἀπομεμονωμένα εἰς τὰς δρεινὰς κοιλάδας τῆς χώρας των. 'Ἐν τῷ μεσαίῳ τμήματι, οἱ Γαρῆσκοι τῆς κοιλάδος τοῦ Πετριτίου, οἱ Σίντυες τῆς παρὰ τὴν Κερ-

(1) Κατὰ τὸν 3ον π. Χ. αἰῶνα ἡ βορειοδυτικὴ Μακεδονίᾳ κατεκήθη ὑπὸ τῶν Δαρδάνων, οἵτινες ἐπεξέτεινον τὸ Κράτος αὐτῶν μέχρις ἴσως τῶν παραλίων τῆς Ἀριατικῆς.

(2) Πολυβ. 18. 20. 6. Λιν 33. 34.

(3) Τὸ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος ἐγκατασταθέντα ὑπὸ τοῦ Αὐτοκάροφος Ἡρακλείου ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Μέσου Ἀλιάκμονος Σερβικὰ φῦλα ἐπεχειρησαν νὰ καταστῶσιν αὐτοτελῆ, ἀνευ δύμως ἐπιτυχίας. Κατὰ τὰς ἀρχὰς ἐπίσης τοῦ 11ου αἰῶνος ὁ Σαμουὴλ καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ μετὰ τὴν ἐν Κλειδίῳ πανωλεθρίαν (1014 μ. Χ.) προσεπάθησαν νὰ διατηρήσωσιν αὐτοτελές Βουλγαρικὸν κράτος ἐν ταῖς περιοχαῖς δόπου κατώκουν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ Λυγκησταί καὶ οἱ Ἰλλυριοί (λεκανοπέδια Βρυγγείδῶν καὶ Λυχνίτιδος, ὑψίπεδα Ἐριγόνος, κλπ.).

κίνην χώρας, οι Ὀδομάντες καὶ οἱ Σιριοπαίονες τῆς περὶ τὰς Σέρρας περιοχῆς, οἱ παρὰ τὸ Παγγαῖον Πίερες, οἱ κατὰ τὴν παράδοσιν μεταναστεύσαντες ἐνταῦθα ἐκ τῆς παρὰ τὸν Ὄλυμπον Πιερίας (¹) καὶ οἱ παρὰ τὴν ἀκτὴν Ἡδωνού, διετήρησαν τὴν αὐτοτέλειάν των μέχρι τῶν χρόνων Φιλίππου τοῦ Β', οἱ δὲ ἔκατερωθεν τοῦ Βερτισκοῦ οἰκοῦντες Βισάλται, οἱ παρὰ τὸ Δύσωρον Κρήστωνες καὶ οἱ ἐν τῇ κοιλάδι Λαγκαδά· Βόλβης Μύγδονες, παρὰ τὴν ἄμεσον αὐτῶν γειτύασιν πρὸς τὸ ίσχυρὸν κράτος τῆς Ἐδέσσης, παρέμειναν ἀνεξάρτητοι μέχρι τοῦ δου π. Χ. αἰώνος. Οἱ Μύγδονες μάλιστα, ὡς θὰ ἔπειρε πά συναγάγῃ τις ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἰδίων τῶν κατοίκων τῆς Λητῆς (σημερινοῦ Αειβατίου) νομισμάτων (²), ἀπετέλουν πλειότερα τοῦ ἐνὸς κρατικὰ συγκροτήματα. Ἐν τῇ Χαλκιδικῇ τέλος δι τοπικισμὸς εὑρίσκει προσφορώτατον ἔδαφος ἀναπτυξεως. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν δημως αὐτοῦ συμβάλλουν ἐνταῦθα καὶ ἄλλοι λόγοι πλὴν τοῦ δριζοντίου τῆς χώρας διαμελισμοῦ. (³) Καὶ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ἐπίσης Μακεδονίᾳ δι οἰκονομικὸς τοπικισμὸς διετηρήθη μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, ἐνῷ δι πολιτικὸς τοιοῦτος, ἔνεκεν ιστορικῶν πλέον λόγων, ὑπεχώρησεν ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως.

VI. Τὰ διάφορα λεκανοπέδια, ὑψίπεδα καὶ κοιλάδες τῆς τε Δυτικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας χωρίζονται μὲν μεταξὺ των ὑπὸ δρεπῶν φάρεων, δὲν ἀπομονοῦνται δημως τελείως ὑπὸ αὐτῶν. Τὸ μὲν πολυάριθμοι αὐχένες, τὸ δὲ ἀρκεταὶ κλεισώρειαι ἐπιτρέπουν τὴν μεταξύ των ἐπικοινωνίαν, οὕτως ὅστε δὲν παρουσιάζονται δυσυπέρβλητα ἐμπόδια εἰς τὰς συγκοινωνίας. Βεβαίως εἰς πολλὰ μέρη οἱ αὐχένες κείνται εἰς μεγάλα ὑψη ἥ αἱ κλεισώρειαι είναι εἰς ἄκρον δύσιβαστοι, γενικῶς δημως ἥ καθόλου διαμόρφωσις τοῦ ἔδαφους ἐπιτρέπει τὴν ἄνευ μεγάλων δυσκολιῶν μετάβασιν ἀπὸ τῆς μιᾶς περιοχῆς εἰς τὴν ἄλλην.

Καὶ ἐν μὲν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Τετόβου ἐπικοινωνεῖ, διὰ μὲν τῶν διόδων Δερβέν (350 μ. ἀ. τ. θ.) καὶ Καλντιρίου Μπογάζ (520 μ.) μετὰ τῆς πεδιάδος τῶν Σκοπίων, διὰ δὲ τοῦ παρὰ τὸ Μπουκοβίσαν αὐχένος (1184 μ.) μετὰ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τῆς κοιλάδος τοῦ Βελίκα. Ἡ τελευταία αὕτη κοιλάς, διὰ μὲν τῆς διαβάσεως τοῦ Διαβόλου (Σεϊτάν Μπογάζ) κειμένης εἰς ὑψος 1077 μ. ἀ. τ. θ. ἐπικοινωνεῖ μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀνω Ἐριγόνος καὶ διὰ ταύ-

(1) Θουκυδ. B. 99.

(2) Σβορώνον. Numismatique de la Péonie et de la Macédoine avant les guerres médiques (Journal international d'Archéologie numismatique, Athènes, 1913) σελ 217.

(3) Ὁρα κατατέρῳ § 2.

της μετά τοῦ ὑψηπέδου τοῦ Μοναστηρίου, διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Κράπας (950 μ.) μετά τοῦ ὑψηπέδου τῆς Πριλάπου καὶ διὰ τῆς ἀγρίας κλει σωρείας τοῦ Ἀγ. Νικολάου μετά τῆς πεδιάδος τῶν Σκοπίων. Τὰ συνεχόμενα ὑψίπεδα Πριλάπου, Μοναστηρίου καὶ Φλωρίνης ἐπικοινωνοῦσι, διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Μπαμπούνας (910 μ. ἄ. τ. θ.) καὶ τῆς μακρᾶς φάραγγος τοῦ Μέσου Ἐριγόνος μετά τῆς κοιλάδος τοῦ Μέσου Ἀξιοῦ, διὰ τῆς διόδου τοῦ Διαβατοῦ (1180 μ.) μετά τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Βρυγιῆδων, διὰ τῶν στενῶν τοῦ Κιρλὶ Δερβέν (769 μ. ἄ. τ. θ.) μετά τοῦ ὑψηπέδου τῆς Ἐορδαίας καὶ διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Πισιδερίου μετά τῆς παρὰ τὸν Ἀνω Ἀλιάκμονα ὑψηλῆς χώρας. Ἡ τελευταία αὕτη, διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Κλεισούρας (1100 μ.) καὶ τῆς διόδου τῆς Σιατίστης (750 μ. ἄ. τ. θ.) ἐπικοινωνεῖ μετά τῆς Ἐορδαίας, διὰ δὲ τῆς κλεισωρείας τοῦ Ἀγ. Νικάνορος (350 μ.) μετά τῆς κοιλάδος τῶν Σερβίων. Τὸ ὑψηπέδον τῆς Ἐορδαίας, διὰ τῶν διόδων τῆς Ἀρνίσσης (550 μ.) καὶ τοῦ Τριποτάμου (850 μ.) συγκοινωνεῖ εὐχερῶς μετά τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, διὰ δὲ τῶν παρὰ τὴν Κοζάνην διαβάσεων μετά τῆς κοιλάδος τῶν Σερβίων. Ἡ τελευταία τέλος αὕτη κοιλάς διὰ τῆς παρὰ τὸν Βελβενδὸν φάραγγος ἐπικοινωνεῖ μετά τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος.

Ἐν δὲ τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ, ἡ μὲν κοιλάς τοῦ Ἀνω Στρυμόνος ἐπικοινωνεῖ μετά τῆς κοιλάδος τοῦ Μπρεγκάλνιτσα διὰ τῶν αὐχένος τῆς Λεσνίτης (950 μ.) καὶ τοῦ Γαβρόβου (1150 μ.) καὶ μετά τοῦ ὑψηπέδου τοῦ Πετσόβου διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Ντόλεν (1250 μ.). Τὸ τελευταῖον τοῦτο, διὰ μὲν τοῦ αὐχένος τῆς Σίρινας (900 μ.) συγκοινωνεῖ μετά τῆς κοιλάδος τοῦ Πόντου, ἥτις πάλιν διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ Κωστουρίνου (410 μ.) συνδέεται μετά τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ, διὰ δὲ τῆς φάραγγος τοῦ Κλειδίου (Ρούπελ), κειμένης εἰς ὕψος 70 μ. ἄ. τ. θ., μετά τῆς πεδιάδος τῶν Σερρῶν. Ἡ μεγάλη αὕτη πεδιάς, διὰ μὲν τῆς διόδου τοῦ Δοβᾶ Τεπέ (272 μ.) ἐπικοινωνεῖ μετά τοῦ μικροῦ λεκανοπεδίου τῆς Δοϊράνης καὶ διὰ τούτου μετά τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Λαχανᾶ (600 μ.) μετά τῆς βορείων: τῆς Θεσσαλονίκης λοφώδους χώρας, διὸ τῆς παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Σιρυμονικοῦ κόλπου στενῆς παρακτίου λωρίδος μετά τῆς κοιλάδος Βόλβης—Λαγκαδᾶ, τέλος δὲ διὰ τῆς διόδου τῆς Ἀγγίστης μετά τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Δράμας. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, διὰ μὲν τῆς διόδου τοῦ Μαδεμλῆ (150 μ.) συγκοινωνεῖ μετά τῆς παρὰ τὴν Καβάλλαν πεδιάδος τῶν Σαπαίων (Σαρὶ Σαμπάνη), διὰ δὲ τῆς διαβάσεως τῆς Τόβλιανης (150 μ.) μετά τῆς κοιλάδος τοῦ Μεσορόπι (Πιερικοῦ Σίνου).

Ἡ παρουσία τῶν πολυαριθμῶν τούτων μεταξὺ τῶν διαφόρων περιοχῶν τῆς Μακεδονίας διαβάσεων, διηγεύεται οὐκ ὀλίγον τὴν ἐπίτευξιν τῆς πολιτικῆς ἐνότητος τῆς χώρας, ὅχι δμως καὶ τόσον τὴν

ἐπίτεινεν^χ ἔνιαίας οἰκονομίας. Πολλαὶ τῶν διαβάσεων τούτων κεῖνται εἰς μεγάλην ὑψη, τούτου δ^ο ἔνεκεν αἱ μεταφοραὶ διὰ τῶν δι^ο αὐτῶν δι-ερχομένων ὅδῶν δὲν εἶναι εὐχερεῖς. Ἡ κατασκευὴ ἀλλως τε καλῶν σχετικῶς ὅδῶν ἀπαιτεῖ πολλὰ τεχνικὰ ἔργα. "Ετι δὲ δυσχερεστέρα εἰ-ναι ἡ κατασκευὴ σιδηροδρομικῶν γραμμῶν. Τούτων ἔνεκεν πάντοτε ἐν Μακεδονίᾳ αἱ συγκοινωνίαι ἥσαν δυσχερεῖς καὶ ἀνεπαρκεῖς, δεδομέ-νοι μάλιστα ὅτι ἡ χώρα αὕτη δὲν κέτηται ἐκτεταμένα πάραλια ὥστε νὰ εἶναι δυτατή ἡ διὰ θαλάσσης ἔξυπηρέτησις μέρους τῶν σιγκοινωνια-κῶν αὐτῆς ἀναγκῶν, ὡς συμβαίνει π.χ. εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς κειμένας νοτιοελληνικὰς χώρας.

§ 2. Αἱ ἀκταὶ

I. Ἡ Μακεδονία δὲν βρέχεται ὑπὸ τῆς θαλάσσης εἰμὴ μόνον κατὰ τὰ νοτιοανατολικὰ αὐτῆς. Ἐνταῦθα τὸ Αἴγαίον πέλαγος σχηματίζει δύο μεγάλους σχετικῶς βραχίονας, τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον κατὰ τὰ δυτικώ-τερα καὶ τὸν Στρυμονικὸν κατὰ τὸ ἀνατολικώτερα, οἵτινες βαθέως εἰσ-χωροῦσιν ἐν τῇ χέρσῳ περιορίζοντες, δὲ μὲν πρὸς δυσμάς, δὲ πρὸς ἀνατολὰς τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐκτεινομένην μεγάλην τῆς Χαλκιδικῆς χερσόνησον. Ἡ Χερσόνησος αὕτη, ἡτις διευθύνεται ἐκ ΒΔ πρὸς ΝΑ, ἀναλύεται κατὰ τὸ νοτιώτερον αὐτῆς μέρος εἰς τρεῖς μικροτέρας τουαύ-τας τὰς τῆς Παλλήνης (¹), τῆς Σιθωνίας (²) καὶ τῆς Ἀκτῆς (³) μεταξὺ τῶν δποίων, σχηματίζονται οἱ δύο μικρότεροι κόλποι τοιονταίς (⁴) καὶ Σιγγιτικὸς (⁵).

Τὸ βόρειον μέρος τοῦ Αἴγαίου, σχηματισθὲν κατὰ τὴν Τριτογενῆ περίοδον συνεπείᾳ μεγάλων καθιζήσεων, παρόστιστει σημαντικὰ βάθη. Ἡ βαθεῖα τάφρος, ἡ ἐκ ΒΑ πρὸς ΝΔ ἀπὸ τῆς Σαμοθράκης καὶ τῆς Ἰμβρου μέχρι τῆς Σκοπέλου διήκουνσα, ἡτις ἔνιαχοῦ ἔχει βάθος μεγα-λύτερον τῶν 1200 μ., διέρχεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν ἀκρω-τηρίων Δρεπάνου καὶ Νυμφαίου εἰς ἀ καταλήγουσιν αἱ χερσόνησοι τῆς Σιθωνίας καὶ τῆς Ἀκτῆς, οἱ κόλποι δὲ Σιγγιτικὸς καὶ Τορωναῖος πα-ρουσιάζουν μεγάλα σχετικῶς βάθη. Ἡ γραμμὴ τῶν 200 μ. ἐν τῷ πρώ-

- 1) Καλουμένην ἐπίσης καὶ χερσόνησον τῆς Κασσάνδρας.
- 2) > > > > τοῦ Λόγγου
- 3) > > > > "Ἀθω ἢ Ἀγίου Όρους
- 4) Καλούμενος ἐπίσης καὶ κόλπος τῆς Κασσάνδρας
- 5) > > > Μηκυβερναῖος.

τιφ εύρισκεται εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν παραλίων, Ιδίᾳ πρὸς τὸ μέρος τῆς χερσονήσου τῆς Ἀκτῆς, εἰς δὲ τὸν δεύτερον εἰς ὅχι καὶ πολὺ μεγάλην. Εἰς τοὺς κόλπους ὅμως Στρυμονικὸν καὶ Θερμαϊκόν, εἰς οὓς ἔκβάλλουν ὅλοι οἱ μεγάλοι ποταμοὶ τῆς Μακεδονίας, οἵτινες διὰ τῆς μεταφερομένης ὑπὸ αὐτῶν ἐκ τῆς ἐνδοχώρας τεραστίας ποσότητος ἵλυρος ἐπιστρώνουν διαρχῶς τὸν πυθμένα αὐτῶν, μεγάλα βάθη δὲν ἀπαντῶσιν. Ἡ γραμμὴ τῶν 200 μ., ἐν τῷ Στρυμονικῷ κόλπῳ, ὅπου ἔκβαλλει εἰς μόνον μέγας ποταμός, δὲ Στρυμών, ενδίσκεται παρὰ τὴν εἰσόδον τοῦ θαλασσίου τούτου βραχίονος, τὰ συνήθη δὲ βάθη ἐν αὐτῷ κυμαίνονται μεταξὺ 70 καὶ 120 μ. εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μάλιστα μέρος αὐτοῦ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μικρότερα τῶν 60 μ. Ὁ Θερμαϊκός, εἰς ὃν ἔκβαλλουσι δύο μεγάλοι ποταμοί, δὲ Ἀξιός καὶ δὲ Ἀλιάκμων καὶ πολυάριθμοι μικρότεροι (Λουδίας, Ἐχέδωρος, Αἴσων, κλπ.), παρουσιάζει ἔτι μικρότερα βάθη. Κατὰ τὸ ἐσώτερον αὐτοῦ μέρος τὸ μεγαλύτερον βάθος εἶναι μόλις 27 μ., κατὰ τὸ ἐξώτερον δὲ 100 μ.

II. Ἡ παρουσία βαθειῶν ἀφ' ἐνὸς θαλασσῶν καὶ ὅλως ἀβαθῶν ἀφ' ἑτέρου τοιούτων, κέκτηται μεγάλην σημασίαν διά τινας κλάδους τῆς οἰκονομίας. Αἱ ἀβαθεῖς θαλασσαι καὶ μάλιστα ἔκειναι εἰς ἃς ἔκβαλλουσι ποταμοὶ προσκομίζοντες ἄφθονον ἥλυν εἶναι εἰς ἀκρον ἰχθυοτρόφοι, ἀλλὰ καὶ ἔκειναι αἰτινες παρουσιάζουν παρὰ τὴν ἀκτὴν μεγάλα βάθη εἶναι ἀρκετὰ πλούσιαι εἰς ὡρισμένα εἴδη ἰχθύων. Τὰ Μακεδονικὰ ὅδεν παράλια, παρὰ δὲ ὡς εἴδομεν παράκεινται ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν θαλάσσιοι βραχίονες εἶναι πλούσια εἰς ἰχθεῖς καὶ ἡ ἀλιεία ἐπομένως εὑρίσκει πρόσφορον ἔδαφος ἀναπτύξεως.

III. Εἰς τὰ μέρη ἔκεινα, εἰς ἃς ἔκβαλλουσι μεγάλοι ποταμοί, σχηματίζονται ἐκ τῶν προσχώσεων αὐτῶν ἐκτάσεις χαμηλαὶ καὶ κατὰ μέγα μέρος τελματώδεις, οὕτως ὡστε ἡ παράκτιος ἐνταῦθα γραμμὴ εἶναι χθαμαλὴ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὅχι καὶ τόσον σταθερά. Τοιαῦται ἀκταὶ ἀπαντῶσιν ἐν Μακεδονίᾳ τόσον εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Στρυμονικοῦ, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος καὶ τοῦ Ρηχίου, ὅσον καὶ εἰς τὸν τοῦ Τορωναίου (παραλία Ἀγίου Μάμμαντος, κλπ.). Κυρίως δύμως τοιούτου τύπου ἀκταὶ ἀπαντῶσιν εἰς τὸ ἐσώτερον μέρος τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἐμβόλου μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Ἀθερίδα ἐκτεινόμεναι. Τοιαῦται ἀκταὶ εἶναι ὅλως δυσμενεῖς διὰ τὴν ναυτιλίαν, ἐνῷ ἐν ἀντιθέσει εἶναι λίαν εύνοϊκαι διὰ τὴν ἀλιείαν.

Εἰς τινα μέρη αὐτῶν σχηματίζονται λιμνοθάλασσαι, αἰτινες εὐκόλως δύνανται νὰ μετατραπῶσιν εἰς ἀλυκάς. Μία τοιαύτη ἀπαντᾶ δηπισθεν τοῦ ἀκρωτηρίου Ἀθερίδα, ἡ λιμνοθάλασσα τοῦ Κίτρους ἡ ἀλλως τῆς Τούζλας καλούμενη, ἡτις διὰ καταλλήλων διαρροοθμίσεων ἔχει μετατραπῆ εἰς πρώτης τάξεως ἀλυκήν, ἐτέρα δέ τις μικροτέρας ἐκτά-

σεως κείται νοτίως τοῦ Αίναίου ἀκρωτηρίου (Μεγάλου Καρπιπουρνοῦ), κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν παραλίαν τῆς Ἐπανωμῆς (Χαλκιδικῆς), καλούμένη ἐπὶ Τουρκοκρατίας Κιουτσούκ Τοῦζλα.

Εἰς τὰ χθαμαλὰ ἰχθυοτρόφα παράλια ἔκει ὅπου οἱ ἄνεμοι δὲν ταράσσουσι τὰ ὄντα εὔκολος εἶναι ἡ ἐγκατάστασις θυνείων, δυνατή δὲ ἡ ἵδρυσις ἰχθυοτρόφων καὶ ὀστρεοτρόφων. Θυνεῖα ἀπαντῶσιν ἀρκετὰ ἐν τοῖς Μακεδονικοῖς παραλίοις κατασκευασθέντα ἴδιᾳ κατὰ τὰ τελειταῖα ἔτη, ἰχθυοτρόφικαὶ ὅμως ἡ ὀστρεοτρόφικαὶ ἐγκατάστασις ἀξιού λόγου δὲν ὑπάρχουσιν. "Οχι δὲ μόνον σήμερον ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅτε πυκνότατος ἦτο ὁ πληθυσμὸς τῶν παρακτίων τῆς Μακεδονίας περιοχῶν, εἰς τὰ χαμηλὰ ταῦτα ἀβαθῆ ἰχθυοτρόφα παράλια ἡ ἀλιεία φαίνεται ὅτι διεξήγετο εἰς μεγάλην κλίμακα.

IV. Εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ ἀνωτέρῳ τύπου ἀγκυροβόλια διὰ πλοῖα δὲν ἀπαντῶσιν. Μόνον λέμβοι καὶ μικρὰ ἴστιοφόρα δύνανται νὰ προσορμίζωνται. Τούναντίον, εἰς τὰ ἀποτομώτερα πολυυσκιδέστερα παράλια ἀπαντῶσι πολυάριθμα κατάλληλα δι' ἀγκυροβούλιαν καὶ προφυλαγμένα ἀπὸ τῶν πλείστων ἀνέμων μέρη. Τοιαῦτα δὲ παράλια ἐν Μακεδονίᾳ εἰναι κατ' ἔξοχὴν τὰ τῶν τριῶν μικροτέρων χερσονήσων τῆς Χαλκιδικῆς, εἰς ἀπαντῶσι τὰ ἔξης ἀγκυροβόλια:

1) Ἐν τῇ χερσονήσῳ τῆς Παλλήνης, ἐπὶ μὲν τῆς δυτικῆς ἀκτῆς, τῆς πρὸς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, τὸ τῶν Μπαξέδων, ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς, τῆς πρὸς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν, τὰ τῆς Καλάνδρας, Μπουλάματοι καὶ Ἀγ. Νικολάου, ἐπὶ δὲ τῆς ἀνατολικῆς, τῆς πρὸς τὸν Τορωναῖον κόλπον, τὰ τοῦ Καψάνη, Καψώχρας, Σουλίνας, Ἀγ. Παύλου καὶ Χανδάκη.

2) Ἐν τῇ χερσονήσῳ τῆς Σιθωνίας, ἐπὶ μὲν τῆς δυτικῆς ἀκτῆς, τῆς πρὸς τὸν Τορωναῖον κόλπον, τὰ τοῦ Ζαργάνη, Καστρὶ καὶ Τριποτάμου ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς, τῆς πρὸς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν, τὸ τοῦ Βαθέος καὶ Κουφοῦ. ἐπὶ δὲ τῆς ἀνατολικῆς, τῆς πρὸς τὸν Σιγγιτικόν, τὰ τοῦ Καριάλη, Πλατανίτση, Βουρδουναρίων, Κομπάδων, Βουρβουροῦς καὶ Δημητρακακίων.

3) Ἐν τῇ χερσονήσῳ τέλος τῆς Ἀκτῆς, ἐπὶ μὲν τῆς δυτικῆς παραλίας, τῆς πρὸς τὸν Σιγγιτικὸν κόλπον, τὰ τοῦ Πρόβλακα, Ζωγράφου καὶ Δάφνης, ἐπὶ δὲ τῇ ἀνατολικῆς, τῆς πρὸς τὸν Στρυμονικόν, τὰ τοῦ Παντοχράτορος, Καλαμίτοι, Ἐσφιγμένου, Στυλιαριᾶς (Πλατὺς λιμήν), καὶ Ἱερισσοῦ.

Ἄρκετὰ ἐπίσης ἀγκυροβόλια ἀπαντῶσι καὶ ἐν τῇ κυρίως Χαλκιδικῇ, τὸ τοῦ Μικροῦ Ἐμβόλου (Καραμπουρνοῦ) ἐν τῇ πρὸς τὸν Θερμαϊκὸν ἀκτῇ, τὰ τοῦ Ἀγ. Μάμμαντος, Λεονταρίων καὶ Καλυβίων ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Τορωναίου κόλπου, τὸ τῶν Πυργαδικίων ἐν τῷ μυχῷ

τοῦ Σιγγιτικοῦ καὶ τὰ τοῦ Στρατονίου, Λιψάζας, καὶ Σταυροῦ ἐν τῇ πρὸς τὸν Στρυμονικὸν παραλίᾳ. Καὶ αἱ ἀκταὶ τῆς Ἡδωνίδος κέκτηνται ἀσφαλῆ τινα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον ἀγκυροβόλια, τὰ τοῦ Ὁρφάνι, Πύργου, Καλαμίτσης, κλπ. καὶ ἐν ἄριστον τοιοῦτον, τὸ τῶν Ἐλευθερῶν.

Τὰ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου παράλια εἰς ἀρκετὰ μέρη εἶναι κατάλληλα δι' ἀγκυροβολίαν⁽¹⁾, τὰ δὲ τῆς Πιερίας κέκτηνται μὲν ἀρκετὰ ἀγκυροβόλια, ὅχι δμως καὶ τόσον ἀσφαλῆ. Οἱ διάφοροι κατὰ μῆκος τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Θερμαϊκοῦ τόποι προσορμίσεως, οἱ γνωστοὶ ὡς *σκάλαι* (Ἐλευθεροχωρίου, Κίτρους, Τούζλας, Κερινοῦ, Βρωμερῆς, Κατερίνης, Στόλου, Ἀγ. Θεοδώρων, Λιτοχώρου, Λεπτοκαρυᾶς καὶ Σκοτίνας, δὲν εἶναι ἡ δρμοὶ λίαν ἀνοικτοί.

Ἡ παρουσία πολυαριθμῶν ἀσφαλῶν ἀγκυροβολίων συντελεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτιλίας. Καὶ εἰς τὰ Μακεδονικὰ ὅθεν παράλια, ἔκτὸς τῶν ἐποχῶν, καθ' ἃς ἡ πειρατεία ἐλυμαίνετο τὸ Αίγαίον, ἡ ναυτική ζωὴ ἥτο ζωηρά, κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ 7ου δὲ μέχρι τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος διάστημα καὶ ἐντατικώτατα ἀνεπτυγμένη⁽²⁾. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ἀνωτέρω ἀναφερόμενα ἀγκυροβόλια ἀνεπτύχθη καὶ ἀνὰ μία ἀξιόλογος ἐμπορικὴ πόλις, ἐκάστη τῶν δποίων μάλιστα, ἔκτὸς ἔξαιρέσεων τινῶν⁽³⁾, διετήρησε τὴν αὐτοτέλειάν της μέχρι τῶν χρόνων Φιλίππου τοῦ Β'.

Κατ' ἔξοχὴν πολυάριθμοι τοιαῦται ναυτικαὶ καὶ ἐμπορικαὶ πόλεις ἀπήντων εἰς τὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς. Οὕτω, ἐν τῇ χερσονήσῳ τῆς Παλλήνης ἔκειντο ἐπὶ μὲν τῆς δυτικῆς παραλίας ἡ *Σάρνη*, ἐγγὺς τοῦ ἀκρωτηρίου Κύψα, ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ἡ *Μένδη*, παρὰ τὸν ὄρμον τῆς Καλίνδος καὶ ἡ *Σκιάνη*, παρὰ τὸν τοῦ Ἀγ. Νικολάου, ἐπὶ δὲ τῆς ἀνατολικῆς ἡ *Θέραμβος*, παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Παληοῦρι, αἱ *Αλγαί*, παρὰ τὴν Καψοχώραν, ἡ *Νεάπολις*, παρὰ τὸ Πολύχορον, ἡ *Αφυτος*, παρὰ τὸ χωρίον Ἀθυτον, τέλος δὲ ἡ *Ποτίδαια*, ἐπὶ τοῦ στενοῦ λαιμοῦ, ὅστις συνδέει τὴν χερσόνησον ταύτην μετὰ τῆς κυρίως Χαλκιδικῆς καὶ παρὰ τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Νέας Ποτιδαίας. Ἡ πόλις αὕτη μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἥτο μία τῶν ἐπισημοτέρων τῆς Χαλκιδικῆς, ὥφειλε δὲ τὴν μεγάλην αὐτῆς ναυτικὴν καὶ ἐμπορικὴν ἀκμὴν πλὴν τῶν ὅλων καὶ εἰς

(1) Ἐνταῦθα κεῖται καὶ ὁ λιμὴν τῆς Θεσσαλονίκης.

(2) Ὁρα Τμῆμα Δεύτερον Κεφ. Α § 13 καὶ § 16.

(3) Αἱ παράλιοι πόλεις τῆς Πιερίας, ἥδη ἀπὸ τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος, εἰχον περιέλθη εἰς τὴν ἔξουσίσιν τῶν βασιλέων τῆς Ἐδέσσης, ἐπὶ τῶν πλείστων δὲ τῆς Ἡδωνίδος μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους, ἐπέβαλον οἱ Ἀθηναῖοι τὴν κυριαρχίαν των.

τὴν μεταξὺ δύο θαλασσῶν, Θερμαϊκοῦ καὶ Τορωναίου, θέσιν της, θέ-
σιν ἔξαιρετον διὰ πόλιν τῆς ἐποκῆς ἐκείνης, δι’ ὃ καὶ ἀργότερον κατά-
τὰ τέλη του 4ου π. Χ. αἰῶνος ὁ Κάσσανδρος ἔκτισεν εἰς τὴν θέσιν
τῆς πρὸ πολλοῦ παρακμασάσης ταύτης πόλεως, νέαν τοιαύτην, εἰς ἣν
ἔδοθη τὸ ὄνομά του (¹). Ἐν τῇ Σιθωνίᾳ, ἐπὶ μὲν τῆς δυτικῆς ἀκτῆς
ἀπήντων ἡ Φύσκελος, ἐγγὺς τοῦ ἀκρωτηρίου Καστρὸς κειμένη, ἡ Γαλη-
ψός, παρὰ τὸ χωρίον Τριπόταμο, ἡ Τορώνη, παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ κολπί-
σκου Βαθέος καὶ ἡ Ἀμπελος παρὰ τὸ ὅμώνυμον ἀκρωτήριον, ἐπὶ δὲ τῆς
ἀνατολικῆς ἡ Σάρτη, ἐν τῷ μυχῷ τοῦ μεγάλου φυσικοῦ λιμένος τῆς Συκιᾶς
καὶ ἡ Σίγγρος, ἐξ ἣς ἐκλήθη Σιγγιτικὸς ὁ μεταξὺ Σιθωνίας καὶ Ἀκτῆς κόλπος.
Ἐν τῇ χερσονήσῳ τῆς Ἀκτῆς ἐκείνῳ, κατὰ μὲν τὴν δυτικὴν παραλίαν
τὸ Παλαιώριον, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς νότον τῆς Μονῆς Ζωγρά-
φου, κοὶ ἡ Χαράδρια, παρὰ τὸν ὄρμον τῆς Δάφνης, κατὰ τὴν μεσημ-
βρινὴν ἡ Ἀκράθως (ἢ Ἀκρόθως), παρὰ τὴν θέσιν Κερασιά, κατὰ τὴν
ἀνατολικὴν ἡ Ἀθῶσα, παρὰ τὴν Μονὴν τῆς Μεγίστης Λαύρας, αἱ
Κλεωναί, παρὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων, ἡ Θύσσος, παρὰ τὴν Μονὴν Παν-
τοκράτορος, τὸ Διον, παρὰ τὸν ὄρμον Καλαμίτος, καὶ ἡ Ολφυζός,
παρὰ τὴν Παλαιοχώραν, ἐπὶ δὲ τοῦ ισθμοῦ τέλος, ὅστις συνδέει τὴν
χερσόνησον ταύτην μετὰ τοῦ κορμοῦ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ διὰ τοῦ ἐπεχείρησε
νὰ τάμῃ δὲ Ερέχνης, ἐκείνῳ δύο τῶν ἐπισημοτέρων πόλεων τῆς παρα-
κτίου Μακεδονίας, ἡ Σάνη, ἐπὶ τῆς τρόδος τὸν Σιγγιτικὸν παραλίας καὶ
ἡ Ἀκανθός ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν Στρυμονικόν, διφείλουσαι τὴν ἀκμὴν
αὐτῶν, ίδια ἡ πρώτη, εἰς τὴν μεταξὺ τῶν δύο θαλασσῶν θέσιν των,
ἥτις διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅτε τὰ Ιστιοφόρα δυσκόλως ἥδυναντο νὰ
παραπλέωσι τὸν Ἀθω, παρ’ ὃν ἡ θάλασσα εἶναι συνήθως τεταραγ-
μένη, ἐνεῖχε μεγίστην σπουδαιότητα, δι’ ὃ καὶ δὲ Ἀντίπατρος, μεριμνῶν,
πλὴν τῶν ἄλλων, καὶ διὰ τὴν ὑλικὴν τῆς χώρας του εὐημερίαν, ἔκτισεν
εἰς τὴν θέσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τοῦ Β’ καταστραφείσης Σάνης
μεγάλην πόλιν (¹), ἥτις ἐκλήθη Οὐρανούπολις.

Ἐπὶ τῶν παραλίων, τέλος, τῆς κυρίως Χαλκιδικῆς, ἐκείνῳ αἱ ἔξης
ἄξιαι λόγου πόλεις: Πρὸς τὸ μέρος μὲν τοῦ Θερμαϊκοῦ καὶ εἰς ἀπόστα-
σίν τινα ἀπὸ τῆς ἀκτῆς ἡ Αἴνεια, ἡ Σμέλλα, ἡ Κάμψα, ἡ Γίγωνος,
αἱ Δίσαι, ἡ Κώμβρια καὶ ἡ Δίπαξος, ἀπασαι ἐν τῇ λοφώδει τῆς
Κρουσσαίας ζώνῃ, μικραὶ πόλεις ἀποξῶσαι κυρίως ἐκ τῆς γεωργίας
ἐλάχιστα δὲ στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς ναυτιλίας. Ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Τορω-
ναίου κόλπου ἡ Σερμύλη, παρὰ τὴν Γερακινήν, ἡ Μηκυβέρνα, παρὰ
τὸν Μολυβόπυργον καὶ ἡ Ολυνθός, παρὰ τὸν σημερινὸν συνοικισμὸν

(1) Κασσάνδρεια.

(2) Τὰ τείχη αὐτῆς είχον περίμετρον 30 σταδίων.

τοῦ Ἀγ. Μάμαντος, ἡ ἐπισημοτάτη τῶν πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς, ἀκμάσσας ἰδίᾳ κατὰ τὸ ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τοῦ 5ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος διάστημα, ἐν δὲ τῷ μυχῷ τοῦ Σιγγιτικοῦ καὶ παρὰ τὸ χωρίον Πυργαδίκια ἡ Ἀσσα. Κατὰ τὴν πρὸς τὸν Στρυμονικὸν τέλος παραλίαν ἔκειντο ἡ Πάνορμος, εἰς μικρὰν πρὸς βιοργᾶν τῆς Ἀκάνθου ἀπόστασιν, ἡ Στρατωνίκη, παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Στρατόνι καὶ ἡ Στάγειρος (ἢ Στάγειρα), πατρὶς τοῦ Ἀριστοτέλους, παρὰ τὸ χωρίον Λιψάζα.

Εἰς τὰ παράλια τῆς Ἕδωνίδος ἥκμαζον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ Ἡιών κειμένη παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος, ἡ Φάγη (ἢ Φάγης) τοποθετουμένη παρὰ τὸ ἀγκυροβόλιον τοῦ Ὁρφάνη, ἡ Γαληνὸς παρὰ τὴν Κάριανην, ἡ Ἀπολλωνία, παρὰ τὴν θέσιν Πύργον, ἡ Οισύμη (ἢ Αἰσύμη), ἀρχαιότάτη πόλις ἀναφερομένη καὶ ὑπὸ τοῦ Ὄμηρου, παρὰ τὰς Ἐλευθεράς, ἡ Ἀντισάρα παρὰ τὴν Καλαμίτσαν καὶ ἡ Νεάπολις, παρὰ τὴν Καβάλλαν. Ἐκ δὲ τῶν ἐν τῇ Πιερικῇ παραλίᾳ πόλεων ἐπισημότεραι ἡσαν ἡ Μεθώνη, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς νότον τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀλιάκμονος κειμένη καὶ ἡ Πύδνα, ἡς τὰ ἐρείπια εὑρηνται παρὰ τὸ χωρίον Κίτρος.

V. Η διάταξις τῆς ἐπιφανείας τῆς ἀμέσως ὅπισθεν τῶν Μακεδονικῶν παραλίων χέρσου, εἴναι τοιαύτη, ὥστε πολλὰ τῶν ἐν τοῖς προηγούμενοις ἀναφερομένων φυσικῶν ἀγκυροβολίων εὐκόλως ἐπικοινωνοῦσι μετὰ τῆς ἐνδοχώρας.

Οὗτα τὰ δύο σπουδαιότερα ἀγκυροβόλια τῆς Πιερίας, παρ' ἂν ἔκειναι ἀρχαῖαι πόλεις Μεθώνη καὶ Πύδνα, ὡς εὐρισκόμενα εἰς τὸ νοτιώτερον μέρος τῆς μεγάλης Ἡμαδιακῆς πεδιάδος ἀποτελοῦσι τὸν φυσικοὺς λιμένας μεγάλου μέρους τῆς εὐφροριώτατης ταύτης πεδινῆς ἐκτάσεως. Ἐπὶ πλέον ἡ παρ' αὐτὰ καταλήγουσα μακρὰ κοιλάς τοῦ Ἀλιάκμονος, διανοίγουσα καλὴν φυσικὴν δόδον συγκοινωνίας πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν Μακεδονίαν (Ἐλιμέαν) τὰ καθιστᾶ καὶ λιμένας τῆς περιοχῆς ἔκεινης, φαίνεται δὲ ὅτι εἰς ὡρισμένας ἐποχάς, ἡ φυσικὴ αὕτη δόδος συγκοινωνίας είλεν ἀξιόλογον ἐμπορικὴν κίνησιν. Τὰ παρὰ τὸ χωρίον Παλατίτσα κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἔξοδον τῶν ἀπὸ Βελβενδοῦ ἀρχομένων στενῶν ἐρείπια τῆς Βάλλας (¹), πόλεως ἀκμασάσης κατὰ τοὺς τελευταίους Μακεδονικοὺς καὶ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους (²) μαρτυρούσιν ἀρκούντως περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐκ τῆς ἐνδοχώρας πρὸς τὴν Πύδναν δόδοῦ ταύτης.

Όμοιώς, τὰ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου ἀγκυροβόλια,

(1) Κατὰ Πτολεμαῖον (8, 13, 40) Οὐάλλας

(2) Δημίτσα Μακεδον. Γ. 1. σελ. 176 καὶ ἕτης

σπουδαιότερον τῶν ὁποίων είναι τὸ τῆς Θεσσαλονίκης, εύρισκόμενα εἰς τὸ νοτιανατολικὸν ἄκρον τῆς αὐτῆς μεγάλης Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, ἀποτελοῦσιν ἐπίσης τοὺς φυσικοὺς λιμένας μεγάλου μέρους τῆς πεδιάδος ταύτης, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ μεγάλου μέρους καὶ τῆς λοιπῆς Μακεδονίας ὡς ἐκ τῆς παρουσίας τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ, ἡτις ὡς εἴδομεν ἀποτελεῖ πρώτης τάξεως δόδον διεισδύσεως πρὸς βιορρᾶν καὶ τῆς διόδου τῆς Ἀρνίσσης, ἡτις ἐπιτρέπει εὔκολον σχετικῶς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ὑψηπέδων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. "Οπως δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, οἱ ἐν Πιερίᾳ λιμένες τῆς Πύδνης καὶ τῆς Μεθώνης, οὗτοι ἀπὸ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν, ἡ Θεσσαλονίκη κατέστη, χάρις εἰς τὸ εὐχερές τῆς μετὰ τῆς ἐνδοχώρας ἐπικοινωνίας, μέγια ἐμπορικὸν καὶ ναυτικὸν κέντρον. Κατὰ τὴν σύγχρονον μάλιστα ἐποχὴν ἔξειλίχθη εἰς μεγαλόπολιν ἀριθμοῦσαν πλέον τῶν 250000 κατοίκων.

Καὶ τὰ ἀγκυροβόλια τοῦ δυτικοῦ μέρους τῆς Χαλκιδικῆς, ὡς καὶ τὰ ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Τορωναίου κόλπου, ἐπικοινωνοῦσι σχετικῶς εὐκόλως μετὰ μὲν τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος διὰ τῆς παρακτίου λοφώδους τῆς Κρουσσαίας χώρας, μετὰ δὲ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Λαγκαδᾶ διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Πολυγύρου. Εἰς τὸ σχετικῶς εὔκολον τῆς μετὰ τῆς ἐνδοχώρας διὰ τῶν δόδῶν τούτων ἐπικοινωνίας, ὥφειλε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀκμὴν ἡ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Τορωναίου κόλπου κειμένη *"Ολυνθος*, ἡς δὲ πληθυσμὸς ὑπολογίζεται ,δτι ἔφθασε κατὰ τὸ 350 π. Χ. τὰς 10000 ἐλευθέρων πολιτῶν(¹), ἡτοι ἐν συνόλῳ τοὺς 20—30000 κατ., ἀριθμὸς ἀξιόλογος διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Εἰς τὸν αὐτὸν ἐπίσης λόγον ὥφειλεν ἐν μέρει τὴν ἀκμὴν τῆς κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου χρόνους καὶ ἡ Ποτίδαια, κειμένη παρὰ τὸν Ἰσθμόν, δστις συνδέει τὴν χερσόνησον τῆς Κασσάνδρας (Παλλήνης) μετὰ τῆς Χαλκιδικῆς.

Ἐπίσης, τὰ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου ἀγκυροβόλια κέκτηνται εὔκολον ἐπικοινωνίαν, τὰ μὲν δυτικώτερα μετὰ τῆς κοιλάδος Λαγκαδᾶ - Βόλβης, τὰ ἐν τῷ μέσῳ μετὰ τῆς πεδιάδος τῶν Σερρῶν, τὰ δὲ ἀνατολικώτερα μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Φιλίππων. Εἰς τὸ εὐχερές τῆς μετὰ τῆς ἐνδοχώρας ἐπικοινωνίας ὥφειλον τὴν ἀκμὴν αὐτῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, τὰ *Στάγειρα* μὲν ὡς εἰς τῶν κυριωτέρων λιμένων τῆς πρώτης περιοχῆς, ἡ *Ηίδων* τῆς δευτέρας καὶ δὲ *Φάγρης* (ἢ Φάγρη) τῆς τρίτης (²)

(1) Beloch. Geschichte Griechenlands 2 Aufl. 111 σελ. 295.

(2) Ο λιμὴν οδος συνεκοινώνει μετὰ τῆς πεδιάδος τῶν Φιλίππων διὰ τῆς μεταξὺ Παγγαίου καὶ Συμβόλου κειμένης κοιλάδος τοῦ Πιερικοῦ Σίνου, ἡς τὸ μεγαλύτερον ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης ὑψος δὲν ὑπερβαίνει τὰ 150 μ.

Τέλος, χάρις εἰς τὴν παρουσίαν τῆς μεταξὺ Συμβόλου καὶ Περναίων Ορέων διόδου τοῦ Μαδεμλῆ, δί' ἡς εὔκολος ἡ μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς Δράμας ἐπικοινωνία, ὡφειλον τὴν ἀκμὴν αὐτῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μὲν ἡ Ἀντισάρα καὶ ἡ Νεάπολις, κατὰ τοὺς νεωτέρους δὲ χρόνους ἡ Καβάλλα. Ἡ τελευταία αὕτη πόλις μάλιστα κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον ὅλης σχεδὸν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας⁽¹⁾, τελευταίως δ' ἔξειλήθη καὶ εἰς ἐν τῶν πολυανθρωποτέρων ἀστικῶν κέντρων τῆς Μακεδονίας.⁽²⁾

IV. Ἡ γειτνίασις τῆς θαλάσσης ἐν τῇ Κάτιφ Μακεδονίᾳ, θαλάσσης μάλιστα μὲ ἀκτὰς βριθούσας ἀγρινοβολίων, εἰς ἀ ἡδύναντο νὰ προσορμίζωνται ἀσφαλῶς τὰ πλοῖα καθ' ὅλας σχεδὸν τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους, συνετέλεσεν εἰς τὴν ταχυτέραν πάντοτε ἔξελιξιν τῆς κοινωνικῆς ἐν γένει ζωῆς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Ἡδη, ἀπὸ τῆς II π. X. χιλιετηρίδος, οἱ ναυτικοὶ λαοὶ τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων τῆς νοτίου Ἑλλάδος συχνάζουν τὰ παραλία ταῦτα, ἵσως μάλιστα καὶ ἰδρύουν καὶ μονίμους ἐγκαταστάσεις, συμβάλλοντες οὕτω τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐν τῇ Κάτιφ Μακεδονίᾳ διείσδυσιν τοῦ ἐν ταῖς περὶ τὸ νότιον ἴδια Αἴγαιον χώραις κρατοῦντος τότε πολιτισμοῦ, τοῦ καλούμενου *Algalou* ἢ *Mirwākōsh*⁽³⁾. Κατὰ τοὺς πρώτους δὲ αἰῶνας τῆς I π. X. χιλιετηρίδος, οἱ Χαλκιδεῖς, οἱ Ἐρετριεῖς, οἱ Ἀνδριοι καὶ οἱ Κορίνθιοι, ἵσως δὲ καὶ οἱ Πελληνεῖς⁽⁴⁾, ιδρύσαντες πολυαριθμούς ἐν τῇ Χαλκιδικῇ ἀποικίας, συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῶν πρὸς τὸ Αἴγαιον περιοχῶν τῆς Μακεδονίας. Καὶ καθ' ὅλας ἐν γένει τὰς ἐποχάς, διὰ τῶν παραλίων εἰσάγονται ἐν Μακεδονίᾳ αἱ ἐκάστοτε σημειούμεναι ἐν τῷ πολιτισμῷ πρόσδοι καὶ δὲ ἀυτῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διεξάγονται αἱ μετὰ τῶν ἄλλων χωρῶν ἐμπορικαὶ συναλλαγαί. Αἱ διὰ ἔηρᾶς ὅδοὶ ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου δὲν ἀπέκτησαν σπουδαιότερά τινα διὰ τὴν Μακεδονίαν, εἰμὴ κυρίως κατὰ οὓς τελευταίους αἰῶνας καὶ δὴ ἀπὸ τῆς κατασκευῆς τῶν μεγάλων σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, δι' ὃν συνεδέθη ἡ χώρα αὕτη μετὰ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

(1) Οἱ λιμὴν τῆς Καβάλλας ἔξυπηρετεῖ καὶ μέρος τῆς Δυτικῆς Θράκης. Ἀπὸ τοῦ 1912 ὅμως ἔπαισε νὰ ἔξυπηρετῇ ἐμπορικῶς τὰς εἰς τὴν Βουλγαρίσαν περιελθούσας περιοχὰς τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας.

(2) Αἱ μεγαλύτεραι πόλεις τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν είναι κατὰ σειρὰν αἱ ἔξης: Θεσσαλονίκη (250000 κάτ.), Κοβάλλα (55000 κάτ.), Μοναστήριον (50000 κάτ.), Σκόπια (45000 κάτ.) καὶ Δράμα (32000 κάτ.).

(3) Ἡ τελευταία περίοδος τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ (14ος καὶ 13ος π. X. αἰώνων) καλεῖται συνήθως *Μυκηναϊκή* (ώς ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῶν Μυκηνῶν), ἐξ οὗ καὶ οὐχὶ ὁρθῶς ἀποκαλεῖται *Μυκηναϊκὸς πολιτισμός*, ὁ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

(4) Θουκυδ. Δ. 120.

Μόνον ἐκ τῶν παραλίων ἡτο εὔχολος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἥ μετὰ τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἡτις ἀπετέλει τότε ἐν τῶν σπουδαιοτέρων κέντρων τῆς Οἰκουμένης, ἐπικοινωνία, δι' ὃ καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας διαρκῶς εἶχον ἐστραμμένην τὴν προσοχήν των πρὸς τοὺς λιμένας τῆς Πιερίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς, ὡν προσεπάθουν νὰ γίνωσι κύριοι. "Ηδη κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 7ου π. Χ. αἰῶνος Περδίκκας ὁ Α' εἶχε κατωρθώσει νὰ καταλάβῃ τὰ παράλια τῆς Πιερίας, Ἀλέξανδρος δὲ ὁ Α' περὶ τὸ 479 π. Χ. γίνεται κύριος τῶν μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Μεγάλου Ἐμβόλου (¹) ἀκτῶν τοῦ Θερμαϊκοῦ, τέλος δὲ Φίλιππος ὁ Β' κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος ἐπιτυγχάνει τὴν ὑποταγὴν πασῶν τῶν ἐλευθέρων παραλίων πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς, τῆς Πιερίας καὶ τῆς Ἡδωνίδος.

"Οχι δὲ μόνον τὴν ἀπόκτησιν τῶν λιμένων ἐπεδίωκον οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ κέντρον τοῦ κράτους των μετετόπιζον βαθμιαίως ἐκ τῆς ἐνδοχώρας πρὸς τὰ παράλια. Οὕτω, ἀπὸ τῶν ὑψηλέδων τῆς νοτιοδυτικῆς Μακεδονίας μετέθεσαν αὐτό, κατὰ τὰ τέλη τῆς II π. Χ. χιλιετρῷδος, εἰς τὰ βορειοδυτικὰ μεθόρια τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, ἀργότερον δέ, περὶ τὸ 400 π. Χ. ὁ βασιλεὺς Ἀρχέλαιος μεταφέρει ἐκ νέου τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ τῆς Ἐδέσσης εἰς τὴν Πέλλαν, ἡτις διὰ τοῦ Λουδίου ποταμοῦ ἐπεκοινώνει εὐχερῶς σχετικῶς μετὰ τῆς θαλάσσης. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος ὁ Κάσσανδρος (316-297 π. Χ.) κατέστησε προσωρινῶς πρωτεύουσαν τῆς Μακεδονίας τὴν Θεσσαλονίκην (¹), ἐὰν δὲ ἀργότερον μετετέθη αὖτη καὶ πάλιν εἰς τὴν Πέλλαν, τοῦτο ὠφείλετο εἰς πολιτικοὺς μόνον λόγους. Τέλος ἐπὶ τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς Μακεδονίας (Περσέως) ἥ πρωτεύουσα μετετέθη εἰς τὰ παράλια τοῦ Θερμαϊκοῦ, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ νοτιοελληνικῇ ἀποικίᾳ τῆς Πύδνης.

"Ολως ἀντιθέτως, ἥ μεγάλη ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασις τῆς Ἀνω Μακεδονίας συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὸ νὰ παραμείνῃ σχεδὸν στάσιμος ἐν αὐτῇ ἥ κοινωνικὴ ἐν γένει ζωή. Δὲν είναι δὲ μόνον ἥ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασις, ἡτις συντελεῖ εἰς τὴν βραδεῖαν ἔξελιξιν τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ καὶ ἥ παρουσία σειρῶν ὑψηλῶν ὅρέων, τόσον πρὸς τὸ μέρος τῆς Κάτω Μακεδονίας παρ' ἥν ἀπλοῦται τὸ Αιγαῖον, ὅσον καὶ πρὸς τὸ τῆς Ἰλλυρίας, ἡς παράκειται ἥ Ἀδριατική. Μεταξὺ τῆς Κάτω καὶ τῆς Ἀνω Μακεδονίας δὲν διανοίγονται ἐν τῇ σειρᾷ τῶν διαχωριζόντων αὐτὰς ὅρέων ἥ τέσσαρες μόνον δίοδοι, ἥ τοῦ

(1) Μεγάλου Καραμπουφονοῦ.

(2) Καθόσον ἐν Πέλλῃ διέμενεν ὁ ὑπὸ τοῦ ἀντιθέτου κόμματος ἀνακηρυχθεὶς βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀλέξανδρος ὁ Δ', ὅστις ἐτευλέτησε κατὰ τὸ 311 π. Χ.

Κλειδίον (Ροῦπελ), κατὰ τ' ἀνατολικώτερα, ἥ τῶν **Σιδηρῶν Πυλῶν** (Δεμὶδ Καποῦ), ἐν τῷ μέσῳ καὶ αἱ τῆς **Αρνίσσης** (Βλαδόβου) καὶ **Βάλλας** (Παλατίτσης), κατὰ τὰ δυτικώτερα, ἐπὶ τῶν κατὰ τὰ μεθόρια δὲ τῆς Ἰλλυρίας δρθιούμενων δρέων μόνον αὐχένες τινές, εἰς μεγάλα ὑψη λείμενοι, ἀπαντῶσιν. Ἡ "Ανω ὅμεν Μακεδονία, ἀσθενῶς ὑποκειμένη εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἔκτος αὐτῆς κριτουόντων, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων λόγων, εἰς οὓς δέον νὰ προστεθῇ καὶ τὸ δι τι μέχρι τῆς συγχρόνου τούλαχιστον ἐποχῆς αἱ ἀμέσως πρὸς βορρᾶν αὐτῆς ἐκτεινόμεναι χῶραι, μετὰ τινων ἐκ τῶν διποίων κέκτηται εὐκολὸν σχετικῶς ἐπικοινωνίαν, δὲν ἔξιχθησαν ποτὲ εἰς ἐπίπεδον πολιτισμοῦ ἀνωτερον ἐκείνου εἰς ὃ εὑρίσκετο αὔτη, ἥτο ὑποχρεωμένη μέχρι τῆς κατασκευῆς τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῶν ίδίων πόρων καὶ δὴ ἐπὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἐδάφους αὐτῆς, τόσον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας, δσον καὶ ἄλλων τινῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας. Εἶναι δὲ γενικῶς τὸ ἔδαφος, ὅχι μόνον τῆς Ἀνω, ἄλλα καὶ τῆς Κάτω Μακεδονίας, πρόσφορον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τόσον τῆς γεωργίας καὶ τῆς κτηνοτροφίας, δσον καὶ τῆς μεταλλευτικῆς, καθόσον ὅχι μόνον ὑπὸ ἀρίστης ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φυτικῆς γῆς (*humus*) καλύπτεται, ἄλλα καὶ ἀφθονον σχετικῶς δρυκτὸν πλοῦτον περικλείει.

§ 3. Η γεωλογικὴ σύστασις τοῦ ἐδάφους. (¹)

I. Τὸ ἔδαφος τῆς Μακεδονίας συνίσταται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ παλαιῶν πετρωμάτων. Κυρίως ἀπαντῶσιν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ γνεύσιοι, γρανίται καὶ κρυσταλλικοὶ σχιστόλιθοι κατὰ τ' ἀνατολικώτερα, ἀσβεστόλιθοι, ψαμμίται, ὁφεῖται καὶ κρυσταλλικοὶ σχιστόλιθοι κατὰ τὰ δυτικώτερα.

(¹) Αρκεταὶ μελέται σχετικαὶ μὲ τὴν γεωλογίαν τῆς Μακεδονίας ἔχουσι γραφῆ μέχρι τοῦδε. Ἀναφέρομεν μετοξὺ τῶν ἄλλων τὴν τοῦ M. Neumayr ἐν Denkschr. d. W. K. Akad. d. Wis. B., 40, τὴν τοῦ F. Goebel, Eine geologische Kartierung in Mazedonisch-albanischen Grenzgebiet beiderseits des Ochrida-Sees ἐν Berichte d. math-phys. Klasse, d. Sächs. Akad. d. Wissensch. 34 Leipzig 71 Bb. Leipzig 1919 σελ. 257-276, τὴν τοῦ P. Oppenheim Ueber Neogen am Golfe von Orfana im Südöstlichen Mazedonien ἐν Centralblat für Mineralog. Geologie und Palaeontol. 1920. No 1 καὶ 2 σελ. 9-14, τὴν τοῦ C. Renz Ueber die mesozoische Formationsgruppe der südwestl. Balkan-halbinsel ἐν Neues Jb. f. Min. etc. Beil. Bd. 21 1906, σελ. 213-301, τὴν τοῦ J. C. Viggiani Grundlinien der Geographie und Geologie von Makedonien und Altserbien ἐν Petermann's Mit-

Ἐκ τῶν πετρωμάτων τούτων σημασίαν διὰ τὴν οἰκονομίαν ἔχει κυρίως ὁ γρανίτης. Τὸ σκληρότατον τοῦτο πέτρωμα, ὅπερ ἀφθονεῖ ίδιᾳ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ, χρησιμοποιεῖται ἐν μεγάλῃ κλίμακι, τόσον εἰς τὴν οἰκοδομικήν, ὅσον καὶ πρὸς κατασκευὴν στερεῶν καὶ μακρᾶς διαρκείας ὁδυστρωμάτων. Ἄλλὰ καὶ τὰ ἄλλα πετρώματα δὲν εἶναι ἀνενησημένα ὑπὸ τῶν χειμάρρων σχηματίζουσιν εἰς τὰς πεδιάδας, ίδιᾳ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, στρώματα ἔξι ἀσβεστολιθικῶν καὶ σχιστολιθικῶν συντριμμάτων, πλούσια εἰς ἄλατα καλίου καὶ εἰς ὀξείδια τοῦ σιδήρου, ἀτινα εἶναι καταλλήλοτάτα διώρισμένας καλλιεργείας καὶ δὴ τὴν τοῦ καπνοῦ, ἡτις τούτου ἔνεκεν τὰ μέγιστα είνε ἀνεπτυγμένη ἐν Μακεδονίᾳ. Τέλος καὶ τὰ διάφορα εἴδη τῶν ἀσβεστολίθων (μάρμαρα, κλπ.), ἐν μεγάλῃ κλίμακι χρησιμοποιούνται εἰς τὴν οἰκοδομικήν. Χάρις εἰς τὴν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν χώραν παρουσίαν σκληρῶν λίθων (γρανιτῶν, ἀσβεστολίθων, κλπ.), αἱ οἰκίαι τῶν διαφόρων συνοικισμῶν, καθ' ὅλας σχεδὸν τὰς ἐποχάς, ἡσαν λιθόκιστοι καὶ μόνον εἰς τὰς μεγάλας τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας πεδιάδας καὶ ίδιᾳ εἰς τὰ μέρη αὐτῶν, ἀτινα κείνται μακρὰν τῶν ὁρεινῶν ὅγκων, γίνεται σχετικῶς μεγάλη χρῆσις πλίνθων.

II. Τὰ **Ἄρχαϊκὰ πετρώματα**, ὅπου τῆς γῆς ἀπαντῶσιν, συνοδεύονται συνήθως ὑπὸ μεταλλειοφόρων φλεβῶν καὶ κοιτασμάτων. Τοικῦτα δὲ πετρώματα καλύπτουσι μεγάλας ἐκτάσεις τῆς Μακεδονίας, ἡτις τούτου ἔνεκεν πρέπει νὰ κέκτηται ἀφθονον σχετικῶς μεταλλευτικὸν πλοῦτον. Τῷ ὅντι αἱ μέχοι τοῦδε γενόμεναι καθ' ὅλην τὴν χώραν ἔρευναι, πιστοποιοῦν τὴν παρουσίαν μεταλλευμάτων εἰς πλείστας ὅσας περιοχάς καὶ δῆ, ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Σκάρδου, παρὰ τὰς βιορείους ὑπωρείας τοῦ Ζέδεν, ἐπὶ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῶν Ὁρέων τῶν Μογλενῶν, ἐν τοῖς πέριξ τῆς Καστορίας καὶ τῶν Γρεβενῶν, εἰς τὰς κλιτεῖς τοῦ Τίταριου, εἰς τὰ κυκλοῦντα τὴν Ἀλμωπίαν ὅρη, εἰς τὰς ὑπὲρ τὸ Σιδηρόκαστρον ράχεις, εἰς τὰ πέριξ τῆς Δράμας ὅρη, ἐν Παγγαίῳ, κατ' ἔξοχὴν δὲ ἐν Χαλκιδικῇ. Περιέχουσι δὲ τὰ μεταλλειοφόρα κοιτάσματα τῆς Μακεδονίας μεταλλεύματα χρυσοῦ, ἀργύρου, νικελίου, μολύβδου, ψευδαργύρου, σιδήρου, ἀντιμονίου, μαγγανίου, χρωμίου, μαγνησίου, κλπ.

---

teilungen τεῦχος 162 (1908) (*). Αρχεταὶ πληροφορίαι περιέχονται καὶ εἰς διάφορα γενικὰ τῆς γεωλογίας καὶ γεωγραφίας ονυγγάματος ὃς ἐν τῷ τοῦ Kirchoff Unser Wissen von der Erde III. B. 6 ter und 7ter Abth., ἐν τῷ τοῦ Ed. Suess Das Antlitz der Erde, κ.λ.π.

(*) Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη σοβαραὶ γεωλογικαὶ ἔρευναι ἐγένοντο καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων γεωλόγων ἐν τῷ εἰς τὴν Ἑλλάδα περιελθόντι τμήματι τῆς Μακεδονίας.

“Η παρουσία τόσον ἀφθόνου μεταλλευτικοῦ πλούτου μεγάλως ἐπέδρασεν ὅχι μόνον ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν ἐν γένει ζωὴν πολλῶν περιοχῶν τῆς Μακεδονίας. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἦσαν γνωστὰ ἡ ἀκριβέστερον δὲν ἔξεμεταλλεύοντο ἢ τὰ ἐν Χαλκιδικῇ καὶ Ἡδωνίδι κοιτάσματα καὶ χρύσος τὰ περιέχοντα πολύτιμα μέταλλα, ἣτοι χρυσὸν καὶ ἄργυρον. Χάρις εἰς τὴν παρουσίαν τῶν μεταλλων ἀπωκίσθησαν ὑπὸ τῶν νοτιοελλήνων, τόσον τὰ ἐνδότερα τῆς Χαλκιδικῆς, ὃσον καὶ ἡ περὶ τὸ Παγγαῖον χώρα. Δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἔξηγηθῇ ἡ ὑπὸ τῶν Ἀνδρίων κτίσις τῆς **Αρείης** ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Υψηλῶνου ἢ πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν πλησίον μεταλλειοφόρων κοιτασμάτων, ὑπὸ τῶν ἔξησκημένων εἰς τὴν μεταλλευτικὴν κατοίκων τῆς νήσου ἔκεινης, ἐν ἣ ἀπαντῶσιν ἀρκετὰ ἔχνη ἀρχαίων μεταλλευτικῶν ἐργασιῶν, τόσον τῆς Ἰστορικῆς, ὃσον καὶ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης καὶ ἡ παρουσία καὶ ἄλλων πόλεων ἐν Χαλκιδικῇ, εἰς περιοχάς, ὃπου οὕτε ἐκ τῆς γεωργίας καὶ τῆς κτηνοτροφίας, οὕτε ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας ὥδύναντο νὰ ζήσωσιν ἀποκλειστικῶς οἱ κάτοικοι των, ὡς τῆς **Γαλατίστης**, παρὰ τὴν σημερινὴν ὁμώνυμον κώμην κειμένης, τῆς **Ἀπολλωνίας**, τοποθετουμένης παρὰ τὸν Πολύγυρον, τῆς **Σερμόλης**, ἵς τὸ ὄνυμα διετηρήθη ἐν τῷ τοῦ χωρίου Όρμυλια καὶ τῶν παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ **Σιρτονίκου** ὅρους (Μπιαβίτσης) **Σταγείρων**⁽¹⁾ καὶ **Σιρατωνίκης**, δὲν δύναται νὰ ἔξηγηθῇ ἢ ὡς ἐκ τῆς παρὸς αὐταῖς ὑπάρχεισες ἀφθόνων μεταλλευμάτων. Χάρις ἐπίσης εἰς τὴν παρουσίαν χρυσοῦ ἐν τῷ Παγγαίῳ, ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὰ πέριξ τοῦ ὅρους τούτου ἀρκετοὶ ἀξιόλογοι συνοικισμοὶ (**Σκάπτη**, κλπ.). Οὐκ δλίγον δὲ συνέβαλεν ἡ ἐμπορία τῶν μεταλλευμάτων, τῶν ἐν Χαλκιδικῇ καὶ Ἡδωνίδι ἔξιρυσσομένων, εἰς τὴν μεγάλην ἀκμὴν τῆς **Αμφιπόλεως**, τῆς **Ολύνθου** καὶ τῶν **Φιλίππων**. Καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχήν, σημαντικὸν μέρος τοῦ πληθυσμοῦ κωμῶν τινῶν τῆς Χαλκιδικῆς (**Ισβέρον**, **Βάρδον**, κλπ.) ἀποῖη ἐκ τῶν μεταλλευτικῶν ἐργασιῶν, αἵτινες ὅμως ὡς ἐκ τῆς ἔξαντλήσεως τῶν εὐγενῶν μεταλλων, δὲν κέκτηνται πλέον τὴν αὐτήν, ἥη καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα σημασίαν.

“Οσον ἀφορᾶ δὲ τὰς γενικωτέρας διὰ τὴν Μακεδονίαν ὡς ἐκ τῆς παρουσίας ἀφθόνου μεταλλευτικοῦ πλούτου συνεπείας, ἔχει νὰ παρατηρήσῃ τις, ὅτι αἱ πλούσιαι εἰς χρυσὸν καὶ ἄργυρον περιοχαὶ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς Ἡδωνίδος, πλέον ἢ ἀπαξ προεκάλεσαν τὴν ἐπιβολὴν ἔνεης κυριαρχίας ἐπὶ μεγάλου μέρους τῆς **Ανατολικῆς Μακεδονίας**. Καὶ κατὰ πρῶτον οἱ Πέρσαι περὶ τὸ 500 π.Χ., ὑποτάσσουν τὴν χώραν ταύτην,

1) Μεταξὺ τῶν ἀποίκων τῶν Σταγείρων ἀνεφέροντο καὶ οἱ **Ἀνδριοι**, οἵτινες ὡς εἰδομεν εἶχον συνφέρει καὶ τὴν **Αρείην**.

παραμένουν δὲ ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ 479 π.Χ., ὅτε κατόπιν τῆς ἐν Πλαταιᾶς ἡττῆς τοῦ Μαρδονίου ἀπωθήθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάνδρου τοῦ Α' πέραν τοῦ Στρυμόνος, ὅλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ἐξεδιώχθησαν καὶ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, παρὰ τὴν ἴσχυρωτάτην ἀντίστασίν των, ἐκ τῶν περὶ τὸ Παγγαῖον χρυσορόδων τεριοῦ. Ἐν ταῖς τελαυταίαις ὅμως ταύταις, τὴν Περσικὴν κυριαρχίαν διεδέχθη ἡ Ἀθηναϊκὴ. Ἡδη ἀπὸ τοῦ 470 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἡιόνῃ, ἐξ ἣς εἰχον ἐκδιώξει τοὺς Πέρσας, ἀκολούθως ἀφήρεσαν ἀπὸ τῶν Θασίων τὴν ἐπὶ μεγάλου μέρους τῆς Ἡδωνικῆς παραλίας κυριαρχίαν, τέλος δέ, κατὰ τὸ 434 π.Χ. ἐκτισαν, οὐχὶ μακρὰν τῶν δυτικωτέρων προβούνων τοῦ Παγγαίου καὶ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Στρυμόνος μεγάλην πόλιν, ἣν ὡς ἀποτελούμενην ἐκ δύο τμημάτων, κειμένων ἔκατέρῳθεν τοῦ ποταμοῦ, ἐκάλεσαν **Ἀμφίπολιν**.

Κατὰ τὸν ἑπόμενον αἰῶνα (4ον π.Χ.) αἱ πλούσιαι εἰς μεταλλεύματα περιοχαὶ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Παγγαίου, περιῆλθον εἰς τὸ Μακεδονικὸν Κράτος. Ἡ πρόσκτησις τῶν πλουσίων εἰς εὐγενῆ μέταλλα περιφερειῶν τούτων συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀκμὴν τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους τῆς Πέλλης, ὅπως ἄλλοτε εἴχε συντελέσει εἰς τὴν τῶν πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς καὶ εἰς τὴν τῆς Ἀθηναϊκῆς Πολιτείας.

Ἄλλ' ἐνῷ τὰ ἀρχαϊκὰ πετρώματα τῆς Μακεδονίας εἶναι πλούσια εἰς μεταλλεύματα, δὲν περικλείουν ἀντιθέτως ἐν σχετικῇ ἀφθονίᾳ δρυκτὸν ἐκ τῶν μᾶλλον χρησίμων εἰς τὸν ἀνθρωπὸν. Τὰ μάρμαρα σπανίζουσιν ἐν τῇ χώρᾳ, ἐκ τῶν λοιπῶν δὲ δρυκτῶν, ἐκτὸς τῶν γρανιτῶν, μόνον ἀμίαντος (¹) στεατίτης (²) καὶ καολίνης (³) ἀπαντῶσιν εἰς μικρὰς πεσότητας.

III. **Παλαιοξωῆα** πετρώματα δὲν ἀπαντῶσιν εἰμὴ εἰς τινας τῶν δυτικωτέρων περιοχῶν τῆς χώρας. Εἶναι δὲ κυρίως ταῦτα Περμικὰ καὶ τινα τῆς Λιθανθρακοφόρου περιόδου. Τὰ τελευταῖα ὅμως ταῦτα, ἀτινα ἀνεγνωρίσθησαν ἐν τοῖς πέριξ τῆς Ρέσνης (λεκανοπέδιον Βρυγγηΐδων) καὶ λίαν περιωρισμένης ἐκτάσεως εἶναι καὶ λιθανθράκων στεροῦνται. Ἡ σπάνις ὅμως πετρωμάτων τῆς Λιθανθρακοφόρου περιόδου κέκτηται λίαν δυσμενῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς Μακεδονίας, καθ' ὅσον ἡ ἀνάπτυξις τῆς νεωτέρας βιομηχανίας καὶ τῶν συγχρόνων μέσων συγκινωνίας στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τοῦ γαιαίνθρακος.

IV. Τὰ **Μεσοξωῆα** ἐπίσης πετρώματα σπανίζουσιν ἐν αὐτῇ. Μόνον κατὰ τὰ δυτικώτερα, κατὰ τὰ πρὸς τὴν Πτυχώδη Ιλλυριοελληνικὴν

(1) Ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Σερρῶν.

(2) Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Γαλατίστης (Βόρειος Χαλκιδικὴ)

(3) Ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Σερβίων.

Χώραν μεθόρια, ἀπαντῶσι περιῳδισμένης ἐκτάσεως Τριάσια τοιαῦτα.
Ἡ ἔλλειψις ὅμως τῶν πετρωμάτων τούτων, ἄτινα οὐδὲ εἰς μέταλλα,
οὐδὲ εἰς πολύτιμα ὀρυκτὰ εἶναι πλούσια, δὲν κέκτηται σημασίαν τίνα
διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς Μακεδονίας. Τὰ συνηθέστερον ἐν αὐτοῖς ἀπαν-
τῶντα μεταλλεύματα εἶναι τὰ τοῦ σιδήρου, τοιαῦτα δὲ ἐγκλείουσι καὶ
τὰ ἐν Μακεδονίᾳ Τριάσια πετρώματα, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται μέγα μέρος
τοῦ Πετρίου "Ορούν.

V. Τὰ **Νεοζωϊκὰ** πετρώματα καταλαμβάνουσι μεγαλύτερας σχετι-
κῶς ἐκτάσεις ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐκ τούτων τὰ μὲν Ἡωκαινικὰ ἀπαντῶσιν
εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς χώρας, ἐν τοῖς κατὰ τὰ πρὸς τὴν Ἡπειρον καὶ
Ἰλλυρίαν μεθόρια ὁρθούμενοις ὁρεινοῖς ὅγκοις, τὰ Μειοκαινικὰ εἰς
πολλὰ τῶν ὑψηπέδων καὶ βαθυπέδων, καὶ δὴ ἐν τῇ πεδιάδι τῆς ἐντεῦθεν
τοῦ Σκάρδου Δαρδανίας (Σκοπίων-Κουμανόβου), ἐν τοῖς ὑψηπέδοις
Φλωρίνης καὶ Ἑορδαίας, ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Σερρῶν καὶ ἐν τῷ δυτικωτέ-
ρῳ μέρει τῆς Χαλκιδικῆς (Κρουσσαία), τὰ δὲ Πλειοκαινικὰ εἰς δόλιγα μόνον
μέρη, ὡς παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος, κλπ. Ἐκ τούτων σπουδαιότη-
τα διὰ τὴν οἰκονομίαν κέκτηνται κυρίως μόνον τὰ Μειοκαινικὰ ὡς ἐγ-
κλείοντα κοιτάσματα λιγνιτῶν. Τοιαῦτα κοιτάσματα ἀπαντῶσιν ἐν Μα-
κεδονίᾳ παρὰ τὴν Μπάνιτσαν, τὸ Σάροβιτς, τὰς Σέρρας, κλπ. Τὰ λιγνι-
τοφόρα ὅμως ταῦτα στρώματα καὶ δόλιγα σχετικῶς εἶναι καὶ ὅχι καὶ
τόσον πλούσια, ὥστε δὲν δύνανται ν' ἀναπληρώσωσι τὴν ἔλλειψιν λι-
θανθρακοφόρων τοιούτων. Ἀλλως τε ὁ λιγνίτης εἰς ὀρισμένας μόνον
βιομηχανίας δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῇ.

V. Αἱ πεδιναὶ ἐκτάσεις τῆς Μακεδονίας καλύπτονται κατὰ τὰ βα-
θύτερα αὐτῶν τμήματα ὑπὸ **προσκάσσεων**, ἢτοι πετρωμάτων γαιωδῶν
σχηματισθέντων κατὰ τὴν Τετραγονή Πλειόδον, ἄτινα ἀποτελοῦσιν
ἀρίστην διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυτῶν γῆν.

Εἰς τὴν εὐφοριοτάτην ταύτην γῆν ὁφείλουν τὴν μεγάλην σχετικῶς
εὐημερίαν τῶν ὅλων αἱ πεδιναὶ περιοχαὶ τῆς Μακεδονίας, αἱ πυκνῶς
ὅς εἴδομεν κατωκημέναι (50—100 κατ. κατὰ τετρ. χιλιόμ.). Πολυά-
ριθμα χωρία, ὡν οἱ κάτοικοι ἀποζῶσιν ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς καλλιερ-
γείας τοῦ ἔδαφους, εἰσὶν ἐγκατεσπαρομένα εἰς δόλιας τὰς Μακεδονικὰς
πεδιάδας καὶ δὴ πρὸς τὰ ἄκρα αὐτῶν, ὅπου τὰ ἔλη, τὰ τόσον συνήθη
εἰς τὰ βαθύτερα μέρη, ἔλλείπουσιν. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀγροτικῶν τού-
των συνοικισμῶν, ἡ μεγάλη σχετικῶς γεωργικὴ παραγωγὴ τῶν πλεί-
στων ἐκ τῶν πεδινῶν ἐκτάσεϊν καθιστᾶ ἐφικτὴν τὴν ἀνάπτυξιν εἰς
ἐκάστην τούτων καὶ ἀστικῶν κέντρων, συνήθως πλέον τοῦ ἐνός, συν-
τηρουμένων κυρίως ἐκ τῆς ἐμπορίας τῶν γεωργικῶν προϊόντων καὶ τῆς
πωλήσεως εἰς τὸν χωρικοὺς τῶν ἀναγκαιούντων αὐτοῖς εἰδῶν βιοτεχνί-
ας. Οὕτω ἐν τῇ πεδιάδι τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Σκάρδου Δαρδανίας ἔχομεν

δύο τοιαῦτα ἀξιόλογα κέντρα, τὰ **Σκόπια** (45 χιλ. κάτ.) καὶ τὸ **Κουμάνοβον** (15 χιλ. κάτ.), ἐν τῷ λεκανοπεδίῳ τοῦ Τετόβου δύο ἐπίσης πόλεις, τὸ **Τέροβον** ἢ **Καλκανδελὲ** (15 χιλ. κάτ.) καὶ τὸ **Κάστοβον** ἢ **Γκοστιβάρ** (10 χιλ. κάτ.), ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ μέσου Μπρεγκάλνιτσα τὸ **Ίστιπ** (15—20 χιλ. κάτ.) καὶ τὰ **Κότσανα** (10—15 χιλ. κάτ.), ἐν τῇ τοῦ Πόντου, τὴν **Στρώμνιτσαν** καὶ τὸ **Πετρίτσιον**, ἐπὶ τῶν συνεχομένων ὑψηλέων τῆς Δευριόπου Παιονίας, τῆς Πελαγονίας καὶ τῆς Λυγκηστίδος μίαν μεγάλην πόλιν, τὸ **Μοναστήριον** ἢ **Βιτώλια** (50—60 χιλ. κάτ.) καὶ τρεῖς μικροτέρας, τὴν **Πρίλαπον** ἢ **Περλεπέν** (18—20 χιλ. κάτ.), τὸ **Κρούσσοβον** (10 χιλ. κάτ.) καὶ τὴν **Φλώριναν** (15—20 χιλ. κάτ.), ἐν τῷ λεκανοπεδίῳ τῶν Σερρῶν μίαν μεγάλην πόλιν, τὰς **Σέρρας** (30 χιλ. κάτ.) καὶ δύο μικροτέρας, τὸ **Σιδηρόκαστρον** καὶ τὴν **Νιγρίταν**, τέλος δὲ ἐν τῇ μεγάλῃ Ἡμαθιακῇ πεδιάδι ἀπαντῶσιν ἐν τῷ μέσῳ μὲν τὰ **Γιανιτσᾶ** (10 χιλ. κάτ.), κατὰ τὰ μεθόρια δὲ ἡ **Βέροια** (15—20 χιλ. κάτ.), ἡ **Νιάουσα** (10—12 χιλ. κάτ.), ἡ **Ἐδεσσα** (15 χιλ. κάτ.), καὶ αἱ μικρότεραι πόλεις **Κιλκίς** καὶ **Ηγουμένιτσα**. Καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπίσης, πλέον τοῦ ἐνὸς ἀξιόλογα ἀστικὰ κέντρα ἀπήντων εἰς τὰς δύο τούλαχιστον μεγαλυτέρας πεδιάδας τῆς Κάτω Μακεδονίας, τὴν τῶν Σερρῶν (Ἡράκλεια⁽¹⁾, Σίρις⁽²⁾ κλπ.) καὶ τὴν τῆς Ἡμαθίας (Πέλλα⁽³⁾, Ἐδεσσα, Κίτιον⁽⁴⁾, Βέρροια, κλπ.).

Παρὰ τὰς ὑπωρείας πολλῶν ἐκ τῶν κυκλούντων τὰς Μακεδονικὰς πεδιάδας δρέων, ἵδια δὲ τὰς μεσημβρινὰς τοιαύτας, σχηματίζονται ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν βροχῶν καὶ τῶν χιόνων προκαλουμένης ἀπυσσαθρώσεως τῶν πετρωμάτων τῶν πρὸς νότον ἵδια ἐστραμμένων κλιτύων, τῶν λεγομένων «προσηγλίων», ἔδαφη χαλικώδη, ἡ παρουσία τῶν ὅποιών τὰ μέγιστα συντελεῖ εἰς τὴν εὐδοκίμησιν ὀδρισμένων καλλιεργειῶν (καπνοῦ, κλπ.). Γενικῶς δὲ ἡ φυτικὴ γῆ ἐν Μακεδονίᾳ, εἰναι καταλληλοτάτη διὰ τὴν ἀνάπτυξιν πλουσίας βλαστήσεως καὶ διὰ παντὸς σχεδὸν εἴδους καλλιεργείας, ἐξ ἐκείνων ἐννοεῖται, ἃς ἐπιτρέπουσιν αἱ κλιματικαὶ συνθῆκαι καὶ ὑφῆ ἃς τελεῖ ἡ χώρα αὕτη.

(1) Ἡράκλεια ἡ Σιντική, κτίσμα Ἀμύντου τοῦ Β (400 π. Χ.) τοποθετούμενην παρὰ τὴν Κάτω Τζουμαγιάν (Κολοκοτρώνη). Μελέτη περὶ ἑξελληνισμοῦ τῶν ξένων τοπωνυμιῶν τῆς Μακεδονίας σελ. 24).

(2) Κείμενη ὅπου αἱ σημεριναὶ Σέρραι, αἵτινες καὶ διετήρησαν τὸ ὄνομά της

(3) Τὰ ἐρείπια τῆς ἀπὸ τοῦ 400 π. Χ. καταστάσης πρωτευούσης τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους πόλεως ταύτης, ενδημται παρὰ τὸ χωρίον "Αγ. Ἀπόστολοι, εἰς μικρὰν πρὸς ἀνατολάς τῶν Γιανιτσῶν ἀπόστασιν.

(4) Κείμενον ὅπου ἡ σημερινὴ Νιάουσα.

§ 4. Τὸ κλίμα.

1. Ἡ Μακεδονία ἔκτείνεται μεταξὺ 39° 50' καὶ 42° 30' βορείου πλάτους. Ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της ἐπομένως ταύτης ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐχράτου ζώνης τοῦ βορείου ἡμισφαιρίου, θ' ἀνέμενε τις κλίμα γλυκύ. Εἰς τὴν διαμόρφωσιν ὅμως τοῦ κλίματος πάσης χώρας λαμβάνουν μέρος καὶ ἄλλοι συντελεσταὶ πλὴν τοῦ τῆς ἀπὸ τοῦ ἴσημερινοῦ ἀποστάσεως αὐτῆς. Ἡ θέσις δὲ τῆς Μακεδονίας ἐν τῷ κέντρῳ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ γενικώτερον κατὰ τὰ πρὸς τὴν μεγάλην Ἀσιατικὴν ἥπειρον μεθόρια τῆς Εὐρώπης, μακρὰν τῶν ὁκεανῶν καὶ ἐν μέσῳ μεγάλων ἔκτάσεων χέρδου, μὴ διακοπούμενων εἰμὴ ὑπὸ κεκλεισμένων θαλασσῶν, συνεπάγεται δι' αὐτὴν ἀντὶ τοῦ γλυκέος κλίματος πολλῶν ἄλλων χωρῶν, εἰς τὸ αὐτὸν γεωγραφικὸν πλάτος κειμένων, τραχύτερον τοιοῦτον, ἀποκλίνον ἐν μέρει πρὸς τὸ ἥπειρον τικόν, ὅπερ χαρακτηρίζουν οἱ δριμεῖς χειμῶνες καὶ τὰ θερμὰ θέρη. Ἡ δλη ὅμως χώρα δὲν παρουσιάζει δομοιόμορφον κλίμα. Σημαντικαὶ διαφοραὶ παρατηροῦνται ἐν ταῖς κλιματικαῖς συνθήκαις τῶν διαφόρων περιοχῶν αὐτῆς, τοιαῦται πολλάκις, ὥστε τὸ κλίμα περιφερεῖσιν τινῶν νὸς διαφέρῃ φυσικῶς ἔκείνουν ἄλλων, ὡς π.χ. τὸ τῆς Χαλκιδικῆς ἀπὸ τοῦ τῆς Ὁρεστίδος (¹), ἢ τὸ τῆς Πιερίας ἀπὸ τοῦ τῆς Πελαγονίας.

Τὸ κλίμα εἰς πᾶσαν χώραν καὶ ἐπομένως καὶ ἐν Μακεδονίᾳ μεταβάλλεται μετά :

α) **Τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους.** Ο συντελεστὴς οὗτος δὲν κέκτηται καὶ μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν Μακεδονίαν, καθόσον ἡ μεταξὺ τοῦ βορειωτέρου καὶ τοῦ νοτιωτέρου αὐτῆς μέρους διαφορὰ δὲν ἔξικνεῖται ἢ εἰς μόλις 2 $\frac{1}{2}$ μοίρας.

β) **Τῆς ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπομακρύνσεως.** Ἡ γειτονία τῆς θαλάσσης ὡς γνωστὸν μετριάζει τὸ ψῦχος κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ τὴν θερμότητα κατὰ τὸ θέρος. Οὔτω καὶ ἐν Μακεδονίᾳ αἱ παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου περιοχαὶ τῆς Πιερίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς ἔχουσι κλίμα γλυκύ, ἐλάχιστα διαφέρον τοῦ τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἐνῷ ἡ ἐνδοχώρα παρουσιάζει τραχύτερον τοιοῦτον, προσεγγίζον, καθ' ὅσον ἀπομακρυνόμεθα τῆς θαλάσσης, πρὸς τὸ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης.

γ) **Τοῦ μπέρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης ψους.** Γενικῶς καθ' ὅσον ἀνερχόμεθα εἰς μεγαλύτερα ὑψη, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ χειμῶν καθίσταται δριμύτερος καὶ μακρότερος, τὸ δὲ θέρος δροσερώτερον καὶ

1) Έπαρχίας Καστορίας.

συνήθως καὶ ὑγρότερον. Διὰ τὴν Μακεδονίαν δέ, χώραν ἐν ᾧ τὰ ὕψη κυμαίνονται ἀπὸ τοῦ 0 μέχοι τῶν 3050 μ., δ συντελεστής οὕτος τῆς μεταβολῆς τοῦ κλίματος κέκτηται ἔξαιρετικὴν σημασίαν. Οὗτο τὸ κλίμα τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος ἢ τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Σερρῶν, δν τὸ ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης ὕψος εἶναι ἀσήμαντον (1—70 μ.), διαφέρει κατὰ πολὺ τοῦ τῆς ὑψηλῆς πρὸς δυσμάς τοῦ Μοναστηρίου χώρας ἢ τοῦ ὑψιπέδου τοῦ Πετσόβου, ὃν τὰ ὕψη κυμαίνονται μεταξὺ 800 καὶ 1300 μ. (¹).

Κατ’ ἔξαιρεσιν τοῦ ἀνωτέρῳ ἀναφερομένου μετεωρολογικοῦ νόμου τῆς πτώσεως τῆς θερμοκρασίας μετὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ ὕψους, εἰς τὰς κεκλεισμένας πεδιάδας καὶ κοιλάδας, καὶ τοιαῦται ἀπαντῶσιν ἀρκεταὶ ἐν Μακεδῳ ἵση, παρατηρεῖται πολλάκις κατὰ τὸν χειμῶνα, μάλιστα δὲ δταν ὑπάρχῃ νηνεμία, τὸ φαινόμενον ἔκεινο τῆς ἀντιστροφῆς τῆς θερμοκρασίας (²). Ἡ θερμοκρασία δηλονότι τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὅμαλῶν τούτων ἔκτάσεων εἶναι χαμηλοτέρα παρὸ ἐπὶ τῶν παρακειμένων κλιτύων τῶν πέριξ ὁρέων (³). Τὸ κλίμα τῶν πεδιάδων καὶ κοιλάδων τούτων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λίαν ἡπειρωτικὸν χαρακτηρίζομενον ὑπὸ τῆς μεγάλης σχετικῶς δριμύτητος τοῦ χειμῶνος καὶ τοῦ πνιγηροῦ ἐνίστε τοῦ θέρους.

δ) *Τῆς μναγλύφου δψεως τῆς ἐπιφανείας.* Εἰς τὰς μεγάλας ὄμαλὰς ἔκτάσεις, βαθύπεδά τε καὶ ὑψίπεδα τὸ κλίμα ἔχει χαρακτήρα ἡπειρωτικώτερον ἢ εἰς τὰς μὲ ἀνώμαλον ἐπιφάνειαν περιοχάς, δπον, τούλαχιστον τὸ θέρος, εἶναι σχετικῶς δροσερώτερον. Οὗτο ἐν Μακεδονίᾳ, ἢ πρὸς δυσμάς τοῦ Κάτω Ἀξιοῦ Ἡμαθιακὴ πεδιάς ἔχει κλίμα ἀποκλίνον πλειότερον πρὸς τὸ ἡπειρωτικὸν ἢ ἡ πρὸς ἀνατολάς τοῦ Ἰδίου ποταμοῦ κειμένη ἀνώμαλος τῆς Κρητονίας (⁴) χώρα.

ε) *Τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐπιφανείας.* Είναι εὐνόητον ὅτι τὰ πρὸς μεσημβρίαν ἐστραμμένα ἐπικλινῆ ἐδάφη, ὡς ἐκτεθειμένα πλειότερον εἰς τὸν ἥλιον καὶ ὡς προφυλασσόμενα ὑπὸ τῶν ψυχρῶν βιορείων ἀνέμων, ἔχουσι κλίμα γενικῶς θερμότερον ἢ τὰ πρὸς βιορρᾶν ἐκτεθειμένα.

(1) Ἐν τῇ πρὸς δυσμάς τοῦ Μοναστηρίου ὑψηλῇ χώρᾳ τὰ χωρία Γκόπεσι καὶ Μπούκοβικ κείνται εἰς ὕψη 1130 καὶ 1200 μ., ἐν δὲ τῇ τοῦ Πετσόβου (Μάλες) τὸ μὲν Ούμλιανο κείται εἰς ὕψος 1000 μ., τὸ Πέτσοβον εἰς 1100 μ., τὸ Νέγκρεβο εἰς 1200 μ. καὶ τὸ Σπάκοβον εἰς 1300 μ.

(2) Ὁρα II. Κόντου «Ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν δασικὴν βλάστησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κλίματος», σελ. 16 καὶ 17.

(3) Μέχρις ὄμιως ὕψους τινός, πέραν τοῦ δποίου ἀφχεται πάλιν μειούμενη ἡ θερμοκρασία.

(4) Ὅποδιοίκησις Κιλκίς.

Ούτω ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Κερκίνης, τοῦ Μεσσαπίου καὶ τῶν Ὀρέων τῶν Μογλενῶν τὸ κλίμα εἶναι θερμότερον, δι’ ὃ καὶ πολυάριθμοι συνοικισμοὶ ἀπαντῶσιν ἐπ’ αὐτῶν, ἐνῷ ἐπὶ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῶν αὐτῶν ὁρέων τὸ κλίμα εἶναι κατὰ πολὺ ψυχρότερον, τούτου δ’ ἔνεκεν καὶ ὀλίγα χωρία συναντᾶ τις ἐπ’ αὐτῶν.

στ) **Τῆς διευθύνσεως τῶν τὰς βροχὰς φερόντων ἀνέμων.** Οὕτω ἐν Μακεδονίᾳ αἱ ἀνατολικαὶ κλιτύες τοῦ Ὀλύμπου, τῶν Πιερίων καὶ τοῦ Βερμίου, ὡς δεχόμεναι τὰς ὑπὸ τῶν βορειοανατολικῶν ἀνέμων ἀφθόνους βροχάς, ἔχουσι κλίμα κατὰ πολὺ ὑγρότερον τοῦ τῶν ἀντιστοίχων δυτικῶν κλιτύων, γενικῶς δὲ καὶ δροσερώτερον κατὰ τὸ θέρος, δι’ ὃ καὶ οἱ ἐπ’ αὐτῶν σινοικισμοὶ ἀποτελοῦσι καλὰ κέντρα παραθεούσιοι (“Εδεσσα, Νιάουσα, κλπ.).

Τούτων ἔνεκεν τὸ κλίμα τῶν διαφόρων περιοχῶν τῆς Μακεδονίας παρουσιάζει αἰσθητὰς παραλλαγάς. Θὰ ἥδυνατό τις νὰ διακρίνῃ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτη τὰς ἔξης κλιματικὰς ζώνας :

α) **Τὴν τῆς Βορείου Μακεδονίας,** περιλαμβάνουσαν πᾶσαν τὴν πρὸς βορρᾶν τῶν Ὀρέων τοῦ Κρουσόβου, τοῦ Μοριχόβου, τῆς Ἐνωτίας, τῆς Κερκίνης καὶ τῆς Βροντοῦς χώραν, μὲ κύρια χαρακτηριστικὰ τὴν δριμύτητα τοῦ χειμῶνος, τὸ σχετικῶς μέγα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νεφελωδῶν ήμερῶν καὶ τὴν καλυτέραν πως κατανομὴν τῶν βροχῶν καθ’ θλας τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους.

β) **Τὴν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας,** περιλαμβάνουσαν πᾶσαν τὴν ἀπὸ τοῦ Βερμίου καὶ τῶν Ὀρέων τῶν Μογλενῶν (Βόρα) μέχρι τῆς Ηίνδου καὶ τοῦ Πετρίουνον ὑψηλὴν χώραν, μὲ κύρια χαρακτηριστικὰ τὴν δριμύτητα τῶν χειμῶνων καὶ τὸ σχετικῶς δροσερὸν τοῦ θέρους.

γ) **Τὴν τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων καὶ ὑπαρχειῶν τοῦ Ὀλύμπου, τῶν Πιερίων καὶ τοῦ Βερμίου,** μὲ κύρια χαρακτηριστικὰ τὴν ἀφθονίαν τῶν βροχῶν καὶ τὸ δροσερὸν τοῦ θέρους (¹).

δ) **Τὴν τῆς Κάτω Μακεδονίας,** μὲ κύρια χαρακτηριστικὰ τὸ σχετικῶς θερμὸν τοῦ θέρους καὶ τὴν κατανομὴν τῶν βροχῶν εἰς δύο κυρίως ἐποχάς, τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον.

ε) **Τὴν τῆς Χαλκιδικῆς,** ἣτις μὲ τοὺς ἡπίους αὐτῆς χειμώνας ὑπενθυμίζει τὸ κλίμα τῶν νοτιοελληνικῶν χωρῶν.

II. Αὐταὶ εἶναι αἱ κλιματικαὶ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὄποιας τελοῦσιν αἱ διάφοροι τῆς χώρας περιοχαῖ. “Ιδωμεν νῦν ὄποια ἡ ἐπίδρασις τοῦ κλίματος ἐπὶ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας ἐν Μακεδονίᾳ.

Αἱ ἀφθονοὶ ἐν ταῖς ὁρειναῖς περιοχαῖς ἀτμοσφαιρικαὶ κατακρη-

(1) Ὁμοιον κλίμα κέκτηνται καὶ τὰ δυτικὰ παράλια τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου.

μνίσεις ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ ἔδάφους συντελοῦσι τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν πλουσίας ἐν γένει βλαστήσεως. Τὰ δασικὰ ἴδιά δένδρα εὑρίσκουν ἐν Μακεδονίᾳ ἀρίστους δρους ἀναπτύξεως, δι’ ὃ καὶ τὰ δάση, παρὰ τὴν ἐντατικὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καταστροφὴν αὐτῶν, καταλαμβάνουσιν ἀκόμη μεγάλας ἐκτάσεις⁽¹⁾. Ἡ παρουσία δὲ ἐκτεταμένων δασῶν κέκτηται οὐ μικρὰν σημασίαν διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας, καθόσον καὶ ξυλείαν ἀφθονοντα (κάστανα, βαλάνους, δεψικάς ουσίας, κλπ.) παρέχουσι ταῦτα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ καὶ οἱ λειμῶνες ἀφθονοῦσι, τόσον ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν ὄρέων καὶ τῶν ὑψηπέδων, ὅσον καὶ ἐν τοῖς βαθυπέδοις, τῶν μὲν καλυπτομένων ὑπὸ πλουσίας χλόης κατὰ τὸ θέρος, τῶν δὲ κατὰ τὸν χειμῶνα. Ἡ παρουσία δὲ ἐκτεταμένων λειμώνων συντελεῖ ὡς γνωστὸν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας.

Συνεπείᾳ ὅμως τῶν ἀφθόνων κατὰ τὸν χειμῶνα, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ φθινόπωρον καὶ τὸ ἔαρ ἀτμοσφαιρικῶν καταρρημάτων, τὰ μέγιστα παρακαλούνται αἱ συγκοινωνίαι κατὰ τὴν κακὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους. Πολλάκις μάλιστα, ὅτε αἱ πλημμύραι προσλαμβάνουσι μεγάλας διαστάσεις ἢ αἱ χιόνες φράσσουν τὰς ὑψηλὰς διαβάσεις, διακόπτονται αὗται τελείως ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα. Καὶ εἰς πλημμύρας μὲν ὑπόκεινται κατ’ ἔξοχὴν τὸ λεκανοπέδιον τῶν Σερρῶν, μέγα μέρος τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ ὑψηπέδου τῆς Πελαγονίας καὶ τὸ νοτιώτερον μέρος τῆς πεδιάδος τῶν Σκοπίων. Ἐκ τῶν διαβάσεων δὲ φράσσονται κυρίως ὑπὸ τῶν χιόνων ἐν μὲν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ ἢ τοῦ **Μπουκοβισάν** (1184 μ.), δι’ ἣς διέρχεται ἢ ἀπὸ Τετόβου εἰς Κίτσεβον ὄδός, ἢ τοῦ **Διαβόλου** (1077 μ.), δι’ ἣς διέρχεται ἢ ἀπὸ Κιτσέβου εἰς Μοναστήριον, ἢ τοῦ **Διαβατοῦ** (1158 μ.), δι’ ἣς διέρχεται ἢ ἀπὸ Μοναστηρίου εἰς Ρέσναν, ἢ τοῦ **Πισοδερίου** (1380 μ.), δι’ ἣς διέρχεται ἢ ἀπὸ Φλωρίνης εἰς Καστορίαν καὶ ἢ τῆς **Κλεισούρας** (1100 μ.), δι’ ἣς διέρχεται ἢ ἀπὸ Σόροβιτς εἰς Καστορίαν, ἐν δὲ τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ αἱ τοῦ **Γαβρόβου** (1150 μ.) καὶ τῆς **Δεσνίτης** (950 μ.), δι’ ὧν διέρχονται αἱ ἀπὸ Ἀνω Τζουμαγιᾶς εἰς Τσάρεβο Σέλο ὄδοι καὶ ἢ τοῦ **Τσάλ-Τσεσμὲ** (1250.), δι’ ἣς διέρχεται ἢ ἀπὸ Μπρεσνίτσης εἰς Πέτσοβον. Κυρίως ὅμεν, διακόπτονται κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πτώσεως ἀφθόνων χιόνων, ἐν μὲν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ αἱ μεταξὺ τῶν ὑψηπέδων τοῦ Ἐφιγόνος καὶ τῆς Ἐορδαίας μετὰ τῶν πρὸς δυσμάς αὐτῶν περιοχῶν συγκοινωνίαι, ἐν δὲ τῇ Ἀνατολικῇ αἱ μεταξὺ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀνω Στρυμόνος καὶ τῆς τοῦ Μπρεγκάλνιτσας. Ἐπίσης κλείονται κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ πολλαὶ τῶν παραμεθοίων δια-

(1) Ὁρα κατωτέρω § 6.

βάσεων καὶ δὴ ἐκ τῶν μᾶλλον συχναζομένων ἡ τῆς **Οθσμας** (1250 μ.), διὸ ἡς διέρχεται ἡ ἀπὸ Σκοπίων εἰς Σόφιαν ἀμαξιτός, ἡ τοῦ **Πυλάωνος** (1180 μ.), διὸ ἡς διέρχεται ἡ ἀπὸ Ρέσνης εἰς Ἀχρίδα ἀμαξιτός καὶ ἡ τῆς **Μηλιᾶς** (1536 μ.), διὸ ἡς διέρχεται ἡ ἀπὸ Γρεβενῶν εἰς Ἰωάννινα ἡμιονικὴ δόδος.

Ἡ δριμύτης τοῦ χειμῶνος καὶ ἡ μακρὰ σχετικῶς διάρκεια αὐτοῦ εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ὁρεινὰς περιοχὰς τῆς Μακεδονίας, ἀφ' ἐνὸς μὲν καθιστοῦν ἀναπόφευκτον τὴν μετακίνησιν τῶν ποιμνίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκοτεχνίας.

Κατὰ τὸ θέρος πολυάριθμα ποίμνια βόσκουσιν εἰς τὰς κλιτεῖς τῶν Μακεδονικῶν ὁρέων ἵδιά δὲ τὰς τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Σκάρδου, αἵτινες φέρουσιν ἄφθονον χλόην, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὰ ὑψηλότερα ἐκ τῶν ὁροπεδίων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἔκεινην τοῦ ἔτους (ἀπὸ τοῦ Μαΐου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου ἢ Ὁκτωβρίου) αἱ ὁρειναὶ αὗται τῆς Μακεδονίας περιοχαὶ πληροῦνται ζωῆς. Ἐπὶ τῶν κλιτύων μάλιστα τῆς Πίνδου, οἱ κτηνοτρόφοι δὲν παραμένουσιν εἰς καλύβας ἢ προχείρους συνοικισμούς, ἀλλ᾽ ἔχουσι κτίσει εὐπρεπὴ χωρία (Ἀβδέλλαν, Περιβόλι, Σμέζιν, κλπ.). Ἄμα δῆμως ὡς ἀρχίσουν τὰ πρῶτα ψύχη τοῦ χειμῶνος, αἱ περιοχαὶ αὗται ἐρημοῦνται τελείως. Τὰ ποίμνια κατέρχονται εἰς τὰ βαθύπεδα, τὰ μὲν τῆς Πίνδου καὶ τῶν ἄλλων ὁρέων τῆς νοτιοδυτικῆς Μακεδονίας εἰς τὴν παρακειμένην Θεσσαλικὴν πεδιάδα, τὰ δὲ τοῦ Σκάρδου καὶ τῶν ἄλλων ὁρέων τῆς βιορείου Μακεδονίας εἰς τὰς πεδιάδας καὶ κοιλάδας, ἀς διαρρέει ὁ Ἀξιός. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τὰ τελευταῖα ταῦτα ποίμνια, ἀνήκοντα κατὰ μέγα μέρος εἰς τοὺς Ἀλβανοὺς Γκέγκηδες τῆς Πριστένδης κατήρχοντο μέχρι τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, τῆς Πιερίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς.

Τὰ πρῶτα δῆμως ψύχη τοῦ χειμῶνος δὲν ἀναγκάζουσι μόνον τὰ ποίμνια νὰ μεταποιησθῶσιν, ἀλλὰ καὶ τοὺς κατοίκους τῶν ὁρεινῶν χωρίων νὰ ἔγκαταλείψωσι τὰς ἐργασίας τῆς ὑπαίθρου. Ὁ καταναγκαστικὸς δὲ οὗτος περιορισμὸς συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὸ ν' ἀναπτυχθῆ εἰς πλείστας τῶν περιφερειῶν τῆς Ἀνω Μακεδονίας ἀξιόλογος κατ' οίκον βιομηχανία, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλας ὁρεινὰς χώρας τῆς Εὐρώπης, ἵδια δὲ ἐν Θουριγγίᾳ (Thüringen), Σουαβίᾳ (Schwaben) καὶ Ἀνω Σαξωνίᾳ (κλιτύες τῶν Erzgebirge). Οὕτω εἰς τὰς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας πόλεις ἡ κώμας **Κλεισούραν** (1231 μ. ἄ. τ. θ.), **Βλάστη** (1211 μ.), **Κρουσούβον** (1176 μ.) **Μιλόβισταν** (1100 μ.), **Νιζόπολιν** (1005 μ.), **Σιάτισταν** (970 μ.), **Μεγάροβον** (800 μ.), **Γραμματικὸν** (760 μ.), **Καστορίαν** (686 μ.), **Πύργους** (⁽¹⁾) (630 μ.), κλπ. ἀκμάζει τὰ

(1) Ἡ κωμόπολις αὕτη ἐκαλεῖτο πρότερον Κατψάνιτσα.

μέγιστα ἡ οἰκοτεχνία (κατασκευὴ χονδρῶν ἐριούχων ὑφασμάτων, γνωστῶν ὑπὸ τὸ δόνομα **σαγάνια**, κλινοσκεπασμάτων, φανελλᾶν, ὑποποδίων, χλαινῶν, κλπ.).

Συνεπεία ἐπίσης τῆς σχετικῆς βραχύτητος τοῦ θέρους καὶ τῆς δριμύτητος τοῦ χειμῶνος, ἀτινα χαρακτηρίζουσι τὸ κλίμα τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς Μακεδονίας, ίδια δὲ τῆς "Ανω, πολλὰ καλλιέργειαι, συνήθεις εἰς ἄλλας χώρας εἰς τὸ αὐτὸ γεωγραφικὸν πλάτος κειμένας, δὲν δύνανται νὰ εὐδοκιμήσωσιν. Τούτου ἔνεκεν καὶ τὸ πλεῖστον τῶν γαιῶν διατίθεται διὰ τὰ **δημητριακὰ** καὶ τινα εἴδη **δσπρίων**. Ὁπωροφόρα δένδρα δὲν ἀπαντῶσιν, εἰμὴ εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν ἐπτραπαμένας κοιλάδας, εἰς τὰ μέρη τῶν πεδιάδων, ἀτινα προφυλάσσονται ἀπὸ τῶν βορείων ἀνέμων καὶ ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κατωτέρων κλιτύων δρέων τινῶν. Κυρίως δὲ ἐκ τούτων εὐδοκιμοῦσιν ἡ **μηλέα** καὶ ἡ **ἄχλαδέα**, διλγάθερον δὲ ἡ **μωρέα** καὶ ἡ **δαμασκηνέα**.

Τὸ θερμὸν τοῦ θέρους ἐν τῇ Κάτω Μακεδονίᾳ καὶ εἰς τινας πρὸς μεσημβρίαν ἔκτεθειμένας περιοχὰς τῆς "Ανω, καθιστοῦν ἐφικτὰς πλείστας δσας καλλιέργειας ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν Παραμεσογείων χωρῶν. Οὕτω ἡ **άμπελος** ἀρχίζει ν' ἀναφαίνεται ἐν τῇ "Ανω Μακεδονίᾳ κατὰ πρῶτον ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κατωτέρων κλιτύων τοῦ Ἀνατολικοῦ Ὁρθήλου, παρὰ τὸ Μελένοικον ($41^{\circ}35'$), ἀκολούθως δὲ ἐπὶ τῶν τοῦ Βόρα, παρὰ τὸ Σόροβιτς ($40^{\circ}42'$), τῶν Βιλλίων, παρὰ τὴν Σιάτισταν ($40^{\circ}15'$), κλπ. ('), ἐν τῇ Κάτω δέ, ἀμπελοι ἀπαντῶσιν εἰς δόλας σχεδὸν τὰς περιοχάς, πλὴν τῶν εἰς τοὺς βιορείους ἀνέμους ἔκτεθειμένων. Ὁ **βάμβαξ** καὶ τὸ **σησάμιον**, μὴ εὐδοκιμοῦντα ἐν τῇ "Ανω Μακεδονίᾳ, ἀρχίζουν ν' ἀναφαίνωνται ἥδη ἀπὸ τῶν βιορειοτέρων περιοχῶν τῆς Κάτω, ἡ **συκῆ** ὅμως, οὔτε εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Δράμας ἀπαντᾶ οὔτε εἰς τὰς τῆς Ἐδεσσῆς καὶ τῶν Γιανιτσῶν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς θερμοτέρας καὶ ξηροτέρας περιοχάς, τὰς πλέον μεσημβρινάς. Ἡ **ἐλατα** δὲν εὐδοκιμεῖ εἰμὴ μόνον ἐν Χαλκιδικῇ καὶ τῇ Ἡδωνικῇ παραλίᾳ, ἐκ τῶν ἐσπεριδοειδῶν δέ, μόνον **πορτοκαλέαι** τινὲς καὶ **λεμονέαι** ἀπαντῶσιν εἰς τινας κήπους τῆς Χαλκιδικῆς.

"Ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ νοτιωτέρου ἡμίσεος τῆς βιορείου εὐχράτου ζώνης καλλιέργειῶν, εὐδοκιμεῖ ἐν Μακεδονίᾳ, τόσον ἐν τῇ "Ανω (πεδιάς Σκοπίων, κλπ.), δσον καὶ ἐν τῇ Κάτω (λεκανοπέδιον Σερρῶν, κλπ.) καὶ ἡ τῆς **δρύζης**. Ἡ καλλιέργεια ὅμως αὗτη ὡς καὶ ἡ τοῦ

(1) Ἡ μικρὰ πόλις τῆς **Σιατίστης** δφείλει κατὰ μέγα μέρος τὴν σχετικὴν εὐημερίαν τῆς εἰς τὴν οἰνοπαραγωγὴν. Ἐπίσης καὶ ἡ τοῦ **Μελένοικου**, ίδια πρὸ τοῦ 1923, ὅτε μέγα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀπετελείτο ἐξ ἐμπείρων περὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου Ἑλλήνων.

βάμβακος εύδοκιμοῦν ἐν Μακεδονίᾳ δχι μόνον ἔνεκεν τῶν καταλήλων κλιματικῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς παρουσίας ἀφθόνων ὑδάτων, ἀτινα κατακλύουσι πολλάς τῶν πεδινῶν τῆς χώρας ἐκτάσεων.

§ 5. Υ δρογραφία.

I. Ἡ Μακεδονία εἶναι μία ἐκ τῶν ὀλίγων χωρῶν τῆς Νοτίου Εὐρώπης, εἰς ᾖς ἔχει νὰ παρατηρήσῃ τις ἀφθόνιαν ρεόντων καὶ στασίμων ὑδάτων. Τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὰ ἔξης;

α) *Ἐις τὴν μεγάλην σχετικῶς ποσότητα τῶν ἀτμοσφαιρικῶν κατακρημάτων.* Τὸ μέσον ψυχοῦ τῶν ἐτησίως πιπιουσῶν βροχῶν φθάνει εἰς πολλάς περιοχὰς τὸ ἐν περίπου μέτρον, ἢ δὲ χιῶν καταπίπτει ἀφθόνως καὶ κατ' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐφινούς μήνας, καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν "Ανω Μακεδονίαν.

β) *Ἐις τὴν παρουσίαν ὑψηλῶν δρεινῶν δγκων, εἰς οὓς συσσωρεύονται κατὰ τὸν χειμῶνα τεράστιαι ποσότητες χιόνων διατηρούμεναι εἰς τινας ἐκ τούτων ("Ολυμπον, Σκάρδον, κλπ.) καὶ καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν διάρκειαν τοῦ θέρους. Ἐκ τῆς τήξεως τῶν χιόνων τούτων τροφοδοτοῦνται κατὰ τὸ ἔαρ καὶ τὸ θέρος οὐκ ὀλίγοι ωράκες.*

γ) *Ἐις τὴν καλὴν σχετικῶς κατανομὴν τῶν βροχῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐποχῶν τοῦ ἔτους, ἵδια ἐν τῇ "Ανω Μακεδονίᾳ⁽¹⁾".* Εἰς τοῦτο ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος τὸ ἀείροντα πολλῶν πηγῶν καὶ ρυάκων.

δ) *Ἐις τὴν δχι καὶ τόσον ἐντατικὴν ἔξατμισιν τῶν ὑδάτων, διειλούμενην κυρίως εἰς τὸ συνήθως νεφελῶδες τοῦ οὐρανοῦ. Μόνον ἐν Χαλκιδικῇ, ὅπου δ ἀριθμὸς τῶν ἀνωφέλων ἡμερῶν εἶναι σχετικῶς μέγιας, ἢ ἔξατμισις εἶναι πλέον ἴσχυρά.*

ε) *Ἐις τὴν γεωλογικὴν σύστασιν τοῦ ἀδάφους, ὅπερ ὡς ἀποτελούμενον κατὰ τὸ πλεῖστον ἔξι ἀδιαβρόχων πετρωμάτων, μικρὰς σχετικῶς ποσότητας ὑδάτων ἀπορροφᾶ. Πετρώματα διάπορα δὲν ἀπαντῶσιν εἰμὴ εἰς ὀρισμένας περιοχάς, ὡς παρὰ τὰς Βρυγητίδας λίμνας (ὅρος Πέτρινον, κλπ.), εἰς τὰ πέριξ τῆς Θεσσαλονίκης⁽²⁾, κλπ.*

στ') *Τὴν παρουσίαν ἐκτεταμένων δασῶν καὶ πλουσίας ἐν γέ-*

(1) Ἐν τῇ Κάτω Μακεδονίᾳ αἱ βροχαὶ πίπτουσι σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν μόνον κατὰ τὸ φυινόπτωρον καὶ τὸ ἔαρ.

(2) Ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ τὰ ὕδατα τοῦ Ἐχεδώρου ποταμοῦ ἀπορροφῶνται τόσον ἴσχυρῶς ὑπὸ τοῦ ἀδάφους, ὥστε μόνον κατὰ τὴν χειμερινὴν περίοδον, ὅτε ὡς ἐκ τῶν βροχῶν εἶναι ἀφθόνωτερα, καταρρεύει μέρος αὐτῶν νὰ φύσῃ μέχρι τῆς θαλάσσης.

νει βλαστήσεως, ήτις συγκρατεῖ τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν καὶ παρεμποδίζει τὸν σχηματισμὸν χειμάρρων.

II. Γενικῶς, πηγαὶ καὶ ρυάκια ἀφθονοῦσιν εἰς τὰς περιοχὰς αἵτινες συνίστανται ἐκ σχιστολιθικῶν πετρωμάτων, σπανίζουσι δὲ εἰς ἐκείνας δόπου ἐπικρατοῦν τ' ἀσβεστολιθικὰ τοιαῦτα. Ἡ συχνὴ παρουσία ὕδατος εἰς τὰς πρώτας, ἐπιτρέπει τὴν ὑπαρξίαν ὅχι μόνον πολλῶν συνοικισμῶν, ἀλλὰ καὶ μεμονωμένων ἀγροικιῶν, ὡς παρατηροῦμεν π. χ. ἐν τῇ χώρᾳ ᾧ διαρρέει δ' Ἀλιάκμων κατὰ τὸν ἀνώτερον αὐτοῦ φοῦν (Ὑποδιοικήσεις Καστορίας, Ἀνασελίτσης καὶ Γρεβενῶν.) Ἡ σπάνις τοῦ ὕδατος εἰς τὰς δευτέρας, μὴ ἀναφαινομένου εἰμὴ κατὰ μεγάλας ἀποστάσεις, ἀναγκάζει τοὺς κατοίκους τῶν περιοχῶν ἐκείνων νὰ συγκεντροῦνται εἰς δύλιγους μεγάλους συνοικισμοὺς καὶ μόνον εἰς τὰ μέρη ἐκείνα δόπου ὑπάρχει ὕδωρ.

Συνήθως, οἱ ρύακες ἐν Μακεδονίᾳ διατηροῦσιν ἀρκετὸν ὕδωρ καὶ κατ' αὐτὸ τὸ θέρος, δὲν παρουσιάζουν δὲ τὰ φαινόμενα τῶν χειμάρρων (πλημμύρας, κλπ.). Τούτου ἔνεκεν καὶ τὰ χωρία ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰναι ἐκτισμένα ἐκατέρωθεν αὐτῶν. Καὶ πόλεις ἐπίσης ἀπαντῶσι συνήθως, ἐκεὶ ὃπου πολλὰ ρυάκια διαυλακοῦσι τὸ ἔδαφος (Τέτοβον, Ἐδεσσα, Νιάουσα, Βέρροια κλπ.).

Τούναντίον, οἱ πλεῖστοι τῶν Μακεδονικῶν ποταμῶν, καίτοι διατηροῦσιν ἀρκετὸν ὕδωρ καθ' ὅλον τὸ ἔτος, παρουσιάζουν ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεγάλας μεταβολὰς ἐν τῇ ποσότητι αὐτοῦ, συχνὰ μάλιστα, κατὰ τὰς ἐποχὰς τῶν βροχῶν, ὑπερεκχειλίζοντες κατακλύζουσι τὰς πέριξ γαίας. Τούτων ἔνεκεν καὶ συνοικισμοὶ δὲν ἀπαντῶσι συνήθως παρὰ τὰς ὁχθας αὐτῶν. Μόνον ἐπὶ τοῦ Ἀστυκοῦ (Μπρεγκάλνιτσα) ἔχομεν τὴν πόλιν τοῦ Ἰστίπ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀξιοῦ τὰς τῶν Σκοπίων καὶ Βελεσσῶν, τὴν μὲν πρώτην ἐκτισμένην ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὁχθῶν αὐτοῦ, ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Ἐντεῦθεν τοῦ Σκάρδου Δαρδανίας, τὴν δὲ δευτέραν ἐπὶ λόφων τινῶν παρὰ τὴν ὁριστερὰν αὐτοῦ ὁχθην, οὐχὶ μακρὰν τῆς μεσημβρινῆς ἔξοδου τῶν στενῶν τοῦ Βλαχτσάνη.

III. Τὸ ὄνδρογραφικὸν σύμπλεγμα τῆς Μακεδονίας ἀποτελεῖται κυρίως ἐκ τῶν δικτύων τριῶν μεγάλων ποταμῶν, τοῦ Στρυμόνος, τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τοῦ Ἀλιάκμονος. Ὁ Στρυμών⁽¹⁾ ἔχει τὰς πηγαὶς αὐτοῦ ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας, ἐν τῇ πρὸς βιορρᾶν τοῦ Σκομίου ὑψηλῇ χώρᾳ, διευθυνόμενος δὲ ἐκ βιορᾶ πρὸς νότον διασχίζει δόλοκληρον τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, ἡς τὰ ὕδατα συλλέγει διὰ τῶν πολυαριθμῶν παραποτάμων του, κυριώτεροι τῶν διποίων εἶναι δὲ Πόντος (Στρώμνιτσα),

(1) Οἱ Τοῦρκοι καλοῦσι τὸν Στρυμόνον Καρά Σοῦ (Μέλανα ποταμόν, οἱ δὲ Βουλγάροι Στρούμαν.

ἡ Βιστρίτσα, δ Κρουσοβίτικος, δ Βισάλτης καὶ δ Ἀγγίτης, ἐκβάλλει δέ, μετὰ διαδρομὴν 400 ἐν δλφ χιλιομ., εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου, τοῦ ἔξ αὐτοῦ ὀνομασθέντος Στρυμονικοῦ. Ὁ Ἄξιδες⁽²⁾, μήκους 450 χιλιομ., ἔχει τὰς πηγὰς αὐτοῦ ἐν τῇ κατὰ τὰ πρὸς τὴν Ἀλβανίαν σύνορᾳ ὁροσειρᾶς τῆς Γιάμα Μπίστρας. Διευθύνεται κατ' ἀρχὰς ἐκ νότου πρὸς βιορῶν διασχίζων τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Τετόβου, παρὰ τοὺς μεσημβρινοὺς ὄμβως πρόποδας τοῦ Σκάρδου κάμπτεται ἀποτόμως πρὸς Α μὲν κατ' ἀρχὰς, εἰτα δὲ πρὸς Ν., διευθυνόμενος δὲ ἐφεξῆς πρὸς NNA, διὰ μέσου τῆς πεδιάδος τῶν Σκοπίων, τῆς ἀνωμάλου τῆς Παιονίας χώρας καὶ τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος καταλήγει εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, ὃπου σχηματίζει ἀρκετὰ σχετικῶς ἐκτεταμένον δέλτα. Τὸ δίκτυον τοῦ μεγίστου τούτου τῶν Μακεδονικῶν ποταμῶν, καλύπτει πλέον τῶν 20.000 τετρ. χιλιομ. Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν αὐτοῦ παραποτάμων κυριώτεροι εἰναι δὲ ἐκ τοῦ Κοσσυφοπεδίου κατερχόμενος Λεπανάκ, δὲ τῆς Ντοβανίτσης πηγάδων Πιτύνας, δὲ τοῦ Δυτικοῦ Ορβήλου ἀρχόμενος Ἀστυκὸς (Μπρεγκάλνιτσας) καὶ δὲ εἰς τὰ "Ορη τοῦ Κρουσόβου" ἔχων τὰς πηγὰς του Ἐριγών (Τσέρονα). Ὁ Ἀλιάκμων, μικρότερος τῶν δύο προηγουμένων, ἀρδεύει μετὰ τῶν πολυαριθμῶν, πλὴν μικροῦ μήκους παραποτάμων του, τὸ νοτιώτερον μέρος τῆς χώρας. Ἐχει τὰς πηγὰς αὐτοῦ ἐν τῷ Βοΐῳ (Γράμμῳ), διευθύνεται δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐκ ΒΒΔ πρὸς NNA, ἀκολούθως ὄμβως στρέφει πρὸς BBA καὶ τέλος ἐκβάλλει εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, δλίγον πρὸς νότον τοῦ Ἀξιοῦ, μετὰ συνολικὴν διαδρομὴν 350 χιλιομ. περίπου.

Ἐκ τῶν μικροτέρων ποταμῶν ἄξιοι λόγου εἰναι δ Ἄλσων, διαρρέων τὴν πεδιάδα τῆς Πιερίας (Κατερίνης), δ Λουδίας σχηματιζόμενος ἐκ τοῦ ἀρδεύοντος τὴν Ἀλμωπίαν Ροιδίου καὶ πολλῶν ἄλλων μικροτέρων ποταμῶν ἐκ τοῦ Βερμίου καὶ τοῦ Παΐκου κατερχόμενων καὶ δ Ἐχέδωρος (Γαλλικός), διασχίζων τὴν λοφώδη τῆς Κρητσιωνίας καὶ Μυγδονίας χώραν. Καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι δευτερεύοντες ποταμοὶ τῆς Μακεδονίας ἐκβάλλουσιν εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον.

Σχεδὸν δλοι οἱ ποταμοὶ τῆς Μακεδονίας ἔχουσιν ἄφθονα ὕδατα καὶ κατ' αὐτὸ ἀκόμη τὸ θέρος, ἐν τούτοις ὄμως ἐλάχιστοι τούτων εἰναι προσιτοὶ εἰς σχεδίας (μαούνας), πολλοὶ δὲ οὐδὲ εἰς λέμβους. Τὸ μὴ πλωτὸν τῶν Μακεδονικῶν ποταμῶν ὄφελεται εἰς τοὺς ἔξης δύο λόγους.

α) Εἰς τὴν μεγάλην σχετικῶς κλίσιν, ἥτις καθιστᾶ τὸ ρεῦμα αὐτῶν δρμητικόν. Οὔτω, δλοι οἱ παραπόταμοι τοῦ Στρυμόνος καὶ τοῦ Ἀλιάκμο-

(2) Οἱ τε Τοῦρκοι καὶ οἱ Σλαυόφωνοι καλοῦσι τὸν ποταμὸν τοῦτον Βαρδάρ.

νος, μικροῦ μήκους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ὀρεινὰς περιοχὰς διασχίζοντες, δὲν εἶναι πλωτοί, ἐκ δὲ τῶν τοῦ Ἀξιοῦ καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ μεγαλύτεροι, ἢτοι δὲ Ἐριγάνι καὶ δὲ Ἀστυκός (Μπρεγκάλνιτσας), μόνον εἰς λέμβους εἶναι προσιτοὶ καὶ μάλιστα οὐχὶ καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν των. Ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων ποταμῶν δὲ μὲν Ἄλιάκμων, ἀπὸ τοῦ σημείου δπου καθίσταται πλούσιες σχετικῶς εἰς ὑδάτα, ἢτοι ἀπὸ τῆς ΒΔ τοῦ Βογατσικοῦ γεφύρας «Σμίξις» μέχρι τῆς εἰς τὴν Ἡμαθιακὴν πεδιάδα ἔξοδου του, παρουσιάζει κλίσιν περίπου τριῶν μέτρων κατὰ χιλιομ. καὶ μόνον κατὰ τὸ κατώτερον αὐτοῦ μέρος, ἐπὶ διαδρομῆς 60-70 χιλιομ., ἡ κλίσις ἔλαττοῦται εἰς τὸ ὥμισυ ($1\frac{1}{2}$, μέτρον κατὰ χιλιόμ.). Ο Στρυμών, ἀπὸ τῆς εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰσόδου του μέχρι τῆς παρὰ τὸ Σιδηρόκαστρον μεγάλης σιδ. γεφύρας, ἔχει ἐπίσης κλίσιν 2 μέτρων ἀνὰ χιλιόμ. καὶ μόνον ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Σερρῶν περιορίζεται αὕτη εἰς μόλις 0,60 μ. κατὰ μέσων δρον. Μόνος δὲ δὲ Ἀξιός παρουσιάζει μικρὰν κλίσιν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς διαδρομῆς του. Ἀπὸ τῆς εἰσόδου του εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Σκοπίων μέχρι τῶν ἐκβυλῶν του, ἢτοι κατὰ τὰ $\frac{3}{4}$ σχεδὸν τῆς ὅλης διαδρομῆς του, ἔχομεν μέσην κλίσιν περὶ τὰ 0,90 μ. κατὰ χιλιόμ., τούτου δὲ ἔνεκεν καὶ δὲ ποταμὸς οὗτος εἶναι δὲ μᾶλλον πλωτὸς ἐξ ὅλων τῶν τῆς Μακεδονίας. Ἐκ τῶν μικροτέρων δὲ τέλος ποταμῶν ἄξιος μνείας εἶναι μόνον δὲ Λουδίας, δστις παρουσιάζει τὴν μικροτέραν κλίσιν (0,10 μ. κατὰ χιλιόμ.), δι' δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἵτο προσιτὸς καὶ εἰς τὰ πλοῖα τῆς θαλάσσης, ἀτινα ἀναπλέοντα αὐτὸν ἥδυναντο νὰ φιμάνωσι μέχρι τῶν προκυμαιῶν τῆς Πέλλης⁽¹⁾. Εάν δὲ σήμερον δὲν παρουσιάζει ναυσιπλοΐκὴν τινα κίνησιν, τοῦτο δφείλεται εἰς ἄλλους λόγους καὶ δὴ εἰς τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον ἐν τῇ χώρᾳ ἦν διαρρέει, κέντρον τοιαύτης σπουδαιότητος, οἷον ἡ ἀρχαία τῆς Μακεδονίας πρωτεύουσα.

β) Εἰς τὸ **Ճσταθὲς τῆς κοίτης αὐτῶν**. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ μεγάλων ποταμῶν τῆς Μακεδονίας, αἱ ὅχθαι τῶν δύο, Στρυμόνος καὶ Ἀξιοῦ, συχνὰ μετατοπίζονται ἔλαφορότατα, ἐνίοτε ὅμως καὶ ἀρκετὰ αἰσθητῶς, καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ κατώτερον μέρος τῆς διαδρομῆς, δπερ ὡς ἐκ τῆς μικρᾶς κλίσεως καὶ τῆς ἀφθονίας τῶν ὑδάτων θὰ ἵτο ἄλλως προσιτὸν εἰς μικρὰ πλοῖα καὶ εἰς μεγάλους ἔκτοπίσματος σχεδίας. Ο τρίτος ἐκ τῶν μεγάλων ποταμῶν, δὲ Ἄλιάκμων, ἔχει σταθερωτέραν κοίτην, ἡ δρμητικότης ὅμως τοῦ ρεύματος αὐτοῦ, ὀφειλομένη εἰς τὴν σχετικῶν

(1) Εἰς τὰ παρὰ τοὺς Ἀγ. Ἀποστόλους ἐρείπια τῆς πόλεως ταύτης διακρίνεται τις μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τοὺς λιθίνινς ἐπὶ τῶν προκυμαιῶν πασσάλους, εἰς οὓς προσεδένοντο τὰ προσορμιζόμενα πλοῖα.

μεγάλην κλίσιν τοῦ ἐδάφους, καθιστᾶ αὐτὸν οὐχὶ καὶ τόσον κατάλληλον διὰ ναυσιπλοίαν.

Τούτων ἔνεκεν, οὐδέποτε ἀλλοτε κατώρθωσε ν' ἀναπτυχθῆ ἐν Μακεδονίᾳ ἀξία λόγου ποταμοπλοΐα ἐκτὸς τῆς κατὰ τὸν 4ον καὶ 3ον π. Χ. αἰῶνα ἐν τῷ Λουδίᾳ, περὶ ἣς ἐγένετο ἀνωτέρῳ μνείᾳ. Ἡ σχετικὴ ὅμως ὁρμητικότης τοῦ φεύγαντος τῶν μεγαλυτέρων ποταμῶν χρησιμοποιεῖται ἐν μεγάλῃ κλίμακι διὰ τὴν μεταφορὰν ἔξεις (κορμῶν δένδρων συνδεδεμένων μεταξὺ των κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε ν' ἀποτελοῦσιν εἶδος σχεδίας), ἡ τῶν μικροτέρων δὲ ὡς καὶ τῶν ρυάκων διὰ τὴν κίνησιν ὑδρομύλων καὶ ὑδροποριόνων. Τέλος, οἱ πλεῖστοι τῶν ποταμῶν τῆς Μακεδονίας, ὡς ἀρκούντως ἰχθυοτρόφοι, παρέχουσιν ἀρκετὰ εὐρὺ πεδίον ἀναπτύξεως εἰς τὴν ἀλιείαν.

IV. Εἰς τὰς ὁρεινὰς περιοχάς, οἱ ρύακες καὶ μικροὶ ἐν αὐταῖς ποταμοὶ ἔχουσιν, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης κλίσεως τοῦ ἐδάφους, φεῦμα ὁρμητικώτατον εἰς πολλὰ δὲ μέρη καὶ κατακρημνίζονται ἐξ ἐνὸς ἐπιπλέοντος εἰς ἔτερον χαμηλότερον τοιοῦτον, σχηματίζομένων οὕτω καταρρακτῶν διαφόρων διαστάσεων.

Τοιαῦται πτώσεις ὑδάτων ἀπαντῶσιν εἰς πολλὰς περιοχὰς τῆς χώρας. Σπουδαιότεραι εἰναι αἱ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τοῦ Βερμίου ὅρους, ὅπου ἀπαντῶσι κατὰ σειράν, ἐκ βιορρᾶ πρὸς νότον, οἱ ἔξης μεγάλοι καταρράκται :

1) Οἱ τῆς **Ἄγρας** (Βλαδόβου), οὔτινος τὸ κάθετον ὑψος εἴναι 150 μ. περίπου, ἡ ποσότης τοῦ πίπτοντος ὑδατος 4000 λίτραι, ἡ δὲ δύναμις 6000 ἵπποι.

2) Οἱ τῆς **Ἐδέσσης**, τρεῖς κυρίως τὸν ἀριθμόν, συνολικῆς δυνάμεως 3000 ἵππων, σχηματίζομενοι ἐκ τῆς πτώσεως τῶν ὑδάτων τοῦ αὐτοῦ ρύακος, ἐξ οὗ καὶ ὁ τῆς **Ἄγρας** (!).

3) Οἱ τῆς **Νιαούσης**, σχηματίζόμενοι ὑπὸ τοῦ ρύακος **Ἀράπιτσα**, διλικῆς δυνάμεως 4000 ἵππων.

4) Οἱ τῆς **Βερροίας**, σχηματίζόμενοι ὑπὸ ρυάκων τινῶν τοῦ νοτιωτέρου μέρους τοῦ Βερμίου, διλικῆς δυνάμεως 2000 ἵππων.

Ἡ παρουσία τῆς ἀφθόνου ταύτης κατὰ τὰ δυτικὰ μεθόρια τῆς **Ημαδριακῆς** πεδιάδος κινητηρίου δυνάμεως, συνετέλεσεν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν, ἥδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, ἀξιολόγου βιομηχανίας εἰς τὰ τρία αὐτόθι ἀστικὰ κέντρα, τὴν **Ἐδεσσαν**, τὴν **Νάουσαν**, καὶ τὴν **Βέροιαν**. Αἱ πτώσεις αὗται χρησιμοποιοῦνται ὡς κινητήριος δύναμις τῶν μηχανῶν ἀρκετῶν ἐργοστασίων, ἀντικαθιστῶ-

(1) Οἱ ρύακες οὗτοι παρὰ τὴν πόλιν τῆς **Ἐδέσσης** διακλαδίζεται εἰς πλειόνας βραχίονας, ἔκαστος τῶν ὁποίων σχηματίζει ἐναῖρηκαὶ πλειοτέρους καταρράκτας.

σαι ἐπιτυχῶς τὸν λιθάνθρακα, δῖστις ὡς εἴδομεν ἔλλείπει ἐν Μακεδονίᾳ

V. Ἡ Μακεδονία εἶναι ἐπίσης μία ἐκ τῶν πλουσιωτέρων εἰς λίμνας χωρῶν τῆς νοτίου Εὐρώπης. Ἀριθμεῖ ὑπὲρ τὰς 20 τοιαύτας, μὴ περιλαμβανομένων τῶν μικρῶν ὀρεινῶν λιμνῶν, αἵτινες ἀπαντῶσιν ἐπὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ὁρβήλου, ἐπὶ τοῦ Βαρνοῦντος καὶ ἐπὶ τοῦ Σκάρδου

Ἐκ τῶν λιμνῶν τούτων τινὲς μὲν εἶναι ἀβαθεῖς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐρίσκονται εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀποξηράνσεως ὡς ἡ **Κάσπιαν**, κειμένη εἰς τὸ νοτιώτερον μέρος τῆς πεδιάδος τῶν Σκοπίων, ἡ τῶν **Φιλίππων**, εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τοῦ πεδίου τῆς Δράμας, αἱ τοῦ **Ἀμαρτύρου** καὶ τῆς **Ἄρτζαν**, εἰς τὸ ἀνατολικὸν τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, κλπ. Αἱ λίμναι τοῦ εἴδους τούτου εἶναι ἀρκετὰ πλούσιαι εἰς θηράματα (ὑδρόβια), ἀτινα κρύπτονται εἰς τὰς καλαμοφύτους τελματώδεις ὅχθας των. Κέκτηνται ὅδεν ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως σπουδαιότητά τινα μόνον διὰ τὴν θήραν καὶ τὴν κατασκευὴν πλεκτῶν ἐκ ψαθῶν ἢ καλάμων ἀντικειμένων (καλάθων, κλπ.). Ἄλλαι πάλιν, ὡς αἱ παρὰ τὰς ὑπαρείας τοῦ Βερτισκοῦ **Βρωμολίμναι** (Μαυρόβου καὶ Λάντζα) καὶ αἱ ἐν τῷ ὑψηπέδῳ τῆς Ἐορδαίας, **Κιτρίνη** (Σαριγκιδόλη ἢ Ζάζαρη) καὶ **Ροῦδνικ**, ὅχι μόνον ἀβαθεῖς εἶναι, ἀλλὰ καὶ μικροτέρας ἔκτασεως, δι' ὃ καὶ μικρὰν σημασίαν κέκτηνται διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας.

Τούναντίον, ἀρκετὰ σημαντικὴν οἰκονομικὴν σπουδαιότητα κέκτηνται αἱ μεγαλύτεραι καὶ βαθύτεραι ἐκ τῶν λιμνῶν. Ἐκ τούτων τρεῖς μὲν αἱ δύο **Βρυγηίδες** ἢ Πρέσπαι (Μικρὰ καὶ Μεγάλη) καὶ ἡ **Δυχνίτις** (Ἀχρίδος), κείνται κατὰ τὰ πρός τὴν Ἀλβανίαν μεθόρια, μία, ἡ τοῦ **Κελέτρου** (Καστορίας), ἐν τῇ ὑψηλῇ χώρᾳ τοῦ Ἀνω Ἀλιάκμονος, δύο, ἡ τῆς **Κέλλης** (Πετέρσκου) καὶ ἡ **Βεγορρίτις** (Οστρόβου), ἐν τῷ ὑψηπέδῳ τῆς Ἐορδαίας, μία, ἡ **Δουδία** (Γιανιτσῶν), ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, μία, ἡ τῆς **Δοϊράνης**, παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Κερκίνης, δύο, ἡ **Κορώνεια** (Λαγκαδᾶ) καὶ ἡ **Βόλβη** εἰς τὸ βορειότερον μέρος τῆς Χαλκιδικῆς καὶ μία, ἡ τ' **Ἀχινοῦ**, ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Σερρῶν,

Ἡ τελευταία αὕτη ὡς καὶ ἡ Λουδία λίμνη εἶναι μᾶλλον ἀβαθεῖς καὶ κατὰ τὰ ἄκρα αὐτῶν παρουσιάζουν ὄψιν τελμάτων. Είναι ὅμως πλουσιώταται τόσον εἰς ἰχθεῖς, δοσον καὶ εἰς διάφορα ὑδρόβια θηράματα. Τὰ αὐτὰ ἔχει νὰ παρατηρήσῃ τις καὶ διὰ τὰς βαθυτέρας λίμνας Κορώνειαν καὶ Βόλβην, αἵτινες συνδέονται μεταξύ των μὲν διὰ τοῦ ρύακος Πασᾶ Ἀσμάκι, μετὰ τῆς θαλάσσης δὲ (Στρυμονικοῦ κόλπου) διὰ τοῦ ορεύματος τῆς Ρεντίνας, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὰς λίμνας τῆς Δοϊράνης καὶ τοῦ Κελέτρου. Ἡ τελευταία αὕτη, ἥτις κεῖται εἰς ὄψις 600 μ. ἀ.τ.θ καὶ παρουσιάζει βάθη μέχρι 15 μ., κέκτηται ὡς ἐκ τῆς παρὰ τὴν δυτικὴν

αὐτῆς ὅχθην παρουσίας τῆς πόλεως Καστορίας καὶ μικράν τινα ναυσιπλοϊκὴν κίνησιν (συγκοινωνία Καστορίας-Μαυρόβου, κλπ.). Καὶ ἡ Μικρὰ τέλος Βρυγγῆς (Μικρὰ Πρέσπα ἢ Βέντρον), ἥτις μετὰ τῆς Μεγάλης καλύπτουν τὰ βαθύτερα μέρη ἀρκετὰ ἐκτεταμένου λεκανοπεδίου, ὅπερ σχηματίζεται ἐν μέσῳ ὑψηλῶν ὁρέων (Βαρνοῦντος, Πετρίνου, κλπ.), δὲν παρουσιάζει μεγάλα βάθη καὶ κυρίως μόνον διὰ τὴν ἀλιείαν κέκτηται μεγάλην σπουδαιότητα, ὡς ἐκ τῆς ἀρθονίας τῶν ἐν αὐτῇ ἰχθύων.

Σπουδαιοτέραν σημασίαν διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας κέκτηνται αἱ τρεῖς μεγαλύτεραι καὶ βαθύτεραι λίμναι, Βεγορρῆτις, Μεγάλη Βρυγγῆς καὶ Λυχνῖτις, πᾶσαι ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ κείμεναι."Οχι μόνον ἀφιθόνους ἰχθεῖς καὶ πολυάριθμα ὑδρόβια θηράματα ἔχουσιν, ἀλλὰ καὶ κατάλληλοι διὰ τὴν ναυσιπλοῖαν εἰναι. Παρὰ τὰς ὅχθας δὲ αὐτῶν κείνται ἀρκεταὶ κῶμαι καὶ χωρία, ἡ μεταξὺ τῶν δοπίων ἐπικοινωνία μεγάλως διευκολύνεται, ὡς ἐκ τῆς παρουσίας τῶν ὑδατίνων τούτων ἐπιφανειῶν.

Γενικῶς αἱ Μακεδονικαὶ λίμναι κέκτηνται ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως μεγάλην σπουδαιότητα κυρίως διὰ τινὸς ἀφθόνους αὐτῶν ἰχθεῖς καὶ τὰ πολυάριθμα ὑδρόβια θηράματά των. Μόνον εἰς τρεῖς ἔξι αὐτῶν τὰς μεγαλυτέρας (Λυχνίτιδα, Μεγ. Βρυγγήδα καὶ Βεγορρίτιδα), εἰναι δυνατὸν ν' ἀναπτυχθῆ καὶ ἀξία λόγου ναυσιπλοῖα.

VI. "Ολων σχεδὸν τῶν ὁμαλῶν ἐκτάσεων τῆς Μακεδονίας, τὰ βαθύτερα τμῆματα φέρουσι τέλματα μεγάλης πολλάκις ἐκτάσεως. Οὕτω τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ ὑψιπέδου τῆς Πελαγονίας (Μοναστηρίου) καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων τελμάτων, ἀτινα οὐδὲ κατὰ τοὺς θερινοὺς μήνας ἀποξηραίνονται. Μικροτέρας ἐκτάσεως ἐλη ἀπαντῶσι καὶ ἐν τῷ ὑψιπέδῳ τῆς Ἐορδαίας, τόσον Ν. Δ. τοῦ χωρίου Σωτῆρος, ὅσον καὶ ΒΔ. τῆς Κοζάνης. Τέλματα ἀπαντῶσιν ἐπίσης εἰς τὸ νοτιώτερον μέρος τῆς πεδιάδος τῶν Σκοπίων, ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Μέσου Μπρεγκάλνιτσα, ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Σερρῶν, ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Φιλίππων, τέλος δὲ καὶ ἐν τῇ Ἡμαθιακῇ πεδιάδι (μεταξὺ Γιανιτσῶν καὶ Θερμαϊκοῦ κόλπου), ὅπου καὶ καλύπτουν μεγάλας ἐκτάσεις.

"Η παρουσία τῶν τελματωδῶν τούτων ἐκτάσεων καθιστᾶ δυνατὰς τὰς καλλιεργείας τῆς ὁρύζης καὶ τοῦ βάμβακος ἐν Μακεδονίᾳ. Ἀπέναντι ὅμως τῆς μικρᾶς ταύτης ὀφελείας, τὰ ἐλη ταῦτα εἰναι αἰτία ὅχι μόνον τῆς δεσμεύσεως τεραστίων ἐκτάσεων καλλιεργήσιμων γαιῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἐλωδῶν πυρετῶν, ἔξι ὅν μαστίζεται ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς τῶν πλείστων περιοχῶν τῆς χώρας. Δι' ὃ καὶ οἱ συνοικισμοὶ κατὰ προτίμησιν ἔχουσι κτισθῆ εἰς τὰ ἄκρα τῶν πεδιάδων, πρὸς τὰς ὑπωρείας τῶν κυκλούντων αὐτὰς ὁρέων, ὅπου, ὅχι μόνον ἐλη δὲν ἀπαν-

τῶσιν ὡς ἐκ τῆς μεγαλυτέρας κλίσεως τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ καὶ τὰ δάση εἰς μικρὰν εὐρίσκονται ἀπόστασιν. Καλύπτεται δὲ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν μὴ πεδινῶν ἔκτασεων τῆς χώρας, ὑπὸ πυκνῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δασῶν καὶ πλουσίας ἐν γένει βλαστήσεως.

§ 6. Ήχλωρίς.

I. Τόσον ἡ σύστασις τοῦ ἐδάφους, ὅσον καὶ αἱ κλιματικαὶ συνθῆκαι, ὑφὸς ἂς διατελεῖ ἡ Μακεδονία, εἶναι λίαν εύνοϊκαὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν πλουσίας βλαστήσεως, ίδιᾳ δὲ δασικῆς τοιαύτης. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἀπολείπουσι καὶ ἐκ τῆς χώρας ταύτης περιοχαὶ εἰς ἄς ἡ χλωρὶς εἶναι πτωχή, διότι ὡς εἰδομεν, οὔτε ἡ γεωλογικὴ σύστασις τοῦ ἐδάφους, οὔτε τὸ κλίμα εἶναι ὁμοιόμορφα καὶ ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς Μακεδονίας.

Ζώνη αἰωνίων χιόνων δὲν ἀπαντᾶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ παρὰ τὸ σχετικῶς μέγα ψύχος ἐνίων τινῶν ἐκ τῶν ὁρεινῶν αὐτῆς ὅγκων. Μόνον εἰς χαράδρας τινάς, κειμένας εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ Σκάρδου καὶ τοῦ Ὄλύμπου, μικραὶ ποσότητες χιόνων διατηροῦνται καθ' ὅλην τὴν διάφορες τοῦ ἔτους,

“Ολαι ὅμως αἴκιδυνφαὶ καὶ τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν κλιτύων τῶν ὑψηλῶν Μακεδονικῶν ὁρέων, ὀλίγας μόνον ἐβδομάδας εἶναι τελείως ἀπηλλαγμένα χιόνων. Κατὰ τὸ μικρὸν δὲ ἐκεῖνο τοῦ θέρους διάστημα, καθ' ὃ αἱ κλιματικαὶ συνθῆκαι εἶναι εύνοϊκαὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυτῶν (¹) δὲν δύνανται ὡς ἐκ τοῦ βραχυτάτου τοῦ διαστήματος, ν' ἀναπτυχθῶσιν ἡ μόνον πόαι καὶ γράστεις. Τὰ ἀνώτερα ὅθεν μέρη τῶν ὁρεινῶν ὅγκων τοῦ Σκάρδου (3050 μ.), τοῦ Ὄλύμπου (2986 μ.), τοῦ Ἀνατολικοῦ Ὁρβήλου (2685 μ.), τοῦ Σμόλικα (2574 μ.), τοῦ Βαρνούντος (2532), τῆς Γκολεσίτσης (2530μ.), τοῦ Βόρα (2525μ.), τῆς Ντοβανίτσης (2350μ.), τῆς Ρουντόκας (2300μ.), τοῦ Στογκόβου (2297 μ.), τῶν Ὁρέων τῆς Ἐνωτίας (2180μ.), τῆς Γομμάρας (2112μ.), τοῦ Βοίου (2070 μ.), τοῦ Συναζύγου (2068μ.), τοῦ Βέρονου (2063μ.) καὶ τοῦ Πετρίνου (2043μ.), δὲν φέρουν μετὰ τὴν τῆξιν τῶν χιόνων ἥ τὴν βλάστησιν τῆς λεγομένης ἀλπικῆς ζώνης, ἥτοι πόαις καὶ γράστεις. Ἡ βλάστησις αὐτῇ ἀποτελεῖ ἐν μέρει καλὴν τροφὴν διὰ τὰ ποίμνια, δι' ὃ καὶ κατὰ τοὺς θερινοὺς μήνας ὀδηγοῦσι πολυάριθμα τοιαῦτα μέχρι

(1) Μέση θερμοκρασία τῶν τριῶν θερινῶν μηνῶν οὐ πολὺ κατωτέρα τῶν 10°.

τῆς ζώνης ταύτης, ιδίᾳ εἰς τοὺς ὄρεινοὺς ἐκείνους ὅγκους, εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῶν ὁποίων δὲν εἶναι καὶ τόσον ἀφθονοί οἱ λειμῶνες; ("Ολυμπον, κλπ.).

Κάτω τῶν 2000 μ. ἀρχίζουν ν' ἀναφαίνωνται εἰδη τινὰ θάμνων καὶ ἔρποντά τινα δεδρύλια, ιδίᾳ δὲ κέδροι, ἀρκευθοί, μυρτίλλοι⁽¹⁾ καὶ Ἰδαῖαι βάτοι⁽²⁾ (θαμνώδης ὑπαλπικὴ δασικὴ ζώνη), κάτω δὲ τῶν 1800μ.⁽³⁾ ἀρχονται τὰ δάση, ἀτινα εἰς πολλὰ Μακεδονικὰ ὅρη κατέρχονται μέχρι τῶν προπόδων. Μόνον ἀπότομοί τινες κλιτύες, ὡς καὶ ὅγκοι τινὲς τῆς Βορείου Μακεδονίας ἔνεκεν τῶν ἔξαιρετικῶν δυσμενῶν κλιματικῶν συνθηκῶν ὥφ' ἃς διατελοῦσιν, στεροῦνται δασῶν καὶ δὲν καλύπτονται εἰμὴ ὑπὸ θαμνώδους καὶ φρυγανώδους βλαστήσεως. Μεταξὺ τῶν 2000 καὶ τῶν 1000 μ. ἀ. τ. θ. ἀπαντῶσιν ἐπίσης ἐπὶ τῶν πλείστων Μακεδονικῶν ὁρέων πλούσιοι θερινοὶ λειμῶνες, εἰς οὓς κατὰ τὸ θέρος ὅδηγοῦνται πολυάριθμα ποίμνια⁽⁴⁾.

Εἰς τὰ ὑγρὰ τελματώδη μέρη τῶν ὑψηπέδων καὶ τῶν βαθυπέδων ἀπαντᾶ πλούσια βλάστησις ὑδροφίλων ιδίᾳ φυτῶν, πολλαχοῦ τόσον πυκνή, ὥστε σχηματίζονται ἀδιάβατοι λόχμαι. Ἀλλοτε τὰ ὑψηπέδα καὶ τὰ βαθυπέδηρα ἐκαλύπτοντο σχεδόν καθ' δλοκληρίαν ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν, σήμερον ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔχουσιν ἀποψιλωθῆ, τὸ ἔδαφος δὲ αὐτῶν ἦ καλλιεργεῖται ἦ ἀποτελεῖ λειμῶνας. Μόνον ἐν τῇ ὑψηλῇ τοῦ "Ανω Ἀλιάκμονος χώρᾳ καὶ ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Πιερίας (Κατερίνης) διατηροῦνται ἀκόμη μεγάλα συνεχόμενα δάση.

II. Υπολογίζεται ὅτι νῦν τὰ δάση καλύπτονται ἐν Μακεδονίᾳ μόλις τὸ $\frac{1}{8}$ τῆς χώρας, ἀναλογία σχετικῶς καλὴ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τῶν ἄλλων Παραμεσογείων χωρῶν. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δύμως αἱ δασικαὶ ἐκτάσεις, τούλαχιστον αἱ τῆς "Ανω Μακεδονίας, ἡσαν ἀσυγκρίτως μεγαλύτεραι. Ο Θουκυδίδης⁽⁵⁾ ἀναφέρει ὅτι δ βασιλεὺς τῶν Ὀδρυσῶν Σιτάλκης ἐκστρατεύων κατὰ τοῦ Περδίκκα ἐπορεύετο διὰ τοῦ ἐρήμου ὁρούς Κερκίνης, ὅπερ τότε ἀπετέλει τὸ ὄφιον μεταξὺ Σιντῶν καὶ Παιόνων, ἀκολουθῶν τὴν ὁδὸν ἦ πρότερον αὐτὸς ἔχάραξεν τεμὼν τὴν

1) Heidelbeere *Vaccinium myrtillus* L..

2) Himbeere *Rubus idaeus* L.

3) Ἐνιαχοῦ, ιδίᾳ ἐπὶ τῶν βορειανατολικῶν κλιτύων, τὰ δασικὰ δένδρα ἀρχίζουν ν' ἀναφαίνωνται καὶ ἀπὸ ὑψῶν ἀνωτέρων τῶν 1800μ., ἀλλαχοῦ πάλιν, δὲν συναντᾶ τις τοιαῦτα εἰμὴ κάτω τῶν 1700 ἢ 1600 μ. ("Ορα σχετικῶς μὲ τὴν δασικὴν βλάστησιν τοῦ βορειοτέρου μέρους τοῦ Βερμίου. I. Κοκκίνη Ἑλληνικὰ δάση. I." Ἐκθεσις περὶ προσωρινῆς διαχειρίσεως τοῦ ιδιωτικοῦ δάσους Κανέλλη ἐπαρχίας Ναούσης σελ. 16).

4) "Ορα ἀνωτέρω § 4 II

5) Θουκυδ. B 98

ῦλην (τὸ δάσος), ὅτε ἐπὶ Παιόνιας ἐστράτευσεν. Σήμερον δὲ αἱ περιοχαὶ αὗται πᾶν ἄλλο ἡ ὑπὸ πυκνῶν ἀδιαβάτων δασῶν καλύπτονται.

Σχηματίζουν δὲ νῦν τὰ δάση τῆς Μακεδονίας τρεῖς κυρίως μεγάλας ζώνας διηκούσας ἐν βιορῷ πρὸς νότον. Ἡ δυτικωτέρα τούτων, ἥ καὶ μᾶλλον συνεχῆς καλύπτει τὸν πρὸς τὴν Ἀλβανίαν καὶ Ἡπειρον δρεινὸν ὄγκους καὶ τὰς παρακειμένας δύμαλωτέρας ἔκτασεις. Ἡ μεσαία, ὀλιγώτερον συνεχῆς, καλύπτει τὰς ἀνατολικὰς ἵδια κλιτεῖς τῶν δρέων τῆς μεταξὺ Δυτικῆς καὶ Κεντρικῆς Μακεδονίας δρθουμένης μαχαρᾶς δροσειρᾶς, ὡς καὶ τὴν πεδιάδα τῆς Πιερίας. Ἡ ἀνατολικωτέρα τέλος, ἀρκετὰ μὲν πλατεῖα, ἀποτελουμένη ὅμως ἀπὸ πολλὰ τμήματα μὴ συνεχόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, καλύπτει τὸ μέγιστον μέρος τῶν δρεινῶν ὄγκων τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῆς Ντοβανίτσης μέχρι τῆς Χαλκιδικῆς. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων τούτων ζωνῶν, αὖτινες εἰς τινα σημεῖα συνάπτονται μεταξύ των, ὡς π.χ. παρὰ τὰ στενὰ τῶν Σιδηρῶν Πυλῶν διὰ τῶν δασῶν ἀτινα καλύπτουσι τὴν Μαριάνσκαν καὶ τὰ Ὁρη τῆς Ἐνωτίας, ἀπαντῶσι δάση σχετικῶς ἔκτεταμένα καὶ ἐπὶ τοῦ Βαρνοῦντος, τοῦ Ἀσκου Συναζύγου καὶ τῶν Καμβουνίων.

III. Ἀποτελοῦνται δὲ τὰ Μακεδονικὰ δάση ἐκ διαφόρων δένδρων. Γενικῶς δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης 2 κυρίως δασικὰς ζώνας, τὴν ἀνωτέραν καὶ τὴν κατωτέραν.

Ἐν τῇ πρώτῃ, ἡτις περιλαμβάνει τὰ ἄνω τῶν 900 ἢ 1000 μ. κείμενα δάση, ἀπαντῶσιν ἀναλόγως τῶν ἐπικρατουσῶν κλιματικῶν καὶ ἐδαφικῶν συνθηκῶν τὰ ἔξης κυρίως δένδρα :

Ἡ ἐλάτη (*Abies Cephalonica*), ἀειθαλὲς δένδρον τῆς τάξεως τῶν κωνοφόρων σχηματίζουν πολλαχοῦ ἀρκετὰ ἔκτεταμένα δάση, ἵδια ἐπὶ τῶν βραχωδῶν καὶ ἔηροτέρων σχετικῶς ὑψηλῶν κλιτύων. Δένδρον πολύτιμον διὰ τὸ ἔυλον του καὶ τὴν ορτίνην του (κ. ἐλατόπισσα).

Ἡ λάριξ (*Larix Europea*), δένδρον φυλλοβόλον τῆς τάξεως τῶν κωνοφόρων ἀπαντῶν εἰς τὴν βόρειον ἵδια Μακεδονίαν, παρέχον δὲ ἀρίστην οἰκοδομικὴν ἔντειν.

Ἡ πεύκη ἡ λαρικοειδὴς (*Pinus nigra Arn.*), δένδρον ἀειθαλὲς τῆς τάξεως τῶν κωνοφόρων σχηματίζον ἔκτεταμένα δάση ἐπὶ τῶν ἀγονωτέρων καὶ σχετικῶς ὀλιγώτερον ὑγρῶν κλιτύων. Παρέχει ἀρίστην οἰκοδομικὴν ἔντειν ὡς καὶ εἰδός τι ορτίνης.

Ἡ λευκόδερμος πεύκη (*Pinus leucedermis Ant.*) ἀπαντῶσα ἐπὶ κλιτύων ὑψηλῶν τινῶν δρέων, ὡς τοῦ Ὄλύμπου (¹), ἀναμίξ μετὰ τῆς ἐλάτης καὶ τῆς λαρικοειδοῦς πεύκης.

(1) Κόντου, Ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν Ἑλλ. δασ. βλάστησιν τοῦ Ἐλλην, κλίματος σελ. 76.

‘**Η πεύκη μὲ 5 βελόνας ἢ Μακεδονικὴ πεύκη** (*Pinus peuce Griseb.*), δένδρον μετρίου μεγέθους ἀπαντῶν ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τοῦ δρονούς Περιστερίου⁽¹⁾.

‘**Η δέξια ἡ δλεσόφιλος** (*Fagus sylvatica*), φυλλοβόλον δένδρον τῆς τάξεως τῶν κυπελλοφόρων καλύπτον τὰς ὑγροτέρας καὶ ὀλιγώτερον πετρώδεις κλιτεῖς τῶν Μακεδονικῶν ὁρέων. Δένδρον μέγα, οὗτον τὸ ξύλον εὐέργαστον καὶ ἀσπαὲς χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν οἰκοδομικὴν καὶ εἰς διάφορα ἄλλα ἔργα (στρωτῆρες διὰ σιδ. γραμμάς, κλπ.). Ὁ φλοιὸς αὐτοῦ εἶναι βυρσοδεψικός, δὲ καρπός του βραχίσιμος.

‘**Ἐν τῇ δευτέρᾳ ζώνῃ,** ἡτις περιλαμβάνει τὰ δάση τῶν κατωτέρων κλιτύων, τῶν ὑψηπέδων καὶ τῶν βαθυπέδων, ἀπαντῶσι τὰ ἔξης ίδια δένδρα.

Κατὰ μὲν τὰ ὑψηλότερα μέρη :

‘**Η καστανέα** (*Castanea sativa Mill.*), δένδρον φυλλοβόλον τῆς τάξεως τῶν κυπελλοφόρων εὐδοκιμοῦν κυρίως εἰς τὰς ὑγροτέρας γονίμους κλιτεῖς, κατέξοχὴν δὲ εἰς πυριτικὰ ἐδάφη. Δένδρον πολύτιμον τόσον διὰ τὴν ἑυλείαν του, ὃσον καὶ διὰ τοὺς βραχίσιμους καρπούς του.

‘**Η λιποκαστανέα ἢ διγριοκαστανέα** (*Hippocastanum*), ὥραιον μέγα φυλλοβόλον δένδρον τῆς τάξεως τῶν σαπινδωδῶν, οὗτον δὲ μὲν φλοιὸς εἶναι βυρσοδεψικός καὶ φαρμακευτικός, δὲ καρπός του, ἀπαλασσόμενος διὰ ζέσεως ἐν ὅνται τῆς πικρᾶς γεύσεώς του, δύνανται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τροφὴ τῶν προβάτων, τῶν αἰγῶν καὶ τῶν χοίρων.

‘**Ο γαῦρος** (*Carpinus Betulus*, κοινῶς νερόγαυρος καὶ Carp. Orientalis κ. σκυλλόγαυρος), δένδρον τῆς τάξεως τῶν κυπελλοφόρων ἀποτελοῦν δάση τινὰ ἐν τῷ κέντρῳ ίδιᾳ τῆς Μακεδονίας, χαρακτηριστικὸν δὲ διὰ τὸ σκληρόν, διαρκὲς καὶ πολύχρηστον αὐτοῦ ἔχον.

‘**Η δστρωνά** (*Ostrya carpinifolia*), δένδρον διμοιάζον πρὸς τὸν γαῦρον (εἰς τὴν αὐτὴν τῶν κυπελλοφόρων τάξιν ἀνήκον), ἔχον δὲ ἔχον σκληρότατον.

‘**Η λεπτοκαρνά** (*Corylus*), δένδρον τῆς τάξεως τῶν κυπελλοφόρων, οὗτονος οἱ καρποὶ εἶναι ἐδώδιμοι. Ἀπαντᾶ εἰς ὕδρισμένας μόνον περιοχὰς τῆς Μακεδονίας (“Αγιον” Ορος, Πιερίαν, κλπ.).

‘**Η καρνά** (*Juglans*), μέγα δένδρον τῆς τάξεως τῶν καρυωδῶν πολύτιμον τόσον διὰ τὸ ἔχον του, ὃπερ χρησιμοποιεῖται μεγάλως ἐν τῇ ἐπιπλοποιίᾳ, ὃσον καὶ διὰ τοὺς ἐδωδίμους καρπούς του.

(2) Λεξικὸν Φυτολογικὸν Π. Γενναδίου ἐν λέξει πεύκη (σελ. 771).

‘**Η κρανία** (*Cornis*), δένδρον φυλλοβόλον μετρίου μεγέθους, ούτινος οἱ καρποὶ εἶναι ἐδώδιμοι.

Κατὰ τὰ κατώτερα δὲ μέρη.

Αἱ φυλλοβόλοι δρῦς, σχηματίζουσαι πολλαχοῦ ἔκτεταμένα δάση, ίδιᾳ ἐπὶ τῶν ὑγροτέρων καὶ γονιμωτέρων ἐδαφῶν. Δένδρα πολύτιμα τόσον διὰ τὴν ἑυλείαν των, ὅσον καὶ διὰ τὰς δεψικὰς οὐσίας καὶ τοὺς καρπούς των, οἵτινες ἀποτελοῦσιν καλὴν τροφὴν διὰ τὰ κτήνη. Ἐκ τῶν διαφόρων εἰδῶν δρυῶν ἀπαντῶσι κυρίως ἐν Μακεδονίᾳ Δρῦς ἡ ἄμισχος (*Quercus sessiliflora*), Δρῦς ἡ χνοώδης (*Q. pubescens*) καὶ Δρῦς ἡ πυκνανθής (*Q. conferta*).

‘**Η μελία** (*Fraxinus Exelcior* καὶ Fr. *Ornus*), δένδρον τῆς τάξεως τῶν ἐλαιωδῶν πολύτιμον τόσον διὰ τὸ ἔνδιον του ἐξ οὗ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα κατεσκευάζοντο τὰ δόρατα (¹), ὅσον καὶ διὰ τὸν φλοιόν του, δστις χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν βυρσοδεψικήν, βαφικήν καὶ φαρμακευτικήν, ὅσον τέλος καὶ διὰ τὰ φύλλα του ἀποτελοῦντα ἔκλεκτὴν κτηνοτροφικὴν οὐσίαν.

‘**Η πτελέα** (*Ulmus*), δένδρον τῆς τάξεως τῶν κνιδωδῶν, οὔτινος τὸ ἔνδιον σκληρόν, συμπαγὲς καὶ εὐέργαστον εἶναι πολυτρόπως χρήσιμον.

‘**Η φιλύρα** (*Tilia vulgaris* καὶ *Tilia tomentosa*), ὥρανον δένδρον τῆς τάξεως τῶν φιλυρωδῶν ἀπαντῶν ἐνιακοῦ τῆς χώρας (Βέρμιον, Κερκίνην, κλπ.) πολύτιμον διὰ τὰ φῦλλα του, τὰ ἄνθη του καὶ τὸν φλοιόν του.

‘**Ο σφένδαμνος** (*Acer*), δένδρον τῆς τάξεως τῶν σαπινδωδῶν, οὔτινος τὸ ἔνδιον συμπαγὲς καὶ σκληρόν, εἶναι ποικιλοτρόπως χρήσιμον.

‘**Η λιτέα** (*Salix*), δένδρον συνοδεῦον συνήθως τὰ ρυάκια καὶ τοὺς ποταμούς χρήσιμον τὸ μὲν διὰ τὸν φλοιόν του καὶ τοὺς κλάδους του, τὸ δὲ διὰ τὸ ἔνδιον του.

‘**Η λεύκη** (*Populus*), δένδρον ἀπαντῶν ἐπίσης πλησίον τῶν φεόντων νδάτων πολύτιμον ἰδίᾳ διὰ τὸ ἔνδιον του.

Τέλος διάφορα εἰδὴ πλατυφύλλων ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ἀειθαλῶν τε καὶ φυλλοβόλων θάμνων (κράταιγος, κλπ.).

IY. ‘**Η παρουσία** ἔκτεταμένων ἐκ ποικίλων δένδρων δασῶν ἐν Μακεδονίᾳ κέκτηται οὐ μικρὰν σημασίαν διὰ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐν γένει ζωὴν τῆς χώρας ταύτης. Τὰ πυκνὰ συνεχόμενα δάση αὐτῆς διετήρουν πάντοτε ἀφθονα θηράματα, μεταξὺ τῶν δποίων δμως ὑπῆρχον καὶ πολλὰ ἐπικίνδυνα ζῷα. Ἐν τῇ “Ανφι ἰδίᾳ Μακεδονίᾳ, δ πρωτόγονος βίος διετηρήθη ἐπὶ μακρότερον ἢ εἰς τὰς πλείστας τῶν ἀλλων περὶ τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον χωρῶν. Εἰς τὰς δασοβριθεῖς αὐτῆς ἔκτασεις

δ ἄνθρωπος πολὺ ἀργὸν κατώρθωσε νὰ ὑπερισχύσῃ τελείως τῶν ἀγρίων θηρίων. Ἡ σειρὰ δὲ τῶν πυκνῶν δασῶν, ἀτινα ἐκάλυπτον τὰς κατὰ τὰ πρὸς τὴν Κάτω Μακεδονίαν μεθόρια ράχεις, παρημπόδιζεν οὐκ ὀλίγον τὴν διείσδυσιν τοῦ πολιτισμοῦ ἐν αὐτῇ. Ὁτε δημος, μετὰ τὰ μέσα τῆς I π. Χ. χιλιετηρίδος, ἥρχισε νὰ ἐκπολιτίζεται καὶ ἡ χώρα αὕτη, ὁ μέγας δασικὸς πλοῦτος της ἔπαινε πλέον νὰ είναι ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐν γένει ἔξελιξιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐν αὐτῇ. Τούναντίον μάλιστα, ἀποτελεῖ τοῦ λοιποῦ πρώτης τάξεως προσοδοφόρου πηγήν. Ὅπως πρὸ πολλοῦ ἥδη ἐγένετο ἐν τῇ Κάτω Μακεδονίᾳ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα δ ἄνθρωπος ἥρχισε νὰ ἐκμεταλλεύεται μὲ ἀρκετὴν σχετικῶς ἔντασιν τὰ δάση.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος τὰ δασικὰ προϊόντα ἀπετέλουν ἐν τῶν κυριωτέρων εἰδῶν ἔξαγωγῆς τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους⁽¹⁾). Καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον δὲ ἐποχὴν, παρὰ τὴν τεραστίαν φυσικὰν ἦν ὑπέστη δ δασικὸς πλοῦτος τῆς Μακεδονίας ἐνεκεν τῆς κακῆς ἐκμεταλλεύσεως αὐτοῦ, τὰ δασικὰ ἀροΐόντα καταλαμβάνονταν ἀξιόλογον θέσιν ἐν τῇ καθόλου τῆς χώρις παραγωγῆ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ προϊόντα τῆς θήρας, ἀτινα ἀπώλεσαν τὴν ἦν ἀλλοτε κατεῖχον θέσιν, ὡς ἐκ τῆς καταπληκτικῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει διαιτωμένων εἰς τὰ δάση καὶ τὰς λόχμας τῆς χώρας ζώων.

§ 7. Ὁ ζωϊκὸς κόσμος.

Ἡ παρουσία ἐκτεταμένων πυκνῶν δασῶν, λοχμῶν, τελματωδῶν περιυχῶν καὶ ἀφθόνου ποώδους βλαστήσεως, ἀποτελοῦν ἔξαιρετικῶς εὐνύκὸν περιβάλλον διὰ τὴν διαβίωσιν τῶν ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει διατελούντων ζώων. Ἡ Μακεδονία καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη, παρὰ τὴν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας διενεργουμένην εἰς εύρειαν κλίμακα ἔξοντωσιν τῶν ἀγρίων ζώων, θεωρεῖται ὡς μία ἐκ τῶν πλουσιωτέρων εἰς θηράματα χωρῶν τῆς Νοτίου Εὐρώπης. Εἰς παλαιοτέρας δὲ ἐποχὰς δ ἤ ζωϊκὸς αὐτῆς κόσμος ἦτο ἀσυγκρίτως πολυαριθμότερος, πλουσιώτερος δὲ καὶ κατὰ τινα εἴδη ἐκλείψαντα ἀκολούθως (βίσωνες⁽²⁾, λέοντες⁽³⁾, λύγκες⁽⁴⁾, κλπ.).

(1) Beloch. Geschichte Griechenlands III 1 σελ. 468 ὑποσημείωσις 1.

(2) Παυσαν. X 13.

(3) Ξενοφῶντος Κυνηγετικὸς XI 1.

(4) Ἐξ ὅν πιθανῶς ἐκλήθη καὶ Λυγκηστὶς μία περιοχὴ τῆς Δ. Μακεδονίας.

Ἐκ τῶν ἔτι ἀπαντώντων ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ζῷων κυριώτερα εἶναι : Ἐκ μὲν τῶν θηλαστικῶν ἡ **ἄρκτος** (άρκτος ἡ κοινὴ ἡ χερσαία Ursus arctus), δὲ **λύκος** (Lupus vulgaris), δὲ **θῶς** (Canis aureus) κοινώς τσακάλι, δὲ **αἴλουρος** (Felis catus) κ. ἀγριόγατα, δὲ **ἀλώπηξ** (Vulpes vulgaris), ἡ **ἰκτίς** (ικτίς ἡ εὐγενής ἡ δενδρόβιος Mustella martes κ. κουνάβι καὶ ικτίς ἡ κατοικίδιος Mustella foina), ἡ **ἰνυδοίς** (Lutra vulgaris), δὲ **τρόχος** (Meles taxus) κ. ἀσβός, δὲ **ἄγριόχοιρος** (Sus scrofa), δὲ **αἴγαγρος** (Capra Aegagrus) κ. ἀγριοκάτσικο, δὲ **ἕλαφος** (Cervus elaphus), δὲ **δορκᾶς** (Dama platyceros) καὶ δὲ **λαγωδεῖς** (Lepus Europaeus). Ἐκ τῶν πτηνῶν, ἐκ μὲν τῶν ἐνδημικῶν δὲ **άετος** (Aquila), δὲ **γύψη** (Vultur), δὲ **ἴέραξ** (Falco), ἡ **πέρδιξ** (Perdix perdix), δὲ **φασιανὸς** (Phasianus Colchicus) καὶ δὲ **φαλακροκόραξ** (Graculus carbo) ἐκ δὲ τῶν ἀποδημητικῶν δὲ **άγρια νῆσσα** (Anas boschas) καὶ ἡ **άγρια κήνη** (Anser anser ἡ anser cireneea.) Τέλος δὲ ἐκ τῶν εἰς τὰς λίμνας καὶ τοὺς ποταμοὺς ὑπαρχόντων ἰχθύων κυριώτεροι εἶναι δὲ **σίλουρος** (Silurus glanis) κ. γουλιανὸς, δὲ **κυπρίνος** (Cyprinus Carpio) κ. γριβάδι, δὲ **πέρκη** (Perca fluviatilis), οἱ **σκαρδίνιοι** κ. πλατύκαι, δὲ **μυστακίας** κ. μαρέγγα, δὲ **χονδρόστομος** κ. συρτάρι, δὲ **πέστροφα** καὶ **χυγκελνυς** (anguilla vulgaris).

II. Αἱ ἄρκτοι, ὀλιγάριθμοι πλέον, ἀπαντῶσαι κυρίως ἐν ταῖς κατὰ τὰ πρὸς τὴν Ἡπειρον μεθόρια ὁροσειραῖς (Τύμφην, Βόϊον) καὶ ἐν τοῖς κατὰ τὰ βορειοανατολικὰ τῆς χώρας ὁρεινοῖς ὅγκοις τοῦ Ὁρβήλου καὶ τοῦ Σκομίου, μικρὰν σημασίαν κέκτηνται διὰ τὴν οἰκονομίαν, εὐνοϊκὴν μὲν ἀφ' ἐνὸς ὡς ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν διφῶν των διὰ τὴν κατασκευὴν γοναρικῶν, δυσμενῆ δὲ ἀφ' ἐτέρου ἐνεκεν μικρῶν τινῶν βλαβῶν διὰ προξενοῦσιν εἰς καλλιεργείας τινάς, ίδιᾳ τὰς τοῦ ἀραβίστου. Μεγαλυτέρας ζημίας προξενοῦσιν οἱ πολυπληθεῖς καὶ καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν χώραν, ίδιᾳ ὅμως ἐν ταῖς περιοχαῖς Πιερίας, Γρεβενῶν καὶ Βερροίας, ἀπαντῶντες ἀγριόχοιροι, οἵτινες ἀφ' ἐτέρου δὲν παρέχουσιν εἰς τὴν οἰκονομίαν ἡ μόνον τὸ κρέας των, ὅπερ εἶναι εὐγενήστοτατον. Κυρίως ὅμως μεγάλας ζημίας ἐν τῇ γεωργίᾳ προξενοῦσιν οἱ ἀρουραῖοι, αἱ ἀκρίδες καὶ ἄλλα μικρὰ ζῷα, ἄτινα πολυάριθμα ἀπαντῶσιν ἡ ἐνσκήπτουσιν ἔκαστοτε εἰς πολλάς περιφερείας.

Οἱ λύκοι, οἵτινες εἶναι πολυάριθμοι καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν χώραν, ίδιᾳ ὅμως ἐν τῇ ὁρεινοτέρᾳ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, ὡς καὶ ἐν τῇ Βορειοανατολικῇ, κατέρχονται δὲ πολλάκις κατὰ τὸν χειμῶνα κατ' ἀγέλας καὶ μέχρι τῶν προθιζόντων τῶν χωρίων, προξενοῦσι μεγάλας ζημίας εἰς τὴν κτηνοτροφίαν, μικροτέρας δὲ τοιαύτας οἱ θῶς. Παρομοίας ζημίας προξενεῖ καὶ ἡ ἀλώπηξ εἰς τὴν πτηνοτροφίαν. Ἡ τελευταία ὅμως αὖ-

τη εἰς ἀντάλαγμα παρέχει τὸ πολύτιμον δέομα της, ἐξ οὗ κατασκευάζονται ὁραῖα γουναρικά.

Τὰ δέοματα αὐτῶν ἐπίσης παρέχουν εἰς τὴν βιομηχανίαν τῶν γουναρικῶν αἱ ἵκτιδες, αἱ ἐνυδρίδες, οἱ τρόχοι, καὶ ἄλλα μικρὰ ζῷα ἐκ τῶν ἐν ἀφθονίᾳ ἀπαντώντων ἐν Μακεδονίᾳ. Ὁ λαγωὸς δὲ πλὴν τοῦ δέοματός του παρέχει καὶ τὸ εὔγεστον κρέας του. Τὸ κρέας των ἐπίσης παρέχουν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πτηνῶν τῆς χώρας (φασιανοί, πέρδικες, κλπ.) ὡς ἐπίσης καὶ οἱ ἰχθεῖς, οἵτινες ἐν μεγίστῃ ἀφθονίᾳ ἀπαντῶσιν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς λίμνας αὐτῆς.

III. Γενικῶς ὅμεν ἡ παρουσία ἀφθόνων σχετικῶς καὶ ποικίλλων θηραμάτων κέκτηται ἀρκετὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐν γένει ζωὴν τῆς χώρας. Χάρις εἰς τὸ δυνατὸν τῆς συντηρούσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀνω Μακεδονίας ἐκ τῆς θήρας, τῆς ἀλιείας, τῆς κτηνοτροφίας καὶ στοιχειώδους τινὸς γεωργίας ἐπὶ μακρὸν διετηρούμην, συντελοῦντος ὡς εἴδομεν καὶ τοῦ δασοβριθοῦς τῆς χώρας, δι πρωτόγονος βίος ἐν αὐτῇ. Τὸ αὐτάρκες δὲ τῆς Ἀνω Μακεδονίας, ὡς ἐπίσης καὶ τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς Κάτω, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ μὴ ἀναγκασθῇ ἡ χώρα αὐτῇ νὰ ἔκμεταλλευθῇ τὴν ἀρίστην αὐτῆς γεωγραφικὴν θέσιν, ὡς συνέβη πολλάκις μὲ πλείστας ἄλλας χώρας, πολλῶν τῶν ὅποιων μάλιστα ἡ θέσις ἦτο ὀλιγώτερον εὐνοϊκή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

§ 8. Η κεντρική ἐν τῷ Χερσονήσῳ τοῦ Αἰμου θέσις
τῆς Μακεδονίας

I. Η Μακεδονία κεῖται ἐν τῷ μέσῳ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἰμου, ἡ τοιαύτη δὲ κεντρικὴ θέσις τῆς ἔξασκει λίαν εὐνοϊκὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν κλάδων τινῶν τῆς οἰκονομίας αὐτῆς. Αἱ μεταξὺ τῶν περὶ αὐτὴν χωρῶν, ἥτοι τῶν κατὰ τὰ ἀνατολικὰ Θρακικῶν (Θράκης, Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, κλπ.), τῆς κατὰ τὰ ἀρχαϊκὰ Σερβίας (ἀρχαϊας Ἀνω Μοισίας), τῶν κατὰ τὰ βορειοδυτικὰ ἐκτεινομένων περιοχῶν τοῦ Νοβί Παζάρ, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἐργεγοβίνης (τημηάτων τοῦ ἀρχαίου Ἰλλυρικοῦ), τῆς κατὰ τὰ δυτικὰ Ἀλβανίας (ἀρχαϊας Ἰλλυρίας), τῆς κατὰ τὰ νοτιοδυτικὰ Ἡπείρου καὶ τῆς κατὰ τὰ μεσημβρινὰ Θεσσαλίας, δοἱ συγκοινωνιῶν διέρχονται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς διὰ τῆς Μακεδονίας. Κατ' ἀνάγκην ἐπομένως καὶ μέγα μέρος τῶν μεταξὺ αὐτῶν μεταφορῶν ἐμπορευμάτων καὶ ἐπιβατῶν διεξάγεται διὰ τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας ταύτης, ὅπερ ὅμως ὡς εἴδομεν παρεμβάλλει πολλαχοῦ σοβαρὰς δυσχερείας εἰς τὰς συγκοινωνίας. Εἰς ταύτας δέον νῦν προσθέση τις καὶ τὴν κατὰ τὰ μεθόρια παρουσίαν ὑψηλῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀροσειρῶν, αἵτινες πολλαχοῦ ὀρθοῦνται ὡς τεῖχος συνεχὲς μεταξὺ ταύτης καὶ ἐκείνων. Η παρουσία ὅμως ἀρκετῶν διαβάσεων, πολλαὶ μάλιστα τῶν δποίων κεῖνται εἰς μικρὰ σχετικῶς ὑψη, ἔξουδετεροῦ ἐν μέρει τὸ μειονέκτημα τοῦτο. Είναι δὲ αἱ διαβάσεις αὗται κυρίως αἱ ἔξης :

1) Κατὰ τὰ ἀνατολικά, κατὰ τὰ πρὸς τὰς Θρακικὰς χώρας μεθόρια.

α) Η διοδος τοῦ Μαδεμλῆ (150 μ. ἀ. τ. θ.), μεταξὺ Συμβόλου καὶ Περναίου διανοιγομένη, δι' ἣς ἐπικοινωνεῖ ἡ παράκτιος Θρακικὴ Πεδιάς μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Δράμας. Διὰ ταύτης διέρχεται νῦν ἡ ἀπὸ Ξάνθης εἰς Δράμαν ἄμαξιτὴ ὁδός.

β) Τὰ μεταξὺ Περναίου καὶ Βαρδονῶν στενὰ τῶν Κυρπίλλων (330 μ. ἀ. τ. θ.), δι' ὧν ἐπικοινωνεῖ ἡ κοιλάς τοῦ Νέστου μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Δράμας καὶ ἀτινα ἀκολουθεῖ νῦν ἡ ἀπὸ Ξάνθης εἰς Δράμαν σιδ. γραμμή.

γ) Τὸ μεταξὺ Ἀνατολικοῦ Ορβήλου καὶ Σκομίου στενὸν τοῦ Πρε-

δεαλ (950 μ. ἄ. τ. θ.), δι’ οὗ βαίνει ἡ ἀπὸ Μαχωμίας εἰς Σιμιτλῆ ὁδὸς. Διὰ τοῦ στενοῦ τούτου ἐπικοινωνεῖ τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς κοιλάδος τοῦ Νέστου μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ "Ανω Στρυμόνος. Μετὰ τῆς κοιλάδος ὅμως τοῦ Νέστου ἐπικοινωνεῖ ἡ ἀνατολικώτερον ταύτης, πέραν τῆς Ροδόπης, ἔκτεινομένη πεδιὰς τοῦ "Ανω "Εβρου διὰ τῆς εἰς ὕψος 1300 μ. τ. ἄ. θ. κειμένης διόδου τῆς Νιραστανίτσης (ὅδὸς Μαχωμίας - Φιλιππουπόλεως). Διὰ τῶν δύο ὅθεν τούτων διόδων ἄγει ἡ συντομωτέρα ἀπὸ "Ανατολικῆς Ρωμυλίας εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνος δόδος.

δ) Ἡ μεταξὺ Σκομίου καὶ Ντοβανίτσης **δίοδος τῆς "Ανω Τζουμαγιᾶς** (τμῆμα τῆς μαχρᾶς τοῦ "Ανω Στρυμόνος κοιλάδος), δι’ ἣς ἐπικοινωνεῖ ἡ ὑψηλὴ χώρα τῆς Σαρδικῆς (δροπέδιον Σόφιας) μετὰ τῶν πεδιῶν ἔκτάσεων τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας. Διὰ ταύτης, κειμένης εἰς ὕψος 450 μ. ἄ. τ. θ. ἀποτελούσης δὲ τὴν κυριωτέραν ἀπὸ Βουλγαρίας εἰς Μακεδονίαν διάβασιν, διέρχεται τόσον ἡ ἀπὸ Ραδομίλη εἰς Πετρίτσιον σιδηροδρομικὴ γραμμὴ (decauville), δόσον καὶ ἡ ἀπὸ Σόφιας εἰς Σέρρας ἀμαξιτὴ δόδος.

2) Κατὰ τὰ ἀρκτικά, κατὰ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, Παλαιὰν Σερβίαν καὶ Νοβὶ Παζάρῳ μεθόρια.

α) Ὁ **αὐχὴν τῆς Οδύσσας** (1900 μ.ἄ.τ.θ.), μεταξὺ Ντοβανίτσης καὶ Μπαμπίνας Πολάνας κείμενος, δι’ οὗ ἐπικοινωνεῖ τὸ δροπέδιον τῆς Σαρδικῆς μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Ἐγρὶ Παλάνκας. Διὰ τούτου διέρχεται νῦν ἡ ἀπὸ Σόφιας καὶ Κιουστενδὴλ εἰς Κουμάνοβον καὶ Σκόπια ἀμαξιτὴ δόδος.

β) Ἡ **κλεισώρεια τοῦ Ρακοβάκ**, δι’ ἣς ἐπικοινωνεῖ ἡ κοιλάς τοῦ Μάργου μετὰ τῆς πεδιάδος τοῦ Κουμανόβου. Διὰ ταύτης, κειμένης εἰς ὕψος 400 περίπου μ. ἄ. τ. θ., διέρχεται νῦν ἡ τε ἀμαξιτὴ καὶ ἡ σιδηρὸς ἀπὸ Νύσης εἰς Σκόπια δόδος.

γ) Ἡ **φάραγξ τοῦ Καϊσανίκ** (450 μ. ἄ. τ. θ.), μεταξὺ τῶν βορειοδυτικῶν προβούνων τῶν Μαυροβουνίων (Καρὰ Δάγ) καὶ τῶν ἀνατολικῶν ἀντηρίδων τοῦ Σκάρδου διανοιγόμενη, συνδέουσα δὲ τὸ Κοσσυφοπέδιον μετὰ τῆς πεδιάδος τῶν Σκοπίων. Ἡ τε ἀμαξιτὴ δόδος Πριστενδησ—Σκοπίων καὶ ἡ σιδ. γραμμὴ Μητροβίτσης—Σκοπίων διέρχονται διὰ τοῦ στενοῦ τούτου.

3) Κατὰ τὰ δυτικά, κατὰ τὰ πρὸς τὴν Ἀλβανίαν καὶ "Ηπειρον μεθόρια.

α) Ὁ μεταξὺ Ρουντόκας καὶ Γιάμα Μπίστρας **αὐχὴν τοῦ Μπάριτς**, δι’ οὗ διέρχεται ἡ ἀπὸ Δίβρης καὶ Σλατοῦσι εἰς Γκοστιβὰρ καὶ Τέτοβον δόδος.

β) Ἡ **δίοδος τοῦ Τούριε** (1100 μ. ἄ. τ. θ.), δι’ ἣς συγκοινωνεῖ

τὸ λεκανοπέδιον τῆς Ἀχρίδος μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Κιτσέβου. Ταύτην ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ἀπὸ Ἀχρίδος εἰς Τέτοβον καὶ Σκόπια σιδ. γραμμή.

Ἡ μεταξὺ Κράστας καὶ Πετρίου διόδος τοῦ Πυλῶνος (Μπούκοβιχ), δι' ᾧ ἐπικοινωνοῦν τὰ λεκανοπέδια Λυχνιδοῦ (Ἀχρίδος) καὶ Βρυγγητίδῶν (Πρεσπῶν). Δι' αὐτῆς, κειμένης εἰς ὕψος 1180 μ., διέρχεται νῦν ἡ ἀπὸ Ἀχρίδος εἰς Μοναστήριον ἀμαξιτὴ δόδος, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲ ὁ βόρειος κλάδος τῆς Ἑγγατίας ὁδοῦ, ὁ ἀπὸ Ἐπιδάμνου εἰς Θεσσαλονίκην ἄγων.

δ) Τὸ στενὸν τῆς Σβέσδας (1090 μ. ἀ. τ. θ.), μεταξὺ Πετρίου καὶ Τυάκη, δι' οὗ ἐπικοινωνεῖ τὸ νησίπεδον τῆς Κορυτσᾶς μετὰ τοῦ τῶν Βρυγγητίδῶν. Δι' αὐτοῦ διέρχεται καὶ ἡ ἀπὸ Κορυτσᾶς εἰς Μοναστήριον ἀμαξιτός.

ε) Ἡ μεταξὺ Τοέρνικ καὶ Μάροβας κλεισώρεια τῆς Λυκοχαράδρας (820 μ. ἀ. τ. θ.), δι' ᾧ διέρχεται ἡ ἀπὸ Κορυτσᾶς εἰς Φλώριναν ἀμαξιτὴ δόδος.

στ) Ὁ ἐν τῇ Πίνδῳ παρὰ τὴν Σαμαρίναν αὐχὴν τοῦ Δύκου (1235 μ. ἀ. τ. θ.) καὶ ζ) ἡ νοτιώτερον αὐτοῦ κειμένη διόδος τῆς Μηλιᾶς (1536 μ. ἀ. θ.). Διὰ τῶν δύο τούτων μεσημβρινωτέρων διαβάσεων ἐπικοινωνεῖ ἡ Ἡπειρος μετὰ τῆς ὑψηλῆς τοῦ Ἀνω Ἀλιάκμονος χώρας. Διὰ τῆς πρώτης διέρχεται ἡ ἀπὸ Κονίτσης εἰς Καστορίαν ἡμιονικὴ δόδος, διὰ δὲ τῆς δευτέρας ἡ ἀπὸ Ἰωαννίνων εἰς Γρεβενὰ τοιαύτη. Διὰ τῆς τελευταίας ταύτης διαβάσεως διήρχετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ νοτιώτερος κλάδος τῆς Ἑγγατίας ὁδοῦ, ὁ ἀπὸ Ἀπολλωνίας εἰς Θεσσαλονίκην ἄγων.

4) Κατὰ τὰ μεσημβρινά, κατὰ τὰ πρός τὴν Θεσσαλίαν μεθόρια.

α) Ἡ διόδος τοῦ Βελεμιστίου (550 μ. ἀ. τ. θ.), δι' ᾧ διέρχεται ἡ ἀπὸ Καλαμπάκας εἰς Γρεβενὰ ἡμιονικὴ δόδος. Διὰ τῆς διόδου ταύτης καὶ ἄλλων τινῶν (Ὀστρόβου, κλπ.), διανοιγομένων μεταξὺ τῶν πτυχώσεων τῶν Χασίων, ἐπικοινωνεῖ ἡ Δυτικὴ Θεσσαλία μετὰ τῆς ὑψηλῆς χώρας τοῦ Ἀνω Ἀλιάκμονος.

β) Τὸ στενὸν τῆς Δεσκάτης (950 μ. ἀ. τ. θ.), δι' οὗ ἐπικοινωνεῖ ἡ Βόρειος Θεσσαλία μετὰ τῆς ὑψηλῆς χώρας τοῦ Ἀνω Ἀλιάκμονος. Δι' αὐτοῦ διέρχεται ἡ ἀπὸ Ἐλασσώνος εἰς Γρεβενὰ ἀμαξιτὴ δόδος.

γ') Τὰ μεταξὺ Καμβουνίων καὶ Τιταρίου, στενὰ Σαρανταπόρου-Πόρτας, δι' ὧν ἐπικοινωνεῖ ἡ βόρειος Θεσσαλία μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Μέσου Ἀλιάκμονος (Σερβίων). Ἡ διάβασις τοῦ Σαρανταπόρου κείται εἰς ὕψος 919 μ. ἀ. τ. θ., ἡ δὲ συνεχομένη ταύτῃ πρός βορράν στενωτάτη κλεισώρεια, η̄τις ἐκ τῶν σιδηρῶν πυλῶν δι' ὧν ἐφράσσετο κατὰ τοὺς Μέσους Αἰώνας ἐκλήθη στενὸν τῆς Πόρτας, κείται εἰς μόλις 550 μ. ἀ. τ. θ. Διὰ τῆς διαβάσεως ταύτης, παρ' ἧν συνήφθη ἡ πρώτη με-

γάλη μάχη μεταξὺ Ἑλληνικῶν καὶ Τουρκικῶν στρατευμάτων κατὰ τὸν πρῶτον Βαλκανικὸν πόλεμον, διέρχεται ἡ ἀπὸ Λαρίσης εἰς Κοζάνην ἀμαξιτός.

δ) Ἡ μεταξὺ Τιταρίου καὶ Ὁλύμπου διοδος τῆς Πέτρας (804 μ. ἄ. τ. θ.), δι’ ἣς ἐπικοινωνεῖ ἡ βόρειος Θεσσαλία μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς Πιερίας (ἀμαξιτὴ δόδος Ἐλασσώνος—Κατερίνης).

ε) Ἡ διάβασις τῆς Κονισπλέως (884 μ. ἄ. τ. θ.), μεταξὺ Ἀνω καὶ Κάτω Ὁλύμπου, δι’ ἣς ἐπικοινωνεῖ ἐπίσης ἡ περιοχὴ τῆς Ἐλασσώνος μετὸ τοῦ νοτιωτέρου μέρους τῆς Πιερίας, (δόδος Ἐλασσώνος—Λεπτοκαρυᾶς).

στ) Ἡ φάραγξ τῶν Τεμπῶν (15 μ. ἄ. τ. θ.), μεταξὺ Κάτω Ὁλύμπου καὶ Ὅσσης διανοιγομένη, δι’ ἣς ἐπικοινωνεῖ ἡ Ἀνατολικὴ Θεσσαλία μετὰ τῆς Πιερίας. Διὰ τῆς φάραγγος ταύτης διέρχεται νῦν ἡ ἀπὸ Λαρίσης εἰς Κατερίνην καὶ Θεσσαλονίκην σιδ. γραμμή, κατὰ τὴν ἀρχαίτητα δὲ διήρχετο ἡ σπουδαιοτέρα ἀπὸ Θεσσαλίας εἰς Μακεδονίαν δόδος.

II. Διὰ τῶν διαφόρων τούτων παραμεθορίων διόδων δύναται τις νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν ἔξ δλων τῶν περὶ αὐτὴν χωρῶν, ἀλλαχοῦ μὲν εὐκολώτερον, ἀλλαχοῦ δὲ δυσκολώτερον, καὶ διὰ τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς χώρας φυσικῶν δόδῶν συγκοινωνίας νὰ διασχίσῃ αὐτὴν ἀπ’ ἄκρου εἰς ἄκρον καθ’ ὅλας τὰς διευθύνσεις, χωρὶς μάλιστα πολλάκις νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος ν’ ἀνέλθῃ εἰς μεγάλα ὕψη. Οὕτω δύναται τις νὰ μεταβῇ ἀπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Μάργου (Σερβία) εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Πηνειοῦ διαρρεομένας πεδιάδας (Θεσσαλία), μέσω Μακεδονίας, χωρὶς ν’ ἀνέλθῃ ἐπέκεινα τῶν 470 μ. ἄ. θ., ἀπὸ τῆς Θρακῆς δὲ εἰς τὴν Θεσσαλίαν χωρὶς νὰ ὑπερβῇ τὰ 292 μ.

Διανοίγονται δὲ ἐντὸς τῆς Μακεδονίας μεγάλαι φυσικαὶ δόδοι συγκοινωνίας (ἐκτὸς τῆς κατὰ τὰ νοτιοανατολικά, διὰ τῶν εὐκόλως ἐπικοινωνούντων μεταξὺ των πεδινῶν ἐκτάσεων τῆς Κάτω Μακεδονίας, τοιαύτης ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νέστου μέχρι τῶν τοῦ Πηνειοῦ), κυρίως ἐκ βιορρᾶς πρὸς νότον, ἀφ’ ἐνὸς μὲν διὰ τῶν κοιλάδων τοῦ Στρυμόνος καὶ τοῦ Ἀξιοῦ, ἀφ’ ἐτέρου δὲ διὰ τῆς ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ σειρᾶς ὑψιπέδων, τῆς διηκούσης ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρου τοῦ Ἀξιοῦ ροῦ μέχρι τῶν Καμβούνίων καὶ Χασίων Τούναντίουν, αἱ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ ΒΒΔ πρὸς NNA διευθυνόμεναι δροσειραὶ τῆς Μακεδονίας, ἀναγκάζουσι τὰς ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ἀγούσας δόδοὺς νὰ ἀνέρχωνται πολλάκις εἰς μεγάλα ὕψη. Οὕτω, ἡ ἀπὸ Μπιγλίστης εἰς Φλώριναν ἀμαξιτὴ δόδος ἀνέρχεται μέχρι 1527 μ., ἡ ἀπὸ Ρέσνης εἰς Μοναστήριον μέχρι 1158 μ., ἡ ἀπὸ Καστορίας εἰς Σόροβιτς μέχρι 1150 μ., ἡ ἀπὸ Κοτσάνων εἰς Ἀνω Τζουμαγιάν μέχρι 1200 μ. καὶ ἡ ἀπὲ Πετσόβου εἰς Μπρέσνιτσαν

μέχρι 1500 μ. Κατά τὴν διεύθυνσιν ἐπομένως Α—Δ φυσικαὶ ὅδοὶ συγκοινωνίας, ὡς αἱ κοιλάδες τοῦ Στρυμόνος καὶ τοῦ Ἀξιοῦ, ἐλλείπονται καθ' ὅλοκληραν, ὁ διασχίζων δὲ τὴν χώραν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀνέλθῃ τοὺλάχιστον μέχρι τῶν 1000 μ. ἀ. τ. θ.

III. Αἱ μεταξὺ δὲ τῶν κύκλων τῆς Μακεδονίας ἔκτεινομένων χωρῶν κύριαι φυσικαὶ ὅδοὶ συγκοινωνίας, αἱ διὰ ταύτης διερχόμεναι, εἶναι αἱ ἔξης:

1) Μεταξὺ Σερβίας (ἀρχαίας "Ανω Μοισίας") καὶ Ἀλβανίας (ἀρχαίας Ἰλλυρίας).

α) Ἡ ἀπὸ **Νύσης εἰς Ἐλβασάν**, διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ "Ανω Μάργου, τῆς πεδιάδος Κουμανόβου—Σκοπίων, τῆς διόδου Καλντιῷμ Μπογάζ, τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Τετόβου, τοῦ αὐχένος τῆς Παδαλίστης (Μπιουκοβίσταν), τῆς κοιλάδος τοῦ "Ανω Βελίκα, τῆς διόδου τοῦ Τούρει, τοῦ πεδίου τῆς Στρούγκας καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ "Ανω Γενούσουν. Τὴν ὅδὸν ταύτην, ἥση σπουδαιότης ὅσον ἀφορᾷ τὴν μεταξὺ Σερβίας καὶ Ἀλβανίας μεταφορικὴν κίνησιν ὑπῆρξε πάντοτε μικρά, ἀκολουθοῦν ἀπὸ Νύσης μὲν μέχρι Σκοπίων ἡ σιδ. γραμμὴ Βελιγραδίου—Ἀθηνῶν, ἔκειθεν, ἡ ἀπό Σκοπίων εἰς Τέτοβον, Γκοστιβάρ καὶ Ἀχρίδα τοιαύτη, πέραν δὲ τῆς Ἀχρίδος ἀμαξιτὴ τις ὁδός.

β) Ἐκ τῆς ὡς ἀνω ὁδοῦ, ἵποσπάται παρὰ τὸ Γκοστιβάρ κλάδος τις, ἀγῶν διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Μπάριτς πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Δρίλωνος (Δρίνου) καὶ τὴν Κεντροϊκὴν Ἀλβανίαν. Τὴν φυσικὴν ταύτην ὁδόν, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν πλέον σύντομον ἀπὸ **Βελιγραδίου εἰς Τύραννα**, δὲν ἀκολουθοῦν ἐπὶ τοῦ παρόντος πέραν τοῦ Γκοστιβάρ, εἰμὴ ἡμιονικὴ μόνον ὁδοί.

2) Μεταξὺ Σερβίας (ἀρχαίας "Ανω Μοισίας") καὶ Βεσνίας ἀφ' ἔνὸς καὶ Θεσσαλίας ἀφ' ἑτέρου.

α) Ἡ ἀπὸ **Νύσης καὶ Μητροβίτες εἰς Δάρισαν**, διὰ τῆς πεδιάδος τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Σκάρδου Δαρδανίας, τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ, τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, τῆς Πιερίας καὶ τῆς φάραγγος τῶν Τεμπῶν. Ταύτην ἀκολουθεῖ νῦν ἡ ἀπὸ Βελιγραδίου (καὶ Μητροβίτες) εἰς Ἀθήνας σιδ. γραμμὴ. Ἡ ὁδὸς αὕτη, ἐφ' ἥση ἡ μεταφορικὴ κίνησις βαίνει αὐξενσα κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετηρίδας, εἶναι μία τῶν σπουδαιοτέρων τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου.

β) Ἡ ἀπὸ **Νύσης καὶ Μητροβίτες εἰς Δάρισαν**, διὰ τῆς πεδιάδος τῆς Ἐντεῦθεν τοῦ Σκάρδου Δαρδανίας, τῆς κλεισωρείας τοῦ Βλαχτσάνη, τῆς διαβάσεως τῆς Μπαμπούνας, τῶν ὑψηπέδων Πριλάπου, Μοναστηρίου, Φλωρίνης καὶ Ἐορδαίας καὶ τῶν στενῶν τοῦ Σαρανταπόρου. Ταύτην μέχρι μὲν Σόροβιτς ἀκολουθοῦν σιδ. γραμμαὶ (Νύσης—Σκοπίων ἡ Μητροβίτες—Σκοπίων, Σκοπίων—Γκράδ-

σκο—Μοναστηρίου, Μοναστηρίου—Σάρδοβιτς), ἐκεῖθεν δὲ μόνον ἀμα-
ξιτὴ ὁδὸς (Φλωρίνης—Κοζάνης—Λαρίσης), τιμῆμα τῆς ἀπὸ Βελι-
γραδίου εἰς Ἀθήνας, μιᾶς τῶν μεγάλων ὁδῶν τοῦ μέλλοντος, ἥτις
θέλει τὰ μέγιστα ἐπωφεληθῆ ἐκ τῆς διαδόσεως τοῦ αὐτοκινήτου.

3) Μεταξὺ Νοβὶ Παζάρ, Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης (τμημάτων τοῦ
Ρωμαϊκοῦ καὶ Βυζαντινοῦ Ἰλλυρικοῦ) ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν Θρακικῶν
χωρῶν ἀφ' ἔτέρου.

α) Ἡ ἀπὸ **Μητροβίτσης** εἰς **Ξάνθην**, διὰ τῆς φάραγγος τοῦ Κα-
τσανίκη, τῆς πεδιάδος τῶν Σκοπίων τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ, τῆς διό-
δου τοῦ Δοβάτη πετρών, τῆς πεδιάδος τῶν Σερρῶν καὶ τοῦ λεκανοπεδίου
τῆς Δράμας, ἥν ἀκολουθοῦν σιδ. γραμμαὶ καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος
(Μητροβίτσης—Σκοπίων, Σκοπίων—Καρασούλιον, Καρασούλιον—Κα-
λινδοίας, Καλινδοίας—Ἀλεξανδρούπολεως). Ἡ ὁδὸς αὕτη ἐκέπητο με-
γάλην οἰκονομικὴν σπουδαιότητα ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἵδιᾳ μάλιστα ἀπὸ
τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτε κατεσκευάσθησαν
αἱ προμνησθεῖσαι σιδ. γραμμαὶ. Ἀπὸ τοῦ 1913 διώρεις ἀπώλεσε ταύτην,
ὅς ἐκ τῆς δημιουργηθείσης νέας ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου κατα-
στάσεως.

β) Ἡ ἀπὸ **Κοσσυφοπεδίου** εἰς **Φιλιππούπολιν**, διὰ τῶν στε-
νῶν τοῦ Κατσανίκη, τῆς πεδιάδος Σκοπίων—Κουμανόβου, τῆς κοιλάδος
τῆς Ἐγρὶ Παλάνκας καὶ τῆς παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Στρυμόνος ὑψηλῆς
χώρας. Ταύτην, μέχρι μὲν Σκοπίων ἀκολουθεῖ νῦν ἡ σιδ. γραμμὴ Μη-
τροβίτσης—Σκοπίων, μέχρι Κουμανόβου ἡ ἀπὸ Ἀθηνῶν εἰς Βελιγρά-
διον τοιαύτη, ἐκεῖθεν δέ, ἀμαξιτὴ ὁδὸς διερχομένη δι' Ἐγρὶ Παλάνκας,
Κιουστενδήλ, Δουπνίτσης καὶ Σαμακόβου. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀσήμαν-
τον κίνησιν παρουσιάζει, καθ' ὅσον παραλλήλως ταύτης βαίνει ἐτέρα
τοιαύτη διερχομένη διὰ Ζιλάν, Νύσης καὶ Σόφιας.

4) Μεταξὺ Ἀλβανίας (ἀρχαίας Ἰλλυρίας) καὶ Βουλγαρίας.

α) Ἡ ἀπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ **Δρεπάνου** εἰς τὸ **ὑψηπέδον** τῆς **Σαρ-
δικῆς**, διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Μπάριτς (ἢ τῆς διόδου Τούριε, κοιλάδος
Κιτσέβου, αὐχένος Μπουνκοβίτσαν), τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Τετόβου,
τῶν στενῶν Καλντερού Μπογάζ, τῆς πεδιάδος Σκοπίων - Κουμανόβου,
τῆς κοιλάδος τῆς Ἐγρὶ Παλάνκας καὶ τοῦ αὐχένος τῆς Ούσμας. Ἡ
συντομωτέρα ἀπὸ **Τυράννων** εἰς **Σόφιαν** φυσικὴ αὕτη ὁδὸς συγκοινω-
νίας, ὑπῆρξεν ἀσημος μέχρι τοῦδε.

β) Ἡ ἀπὸ Ἐλβασάν καὶ τῆς αὐτῆς κοιλάδος τοῦ **Δρεπάνου πρὸς**
τὸ ὑψηπέδον τῆς **Σαρδικῆς**, διὰ τῆς διόδου τοῦ Πυλῶνος (Μπούνκο-
βιτά), τῶν ὑψηπέδων Μοναστηρίου καὶ Πριλάπου, τῆς διαβάσεως τῆς
Μπαμπούνας, τῆς κοιλάδος τοῦ Μπεργκάλνιτσα, τῆς διόδου τοῦ Γα-
ρβόρου καὶ τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τῆς κοιλάδος τοῦ **Στρυμόνος**.

Ταύτην ἀκολουθεῖ μέχρι μὲν Μοναστηρίου ἡ ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τῆς κοιλάδος τοῦ Γενούσου διὰ Στρούγκας, Ἀχρίδος καὶ Ρέσνης ἀμαξιτὴ δόδος, ἀπὸ Μοναστηρίου μέχρι Κοτσάνων σιδ. γραμμαὶ διερχόμεναι διὰ Πριλάπον, Γράδσκο, Βελεσσῶν καὶ Ἰστίπ, μέχρις Ἀνω Τζουμαγιᾶς ἡ διὰ Τσάρεβο Σέλο δόδος, ἐκεῖθεν δὲ ἡ ἀπὸ Πετριτσίου εἰς Δούπνισταν, Ραδομίρ καὶ Σόφιαν σιδηρ. γραμμή.

Καὶ ἡ δόδος αὕτη, ὡς καὶ ἡ προηγουμένη, μικρὰν μέχρι τοῦδε κίνησιν παρουσίασεν, καθ' ὃσον ἀσήμαντο πάντοτε ὑπῆρξαν αἱ μεταξὺ Ἀλβανίας καὶ Βουλγαρίας ἐμπορικαὶ σχέσεις.

5) Μεταξὺ Ἀλβανίας (Ἀρχαίς Ἰλλυρίας) καὶ Θράκης.

Ἡ ἀπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Γενούσου εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ξάνθης, διὰ τῶν διαβάσεων Πυλῶνος καὶ Διαβατοῦ, τῶν ὑψηλέων Μοναστηρίου, Φλωρίνης καὶ Ἐορδαίας, τῆς διόδου τῆς Ἀρνίσσης τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, καὶ τῶν λεκανοπεδίων Σερρῶν καὶ Δράμας. Ταύτην, μέχρι μὲν Μοναστηρίου ἀκολουθεῖ ἡ διὰ Στρούγκας, Ἀχρίδος καὶ Ρέσνης ἀμαξιτὴ δόδος, ἐκεῖθεν δὲ αἱ σιδηροδρομικαὶ γραμμαὶ Μοναστηρίου — Θεσσαλονίκης καὶ Θεσσαλονίκης — Ἀλεξανδρουπόλεως.

β) Ἡ ἀπὸ Κορυτσᾶς εἰς Ξάνθην, διὰ τῆς κλεισωρείας τῆς Λυκοχαράδρας, τῆς κοιλάδος τῆς Μπιγλίστης, τῆς τοῦ Ἀντάρτικου (Ζελόβου), τοῦ αὐλίκενος τοῦ Πισοδερίου καὶ τοῦ ὑψηπέδου τῆς Φλωρίνης, ὃπου καὶ συναντᾶται μετὰ τῆς προηγουμένης δόδοι. Κατὰ τὸ μέχρι Φλωρίνης τμῆμα αὐτῆς ἀκολουθεῖ ταύτην ἡ ἀπὸ Κορυτσᾶς εἰς Θεσσαλονίκην ἀμαξιτὴ δόδος.

Αἱ δύο αὗται ἔξι Ἀλβανίας εἰς Θράκην δόδοι εἰχον ἀρχετὴν κίνησιν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, νῦν δμως ἀπώλεσαν ταύτην, ὡς ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ 1913 διαμορφωθείσης νέας ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου πολιτικῆς καταστάσεως, συνεπείᾳ τῆς δποίας διεκόπη πᾶς δεσμὸς μεταξὺ Ἀλβανίας καὶ Θράκης. Ἡ πρώτη ἐκ τούτων ἐκέκτητο μεγάλην σπουδαιότητα καὶ κατὰ τοὺς Ῥώμαικοὺς χρόνους, ὅτε ἥκολούθει ταύτην ἡ Ἑγγατία δόδος.

6) Μεταξὺ Ἡπείρου καὶ Θράκης.

α) Ἡ ἀπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀφούν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ξάνθης, ἥτις ἀπὸ Κορυτσᾶς καὶ πέραν ταυτίζεται πρὸς τὴν προηγουμένην δόδον.

β) Ἡ ἀπὸ Ἰωαννίνων εἰς Ξάνθην, διὰ τῆς διόδου τῆς Μηλᾶς τῆς διαβάσεως τῆς Σιατίστης, τῶν στενῶν τοῦ Τριποτάμου, τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος καὶ τῶν λεκανοπεδίων Σερρῶν καὶ Δράμας. Τὴν φυσικὴν ταύτην δόδὸν μέχρι μὲν Πηγαδίστης ἀκολουθεῖ ἡ ἀπὸ Ἰωαννίνων διὰ Μετσόβου ήμιονικὴ δόδος, ἐκεῖθεν καὶ μέχρι Βερροίας ἀμαξιτὴ δόδος διερχομένη διὰ Γρεβενῶν καὶ Κοζάνης, πέραν δὲ τῆς Βερροίας αἱ σιδηρ. γραμμαὶ Μοναστηρίου — Θεσσαλονίκης καὶ Θεσσαλονίκης — Ἀλεξανδρουπόλεως. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲ ἥκολούθει ταύτην ἡ Ἑγγα-

τία ὅδός, ἡτις ὅμως πρὸς ἀνατολὰς τῆς Θεσσαλονίκης δὲν διήρχετο διὰ τῶν στενῶν τοῦ Δοβὰ Τεπέ, τῆς Ἀγγίστης καὶ τῶν Κυρπίλλων, διὸν διέρχεται νῦν ἡ σιδηρ. γραμμή, ἀλλὰ διὰ τῶν τῆς Λητῆς καὶ Μαδεμλῆ, ἣτοι διὰ τῆς κοιλάδος Λαγκαδᾶ—Βόλβης, τῆς παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Στρυμονικοῦ παρακτίου λωφίδος καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Πιερικοῦ—Σίνου.

Κατὰ τὸν Ρωμαϊκὸν καὶ Βυζαντινὸν χρόνους ἡ ὅδὸς αὗτη ἐκέπητο μεγάλην στρατιωτικὴν καὶ οἰκονομικὴν σπουδαιότητα, ἥν ὅμως ἀπώλεσε κατὸ τὸν Νεωτέρους Χρόνους. ‘Η μετ’ ὀλίγον χαραχθήσομένη ἀμαξιτὴ ὅδὸς Ἰωαννίνων—Γρεβενῶν θέλει ἀποδώσει αὐτῇ μέρος τῆς ἀλλοτε κινήσεώς της, μικρὸν ὅμως πάντως, καθ’ ὅσον καὶ αἱ γενικαὶ συνθῆκαι εἶναι διάφοροι πλέον καὶ ἡ θαλασσία διὰ Πρεβέζης εἰς Ἀλεξανδρούπολιν ὅδὸς πάντοτε θ’ ἀπορροφᾶ μέγα μέρος τῆς μεταξὺ Ἡπείρου καὶ Θράκης μεταφορικῆς κινήσεως, ὃς ἐκ τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῆς ἀτμήρους Ἐλληνικῆς ναυτιλίας.

7) Μεταξὺ Θεσσαλίας καὶ Βουλγαρίας.

α) Ἡ ἀπὸ Δαρίσης εἰς Σόφιαν, διὰ τῆς φάραγγος τῶν Τεμπῶν, τῆς Πιερίας, τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, τῆς διόδου τοῦ Δοβὰ Τεπέ, καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀνω Στρυμόνος. Ταύτην ἀκολουθοῦν μέχρι Σιδηροκάστρου μὲν αἱ σιδ. γραμμαὶ Ἀθηνῶν—Θεσσαλονίκης καὶ Θεσσαλονίκης—Ἀλεξανδρουπόλεως, ἀπὸ Σιδηροκάστρου μέχρι Λιβουνόβου ἡ ἀμαξιτὴ ὅδὸς Σερρῶν—Σόφιας, πέραν δὲ τοῦ Λιβουνόβου ἡ στενὴ σιδηρ. γραμμὴ Πετριτσίου—Ραδομίρ(—Σόφιας).

8) Μεταξὺ Θεσσαλίας καὶ Θράκης.

Ἡ ἀπὸ Δαρίσης εἰς Ξάνθην, διὰ τῆς φάραγγος τῶν Τεμπῶν, τῆς Πιερίας, τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος (ὅδός, ἥν ἀκολουθεῖ νῦν ἡ ἀπ’ Ἀθηνῶν εἰς Θεσσαλονίκην σιδ. γραμμή⁽¹⁾), ἐκεῖθεν δέ, ἀφ’ ἐνὸς μὲν διὰ τῆς διόδου τῆς Λητῆς, τῆς κοιλάδος Λαγκαδᾶ-Βόλβης, τῆς κοιλάδος τοῦ Πιερικοῦ Σίνου καὶ τῆς διόδου τοῦ Μαδεμλῆ (ὅδός, ἥν ἀκολουθεῖ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Κύψελα τμῆμα τῆς Ἐγγατίας), ἀφ’ ἐτέρου δὲ διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ Δοβὰ Τεπέ, τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Σερρῶν, τῆς διαβάσεως τῆς Ἀγγίστης, τοῦ πεδίου τῶν Σερρῶν καὶ τοῦ στενοῦ τῶν Κυρπίλλων (ὅδός, ἥν ἀκολουθεῖ νῦν ἡ ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Ἀλεξανδρούπολιν σιδ. γραμμή).

Ἡ μεγάλη αὕτη ἀπὸ Θεσσαλίας εἰς Θράκην φυσικὴ ὅδὸς συγκοι-

(1) Ἡ ἀπὸ Λαρίσης εἰς Θεσσαλονίκην ἀμαξιτὴ ὅδὸς διέρχεται διὰ τῶν στενῶν Σαρανταπόρου καὶ Τριποτάπου, ἣτοι διὰ Σερβίων καὶ Βερροίας, ὃς ἐκ τούτου δὲ εἶναι ὑποχρεωμένη ν’ ἀνέλθῃ μέχρις 911 μ. ἀ.τ.θ., ἐνῷ ἡ σιδ. γραμμὴ εὑρίσκεται πάντοτε εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον τῶν 60 μ. ἀ.τ.θ.

νωνίας, δ πλῆ κατὰ τὸ πέραν τῆς Θεσσαλονίκης τμῆμα αὐτῆς, πάντοτε σχεδὸν παρουσίαζεν ἀξιόλογόν τινα κίνησιν, κατὰ τοὺς δύο δὲ αἰῶνας τῆς μεγάλης ἀκμῆς τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους (4ον καὶ 3ον π.Χ.), ὡς ἐπίσης καὶ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ εἰς περιόδους τινὰς τῶν Μέσων Αἰώνων, εἶχε καὶ μεγάλην σχετικῶς οἰκονομικὴν σπουδαιότητα.
Ἐτι δικαίως μεγαλυτέραν τοιαύτην ἀπέκτησε κατὰ τὴν σύχρονον ἔποποχήν, ἵδια μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θράκης εἰς τὴν Ἑλλάδα (1920).
Ἄλλως τε ἡ δόδος αὐτῇ ὡς καὶ ἡ ἀπὸ Ἰλλυρίας εἰς Θράκην, αἱ μόναι αἰτίες παρουσίασαν πολλάκις μέχρι τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰώνος κίνησιν ἀξίαν λόγου, δφείλουν τοῦτο κυρίως εἰς τὸ διατελοῦν τμῆματα μεγαλυτέρων δδῶν διεθνοῦς σημασίας.

§ 9. Αἱ διὰ τῆς Μακεδονίας διερχόμεναι μεγάλαι διεθνεῖς ὁδοὶ συγκοινωνιῶν.

I. Διὰ τῆς Μακεδονίας διέρχονται αἱ ἑξῆς μεγάλαι διεθνοῦς σπουδαιότητος ὁδοί :

α) Ἡ ἀπὸ νοτίου Ἑλλάδος πρὸς ἀνατολικὴν Θράκην καὶ βορειοδυτικὴν Μικρὰν Ασίαν, μία τῶν μεγάλων φυσικῶν δδῶν συγκοινωνίας τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, ἥν ἀκολουθεῖ νῦν ἡ ἀπὸ Ἀθηνῶν εἰς Κων.) πολιν σιδ. γραμμὴ καὶ ἡ τις ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος εἶχε μεγάλην σχετικῶς οἰκονομικὴν σπουδαιότητα. Ἡ περὶ ἐκστρατείας τοῦ Ἡρακλέους κατὰ τῆς Τροίας διὰ τῆς Κάτω Μακεδονίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Θράκης ἀρχαία ἐλληνικὴ παραδοσίς, παρομοία πρὸς τὴν τῆς κατὰ τῆς Κολχίδος τοιαύτην τοῦ Ἰάσονος (Ἀργοναυτικὴ Ἐκστρατεία), μαρτυρεῖ ἀρχούντως περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς δδοῦ ταύτης καὶ τῶν εἰς παλαιοτάτην ἐποχὴν προσπαθειῶν τῶν νοτιοελλήνων ὅπως γίνωσι κύριοι αὐτῆς.

Ἡ διὰ ταύτης μεταφορική κίνησις ἀρχῆς εἰ ν' αὐξάνῃ ἀπὸ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, δτε καὶ καλαὶ δδοὶ κατεσκευάσθησαν καὶ ὁ πολιτικὸς τοπικισμὸς τῶν περὶ τὸ Αἰγαῖον χωρῶν ἔξελιπεν, ἄτε ὑπαχθεισῶν βαθμηδὸν πασῶν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Ρώμης. Διετήρησε δὲ τὴν οἰκονομικὴν αὐτῆς σπουδαιότητα ἡ ἀπὸ τῆς νοτίου Ἑλλάδος εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Προπον. ἴδιος φυσικὴ αὕτη δδοὶ συγκοινωνίας καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς ἐπίσης καὶ ἐπὶ Τοιχοκρατίας. Εἶναι ἀληθὲς, δτι ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἀπώλεσε ταύτην, ἄτε διακοπέντος τοῦ μεταξὺ τῶν χωρῶν τούτων πολιτικὸν δεσμοῦ, τελευταίως ὅμως, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς συνδετικῆς γραμμῆς Παπαπούλιου - Πλα-

τὸν καὶ τὴν ἐκ τῆς Δυτικῆς Θράκης ἔκδίωξιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1912 παρεμβληθέντων μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας Βουλγάρων (1919), ἥρχισεν ὁ ἀνακτᾶς τὴν προτέραν αὐτῆς σπουδαιότητα. Διὰ τῶν ταχειῶν ἀμαξοστοιχιῶν, αἵτινες νῦν κυκλοφοροῦσιν ἐπὶ τῶν κατὰ μῆκος αὐτῆς σιδηρογραμμῶν, δύναται τις νὰ μεταβῇ ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Κων.) πολιν ἐντὸς 39 μόνον ὠρῶν, εἰς Πύργον τῆς Βουλγαρίας ἐντὸς 45—50 ὠρῶν, εἰς Φιλιππούπολιν ἐντὸς 45 ὠρῶν, καὶ εἰς Ἀγκυραν ἐντὸς 3 ἡμερῶν.

β) Ἡ ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἀδριατικῆς εἰς τὰ τῆς Προποντίδος, ἡτις ἀποτελεῖ τὴν συντομωτέραν ἀπὸ Ἰταλίας εἰς Θράκην καὶ βορειοδυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὁδόν. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἥρχισε κατὰ πρῶτον ὁ ἀποκτᾶς κίνησίν τινα ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 2ου π. Χ. αἰώνος, ὅτε οἱ Ρωμαῖοι ὑποτάξαντες τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην κατεσκεύασαν τὴν περίφημον Ἐγνατίαν ὁδόν, ἡτις ἀρχομένη ἀπὸ Ἐπιδάμνου ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀπὸ Ἀπολλωνίας ἀφ' ἑτέρου, τῶν δύο σπουδαιοτέρων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Ἀδριατικῆς λιμένων, ἥγε διὰ Θεσσαλονίκης εἰς Θράκην. Ἡ σπουδαιότης αὐτῆς ηὔξησεν ἔτι πλέον ἀπὸ τῆς πλήθους εἰς τοὺς Ρωμαίους ὑποταγῆς πασῶν τῶν ἐκατέρωθεν τῆς Προποντίδος χωρῶν (1ος π. Χ. αἰών), ἐφθασε δὲ εἰς τὸ ὕψιστον αὐτῆς σημεῖον κατὰ τὸν 4ον μ. Χ. αἰώνα, ὅτε ἡ Ρωμαϊκὴ κοσμοκρατορία ἀπέκτησε καὶ δευτέραν πρωτεύουσαν, τὴν ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Βοσπόρου Κωνσταντινούπολιν. Διὰ τῆς μικτῆς ταύτης ὁδοῦ (θαλασσίας ἀπὸ Βρινδήσιου μέχρις Ἀπολλωνίας ἢ Ἐπιδάμνου, χερσαίας καθ' ὅλον τὸ ὑπόλοιπον τῆς διαδρομῆς) ἡδύνατό τις νὰ μεταβῇ ἀπὸ τῆς Ρώμης εἰς τὴν Κων.) πολιν ἐντὸς 12-16 ἡμερῶν, τῆς καθ' ἡμέραν διανυομένης ἀποστάσεως ὑπολογιζομένης εἰς 120-160 χιλιομ.

Ἄπὸ τοῦ χωρισμοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας εἰς Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν (395 μ. Χ.), ἡ ὁδὸς αὕτη ἀπώλεσε τὴν προτέραν σπουδαιότητα της, ἣν δομῶς ἴσως ὀλοκλήρωσε ἐν τῷ μέλλοντι, ἀμαρά ὡς ἥθελε κατασκευασθῆ ἢ σιδηρογραμμοῖς Αὐλῶνος-Φλωρίνης ἢ Τυράννων—Μοναστηρίου. Ήτά δύναται τις τότε δι' αὐτῆς νὰ μεταβῇ ἀπὸ Νεαπόλεως ἢ Ρώμης εἰς Κων.) πολιν ἐντὸς 2^{1/2}, μόνον ἡμερῶν.

γ) Ἡ ἀπὸ τῶν πεδιάδων τοῦ Μέσου Δουνάβεως εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα, μία τῶν σπουδαιοτέρων ὁδῶν τῆς νοτίου Εὐρωπῆς, ἀποτελοῦσα ἐν ταύτῳ καὶ τὴν συντομωτέραν ἀπὸ Κεντρικῆς καὶ Βορείου Εὐρωπῆς εἰς Αἴγυπτον καὶ τὰ δυτικά παραλία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ μεγάλη αὕτη ἐκ βιορρᾶ πρὸς νότον, διὰ τῶν κοιλάδων τοῦ Μάργου καὶ τοῦ Ἀξιοῦ ὁδός, μόλις κατὰ τοὺς Μέσους Αἰῶνας ἥρχισεν ὁ ἀποκτᾶς σπουδαιότητά τινα, ἡτις ἐπηνεγήθη μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Τούρκων, ὅτε πᾶσαι αἱ ἀπὸ Βανάτου καὶ Κροατίας μέχρι Κρήτης καὶ Αἴγυπτου χῶραι δὲν ἀποτελοῦν ἡ τμήματα τῆς ἀπε-

οάντου Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Κυρίως δμως ἡ σπουδαιότης αὐτῆς ηὔξησεν ἀπὸ τῆς κατασκευῆς τῆς ἀπὸ Βελιγραδίου εἰς Θεσσαλονίκην σιδ. γραμμῆς, ὅτε αἱ ἀπὸ Σμύρνης καὶ δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐν γένει πρὸς Κεντρικὴν Εὐρώπην ταχεῖαι μεταφοραὶ ἥρχισαν νὰ διεξάγωνται δι' αὐτῆς, ἐνετάθη δὲ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐνωτικῆς γραμμῆς Παπαπούλιου—Πλατὺ καὶ δὴ τὴν ἀπὸ τοῦ 1920 ἔγκαινίασιν κανονικῶν ταχειῶν μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ Πειραιῶς συγκοινωνιῶν. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης δύναται τις νὰ μεταβῇ ἀπὸ Βουδαπέστης (ἢ Βιέννης) εἰς Πειραιᾶ ἐντὸς 2 ἡμερῶν καὶ εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐντὸς 4, ἀπὸ Βερολίνου δὲ (ἢ Παρισίων) εἰς Πειραιᾶ ἐντὸς 3 ἡμερῶν καὶ εἰς Ἀλεξάνδρειαν (ἢ Πόρτ Σάϊδ) ἐντὸς 5.

Οχι δὲ μόνον διὰ τὴν Αἴγυπτον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Ἀπωλεῖαν ἀποτελεῖ ἡ διὰ Σκοπίων καὶ Θεσσαλονίκης διερχομένη ὁδὸς αὕτη τὴν ταχυτέραν ἐξ Εὐρώπης. Δι' αὐτῆς δύναται τις νὰ μεταβῇ εἰς Πόρτ Σάϊδ, ὁπόθεν ἀναχωροῦν τὰ πρὸς τὸν Ἰνδικὸν κατευθυνόμενα ἀτμόπλοια, εἰς μικρότερον χρονικὸν διάστημα ἢ μέσφ Βρινδησίου, Συρακουσῶν, κλπ.

δ) Ἡ ἀπὸ τῶν πεδιάδων τοῦ Κάτω Δουνάβεως εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα, διὰ τοῦ ὑψηλέδου τῆς Σαρδικῆς καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Στρυμόνος, ἡ συντομωτέρα ἀπὸ Βουκουρεστίου εἰς Ἀθήνας ὁδός, ἥτις δμως μόνον δταν κατασκευασθῇ ἢ ἀπὸ Ραδομίλο εἰς Σιδηρόκαστρον ἐνωτικὴ μεταξὺ Βουλγαρικῶν καὶ Ἑλληνικῶν σιδηροδρόμων γραμμὴ, θέλει ἀποκτήσει σπουδαιότερά τινα, καθόσον θὰ δύναται τις νὰ μεταβαίνῃ ἐκ τῆς Ρουμανικῆς πρωτευούσης εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐντὸς $1\frac{1}{2}$, ἡμέρας. Νῦν οὐδεμίαν κίνησιν παρουσιάζει, τῶν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ρουμανίας συγκοινωνιῶν διεξαγορέμένων εἴτε μέσφ Σκοπίων καὶ Βελιγραδίου (Ἀθήναι-Βουκουρέστιον $2\frac{1}{2}$, ἡμέραι), εἴτε διὰ θαλάσσης (Πειραιεὺς - Κωνστάντζα 2 ἡμέραι).

II. Αἱ τέσσαρες αὗται διευθεῖς ὁδοὶ διασταυροῦνται ἐν τῇ Ἡμαθιακῇ πεδιάδι, παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου. Ἡ Θεσσαλονίκη, κειμένη παρὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς διασταυρώσεως, τὰ μέγιστα ἐπωφελεῖται οἰκονομικῶς καθ' ἃς ἐποχὰς παρουσιάζουν αἱ ὁδοὶ αὐταὶ ἀξιόλογον κίνησιν, ὡς κατὰ τοὺς Ρωμαϊκὸν χρόνους ἡ πρώτη καὶ ἡ δευτέρα, κατὰ τὴν δύγχρονον δὲ ἐποκήν ἡ στροφή τη καὶ ἡ τρίτη.

Τὸ ἀστικὸν δμως κέντρον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ πολυανθρωπότερον τῆς Μακεδονίας, ὅπερ ἡδη ἀπὸ τοῦ ιου π.Χ. αἰῶνος ἀποτελεῖ τὴν πρωτεύουσαν τῆς χώρας πόλιν, ἐπωφελεῖται οἰκονομικῶς οὐκ ὀλίγον καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὰ Μακεδονικὰ παραλία ἀποτελοῦσι τὴν φυσικὴν πρὸς τὸ Αλγαῖον ἔξοδον τῶν πλείστων ἐκ τῶν Παραδουναβίων χωρῶν.

§ 10. Τὰ Μακεδονικὰ ἀγκυροβόλια καὶ ὡς θαλάσσιοι λιμένες τῶν Παραδουναβίων χωρῶν.

I. Αἱ πρὸς βορρᾶν τοῦ Σκάρδου καὶ τοῦ Σκομίου χῶραι, ἃς διαρρέουν δὲ Δούναβις καὶ οἱ παραπόταμοι αὐτοῦ Ἰσκερος, (Isker), Μάργος (Morava), Σαῦνος (Save), κλπ. καὶ αἰτινες κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μὲν ἀπετέλουν τὴν Μοισίαν ("Ἄνω καὶ Κάτω) καὶ τὴν Παννονίαν, νῦν δὲ ἀνήκουν κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν Βουλγαρίαν, τὴν Νοτιοσλαβίαν καὶ τὴν Ρουμανίαν, κεῖνται ἀναντιρρήτως πλησιέστερον πρὸς τε τὴν Ἀδριατικὴν καὶ τὸν Εὔξεινον, παρὰ πρὸς τὸ Αἴγαιον. Αἱ θάλασσαι ὅμως ἔκειναι καὶ κεκλεισμέναι εἶναι, μὴ συγκοινωνοῦσαι μετὰ τῆς κυρίας λεκάνης τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ἢ διὰ τοῦ πορθμοῦ τοῦ Ὑδρούντος (Οτρόποντο) ἢ πρώτη καὶ τῶν στενῶν τοῦ Βοσπόρου καὶ Ἐλλησπόντου ἢ δευτέρᾳ καὶ τὰ παράλια αὐτῶν δυσκόλως σχετικῶς ἐπικοινωνοῦσι μετὰ τῶν οηθεισῶν χωρῶν. Αἱ διαβάσεις τῶν Διναρικῶν καὶ Καρνικῶν Ἀλπεων, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ τῆς Στάρας Πλάνινας καὶ τῶν Τρανσυλβανικῶν Ἀλπεων, τόσον αἱ κείμεναι εἰς μικρὰ ὄψη, δόσον καὶ αἱ δρεινότεραι τοιαῦται, δὲν εἶναι καὶ τόσον εὖνοϊκαι διὰ τὰς συγκοινωνίας. Ἐν ἀντιθέσει, αἱ κοιλάδες τοῦ Μάργου καὶ τοῦ Ἀξιοῦ, αἰτινες ἀποτελοῦσιν ἀφίστην ἀπὸ τοῦ Μέσου Δουνάβεως πρὸς τὸ Αἴγαιον φυσικὴν ὁδόν, μὴ ἀνερχομένην ἐπέκεινα τῶν 470 μ. ἀ. τ. θ. καὶ μάλιστα μὲ ἐλαχίστην κλίσιν ($1\frac{1}{2}$, μ. ἀνὰ χιλιόμ. κατὰ μέσον ὅρον), ἐπιτρέπουσιν εύκαλον ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν Παραδουναβίων χωρῶν καὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου.

Καὶ ἡ κοιλάς ἐπίσης τοῦ Στρυμόνος, χωροῦσα πρὸς βορρᾶν μέχρι τοῦ ὑψηλέδου τῆς Σαρδικῆς, διερρέει εὐχερῶς συγκοινωνεῖ διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἰσκέρου μετὰ τῶν πεδινῶν ἐκτάσεων τοῦ Κάτω Δουνάβεως, ἀποτελεῖ καλὴν φυσικὴν ὁδὸν συγκοινωνίας μεταξὺ τῶν παρὰ τῶν Κάτω Δούναβιν χωρῶν καὶ τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲ ἀκολουθῶν τὴν φυσικὴν ταύτην ὁδὸν εἶναι ὑποχρεωμένος ἐν τῇ παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Στρυμόνος καὶ τοῦ Ἰσκέρου ὑψηλῇ χώρᾳ ν' ἀνέλθῃ μέχρι 1000 μ. ἀ. τ. θ. (διάβασις Włodaja), ἢ ἀνύψωσις ὅμως εἶναι βαθμιαία καὶ σχεδὸν ἀνεπαίσθητος. Ἐκτὸς τοῦ μεταξὺ Σόφιας καὶ Δουπνίτσης τμήματος, καθ' ὅλην τὴν ὑπόλοιπον διαδρομὴν ἡ κλίσις εἶναι μικροτέρα τῶν 3 μέτρων ἀνὰ χιλιόμ. κατὰ μέσον ὅρον.

II. Τὰ εἰς τὰς Μακεδονικὰς ὅμεν ἀκτὰς ἀγκυροβόλια καὶ δὴ τὰ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τοῦ Στρυμόνος, ὡς εὐκόλως ἐπικοινωνοῦντα μετὰ τῶν πέραν τοῦ Σκομίου καὶ Σκάρδου χωρῶν διὰ τῶν φυσικῶν

δόδων, αἵτινες διανοίγονται πρός βιορρᾶν ὑπὸ τῶν κοιλάδων τῶν δύο τούτων ποταμῶν, ἀποτελοῦσι τοὺς καλυτέρους ἀπὸ πάσης ἀπόψεως θαλασσίους λιμένας μεγάλου μέρους τῶν ἔκατέρωθεν τοῦ Μέσου καὶ Κάτω Δωναίων ἐκτεινομένων χωρῶν. Τούτου ἔνεκεν καὶ τὰ Παραδουνάβια κράτη πάντοτε ἐπεδίωκον νὰ κατέλθωσι μέχρι τοῦ Αἰγαίου ἢ τούλαχιστον νὰ ἔξασφαλίσωσιν οἰκονομικὴν πρός αὐτὸ διέξοδον.

“Ηδὴ ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος οἱ Μακεδονικοὶ λιμένες ἔξυπηρέτουν τὴν ἐνδοχώραν ταύτην. Ἡ διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τοῦ Μάργου τούλαχιστον ὄδος, φαίνεται ὅτι ἐσυγχάζετο ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων Οἱ Παίονες, οἵτινες μέχρι τοῦ 7ου π. Χ. αἰώνος ἡσαν κύριοι τοῦ μεγαλυτέρου μέρους αὐτῆς, θ' ἀπετέλουν τοὺς μεσάζοντας μεταξὺ τῶν εἰς τὰ παράλια ἐγκατεστημένων νοτιοελλήνων καὶ τῶν εἰς τὰς Παραδουναβίους χώρας βαρβάρων. Τούτου δὲ ἔνεκεν καὶ ἡ πρωτεύουσα αὐτῶν Ἀμυδὼν, ἥτις δὲν πρέπει νὰ εὑρίσκετο εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς κλεισωρείας ὣν Σιδηρῶν Πυλῶν⁽¹⁾, καίτοι μακρὰν τῆς θαλάσσης κειμένη, ἵτο γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἥδη ἀπὸ τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων⁽²⁾. Καὶ κατὰ τοὺς Μακεδονικοὺς ἐπίστης χρόνους οἱ λιμένες οὗτοι ἔξυπηρέτουν ἦσταν καὶ περιωρισμένως τόσον τὴν Δαρδανίαν, ὃσον καὶ τὴν χώραν τῶν Μαίδων καὶ Ἀγριάνων. Κυρίως δῆμος ἡ χρησιμοποίησις αὐτῶν ὡς θαλασσί·ν λιμένων τῆς πέραν τοῦ Σκάρδου καὶ Σκομίου ἐνδοχώρας ἀρχεται ἀπὸ τῶν Ρωμαιϊκῶν χρόνων, ὅτε ὅχι μόνον αἱ Παραδουνάβιοι χῶραι διετέλουν ὑπὸ τὸν αὐτὸν κυρίαρχον ὑφ³ ὃν καὶ ἡ Μακεδονία, ἀλλὰ καὶ ἥρχισαν νὰ ἐκπολιτίζωνται. Τότε ἀλλως τε κατεσκευάσθησαν διὰ πρώτην φοράν καλαὶ ἀμαξιταὶ ὅδοὶ συνδέουσαι τὴν Θεσσαλονίκην, ἵσως δὲ καὶ τὴν Ἀμφίπολιν μὲ τὰς χώρας ἔκείνας⁽⁴⁾.

Τὴν σπουδαιότητά της ὡς τοιούτου λιμένος διετήρησεν ἡ Θεσσαλονίκη καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀπώλεσεν δῆμος ταύτην ἀπὸ τοῦ σηματισμοῦ ἰσχυρῶν παρὰ τὸν Δούναβιν Σλαυϊκῶν κρατῶν⁽¹⁾. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὅτε πάλιν ὀλόκληρος ἡ Χερσόνηνος τοῦ Αἴμου καὶ αἱ Παραδουνάβιοι χῶραι ἀνῆκον εἰς τὸ αὐτὸν κρατικὸν συγκρότημα ἡ Θεσσαλονίκη κατέστη ἐκ νέου ὁ κυριώτερος λιμὴν τῶν πέραν τοῦ Σκάρδου καὶ Σκομίου χωρῶν, διετήρησε δὲ τὴν σπουδαιότητά της

(1) Ο Δημίτσας (Μακεδ. Γ 1 σελ. 328) τοποθετεῖ αὐτὴν παρὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Ἐφιγόνος μετὸ τοῦ Ἀξιοῦ, ἐν τῇ θέσει τοῦ Βυζαντινοῦ φρουρίου Προυσάκου.

(2) Ὁμηρ. Ιλ. Β 819

(3) Οδὸς Θεσσαλονίκης Σκούπων—Ναΐσσοῦ, κλπ.

(4) Ιδίᾳ ἀπὸ τοῦ 13ου αἰώνος.

ταύτην καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρισιν τῶν Τούρκων, παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν πολιτικὴν κατάτμησιν τῶν μεταξὺ Δραύου καὶ Αἰγαίου χωρῶν.

Ἡ Ἀμφίπολις (μετὰ τοῦ ἐπίνειου αὐτῆς Ἡιόνος), εἶχεν ἀπολέσει τὴν ὁς λιμένος τῆς πέραν τοῦ Σκομίου ἐνδιοχώρας ὅξιαν της ἥδη ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν Χρόνων καθ' ὃσον ἡ στρατιωτικὴ σπουδαιότης τῶν παρὰ τὸν Μέσον Δούναβιν καὶ τὸν Σαῦνον πόλεων (Σιρμίου, Μάργου, κλπ.), εἶχε καταστήσῃ ἐπιτακτικὴν τὴν κατασκευὴν καλῆς ὄδος συνδεούσης αὐτὰς μετὰ τῆς πρωτευούσης (Κων)πόλεως) ⁽¹⁾. Ἡ ὄδὸς ὅμως αὕτη διήρχετο κατ' ἀνάγκην διὰ τοῦ δροτερέδιου τῆς Σαρδικῆς καὶ ἐπομένως αἱ παρὰ τὸν Ἰσκερόν καὶ τὸν Ἀνω Στρυμόνα χῶραι, ἀποκτήσασαι καλὰς συγκοινωνίας μετὰ τῆς Θράκης, ἥχισαν νὰ ἔξυπηρτεοῦνται πλέον ἐμπορικῶς ὑπὸ τῶν λιμένων τῆς χώρας ταύτης.

---

(1) Ἡ ὄδὸς αὕτη, τμῆμα τῆς μεγάλης ἀπὸ Ρώμης εἰς Κωνσταντινούπολιν δι' Ἀκυληίας ὄδοις, φαίνεται ὅτι εἶχε χαραχθῆ ἥδη ἀπὸ τῶν Αὐτοκρατορικῶν τῆς Ρώμης χρόνων, σπουδαιότητα ὅμως μεγάλην ἀπέκτησε κυρίως ἀπὸ τοῦ χρισμοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικόν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ

§ 11. Έξηγησις μεταπτώσεών τινων τῆς οίκονομίας τῆς Μακεδονίας διὰ τῆς έξελίξεως τῆς τεχνικῆς.

1. Ή εν τοῖς προηγουμένοις λεπτομερής περὶ τῆς συμβολῆς ἐνὸς ἑκάστου τῶν στοιχείων τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς οἰκονομίας τῆς Μακεδονίας ἔρευνα, κατέδειξεν ἡμῖν ὅτι τόσον ἡ φύσις τῆς χώρος ταύτης, ὅσον καὶ ἡ ἐν τῇ Οἰκουμένῃ θέσις της, παρέχουσιν ἀρίστας πρὸς ἀνάπτυξιν βάσεις εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς οἰκονομίας.

Οὕτως, δ ἄφθονος αὐτῆς φυσικὸς πλοῦτος ἐπιτρέπει, ὅσον εἰς δὲ λίγας ἀλλας χώρας τῆς νοτίου Εὐρώπης, τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν ἔργων ἐκείνων, ἄτινα περιληπτικῶς καλοῦνται **συλλεκτικὰ** (καθόσον κυρίως στινίστανται εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἐν τῇ φύσει ὑπαρχόντων ἀγαθῶν). Χάρις εἰς τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν θηραμάτων, ἡ **θήρα** εὑρίσκει πρόσφορον ἔδαφος ἀναπτύξεως, χάρις εἰς τὸ ἰχθυοτρόφον τῶν λιμνῶν καὶ ποταμῶν αὐτῆς, ἡ **δασικὴ** ὅχι μόνον εἰς τὰ παράλια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πλουσίας εἰς ὕδατα περιοχὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ τὰ μέγιστα, χάρις εἰς τὰ ἐκτεταμένα δάση, ἄτινα ἀλλοτε ἐκάλυπτον διλόκληρον σχεδὸν τὴν χώραν, ἡ **δασικὴ** εὑρίσκει ἀριστα στοιχεῖα δι' ἀξιόλογον ἀνάπτυξιν, τέλος δὲ χάρις εἰς τὸν πλοῦτον τοῦ ὑπεδάφους, ἡ **μεταλλευτικὴ**, ὃν ὅχι εἰς ὅλην τὴν χώραν, εἰς πολλὰς διμοις περιοχὰς αὐτῆς δύναται νὰ δώσῃ τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν.

‘Η παρουσία ἐκτεταμένων λειμώνων τόσον χειμερινῶν, ὅσον καὶ θερινῶν, αἱ καλαὶ σχετικᾶς κλιματικαὶ συνθῆκαι καὶ ἡ ἀφθονία ὑδάτων καὶ κατ’ αὐτὸν ἀκόμη τὸ θέρος, ἀποτελοῦσιν ἀκρωτεύηκα δεδομένα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς **κτηνοτροφίας**, τόσον τῆς τῶν αἰγοπροβίτων, ητις ἐπωφελεῖται τὰ μέγιστα ἐκ τῆς γειτνιάσεως τῶν Θεσσαλικῶν πεδίαδων, ἀρίστων τόπων διαχειμάσεως, ὅσον καὶ τῆς τῶν ἵππων, ητις ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν της τὰ ἐκτεταμένα βαθύπεδα τῆς Κάτω Μακεδονίας καὶ τὰ πολυάριθμα ὑψίπεδα τῆς “Ανω, ὅσον τέλος καὶ τῆς τῶν ἄλλων ζώων (βοῶν, χοίρων. κλπ.). Τὸ εὑφορον δὲ τοῦ ἐδάφους καὶ αἱ καλαὶ κλιματικαὶ καὶ ὑδρολογικαὶ συνθῆκαι ἐπιτρέπουσι τὴν εὐδοκίμησιν ποικίλων καλλιεργειῶν, ἰδίᾳ ἐν ταῖς πρὸς τὸ Αἰγαῖον περιοχαῖς. Τὸ σχετικῶς ἐκτεταμένον μάλιστα τῶν δμαλῶν ἐκτάσεων τῆς χώρας, καθιστᾶ ἐφικτήν τὴν ἐπίτευξιν ἀξιολόγου καὶ εἰς ποσότητα **γεωργικῆς παραγωγῆς**.

‘Η οἰκοτεχνία ὡς εἰδομεν εἰνρίσκει ἀρίστους ὅρους διὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, ἡ νεωτέρα δύναμις **βιομηχανία** ὅχι καὶ τόσον καταλλήλους, καθόσον, ναὶ μὲν ἀρκεταὶ πρῶται ὕλαι ὑπάρχουσιν ἐπὶ τόπου, ἐλλείπουσιν δύμως τόσον ὁ γαιάνθραξ, ὅσον καὶ τὸ πετρέλαιον, αἱ δύο κυριώτεραι καύσιμοι ὕλαι. Οἱ δλίγοι λιγνίται καὶ οἱ καταφράκται τοῦ Βερμίου καὶ τινῶν ἄλλων περιοχῶν δὲν δύνανται ν’ ἀναπληρώσωσι τὴν ἐλλειψιν ταύτην, ἡ μεταφορὰ δὲ καυσίμων ὕλῶν ἐξ ἄλλων χωρῶν εἰς τὰ μέρη τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἀφθονοῦσιν αἱ πρῶται ὕλαι καὶ δυσχερής εἰναι καὶ δαπανηρά, ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους καὶ ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ἀποστάσεως τῶν χωρῶν αἴτινες ἔξαγονσιν γαιάνθρακας ἢ πετρέλαια. Τὸ σχετικῶς δὲ δυσχερές τῶν μετὰ τῶν ἄλλων χωρῶν συγκοινωνίῶν παρεμβάλλει ἐπίστης προσκόμματα καὶ εἰς τὴν ἔξαγωγὴν τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων. Μόνον αἱ παράκτιοι εργοχαὶ διατελοῦσιν ὑπὸ καλιτέρας συγκοινωνιακὰς συνθήκας καὶ ἐπομένως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως εἰσαγωγῆς πρώτην ὕλῶν καὶ καυσίμων τοιούτων ὡς καὶ τῆς ἔξαγωγῆς τῶν κατασκευαζομένων βιομηχανικῶν εἰδῶν, κατέχουν προνομιακὴν θέσιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπόλοιπον χώραν. Τούτου ἔνεκεν καὶ ἡ **Θεσσαλονίκη** καὶ ἡ **Καβάλλα**, οἱ δύο μεγαλύτεροι λιμένες τῆς Μακεδονίας, κατώρθωσαν νὰ ἔξελιχθῶσι καὶ εἰς μεγάλα βιομηχανικὰ κέντρα.

Γενικῶς αἱ **συγκοινωνίαι**, τόσον αἱ ἐντὸς τῆς Μακεδονίας, ὅσον καὶ αἱ μετὰ τῶν ἄλλων χωρῶν, συναντοῦν ἀρκετὰς δυσκολίας ὡς ἐκ φυσικῆς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους αὐτῆς τε καὶ τῶν γειτονικῶν χωρῶν, ὡς ἐκ τῆς περιῳρισμένης ἐκτάσεως τῶν παραλίων καὶ ὡς ἐκ τοῦ μή πλωτίμου τῶν ποταμῶν. Αἱ δυσχέρειαι δὲ αὗται τῶν συγκοινωνίῶν ἀντανακλῶσιν οὐκ ὀλίγον ἐπὶ τὴν ἔξέλιξιν τοῦ **ἐμπορίου**, τόσον τοῦ ἐ-

σωτερικοῦ, ὅσον καὶ τοῦ ἔξωτερικοῦ. Ἡ ὡς ἐκ τοῦ δυσκόλου τῶν συγκοινωνιῶν σχετικὴ ἀπομόνωσις τῶν διαφόρων περιοχῶν, συντελεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ οἰκονομικοῦ τοπικισμοῦ. Ἡ ἐμπορικὴ κίνησις ἔκαστης τούτων συγκεντροῦται εἰς τὸ μοναδικὸν συνήθως ἀστικὸν κέντρον αὐτῆς, ὅπερ κατὰ τὰ; πλείστας τούλαχιστον περιόδους, εἰς μικρὰν ἐπικοινωνίαν διετέλει μετὰ τῶν ἄλλων τῆς χώρας παρομοίων κέντρων. Μόνον ἔκειναι αἱ πόλεις, αἵτινες ἔχουν εὐκόλους συγκοινωνίας εἴτε μετὰ πλειόνων τῆς μιᾶς περιοχῶν, εἴτε μετὰ τῶν ἔνων χωρῶν, κατώρθωσαν νὰ ἔξελιχθῶσιν εἰς μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα καὶ νὰ προσαρμόζωνται ἔκαστοτε πρὸς τὴν γενικὴν τοῦ πολιτισμοῦ ἔξελιξιν. Τοιαῦται δὲ πόλεις εἶναι κυρίως τὸ *Μοναστήριον*, ὅπερ κέκτηται καλάς συγκοινωνίας μεθ' ὅλων τῶν πόλεων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, τὰ *Σκόπια*, ἀτινα συνδέονται διὰ καλῶν ὁδῶν συγκοινωνίας ὅχι μόνον μετὰ τῶν ἄλλων μικροτέρων πόλεων τοῦ βιορειοτέρου μέρους τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν παρακειμένων περιοχῶν Κοσσυφοπεδίου, Πριστούνδης, Μητροβίτσης, κλπ. καὶ διὰ τῶν κοιλάδων τοῦ Μάργου καὶ τοῦ Ἀξιοῦ μετὰ τῶν Παραδοναβίων χωρῶν καὶ τῶν παρὰ τὸ βόρειον Αίγαίον περιοχῶν, ἡ *Καβάλλα*, ἥτις ἔχει καλάς διὰ θαλάσσης συγκοινωνίας, αἱ *Σέρραι* σπουδαῖον κέντρον συγκοινωνιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατ' ἔξοχὴν δὲ ἡ *Θεσσαλονίκη*, ἥτις ὅχι μόνον μεθ' ὅλων τῶν πόλεων τῆς Μακεδονίας ἔχει καλάς σχετικῶς συγκοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς γειτονίας τῆς θαλάσσης εὐκόλως δύναται νὰ ἐπικοινωνῇ μετὰ τῶν ἔνων χωρῶν.

II. Ἐνῷ ὅμως τόσεν πλουσίως ἐποίκισεν ἡ φύσις τὴν Μακεδονίαν μὲ δόλα τὰ στοιχεῖα ἔκεινα, ἀτινα ἐπιτρέπουσιν εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς οἰκονομίας ν' ἀναπτυχθῶσιν, οὐδέποτε καθ' ὅλον τὸ μακρὸν διάστημα τῶν τριῶν τελευταίων χιλιετήρων, περὶ τῶν ὅποιων ἔχομεν ἀκριβεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πληροφορίας (¹), ἡ χώρα αὐτῇ παρουσίασεν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς εἰκόνα οἰκονομίας ἀνάλογον πρὸς τὸν φυσικὸν αὐτῆς πλοῦτον καὶ τὴν γεωγραφικὴν τῆς θέσιν. Ἐξ ὅλων τῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας μόνον ἡ θήρα, ἡ δασικὴ καὶ ἡ κτηνοτροφία εινόρισκοντο πάντοτε σχεδὸν εἰς τὰ ἐπίπεδα ἔκεινα, ἀτινα καθορίζουν ἀφ' ἐνὸς μὲν τὰ σχετικὰ στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ ἔξελιξις τῆς τεχνικῆς. Τοιοῦτον τι ὅμως δὲ συμβαίνει διὰ τοὺς λοιποὺς κλάδους. Εἶναι ἀληθὲς δτὶ εἰς ἐποχάς τινας ἀνεπτύχθησαν εἰς ὠρισμένα τιμήματα τῆς Μακεδονίας κλάδοι τινές, ὡς ἡ ναυ-

(1) Τὰ περὶ τῶν προϊστορικῶν τῆς Μακεδονίας χρόνων εἰναι εἰς ἄκρον ἀσαφῆ καὶ ἀμυδρὸν μόνον ἰδέαν δύναται νὰ σχηματίσῃ τις περὶ τῆς χώρας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἔκεινην.

τιλία κατὰ ἀρχαιότητα, ἐν τοῖς παραλίοις ίδιά τῆς Χαλκιδικῆς, τὸ ἐμπόριον ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. μέχρι τοῦ 2ου ή 3ου μ.Χ. αἰῶνος, εἰς δλας τοὺς παρακτίους περιοχάς τῆς χώρας, ἥ οἰκοτεχνία ἐπὶ Τουφοκορατίας, ἐν τῇ Δυτικῇ ίδιᾳ Μακεδονίᾳ, κλπ.¹ Ή ἀκμὴ δύως τούτων δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολύ.

Ἄξια παρατηρήσεως ἐπίσης εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ἀναπτυξὶς τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας ἐν τῇ Κάτω Μακεδονίᾳ ἥ ἐν τῇ² Ανωφ(¹). Καὶ ναὶ μὲν ἡ Κάτω Μακεδονία καὶ ἐκτεταμένας πεδιάδας ἔχει καὶ ὑπὸ τῆς θαλάσσης περιβρέχεται, διατελεῖ ἄρα ὑπὸ καλυτέρας συνθήκας φυσικοῦ περιβάλλοντος ἥ ἥ "Ανω, τοῦτο δύως δὲν εἶναι ἀρκετὸν πρὸς ἔξηγησιν τῆς παρατηρουμένης καὶ ἐπανάληψιν μεγάλης ἐν τῇ πρώτῃ ἀναπτυξεώς δλων σχεδὸν τῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας. Καὶ ἥ πρὸς δυσμὰς ἄλλως τε τῆς "Ανω Μακεδονίας ἐκτεινομένη Ἰλλυρία, ὡς καὶ ἥ πρὸς ἀνατολὰς αὐτῆς βόρειος Θράκη, κέκτηνται ἐπίσης καὶ μεγάλας σχετικῶς πεδιάδας καὶ ἐκτεταμένα παράλια, οὐδέποτε δύως παρουσίασαν τὴν εἰκόνα ἐκείνην τῆς ὑλικῆς εὐημερίας, ἥν ἥ Κάτω Μακεδονία παρουσίαζε καθ' δλην σχεδὸν τὴν ἀρχαιότητα.

Γενικῶς δὲ ἔχει νὰ παρατηρήσῃ τις διαφάνεις παρατηροῦνται ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς Μακεδονίας, τόσον ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς λαμβανομένης, δσον καὶ κατὰ περιοχάς ἔξεταξιμένης καὶ δι τοι αὐτῆς οὐδέποτε ἔξιχθν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς εἰς τὸ ἐπίπεδον ἐκεῖνο, δπερ τὸ φυσικὸν περιβάλλον τῇ ἐπιτρέπει.

III. Αἱ μεγάλαι διαφοραί, αἱ παρατηρούμεναι κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς ἐν τῇ καθόλου καταστάσει τῆς οἰκονομίας, δὲν δύνανται ν' ἀποδοῦσιν εἰς μεταβολὰς τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, δι' ὃν ἔξηγοῦνται αἱ εἰς ἄλλας χώρας (Περσίαν, Συρίαν, Κυρηναϊκήν, κλπ.) σημειωθεῖσαι. Ἀλλως τε ἥ φυσικὴ κατάστασις τῆς χώρας ταύτης ἔλαχίστας ἐπουσιώδεις μεταβολάς παρουσιάζει κατὰ τὸ διάστημα τῶν τριῶν τελευταίων χιλιετηρίδων.

Συνίστανται δὲ κυρίως αἱ μεταβολαὶ αὗται, ἐν μὲν τῷ ὅριζοντιώ διαμελισμῷ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος κατὰ τὰ νοτιοανατολικὰ πούτης, ὡς ἐκ τῶν προσχώσεων τοῦ Ἀξιοῦ, τοῦ Λουδίου καὶ τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ τῆς τῶν Σαππαίων (Σαρὶ Σαμπάν), κατὰ τὰ μεσημβρινὰ αὐτῆς, ὡς ἐκ τῶν προσχώσων τοῦ Νέστου, ἐν δὲ τῷ καθέτῳ εἰς τὴν ἔξαφάνισιν ἥ ἀχρήστευσιν ἀγκυροβολίων τινῶν καὶ δὴ τοῦ τῆς Μεθώνης ἐν Πιερίᾳ, ὡς ἐκ τῆς ίλύος ἥν ἐπεσώρευσεν ὁ Ἀλιάκμων, ὅστις εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀπόστασιν ἔχει τὰς ἔκβολάς

(1) "Ορα εἰσαγωγὴν IV.

του, τῆς Ἡιόνος, ὡς ἐκ τῶν προσχώσεων τοῦ Στρυμόνος καὶ τῆς Ὄλύνθου ἐν Χαλκιδικῇ, ὡς ἐκ τῶν προσχώσεων τοῦ Ρεσιτνικιώτικου ρεύματος. Ἐπίσης οὕτε τὸ αλίμα, οὕτε ἡ ὑδρογραφία τῆς χώρας ταύτης ὑπέστησαν ἀξιόλογόν τινα μεταβολὴν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον, μετρίᾳ δὲ εἶναι σχετικῶς ἡ καταστροφὴ τοῦ δασικοῦ πλούτου αὐτῆς. Σημαντικότερά εἶναι ἡ ἐπελθόντα μείωσις τοῦ ἐν ἀργίᾳ καταστάσει διατελοῦντος ζωϊκοῦ κόσμου τῆς Μακεδονίας, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἔξαντλησις ὥρισμένων μεταλλευμάτων (χρυσοῦ καὶ ἀργύρου).

Εἰς μεταβολὰς ὅμεν ἐπελθούσας εἰς τὸ φυσικὸν τῆς χώρας περιβάλλον δέον ν' ἀποδοθῶσιν, ἐν μέρει πάντοτε, ἡ τε ἔλλειψις ἀξιολόγων πόλεων παρά τινα τῶν παλαιῶν ἀγκυροβολίων, καταχωσθέντων ὡς εἴδομεν ὑπὸ προσχώσεων ἡ καταστάτων πλέον ἀκαταλήλων καὶ ἡ ὑλικὴ παρακμὴ τῶν περὶ τὸ Παγγαῖον περιοχῶν, ὡν ἔξηντλήθησαν τὰ πλούσια εἰς χρυσὸν καὶ ἀργυρὸν μεταλλεύματα.

Μεταπτώσεις ἐπίσης τινές, παρατηρούμεναι εἰς τινας κλάδους τῆς οἰκονομίας, θὰ ἡδύναντο νὰ ἔξηγηθῶσιν ἐν μέρει διὰ τῆς ἔξελίξεως τεχνικῆς. Αἱ σημειούμεναι ἐκάστοτε τεχνικαὶ πρόοδοι ἀνατρέπουσι συνήθως ἐν πολλοῖς τὰς βάσεις ἐφ' ὃν ἐστηρίζετο πρότερον ἐν ἔργον. Χώρα τις ἐπομένως, ἔχουσα ἀνεπτυγμένον κλάδον τινὰ τῆς οἰκονομίας, ὡς κεκτημένη τὰ ἀπαιτούμενα μέχρι τότε πρὸς τοῦτο στοιχεῖα, βλέπει αὐτὸν παρακαμᾶζοντα, ἅμα ὡς ἤθελε σημειωθῆ ἀσχετική τεχνική τις πρόοδος, ἡτις ἀπαιτεῖ τὴν ὑπαρξίαν καὶ ἄλλων στοιχείων, ἀτινα δὲν κατέχει αὐτή.

Εἰς τὴν ἔξελιξιν τῆς τεχνικῆς δέον ν' ἀποδοθῇ κυρίως ἡ τελεία ναυτικὴ παρακμὴ τῶν παραλίων τῆς Ἡδωνίδος, τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς Πιερίας (δόφειλομένη εἰς τὰς προόδους τῆς ναυτικῆς τέχνης). Ἀναντιρρήτως ἡ ἐρήμωσις τῶν παρακτίων τούτων περιοχῶν δόφειλεται εἰς ἴστορικὰ γεγονότα, ἡ μὴ ἀναγέννησις ὅμως αὐτῶν δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ διὰ τὰ πλεῖστα τῶν ἀγκυροβολίων των δὲν εἶναι κατάλληλα διὰ τὰ νεώτερα πλοῖα, ἐκτοπίσματος ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρου τῶν ἀρχαίων.

Χάρις εἰς τὴν τεραστίαν ἐπίσης ἔξελιξιν τῶν μέσων συγκοινωνίας, αἱ πρὸς βιορρᾶν τῆς Μακεδονίας χῶραι δὲν ἔχουν πλέον ἀνάγκην τῶν Μακεδονικῶν λιμένων. Τὸ ὑψίπεδον τῆς Σαρδικῆς καὶ αἱ παρακείμεναι αὐτῷ περιοχαὶ κατόπιν τῆς κατασκευῆς τῶν σιδ. γραμμῶν Σόφιας—Βάρνης, καὶ Σόφιας—Πύργου, χρησιμοποιοῦν τοὺς ἐπὶ τοῦ Εὖξείνου λιμένας, αἱ δὲ χῶραι, ἂς διαρρέει δι Λιούναβις κατὰ τὸν μέσον αὐτοῦ ροῦν, μετὰ τὴν κατασκευὴν τῶν σιδ. γραμμῶν Βουδαπέστης—Τεργέστης, Βουδαπέστης—Φιούμε, Βελιγραδίου—Φιούμε καὶ Βουδαπέστης—Τεμεσβάρ—Κωνστάντζης, χρησιμοποιοῦν τοὺς ἐπὶ τῆς Ἄδριατικῆς λι-

μένας τῆς Τεργέστης καὶ τοῦ Φιοῦμε, τοὺς ἐπὶ τοῦ Κάτω Δουνάβεως τοῦ Γαλαζίου καὶ τῆς Βραΐλας καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ Εὐξέίνου τῆς Κωνστάντζης.

”Άλλοτε τέλος ἡ Μακεδονία κατεῖχεν ἀξιόλογον θέσιν μεταξὺ τῶν χωρῶν, εἰς δὲς ἐθεωροῦντο ἀνεπτυγμέναι αἱ τέχναι (βιοτεχνία). Κατόπιν ὅμως τῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἔξελίξεως τῆς βιομηχανίας, ἡ χώρα αὗτη δὲν ἥτο δυνατόν, ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀπαρτουμένων πλέον στοιχείων, νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν νέαν κατάστασιν. Παρέμεινεν ἐπομένως κατ’ ἀρχὰς εἰς ἐν πεδίον στασιμότητος, εἴτα ὅμως, ἀμαρτίας τὰ ἔνα βιομηχανικὰ προϊόντα ἥρχισαν νὰ κατακλύσωσι ταύτην καὶ ἡ ὑπάρχουσα ἐν αὐτῇ μικρὰ βιομηχανία (κυρίως οἰκοτεχνία), ἥρχισε νὰ κλονίζεται.

Οὕτε ὅμως διὰ τῶν μεταβολῶν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, οὕτε διὰ τῆς ἔξελίξεως τῆς τεχνικῆς δύνανται νὰ ἔξηγηθῶσιν αἱ μεγάλαι μεταπτώσεις, αἱ παρατηρούμεναι ἐκάστοτε ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς Μακεδονίας.¹ Οπως καὶ δι’ ὅλας τὰς ἄλλας περὶ τὴν Μεσόγειον χώρας, οὕτω καὶ διὰ τὴν Μακεδονίαν, τὴν ἔξηγησιν τῶν φαινομένων τούτων δέονταν ν^ο ἀναζητήσωμεν εἰς τὰ ἴστορικὰ γεγονότα.

”Η Μακεδονία δὲ ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς ἀφ’ ἐνὸς μὲν ἐπὶ τινῶν ἐκ τῶν μεγάλων ὁδῶν τῶν μετακινήσεων τῶν λαῶν (¹), ἀφ’ ἐτέρου δὲ μεταξὺ τῶν τριῶν μεγάλων τῆς ἀνθρωπότητος κέντρων, ἥτοι τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ρώμης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀτινα διαδοχικῶς μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων ἐργάζομενος κατὰ μέρα μέρος τὰς τύχας τοῦ Παλαιοῦ Κόσμου, ἐπηρεάσθη ὅσον διλίγαι ἄλλαι ἐκ τῶν μεγάλων γεγονότων.

---

(1) Διὰ τῆς Μακεδονίας διέρχονται τρεῖς κυρίως τοιαῦται, ἡ ἀπὸ τοῦ Μέσου Δουνάβεως πρὸς τὴν νότιον Ελλάδα, ἡ ἀπὸ τοῦ Κάτω Δουνάβεως πρὸς τὴν νότιον Ελλάδα καὶ ἡ μίσ τῶν δύο ἀπὸ τοῦ Μέσου Δουνάβεως πρὸς τὴν Μικρὰν Ασίαν, (ἡ ἐτέρα διέρχεται διὰ τοῦ ὁροπεδίου τῆς Σαρδικῆς).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Α'.

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΙΣ ΕΝ ΚΡΑΤΟΣ
ΣΥΝΕΝΩΣΕΩΣ ΟΛΟΚΛΗΡΟΥ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

§ 12 Ἡ κάθοδος τῶν Ἕλληνικῶν καὶ Θρακοφρουγικῶν
φύλων καὶ αἱ παλαιότεραι ἐπιδράσεις τῶν
ναυτικῶν λαῶν τοῦ νοτίου Αἰγαίου.

I. Ὁ διασχίζων τὴν μεγάλην Ἡμαθιακὴν πεδιάδα, τὸ ὑψίπεδον τοῦ Μοναστηρίου, τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Λαγκαδᾶ ἢ τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Χαλκιδικῆς; θέλει παρατηρήσει εἰς πολλὰς περιοχὰς πολυαρίθμους χαμηλοὺς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γηλόφους, δμοίους πρὸς ἐκφίνους, οὓς ἐν Θεσσαλίᾳ καλοῦσι «μαγούλας». Οἱ γήλοφοι οὗτοι ἐν Μακεδονίᾳ ὀνομάζονται «τοῦμπαι», ὡς δὲ καὶ οἱ Θεσσαλικοὶ τοιοῦτοι δὲν εἶναι φυσικαὶ τοῦ ἐδάφους πτυχώσεις, ἀλλ᾽ ἐσχηματίσθησαν ἐκ τῆς συσσωρεύσεως τῶν ἔρειπίων πολλῶν προϊστορικῶν συνοικισμῶν. Παρὰ τὴν βάσιν ἐκάστης τούμπας κεντοῦται τὰ λείψανα τοῦ παλαιοτέρου ἐν τῇ θέσει αὐτῆς συνοικισμοῦ, ἐφ' ὅσον δὲ χωροῦμεν πρὸς τὰ ἀνώτερα στρώματα, ἐπὶ τοσοῦτον τὰ ἐν αὐταῖς ἀπαντῶντα ἵχνη πολιτισμοῦ ἀνήκουν εἰς νεώτερα πολίσματα.

Ἐργαλεῖα τινα τῆς νεολιθικῆς τοῦ πολιτισμοῦ ἐποχῆς, ἀνευρεθέντα εἰς τὰς τούμπας τῆς Θέρμης (Σέδες) ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Βασιλικῶν, τῆς Λητῆς (Ἄειβατίου) ἐν τῷ λεκανοπέδιῳ τοῦ Λαγκαδᾶ καὶ τοῦ Δικιλιτάς ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Δράμας⁽¹⁾, δμοιαζοντα ἐν πολλοῖς πρὸς τὰ ἐν Θεσσαλίᾳ ἀνευρεθέν ντα τοιαῦτα τῆς I καὶ II περιόδου, καθιστοῦν πρόδηλον ὅτι ἡ Μακεδονία κατφέετο ἥδη ἀπὸ τῆς IV π. Χ. χιλιετηρίδος

(1) Rey L. Observations sur les premiers habitats de la Macédoine II σελ. 179.

ἄγνωστον ὅμως ὑπὸ ποίων λαῶν. Δυστυχῶς δὲ τὰ μέχρι τοῦδε ἔλθόντα εἰς φῶς ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν στοιχεῖα εἶναι τόσον ὀλίγα, ὡστε ἀμυδροτάτην ἴδεαν δύναται τις νὰ σχηματίσῃ περὶ τῶν παλαιοτέρων ἐκείνων τῆς χώρας κατοίκων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν.

II. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς III π.Χ. χιλιετηρίδος, διάφορα φῦλα λαλοῦντα συγγενεῖς διαλέκτους ἀνηκούσας εἰς τὴν ὅμαδα τῶν Ἀρίων γλωσσῶν, ἐγκατεστάθησιν εἰς τὸ νοτιότερον μέρος τῆς σημερινῆς Σερβίας καὶ τὸ βορειότερον τῆς Μακεδονίας, ἵτοι εἰς τὰς χώρας, ἃς ἀρδεύουν, δι παραπόταμος τοῦ Δουνάβεως Μάργος (Μοραύας) καὶ δι Ἀξιὸς κατὰ τὸν ἀνώτερον αὐτοῦ ροῦν⁽¹⁾. Ἐλθόντα πιθανῶς ἐκ τῶν πεδιάδων, ἃς διαρρέει δι Δούναβις κατὰ τὸν μέσον αὐτοῦ ροῦν (Οὐγγρικαὶ πεδιάδες), τὰ φῦλα ταῦτα, εἰς ἃ ἀργότερον ἔμελλε νὰ δοθῇ τὸ γενικὸν τῶν Ἐλλήνων ὄνομα, παρέμειναν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς χώρας ταύτας, τὰς τόσον καταλλήλους διὰ τὴν κτηνοτροφίαν καὶ τὴν στοιχειώδη κατ' ἔκτασιν γεωργίαν, εἰς ἃς καὶ μόνας φαίνεται ὅτι ἡ σχολοῦντο μέχρι τότε Ἀργότερον, ἔνεκεν διαφόρων λόγων, κυριώτερος τῶν ὅποιων φαίνεται ὅτι ἡτο ἡ ἀνεπάρκεια τῶν βοσκῶν διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν κτηνῶν, ἀτινα ἡσαν ἀναγκαῖα εἰς τὸν διημέραι αὐξάνοντα πληθυσμόν, ἡρχισαν νὰ κινοῦνται μεγάλα τμήματα αὐτῶν πρὸς νότον, πρὸς τὰς ἀραιότερα τότε καταφκημένας παρὰ τὰς βορείους ἀκτὰς τοῦ Αἴγαιου χώρας. Οὕτω τμήματα δύο ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων φύλων, ἵτοι τῶν Δαρδάνων⁽²⁾ καὶ τῶν Παιόνων διεσπάρησαν μέχρι τῆς Προποντίδος⁽³⁾, ἐνῷ ἀλλα ἔχωρησαν διὰ τοῦ ὑψηπέδου τῆς Πελαγονίας (Μοναστηρίου) πρὸς νότον, κατακλύσαντα δλόκληρον τὴν ὁρεινὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν⁽⁴⁾.

Δὲν γνωρίζομεν ἀν πρὸ τῆς καθιόδου τῶν Ἐλληνικῶν φύλων ἡτο γνωστὴ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Μακεδονίας ἡ γεωργία ἢ ἀν ἔξων οὗτοι ἀκόμη ἐκ τῆς θήρας, τῆς ἀλιείας καὶ τῆς συλλογῆς ἀγρίων καρπῶν (νομαδικὸς βίος) ἢ καὶ ἐκ τῆς κτηνοτροφίας (ποιμενικὸς βίος). Ἐκ τῶν ἐν τῇ γειτονικῇ Θεσσαλίᾳ γενομένων ἀνασκατῶν⁽⁵⁾, προκύπτει ὅτι ἡ

(1) Beloch, Geschichte Griechenlands I. 1 σελ. 69. Meyer, Geschichte des Altertums 5e Aufl. 1, B § 255 σελ. 805, § 564 σελ. 883.

(2) Οἱ παλαιότεροι κάτοικοι τῶν παρὰ τὴν εἰσόδον τῆς Προποντίδος χωρῶν ὡς καὶ τῶν παρακειμένων νήσων ἡσαν κοτά τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς Δάρδανοι, ἐξ ὧν καὶ ἐκλήθη Δαρδανέλλια ὁ συνδέων τὴν θάλασσαν ταύτην μετὰ τοῦ Αἴγαιου πορθμός.

(3) Νικολαΐδον. Ἰστορία τοῦ Ἐλληνισμοῦ μὲ κέντρον τὴν Μακεδον. σελ. 23-24

(4) Εἶναι ἐκεῖνα, ἀτινα ἀργότερον ἐμφανίζονται ἐν τῇ Νοτίφ Ελλάδι μὲ τὰ ὄντηματα τῶν Ἀχαιῶν, κλπ.

(5) Λεπτομερεστάτην περιγραφὴν τῆς προϊστορικῆς Θεσσαλίας δίδουσιν οἱ

γεωργία καὶ στοιχειώδεις τινὲς τέχναι ἵσαν Ἰσως γνωσταὶ ἡδη πρὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τῆς III π. X. χιλιετηρίδος ἐν τῇ χώρᾳ ἔκεινῃ. Δὲν εἴναι οὐκέπομένως ἀπίθανον εἰς τὰ παρακείμενα τμῆματα τῆς Κάτω Μακεδονίας, ἵδια ἢ εἰς τὴν Ἡμαθίακην πεδιάδα νὰ εἶχον εἰσαχθῆ ἐκ τῆς Θεσσαλίας καλλιέργειαί τινες. Ἡ ἐπικράτησις ὅμως τοῦ τε ποιμενικοῦ βίου καὶ τοῦ γεωργικοῦ καθ' ὅλην τὴν χώραν, ἀναντιρρήτως ὀφείλεται εἰς τὰ Ἑλληνικὰ φῦλα, ἀτινα ὅτε ἀπέχει ῥίσμησαν τῶν Ἰταλικῶν, μεθ' ὧν φαίνεται ὅτι κατέκουν πρότερον εἰς τὰς πεδιάδας, μᾶς διαρρέει δι Λούναβις κατὰ τὸν μέσον αὐτοῦ ὁδοῦ καὶ ἔλαβον τὴν πρὸς Μακεδονίαν ἄγονσαν, ἐγνώριζον ὅχι μόνον τὴν καλλιέργειαν τῶν φυτῶν (?), ἀλλὰ καὶ στοιχεῖ ἰδεῖς τινὰς τέχνας.

III. Κατὰ τὰς ἀρχὰς περίπου τῆς II π. X. χιλιετηρίδος διάφορα ἀλλα φῦλα λαλοῦντα συγγενεῖς διαλέκτους, εἰς τὴν Ἀρίαν γ ωσπικὴν ἐπίσης ὅμαδα ἀνηκούσας, διαφερούσας ὅμως ἀρκετὰ τῶν τῶν προμνησθέντων Ἑλληνικῶν φύλων, διαβάντα τὸν Δούναβιν, κατέκλυσαν τὸ ἀνατολικώτερον μέρος τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου (?). Τὰ φῦλα ταῦτα, εἰς ἀ ἕδρον τὸ γενικὸν τῶν Θρακοφρυγῶν ὄνομα, ἥψισαν μετ' ὀλίγον νὰ χωρῶσι πρὸς τὰς βιορείους ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου, Ἰσως μάλιστα, ἐὰν ἥθελε τις κρίνῃ ἐκ τῆς παρουσίας πόλεως τινος Βρυγίου (?) ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, νὰ ἐπεξετάζησαν καὶ μέχρι τῶν ὑψηλέδων τῆς Πελαγονίας καὶ Ἐορδαίας (?). Ἡ παρείσφρυσις αὕτη τῶν Θρακοφρυγῶν ἐν τῷ κεντρικῷ τμήματι τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου διεχώρησε τὰ Ἑλληνικὰ φῦλα εἰς δύο τμήματα. Τὸ πλεῖστον τῶν Παιόνων καὶ ἀλλα τινὰ φῦλα παραμειναντα ἀπομεμονωμένα εἰς τὰς ὀρεινὰς τῆς βορείου Μακεδονίας περιοχάς, ἔξηκολούθησαν τὸν ποιμενικὸν καὶ στοιχειώδη ἀγροτικὸν βίον των. Ἐν μέρος τῶν Δαρδάνων καὶ τῶν Παιόνων ὡς καὶ ὅλα ἔκεινα τὰ πολυπληθῆ φῦλα, ἀτινα εἶναι γνωστὰ ἡμῖν μὲ τὰ δνόματα τῶν Ἀχαιῶν, Δαναῶν, κλπ., ὑποχωρήσαντα πρὸς τὰ παράλια, ὡρότερον δὲ τὰ τελευταῖα καὶ πρὸς τὴν νότιον Ἑλλάδα, ἥλθον εἰς στενὴν ἐπαφὴν πρὸς τὰ οἰκοῦντα ἔκει παλαιότερα φῦλα καὶ ἐνεκολπώθησαν βαθμηδὸν τὸν ἀνώτερον ἔκείνων πολιτισμόν. Οὗτω κατὰ τοὺς πρώτους

Thompson καὶ Wace εἰς τὸ σύγγραμμα αὐτῶν Prehistoric Thessaly. "Ορα ἐπίσης καὶ Τσούντα. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις τοῦ Δημητριοῦ καὶ τοῦ Σέσοντον.

(1) "Ορα. Θ. Μόμσεν, 'Ρωμαϊκὴ Ἰστορία. (Μετάφρ. Σακελληροπούλου) I 1 σελ. 30 καὶ ἔησ.

(2) Meyer. Geschichte des Altertums 5e Aufl. I. B σελ. 805 καὶ 883.

(3) Οἱ Μακεδόνες πρόσφερον εἰς Φ ὡς Β καὶ ἐπομένως καὶ τοὺς Φρύγας ὡς Βρύγας.

(4) "Ορα καὶ Patsch. Thrakische Spuren an der Adria, Jahreshefte des österr. arch. Inst. 1907, 169 ff.

ίστορικοὺς χρόνους, οἵ μὲν πρὸς βιορρᾶν παραμείναντες, ἐμφανίζονται ὡς βάρβαροι καὶ ἀπολίτιστοι, ἐνῷ οἱ πρὸς νότον ἀποχωρισθέντες, ὡς λαοὶ πεπολιτισμένοι. Ἐπ., πλέον δὲ ἐπειν τοῦ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας χωρισμοῦ καὶ αἱ διάλεκτοι τῶν μὲν ἔξειλίχθησαν διαφόρως τῶν διαλέκτων τῶν δέ, ὡς παραλαβοῦσαι ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἀλλοῖα ἔνα στοιχεῖα. Τούτου ἔνεκεν καὶ κατὰ τοὺς ίστορικοὺς χρόνους φαίνεται ἀκατάληπτος εἰς τοὺς Μακεδόνας ἡ γλῶσσα τῶν παρὰ τὸν Ἀνω Ἀξὶὸν οἰκούντων φύλων (Δαρδάνων) ἢ εἰς τοὺς ἀποίκους τῆς Χαλκιδικῆς αἱ διάλεκτοι τῶν Παιονικῶν φύλων, τινὰς τῶν ὅποιων ἔθεώρουν ὡς Πελασγικάς.

Ἐν τῇ Ἡμαθιακῇ πεδιάδι καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πεδιναῖς ἐκτάσεσ- τῆς Κάτω Μακεδονίας, ὡς συμβαίνει ἄλλως τε συνήθως εἰς τὰς πεδιάδας, τὰ διάφορα φῦλο ἀνεμίγησαν, ἔξηκολούμησαν δὲ νὰ βιῶσιν ἐν σχετικῇ εἰρήνῃ εἰς τοὺς πολυαριθμούς ἔκείνους συνοικισμούς, ἐκ τῶν ἐρειπίων τῶν ὅπιών ἔσχηματισθησαν βαθμηδὸν αἱ τοῦμπαι. Ἐξων δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἔκείνην οἱ κάτοικοι τῆς Κάτω τούλαχιστον Μακεδονίας, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν εἰς τὰς πλείστας τούμπας ἀνευρεθέντων⁽¹⁾ ὁστράκων καὶ ὁστῶν ζῷων, Ἰδίᾳ χοίρων, ἐκ τῆς ἀλιείας, τῆς κτηνοτροφίας τῆς θήρας καὶ τῆς γεωργίας. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς ἐν τῇ τούμπᾳ τῆς Γόνας ἀνευρέσεως δοχείου περιέχοντος ἀπολιθωμένους κόκκους πίσων. Κατὰ τοὺς Engler δὲ καὶ Prank⁽²⁾ ἡ καλλιέργεια τῶν πίσων εἰσήχθη ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ τῶν Ἀρίων λεγομένων λαῶν, εἰς οὓς καταλέγονται καὶ τὰ Ἑλληνικὰ καὶ Θρακικὰ φῦλα, ἣτινα ὡς εἴδομεν ἦδη ἀπὸ τοῦ δευτέρου ήμισεως τῆς III π.Χ. χιλιετηρίδος τὰ μὲν καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς II τὰ δέ, εἰσέρχονται εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὰς ἐκ βιορρᾶν ἐπιδράσεις ταύτας, σημειοῦνται παρόμοιαι καὶ ἐκ νότου, ἐκ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης, μεγάλην φοτὴν ἔξασκήσασαι ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς οἰκονομίας τῆς Κάτω Μακεδονίας.

IV. Ἡδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς III π. X. χιλιετηρίδος οἰκοῦν εἰς τὰς Κυκλαδας καὶ τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ νοτίου Αἰγαίου ὡς καὶ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Κρήτῃ ναυτικοὶ καὶ πειρατικοὶ λαοί, εἰς οὓς ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὰ ὀνόματα τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων, οἵτινες ὅχι μόνον τὴν χρῆσιν τοῦ χαλκοῦ ἔγνωριζον, ἀλλὰ καὶ ἀρχετὰς στοιχειώδεις τέχνας. Ἐκ τῶν νήσων εἰσάγεται βαθμηδὸν ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ εἰς τὰς παραλίους περιοχὰς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μέ-

(1) Rey L. Observations sur les premiers habitats de la Macédoine II. σελ. 245

(2) Engler und Prank, Pflazengfamilien III σελ. 335

σης Ἑλλάδος, περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς III ἡ τὰς ἀρχὰς τῆς II π. Χ. χιλιετηρίδος καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ⁽¹⁾). Ἐν Μακεδονίᾳ ἔλασχιστα ἀντικείμενα ἔνι
χαλκοῦ, ἀναγόμενα εἰς τὴν ἐποχὴν ἑκείνην, ἥλθον μέχρι τοῦδε εἰς φῶς
ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν (μικρὸς πλέκευς ἐν τῇ τούμπᾳ τῆς Γόνας, κλπ)⁽²⁾),
ἐνῷ πολυάριθμα εἶναι τὰ μὴ μετάλλινα ἀντικείμενα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς⁽³⁾,
τέχνης ὁμοίας σχεδὸν πρὸς τὴν τῶν ἐν ταῖς περὶ τὸ Αἴγαον χώραις
ἀνευρεθέντων παροιμοίων ἀντικειμένων.

Ἡ εἰσαγωγὴ τῶν στοιχείων τούτων πολιτισμοῦ, τῶν ἀντιγομένων
εἰς τὴν λεγομένην χαλκολιθικὴν ἐποχὴν, ἐγένετο ἡ ἐκ τῆς γειτονικῆς Θεσσαλίας, μεθ' ἣς ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς φαίνεται ὅτι διετέλει εἰς
σχέσεις ἡ Μακεδονία ἡ ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ἐκ τῶν νήσων τοῦ
Αίγαιου καὶ τῶν λοιπῶν περὶ τὴν θάλασσαν ταύτην ἀκμαζούσῶν τότε
πολιτειῶν, οἱ κάτοικοι τῶν ὅποιων ἀσχολούμενοι κατὰ μέγα μέρος μὲ
τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἐσύγχναζον εἰς τὰ Μακεδονικὰ παράλια,
εἰς ἀξέπορεύοντο, ἀνταλλάσσοντες τὰ προϊόντα τῆς βιομηχανίας των μετὰ
τῶν Μακεδονικῶν προϊόντων (γεωργικῶν, κτηνοτροφικῶν, κλπ.). Εἰς
τοὺς ναυτικοὺς ὅθεν ἑκείνους λαοὺς ὀφείλεται κυρίως ἡ πρώτη ἐν Μακεδονίᾳ ἀνάπτυξις τῶν τεχνῶν, ἰδίᾳ δὲ τῆς κεραμευτικῆς, καὶ τῆς κατασκευῆς ὅπλων καὶ ἔργαλεών.

V. Περὶ τὰ μέσα τῆς II π.Χ. χιλιετηρίδος ἡ ἐκ νότου ἐπίδρασις φαίνεται ὅτι καθίσταται ἴσχυροτέρα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἑκείνην οἱ Κρῆτες κατορθώνονταν νὰ ἀπαλλάξωσι τὸ Αἴγαον ἀπὸ τῶν λύματος μένων αὐτὸ
πειρατικῶν λαῶν⁽⁴⁾ καὶ νὰ καταστῶσι κύριοι πολλῶν νήσων καὶ παρακτίων τόπων⁽⁵⁾. Ἐκ τῶν τελευταίων δὲ τούτων ἐκμεταλλεύονται οἰκονομικῶς τὴν ὄπισθεν αὐτῶν ἐκτεινομένην ἐνδοχώραν⁽⁶⁾.

Τὴν οἰκονομικὴν αὐτὴν δράσιν οἱ Κρῆτες ναυτικοὶ φαίνεται ὅτι ἐπεξέτεινον καὶ μέχρι τῶν Μακεδονικῶν παραλίων. Ἡ παράδοσις, καθ' ἣν εἰς τὴν παρὰ τὰς ἑκβολὰς τοῦ Ἀξιοῦ περιοχὴν ὄχον ποτὲ Βοτιαῖοι ἀναμίξει μετὰ Κρητῶν ἀποίκων⁽⁷⁾, μαρτυρεῖ ἀρκούντως ὅτι ἡ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου χώρα, ὅχι μόνον τὴν οἰκονομικὴν ἐπιρροὴν τῶν θαλασσοκρατούντων τότε Κρητῶν ὑφίστατο, ἀλλὰ

(1) Clotz, *La civilisation Egéenne* σελ. 31.

(2) Rey, *Observations sur les premiers habitats de la Macédoine II* σελ. 244.

(3) Rey, *Observations sur les premiers habitats de la Macédoine II A Periode Premycenienne.*

(4) Θουκδ. Α 4.

(5) Θουκδ. Α 4 Ἡροδ. Α. 171.

(6) Clotz, *la civilisation Egéenne* σελ 230 – 233

(7) Στραβ. ἐκ τοῦ Z 11 καὶ 11a.

καὶ ἀποίκους ἔξι αὐτῶν εἶχε δεκαθῆ. Ήτά ἀπετέλουν δὲ αἱ παλαιόταται ἐκεῖναι ἀποικίαι ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς βάσεις, μικρὰ πάντως κέντρα, εἰς ἄδιενηργοῦντο αἱ μετὰ τῶν κατοίκων τῆς ἐνδοχώρας ἐμπορικαὶ συναλλαγαί.

Ἐν Κρήτῃ ὡς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Νοτίῳ Ἑλλάδι ἀπὸ μακροῦ ἥδη, ἦτοι ἀπὸ τού - δευτέρου ἡμίσεος τῆς III π. X. χιλιετηρίδος, ἐκφησιμοποιεῖτο ὁ ὀρείχαλκος διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν διαφόρων ἐργαλείων, γενικῶς δὲ αἱ τέχναι ἔξειλίχθησαν εἰς ἀρκετὰ ὑψηλὸν ἐπίπεδον, ἵδιά δὲ κατὰ τὴν ἐπομένην χιλιετηρίδα. Σὺν τῇ ἐπιβολῇ τῆς Κρητικῆς οἰκονομικῆς ἐπιφρόνης εἰσάγεται ἐν Μακεδονίᾳ διὰ πρώτην φορὰν περὶ τὰ μέσα τῆς II π. X. χιλιετηρίδος ἡ χρῆσις τοῦ ὀρείχαλκου. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐπίσης ἐποχὴν εἰσάγονται ἐν αὐτῇ καὶ αἱ ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι χρησιμοποιούμεναι εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς οἰκονομίας μέθοδοι παραγωγῆς καὶ ἐν γένει πολλὰ ἐκ τῶν κρατούντων ἔκει.

Οὔτως, ἡ Κάτω Μακεδονία καὶ ἵδιά αἱ πρὸς τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου περιοχαί, παρουσιάζουν μετὰ τὰ μέσα τῆς II π. X. χιλιετηρίδος οἰκονομίαν ἀρχούντως ἔξειλιγμένην. Ἐκτὸς τῆς γεωργίας, τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῆς ἀλιείας, αἰτινες ἀποτελοῦσιν ἀκόμη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν βάσιν αὐτῆς καὶ ἡ βιοτεχνία ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἀνωτέροις στρώμασι τῶν τουμπῶν ἀνευρεθέντων ἀγγείων καὶ διαφόρων ἄλλων ἀντικειμένων (ἔργαλείων, δηλων, κλπ.) ἡτο· ἀρκετὰ ἀνεπιγμένη.

VI. Περὶ τὸ ἔτος 1400 π. X. ἡ Κνισσός, ἡ μητρόπολις τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Κρητικῆς θαλασσοκρατορίας, κατεστράφη τελείως, ὡς προκύπτει τοῦλάχιστον ἐκ τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν. Ἡ καταστροφὴ αὕτη ἀποδίδεται ὑπό τινων εἰς ἐσωτερικὴν ἐπανάστασιν, ἡ μᾶλλον ὅμως ἐπικρατοῦσα γνώμη είναι ὅτι συνετελέσθη ὑπό ἔνων ἐπιδρομέων. Οἱ ἐπιδρομεῖς δὲ ἐκεῖνοι δὲν φαίνεται νὰ ἥσαν ἄλλοι ἢ οἱ Πρωτοέλληνες, ἦτοι τὰ πρῶτα ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι ἐγκατασταθέντα Ελληνικὰ φῦλα, τὰ γνωστὰ συνήθως μὲ τὰ δνόματα τῶν Ἀχαιῶν, Δαναῶν, Ίωνων, κλπ. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἔξαγεται τόσον ἐκ τῶν δνομάτων τῶν ἀμέσως κατόπιν ἀκμασασῶν ἐν Κρήτῃ πόλεων, ὡς τῆς Γόρτυνος, κλπ., ὃν ἡ φύσις φαίνεται ἀνήκουσα εἰς Ἀρίους διαλέκτους (¹), δόσον καὶ ἐκ τοῦ κατὰ πλειοψηφίαν βραχυκεφάλου τῶν ἀνευρεθέντων σκελετῶν ἀτόμων ζησάντων ἐν τῇ νήσῳ κατὰ τὰ τέλη τῆς II π. X. χιλιετηρίδος. (²) Ἡ πτῶσις δὲ αὕτη τῆς Κρητικῆς δυνάμεως

(1) "Oera Fick, Vorgriechische Ortsnamen σελ. 10.

(2) Clotz, La civilisation Egéene σελ. 72

δὲν ἀποκλείεται νὰ πρθπαρεσκευάσθη διπλωματικῶς ὑπὸ τῆς Αἰγύπτου⁽¹⁾, ἡτις ἵσως ἐπεθύμει ν' ἀπαλλαγῇ γειτόνων ἐνοχλητικῶν, ὡς θὰ ἥσαν οἱ ναυτικοὶ Κρῆτες.

Τὴν ἐν τῷ Αἰγαίῳ θέσιν τῶν Κρητῶν κατέλαβον μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κνωσσοῦ οἱ ναυτικοὶ πόλεις τῆς Ἀργολίδος, τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Βοιωτίας, οἱ κάτοικοι τῶν δποίων, ἀριστοὶ ποντοπόδοι, φαίνεται ὅτι ἐπεξέτεινον τὴν οἰκονομικὴν αὐτῶν δράσιν μέχρι τῆς δυτικῆς Μεσογείου⁽²⁾ καὶ τοῦ Εὗξενου, ὡς ἔξαγεται τούλαχιστον ἐκ τῶν δι- αφόρων παραδόσεων καὶ δὴ τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας καὶ τινῶν τῶν ἄλλων τοῦ Ἡρακλέους. Μεταξὺ τῶν ἄλλων παραλίων ἀναμφιβόλως θὰ προσείλκυσαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν καὶ τὰ τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἄλλως τε οἱ Κρῆτες εἶχον ἥδη παρασκευάσῃ τὸ ἔδαφος τῆς ἔξωθι οἰκονομικῆς διεισδύσεως.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν ναυτικῶν τούτων πόλεων ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς Μακεδονίας ὑπῆρξεν ἴσχυροτέρᾳ ἢ ἡ Κρητική⁽³⁾. Ὁχι μόνον ἀνευρέθησαν ἐν Μακεδονίᾳ ἀγγεῖα τῆς λεγομένης Μυκηναϊκῆς⁽⁴⁾ καὶ Μινωϊκῆς⁽⁵⁾ τέχνης, εἰσαχθέντα ἐκ τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐγχώριος τέχνη ἐπηρεάσθη αἰσθητῶς⁽⁶⁾.

Ὑπὸ τὴν ὥδησιν τῆς ἔξωτερηκῆς ταύτης ἐπιδράσεως καὶ τῆς γενικώτερον κρατούσης ἐν τοῖς πέριξ σχετικῆς ἡσυχίας, οἱ πλεῖστοι τῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας παρουσιάζουν ἐν τῇ Κάτω Μακεδονίᾳ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς II π. X. χιλιετηρίδος ἀξιόλογον σχετικῶς ἀνάπτυξιν.

§ 13. Αἱ μεταναστεύσεις τοῦ τέλους τῆς II π. X. κι- λιετηρίδος καὶ ἡ ἕδρασις πολυαριθμῶν ἀποικιῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς I.

I. Τὴν τοιαύτην ὑλικὴν ἀκμὴν τῆς Κάτω Μακεδονίας ἥλθον γὰ καταταστρέψωσι, περὶ τὰ τέλη τῆς II. π. X. χιλιετηρίδος, τὰ μεγάλα ἔκεινα γεγονότα, ἀτινα ἐπέφερον καὶ τὴν γενικὴν ἀναστάτωσιν ἐν πά-

(1) Clotz, *La civilisation Egéene* σελ. 262.

(2) Ἰσως τότε νὰ ἴδρυθησαν εἰς τὰ Μακεδονικὰ παράλια αἱ πρῶται ἀποικίαι τῶν νοτιοελλήνων.

(3) Rey, *Observations sur les premiers habitats de la Macédoine* II σελ. 248.

(4) Ἰδίου σελ. 251.

(5) Ἰδίου σελ. 249—250.

σαις σχεδὸν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις, ἥτοι αἱ μεγάλαι φύλων μεταναστεύσεις, αἵτινες κατὰ τὴν ἴστορικὴν παράδοσιν ἔλαβον χώραν δὲ λίγον μετά τὰς ὑπερποντίους τῶν Ἀχαιῶν καὶ λοιπῶν Πρωτοελληνικῶν φύλων ἐκστρατείας (Τρωϊκὸς πόλεμος, κλπ.).

“Ἡδη, κατὰ τὸν 14ον ἢ 13ον π.Χ. αἰῶνα καὶ τρίτη ὅμιλος φύλων, εἰς ἣ δίδεται τὸ γενικὸν τῶν Ἰλλυριῶν ὄνομα, εἰσέρχεται εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου⁽¹⁾ καὶ ἔγκαθίσταται εἰς τὰ ἀγονώτερα παρὰ τὴν Ἀδριατικὴν ἐδάφη. Εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν νέων τούτων φύλων ἀποδίδεται ἡ ἀπαρχὴ τῆς γενικῆς ἐν τῷ κεντρικῷ καὶ νοτίῳ τμήματι τῆς χερσονήσου ἀναστατώσεως. Αἱ εὑφοροὶ πεδιάδες καὶ τὰ πλούτη τῶν πόλεων τῶν μερῶν τούτων διήγειρον πάντοτε τὴν πρὸς κατάκτησιν ἐπιθυμίαν τῶν εἰς τὰ ἀγονα ἐδάφη οἰκούντων Ἰλλυριῶν. Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἐπέτυχον οὗτοι ἀλλοὶ τι πλὴν τῆς δημόσεως τῶν παρακειμένων τῇ Ἰλλυρίᾳ χωρῶν. Τούλαχιστον ἐν Μακεδονίᾳ, μόνον εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἀκρον τῆς χώρας, κατώρθωσαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν.

Αἱ τῶν Ἰλλυριῶν ὅμως ἐκεῖναι ἐπιδρομαὶ προεκάλεσαν ἐμμέσως μεγάλας μεταβολὰς ἐν τοῖς καθόλου κρατοῦσιν ἐν Μακεδονίᾳ. Τότε φαίνεται ὅτι ἀπεχώρησάν ἐκ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ὅπου ἀπὸ πολλοῦ ἡσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τινα ὑψίπεδα αὐτῆς, οἱ Βρύγες ἢ Φρύγες καὶ μετηνάστευσαν κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὴν Μικρὸν Ἀσίαν⁽²⁾. Εἰς τὰς ἐγκαταλειφθείσας ὅμως ὑπ’ αὐτῶν περιοχὰς δὲν ἐνεκατεστάθησαν οἱ Ἰλλυριοί, ἀλλὰ τὰ εἰς τὰς πέριξ ὁρεινὰς κοιλάδας οἰκοῦντα Μακεδονικὰ φῦλα, τὰ γνωστὰ συνήθως μὲ τὰ ὄνόματα τῶν Ὁρεστῶν καὶ τῶν Λυγκηστῶν⁽³⁾. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐπίσης ἐποχὴν καὶ οἱ Παιώνες ἐκ βιορρᾶς καὶ βιορειοσαντολικῶν δρμώμενοι κατέστησαν κύριοι ὅχι μόνον τῆς κοιλάδος, τοῦ Μέσου Ἀξιοῦ καὶ μεγάλου μέρους τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ ὑψιπέδου τῆς Πριλάπου, τοῦ ἐκ τοῦ Παιονικοῦ φύλου τῶν Δευριόπων ἢ Δερριόπων κληθέντος Δερρίοπος Παιονίᾳ. Διὰ τῆς ἐκτοπίσεως τῶν Θρακῶν⁽⁴⁾ ἐκ

(1) Meyer, Geschichte des Altertums 5e Aufl. I. B. σελ. 805.

(2) Ἡροδοτ. 8,73 Στραβ. ἐκ τοῦ Z. 25 Meyer, Gesch. Altert. σελ. 805.

(3) Δημίτσα Μακεδον. Γ. 1 σελ. 228 καὶ Β σελ. 81.

(4) Οἱ ἀρχαῖοι “Ἑλληνες φαίνεται ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Θρακῶν ἔδιδον οὐχὶ εἰς ὄρισμένα φῦλα ἔχοντα κοινὴν καταγωγὴν ἢ ἡλιοῦντα τούλαχιστον συγγενεῖς διαιλέκτους, ἀλλ’ εἰς ὄλους τοὺς λαοὺς ἔκεινους, οἵτινες καίτοι οἰκοῦντες τὴν αὐτὴν χερσόνησον, ἦν καὶ ἔκεινοι, εἶχον πολιτισμὸν διαφέροντα ριζικῶς τοῦ ἰδικοῦ των (ἐν συγκρίσει πάντως πρὸς τὸν τῶν βορειοτέρων Ἑλληνικῶν φύλων, Μακεδόνων, Δωριέων, κλπ.).” Υπὸ τὸ ὄνομα δθεν τοῦτο περιελάμβανον ποικίλους λαοὺς εἰς διάφορα ἵσως φυλετικὰ συγκροτήματα ἀνήκοντας.

τῶν πλείστων Μακεδονικῶν περιοχῶν ἐπῆλθεν ἐκ νέου ἐπαφὴ μεταξὺ τῶν ἄλλοτε εἰς δύο τμήματα ἀποχωρισθέντων Ἑλληνικῶν φύλων.

Γενικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (13ος καὶ 12ος π. Χ. αἰών) παρατηρεῖται, ὡς καὶ ἐν ταῖς πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου, Ἑλληνικαῖς χώραις, ἐπικράτησις τῶν ὁρεοθίων, οἵτινες ὅμως φαίνεται ὅτι δὲν περιωρίσθησαν μόνον εἰς τὸ νὰ ἔγκατασταθῶσιν εἰς τὰς πεδινὰς ἐκτάσεις ἢ νὰ διεισδύσωσιν εἰς τὰς παρακτίους πόλεις, ἀλλὰ κυριολεκτικῶς κατέστρεψαν τὸν μέχρι τότε ὑπάρχοντα ἀνώτερον πολιτισμὸν τῶν περιοχῶν ἐκείνων (Αἰγαῖον πολιτισμόν). Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν γενομένων ἐν τῇ Κάτω Μακεδονίᾳ ἀνασκαφῶν γενικὴ μεταβολὴ ἐπῆλθεν κατὰ τὰ τέλη τῆς II π. Χ. χιλιετηρίδος ἐν τῇ καθόλου κοινωνικῇ ζωῇ τῆς χώρας. Οἱ συνοικισμοὶ δὲν κτίζονται πλέον εἰς τὰς τούμπας ὡς μέχρι τότε, ἀλλὰ ἐπὶ τραπέζῶν⁽¹⁾, τὴν μέχρι τότε δὲ Μυκηναϊκὴν τέχνην διαδέχεται ἡ γεωμετρικοῦ λεγομένου ωυθμοῦ (Ὑστερομυκηναϊκὴ)⁽²⁾, ήτις θεωρεῖται γενικῶς ὡς ἐκείνη τῶν κατοικούντων τὰς ὁρεινὰς περιοχὰς τῆς βιορειοδυτικῆς Ἑλλάδος φύλων. Τὰ ὁρεινὰ ταῦτα φύλα φαίνεται ὅτι εἰναι ἐκεῖνα, ἄτινα εἰσήγαγον ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ταῖς λοιπαῖς Ἑλληνικαῖς χώραις τὴν χρῆσιν τοῦ σιδήρου, τοῦ νέου τρομεροῦ ὅπλου, ὅπερ σὺν τοῖς ἀλλοῖς ἐκλόνισε καὶ τὴν ἀντίστασιν τῶν παλαιῶν φρουρίων. Ἐπὶ μακρὸν οἱ νέοι συνοικισμοὶ φαίνονται ἀνοχύρωτοι, τῆς ἀμύνης αὐτῶν ἐπαφιεμένης εἰς τὴν ἀνδρείαν τῶν κατόκων των καὶ εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν νέων ὅπλων.

Ἄπο τοῦ τέλους τῆς II π. Χ. χιλιετηρίδος μέχρι τοῦ 7ου π. Χ. αἰώνος διέρχεται ἡ Κάτω Μακεδονία, ὡς καὶ ὅλαι σχεδὸν αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι, περίοδον ὑλικῆς καταπτώσεως, ἥν οἱ νεώτεροι ἴστορικοὶ καλοῦσιν Ἑλληνικὸν Μεσαιώνα. Ὅφειλεται δὲ ἡ παρακμὴ αὕτη εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν ὁρεινῶν φύλων καὶ τὰς κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον. τῆς πάλης τῶν παλαιῶν οἰκητόρων πρὸς τοὺς ἐπιδρομεῖς καταστροφάς. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην περίοδον αἱ μετὰ τῶν οἰκούντων τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τὰ παράλια τῆς νοτίου Ἑλλάδος λαῶν σχέσεις θὰ ἥσαν χαλαρώταται, ὡς ἐκ τῆς καὶ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα δημιουργηθείσης ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν παρομοίας καταστάσεως παρακμῆς.

II. Ἡ συνεπείᾳ τῶν μεγάλων ἀναστατώσεων τοῦ τέλους τῆς II π.Χ. χιλιετηρίδος διαμορφωθεῖσα ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις κατάστασις, διετηρήθη ἐπὶ μακρόν. Ἄμα ὅμως ὡς κατέπαυσεν δι πρῶτος σάλος, ἥρχισεν εἰς πολλὰς περιοχὰς καὶ δὴ εἰς τὰς νοτιωτέρας, (εἰς τὰς νήσους, τὴν Πελοπόννησον, κλπ.) νὰ δημιουργῆται βαθμηδὸν ὅμαλωτέρα κατά-

(1) Rey, *Observations sur les pr. hab. de la Macédoine II* σελ. 252.

(2) Ἰδίου II σελ. 252.

στασις, ήτις ἐπέτρεψεν εἰς τὰς διαφόρους ἐν αὐταῖς πολιτείαις νὰ ἔξειλιχθῶσι βαθμιαίως. Αἱ περιοχαὶ ὅμως τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἵδια δὲ αἱ νῆσοι, δὲν εἶναι καὶ τόσον εὔφοροι, ταχέως δὲν δὲν ὅπερέβη τὸ δριον τῆς εἰς παραγωγὴν δυναμικότητός των. Συνέπεια τούτου, συντελούσης ἄλλως τε καὶ τῆς ἀνωμάλου ἐν πολλαῖς πολιτείαις ἐσωτερικῆς κατιστάσεως, ὑπῆρξεν ἡ δημιουργία ρεύματος μεταναστεύσεως. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ὅμεν τῆς I π. X. χιλιετηρίδος ἄρχεται ἡ ἰδρυσις πολυαριθμων ἀποικιῶν εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Εὗξείνου.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων αἱ νοτιοελληνικαὶ πολιτεῖαι συνέστησαν ἀποκίας καὶ εἰς τὰ Μακεδονικὰ παράλια. **Ο** χρόνος τῆς ἰδρυσεως τῶν ἀποκιῶν τούτων δὲν εἴναι ἐπακριβῶς γνωστός. Συνήθως τίθεται εἰς τὸν 8ον **ἢ 7ον π.Χ. αἰώνα**. Ἀποδίδει δὲ ἡ ἴστορικὴ παράδοσις τὴν ἰδρυσιν αὐτῶν κατ' ἔξοχὴν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν οὐχὶ μακρὰν κειμένων μεγάλων νήσων Εὐβοίας καὶ ἡ "Ανδρου". Καὶ αἱ μὲν πόλεις τῆς Πιερίας (Μεθώνη, Πύδνα, κλπ.) ἐθεωροῦντο κτίσματα τῶν Ἐρετριέων, αἱ πλείσται δὲ τῆς Χαλκιδικῆς τῶν Χαλκιδέων (¹), ἐκ τοῦ δύναματος τῶν διοίων ἐλέγετο ὅτι ἐκλήθη οὕτω καὶ δλόκληρος ἡ χερσόνησος. Όλιγαι μόνον σχετικῶς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς ἐθεωροῦντο ὡς ἀποικίαι ἄλλων νοτιοελληνικῶν πολιτειῶν ὡς ἡ "Ακανθος", ἡ Σάνη, ἡ "Αρνη", ἡ "Αργιλος", κλπ. τῶν Ἀνδρίων (²), ἡ Ποτίδαια τῶν Κορινθίων (³), ἡ Μένδη τῶν Ἐρετριέων (⁴), ἡ Σκιάνη τῶν Πελλήναίων (⁵), κλπ. Αἱ τῶν παραλίων τέλος τῆς Ἡδωνίδος φαίνεται ὅτι εἶχον κτισθεῖ ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν νήσων τοῦ βορείου Αἰγαίου, ἵδια δὲ τῶν Θασίων.

"Ἐκ τῶν πολυαριθμων τούτων ἀποικιῶν, δλίγαι μόνον εἶχον ἰδρυθῆ πρὸς σκοπὸν γεωργικῆς καὶ κτηνοτροφικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς πέριξ χώρας. Οὕτε τὸ ἔδαφος ἄλλως τε ἡτο πρόσφορον διὰ τὴν γεωργίαν, τούλαχιστον εἰς τὰ πέριξ τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν, οὕτε ἔδαφικὴν ἔκτασιν σημαντικὴν κατεῖχεν ἐκάστη τῶν πόλεων ἐκείνων. Ἡ περιοχὴ π. χ. τῆς Ποτίδαιας, μιᾶς τῶν ἐπισημοτέρων ἐξ αὐτῶν, δὲν ὑπερέβαινε τὰ 100 τ. χι., λιόμ. (⁶), τῆς Ἀκάνθου δὲ δὲν ἡτο κατὰ πολὺ μεγαλυτέρα. Τὰ πυκνὰ δάσης ἀτινα ἐκάλυπτον τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὴν Πιερίαν καὶ ἡ παρουσία ἀφθόνων μεταλλευμάτων ἐν Χαλκιδικῇ καὶ εἰς τὰ, περὶ τὸ Παγγαῖον περιοχὰς (εἰς τὰς τελευταίας μάλιστα καὶ τοιούτων χρυσοῦ), θὰ συνετέλεσαν βεβαίως οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν προσέλκυσιν τῶν μεταναστῶν, οἵτινες τὰ

(1) Τριάκοντα τὸν ἀριθμὸν κατὰ Στράβωνα ("Ἐκ τοῦ Z 11).

(2) Στραβ. ἐκ τοῦ Z 33, Θουκυδ. Δ 109, κλπ.

(3) Στραβ. ἐκ τοῦ Z 25.

(4) Θουκυδ. Δ. 123.

(5) Θουκυδ. Δ. 120.

(6) Beloch, Gesch. Griechenlands III 1 σελ. 310.

μέγιστα ήδύναντο νὰ ὠφεληθῶσιν ἔκμεταλλευόμενοι τὸν δασικὸν καὶ μεταλλευτικὸν ἐκεῖνον πλοῦτον. Τὰ Μακεδονικὰ παράλια ήσαν ἐπίσης πλούσια εἰς ἵχθεῖς, εἰς τὰ δάση δέ, ἀτινα ἔξικνοῦντο μέχρι τῆς ἀκτῆς, ὑπῆρχον ἄφθονα θηράματα, ἐπομένως ἢ τε ἀλιεία καὶ ἢ θήρα ἡδύναντο ν' ἀποτελῶσι πόδον οὐχὶ καὶ τόσον ἀνάξιον λόγου.

Πάντα ταῦτα ὅμως δύνανται μὲν νὰ ἔξηγήσωσι τὴν εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἔδρυσιν πολλῶν ἐκ τῶν ἀποικιῶν ἐκείνων, ὑπὸ ἀνθρώπων ἡναγκασμένων νὰ ἔγκαταλείψωσι τὴν γενέτειράν των διὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον, δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὰ διὰ νὰ δικαιολογήσωσι τὴν μεγάλην οἰκονομικὴν ἔξελιξιν τῶν πόλεων τούτων. Κατὰ τοὺς ἴστορικους χρόνους βλέπομεν ὅτι ἄλλαι μὲν τῶν ἀποικιῶν τούτων σιντηροῦνται ἐκ τῆς ναυτιλίας καὶ τῆς εἰς τὰς ὑπερποντίους χώρας ἐμπορίας, τὰς καὶ αἱ πλεύσται ἄλλως τε τῶν ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι πολιτειῶν, ἄλλαι δὲ ἐκ τῆς οἰκονομικῆς ἔκμεταλλεύσεως τῆς ἐνδοχώρας, ἵδια τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἀξιοῦ, ἥτις παρῆγεν ἐν μεγίστῃ ἀφθονίᾳ δημητριακὰ καὶ ἄλλα τινὰ γεωργικὰ προϊόντα. Τὰ προϊόντα ταῦτα ἥγοραζον οἱ ἐμπύροι τῶν ἀποικιῶν ἐκείνων παρὰ τῶν κατοίκων τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τὰ μετεπώλουν εἰς τὰς πόλεις τῆς νοτίου Ἑλλάδος. Διὰ τὸν λόγον τούτον καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἥδη ἀπὸ τοῦ διου π. Χ. αἰῶνος, ἔχουσαι ἀνάγκην σιτηρῶν προσεπάθουν νὰ ἀπαλλαγῶσι τῆς εἰς τὰς ἐμπορικὰς συναλλαγὰς παρεμβολῆς τῶν ἀποικιῶν ἐκείνων. Πρὸς τοῦτο δὲ οἱ τότε θιύνοντες τὰ τῆς Ἀμηναϊκῆς Πολιτείας συνῆψαν φιλικὰς σχέσεις μετὰ τῶν ἐν τῇ ἐνδοχώρᾳ ἥγεμόνων.

Ἡ ὑλικὴ ὅδεν ἀκμὴ τῶν παρακτίων πόλεων τῆς Μακεδονίας, ἡ ἀριστερή ἥδη ἀπὸ τοῦ 7ου καὶ δον π. Χ. αἰῶνος, ὠφείλετο ἀφ' ἐνὸς εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἔκμετάλλευσιν τῆς ἐνδοχώρας, ἐξ ἣς ἡ μὲν πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀξιοῦ παρεῖχεν ἀφθονον ἔνδειαν καὶ ἄλλα δασικὰ προϊόντα (¹), ἡ πρὸς ἀνατολὰς σιτηρά, αἱ δὲ περιοχαὶ Χαλκιδικῆς καὶ Ἡδωνίδος μέταλλα, ἵδια δὲ χρυσὸν καὶ ἀργυρὸν, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἀρίστην αὐτῶν ὡς πόλεων διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην θέσιν, ἥτις ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς κατοίκους των νὰ ἐπιδίδωνται εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ ὑπερπόντιον ἐμπόριον.

Ἡ ἔδρυσις τῶν πολυαριθμῶν ἐκείνων ἀποικιῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ εἰς τὴν ἔξελιξιν τῆς οἰκονομίας τῆς ἐνδοχώρας, ἵδια δὲ τῆς Κάτω Μακεδονίας. Ὁχι μόνον η ὑξήλη ἡ παραγωγὴ αὐτῆς ἐκ τοῦ ὅτι ἥνοιξαν μεγάλαι ἀγοραὶ καταναλώσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν νοτιοελλήνων γενικῶς πολιτισμὸς ἥρχισε βαθμηδὸν νὰ εἰσδῆῃ ἐν αὐτῇ. Κατὰ τὸν 5ον π. Χ. αἰῶνα, ὅχι μόνον τὸ Κράτος τῆς Ἐδέσσης παρουσιάζει κατάστασιν ὀλίγον διαφέρουσαν τῆς

(1) Θεοφράστου, Ἰστ. Φυτῶν III, 3, 1.

τῶν πολιτειῶν τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἀξιοῦ μικρότεραι ἡγεμονίαι ἔχουσιν ἴσχυρον ἐπηρεασθῆ.

§ 14. Περσία καὶ Ἀθῆναι.

I. Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς II ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς I π. X. χιλιετηρίδος, ὅτε κατέπαυσεν ὁ σάλος, ὁ ἐπακολουθήσας τὰς μεγάλας ὑπερποντίους ἐκστρατείας τῶν Πρωτοελλήνων καὶ τὴν κατὰ τὰ δυτικὰ τῆς Χερσονῆσου τοῦ Αἴμου ἐμφάνισιν τῶν Ἰλλυριῶν καὶ ἐδημιουργήθη παγία σχετικῶς κατάστασις, ἡ Μακεδονία ὑπόκειται σχεδὸν συνεχῶς εἰς δύο κυρίως ἔξωτερικὰς ἐπιδράσεις, αἵτινες μεγάλην σημασίαν ἔχουν· διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας.

Οἱ Ἰλλυριοὶ ἔκ βιορειοδυτικῶν καὶ οἱ Θράκες ἐκ βιορειοανατολικῶν ἀφ' ἐνός, ἐπιδράμουσι συχνότατα τὴν Ἀνω Μακεδονίαν, ἐν ᾧ διάφοροι μικραὶ ἡγεμονίαι εἴχον σχηματισθῆ καὶ ἀγρίως λεηλατοῦν τὴν ὑπαίθρον καὶ τοὺς ἀνοχυρώτους συνοικισμούς της. Αἱ ναυτικαὶ ἀφ' ἐτέρου πολιτεῖαι βασιζόμεναι εἰς τὴν Ἰσχύν των καὶ εἰς τὴν ἀπλότητα τοῦ χαρακτῆρος τῶν Μακεδόνων, ἐκμεταλλεύονται οἰκονομικῶς τοὺς κατοίκους τῶν πεδιάδων τῆς Κάτω Μακεδονίας, ἥτις ἐπίσης ἦτο κατατεμημένη εἰς πολλὰ κρατίδια.

Κατὰ τὴν περίοδον ὃθεν ἔκεινην, ἥτις εἶναι γνωστὴ ὡς Ἑλληνικὸς Μεσαίων, ἡ Μακεδονικὴ παραγωγὴ ὑφίσταται διπλῆν ἀπομῆζσιν. Τὸ μὲν βιαίαν ἐν τῇ Ἀνω Μακεδονίᾳ, ὡς ἐκ τῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων, τὸ δὲ νόμιμο τοιαύτην ἐν τῇ Κάτῳ ὑπὸ τύπον ἀνταλλαγῆς, πραγματικῶς ὅμως οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ τῶν ναυτικῶν πολιτειῶν.

Ἡ ἀπὸ τοῦ 7ου π. X. αἰῶνος ἐπαύξησις τῆς δυνάμεως τοῦ Κράτους τῆς Ἐδέσσης ἀπετέλεσεν ἴσχυρον προπύργιον κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν πιδρομῶν, ἡ ἀνάπτυξις δὲ τῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς πόλεων ἀπετέλεσεν ἴσχυρὸν φραγμὸν κατὰ τῆς ὑπὸ τῶν ἑνων οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἐνδοχώρας. Τὴν θέσιν ὅμως ἔκεινων καταλαμβάνοντα τοῦ λοιποῦ αὐταὶ αὗται αἱ Χαλκιδικαὶ πόλεις, οὕτως ὡςτε ἡ οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευσις τῆς ἐνδοχώρας ἐξακολουθεῖ, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι διενεργεῖται πλέον πρὸς ὅφελος ἄλλων Μακεδονικῶν περιοχῶν καὶ οὐχὶ ἔνων πολιτειῶν. Οὕτως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἔκεινης μόνοι οἱ κάτοικοι τῆς Μακεδονίας ἐκμεταλλεύονται τὸν φυσικὸν πλοῦτον τῆς χώρας καὶ ἐπωφελοῦνται τῆς μεγάλης γεωργικῆς παραγωγῆς. Ἐκ τῶν ἔνων μόνον οἱ Θάσιοι, οἵτινες εἴχον ἰδρύσει καὶ ἀποκίας τινὰς ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς ἀκτῆς, ἐπωφελοῦντο ἐκ τῆς ἐκμεταλλεύ-

σεως τοῦ δρυκτοῦ πλούτου τῶν περὶ τὸ Παγγαῖον καὶ τὸ Σύμβιολον περιοχῶν.

“Η τοιαύτη κατάστασις ἔξηκολούμθησε μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βού π. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἡ συγκρότησις τεραστίου ἐν Ἀσίᾳ Περσικοῦ Κράτους καὶ ἡ τάσις αὐτοῦ ὅπως ἐπεκταθῆ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ἥλθον ν' ἀνατρέψωσιν ἄρδην τὰ μέχρι τότε κρατοῦντα.

II. Περὶ τὸ 500 π. Χ. Δαρεῖος δὲ Α' ἐπιχειρεῖ τὴν μεγάλην κατὰ τῶν Σκυθῶν ἐκστρατείαν, ἃς τὸ τεχνικὸν μέρος ὡργάνωσαν οἱ Ἕλληνες τῶν ὑποτελῶν τῷ Μεγάλῳ Βασιλεῖ πολιτειῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, προσφέροντες πᾶν ὅτι ἥδυνατο νὰ ἐπινοήσῃ δὲ Ἑλληνικὸς νοῦς. Ἰσως μάλιστα καὶ τὸ σχέδιον τῆς διὰ τῶν πρὸς δυσμὰς τοῦ Εὐξείνου χωρᾶν καὶ οὐχὶ τῶν πρὸς ἀνατολάς, διεξαγωγῆς τῆς ἐκστρατείας ταύτης νὰ ὠφείλετο εἰς αὐτούς, ἀποβλέποντας εἰς μεγάλα ὠφέλη ἐκ τῆς οἰκονομικῆς τῶν πέραν τοῦ Αἴμου καὶ μέχρι τοῦ Τανάϊδος χωρῶν ἐκμεταλλεύσεως, ήτις ἥθελεν εἰσθε εὔκολος ἐὰν αἱ χῶραι αὗται ἥθελον τεθῆ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Περσῶν εἰς οὓς καὶ αὐτοὶ ἦσαν ὑποταγμένοι.

Προκαταρκτικῶς ὑπέταξαν οἱ Πέρσαι τὴν Θράκην. Θέλοντες δὲ νὰ ἔξασφαλισθῶσιν τελείως ἐκ τῶν πλαγίων, κατέλαβον τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, ἥναγκασαν δὲ καὶ τὸν βασιλέα τῆς Ἐδέσσης Ἀμύνταν νὰ δηλώσῃ ὑποταγὴν εἰς τὸν Μέγαν Βασιλέα. Οὕτω κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 500 π. Χ. αἰῶνος, τὸ μὲν ἀνατολικῶτερον μέρος τῆς Κάτω Μακεδονίας εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν πλήρη κατοχὴν τῶν Περσῶν, τὸ δὲ δυτικώτερον τελεῖ ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Μεγάλου Βασιλέως. Ἡ διλιγοχρόνιος (500-479 π. Χ.) παραμονὴ τῶν Περσῶν ἐν ταῖς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἀξιοῦ χώραις ἔσχεν σύν διλίγας ὠφελίμους διὰ τὴν οἰκονομίαν συνεπείας. Ἡ διοικητικὴ καὶ δημοσιονομικὴ τάξις ἡ χραρακτηρίζουσα τὸ Περσικὸν Κράτος θὰ ἐφηρμόσθῃ ἀναμφιθόλως καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ μεγάλῃ ὠφελείᾳ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας. Τότε ἐπίσης κατεσκευάσθησαν καὶ ἀξιόλογά τινα ἔργα συγκοινωνίας, ὡς ἡ μεγάλη παρὰ τὴν θέσιν Ἐννέα ὁδὸν ἐπὶ τοῦ Στρυμόνος γέφυρα. Καὶ ἡ ἀπόπειρα τῆς τομῆς τοῦ Ισθμοῦ, ὅστις συνδέει τὴν Ἀκτὴν μετὰ τῆς Χαλκιδικῆς δὲν θὰ ἐγένετο βεβαίως χάριν στρατιωτικῶν μόνον λόγων, ἀλλὰ θὰ ἀπέβλεπε καὶ εἰς οἰκονομικοὺς τοιούτους. Καὶ ὁδοὶ καλοὶ ἀναμφιθόλως θὰ κατεσκευάσθησαν ὑπὸ τῶν Περσῶν, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον δὲ Μέγας Βασιλεὺς εἶχε πάντοτε ὑπὸ ὅψιν του νὰ ὑποτάξῃ δλόχληρον τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἵμου.

“Οπως ἡ ἐπὶ Δαρείου πραγματοποιηθεῖσα Περσικὴ κατοχὴ ἔσχεν ὠφελίμους ἐν πολλοῖς συνεπείας διὰ τὴν οἰκονομίαν ἐν γένει τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, οὗτω καὶ ἡ κατὰ τῆς Ἐλλάδος ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξου (490 π. Χ.) καὶ ἡ ἀποτυχία αὐτῆς, ἔσχον παρομοίας τοιαύ-

τας διὰ τὴν τῆς Κεντρικῆς. 'Ο κοινὸς ἐκ τῶν Περσῶν κίνδυνος ἐπέφερε στενὴν προσέγγισιν τοῦ Κράτους τῆς Ἐδέσσης μετὰ τῶν νοτιοελληνικῶν πολιτειῶν. 'Ο βασιλεὺς αὐτοῦ 'Αλέξανδρος ὁ Α', καίτοι ὑποχρεωμένος ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων νὰ βοηθῇ τὸν Μέγαν Βασιλέα, ἐν τούτοις πραγματικῶς εἰργάζετο κατ' αὐτοῦ⁽¹⁾. 'Η τοιαύτη δὲ προσέγγισις Μακεδονίας καὶ νοτίου Ἐλλάδος δὲν περιωρίσθη μόνον ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου, οὐδὲ ὑπῆρξε προσωρινή, ἀλλ᾽ ἔξηκολούμθησε καὶ μετὰ τὴν κατὰ τῶν Περσῶν νίκην τοῦ Ἐλληνισμοῦ. 'Απὸ τῆς ἐποχῆς κυρίως ἐκείνης ἀρχονται ἄξιαι λόγου ἐμπορικαὶ σχέσεις μετὰ τῶν πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου χωρῶν (ἔξαγωγὴ εἰς αὐτὰς δασικῶν κυρίως προϊόντων καὶ εἰσαγωγὴ ἐξ αὐτῶν βιομηχανικῶν τοιούτων), ὁ κοινωνικὸς δὲ ἐν γένει βίος ἐν τῷ Κράτει τῆς Ἐδέσσης ἀρχίζει νὰ προσλαμβάνῃ ἐν πολλοῖς οἷαν μορφὴν καὶ ἐν ταῖς πολιτείαις τῆς Μέσης καὶ Νοτίου Ἐλλάδος. 'Η κατὰ τὸ 479-8 π. Χ. δὲ ἐκδίωξις τῶν Περσῶν ἐκ πάσης τῆς πρὸς δυσμάς τοῦ Στρυμόνος χώρας καὶ ἡ ἐπέκτασις τοῦ Κράτους τούτου μέχρι τοῦ ἐν λόγῳ ποταμοῦ καὶ τοῦ μυχοῦ τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου, ἐφερον αὐτὸν εἰς στενωτέραν ἐπαφὴν μὲ τὰς ἐν Χαλκιδικῇ νοτιοελληνικὰς ἀποικίας. Τοῦτο δὲ συνέβαλεν οὐκ δλίγον εἰς τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ ἐν γένει κοινωνικοῦ βίου ἐν αὐτῷ.

'Η ἐκδίωξις τῶν Περσῶν ἐκ τῆς Μακεδονίας, συμπληρωθεῖσα μετὰ τὸ 478 π. Χ., δὲν ἀπήλλαξε τὴν Μακεδονίαν τῶν ἔνων οἰκονομικῶν ἐπιρροῶν.

II. Οἱ Ἀθηναῖοι συντελέσαντες ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους Ἐλληνας εἰς τὴν ἥτταν τῶν Περσῶν, ἀποκτήσαντες δὲ μετὰ τὰς ἐν Σαλαμίνι καὶ Μυκάλῃ ναυμαχίας πλήρη ἐν τῷ Αἰγαίῳ θαλασσοχρατίαν, ἥρχισαν νὰ ἐργάζωνται πρὸς συγκρότησιν μεγάλου ναυτικοῦ κράτους. Καὶ τὰς μὲν ἐν ταῖς νήσοις καὶ τοῖς παραλίοις τοῦ Αἰγαίου πόλεις, τὰς θεωρουμένας ὡς ἀποικίας, προσεταιρίσθησαν φιλικῶς συνάψαντες μετ' αὐτῶν τὴν Ἀττικοδηλικὴν Συμμαχίαν. Πόλεις δημως τινὰς ὅχυράς, ἃς ἀφήρεσαν ἀπὸ τῶν Περσῶν κατόπιν ἀγῶνος ἢ περιοχὰς τινὰς δὲ ἐθεώρουν ὡς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν ναυτικὴν καὶ οἰκονομικὴν αὐτῶν ἐπιχράτησιν, κατέλαβον στρατιωτικῶς καὶ προσήρτησαν εἰς τὸ κράτος των. Μία τῶν πόλεων τούτων ἦτο καὶ ἡ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος Ἡιών, ἣν ἀφήρεσαν ἀπὸ τῶν Περσῶν⁽²⁾ κατόπιν πείσμονος πολιορκίας. Οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκτησαν ἴδιον κέντρον διὰ τὰς μετὰ τῆς Μακεδονικῆς ἐνδοχώρας ἐμπορικὰς συναλλαγάς, καὶ ἀρίστην βάσιν διεισδύσεως ἐν αὐτῇ.

(1) Ἡροδ., Z 173, Θ 45.

(2) Θουκ. A 98.

Μέχρι τοῦ 466 π.Χ. τὰς πλουσίας εἰς χρυσὸν περὶ τὸ Παγγαῖον καὶ τὸ Σύμβολον περιοχὰς ἔξεμεταλλεύοντο κυρίως οἱ Θάσιοι, οἵτινες ἔκταλαι εἶχον ἵδρυσει ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς παραλίας καὶ ἀποικίας τινὰς (Γαληψόν, Οἰσύμην, κλπ.). Οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἡρόνος ἡθέλησαν νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν οἰκονομικὴν αὐτῶν κυριαρχίαν καὶ ἐπὶ τῶν μερῶν ἔκεινων, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἥλθον εἰς οῆξιν πρὸς τοὺς συμμάχους των Θασίους. Μετὰ τριετῆ ἀγῶνα καταβαλλόντες τελείως αὐτούς, τοὺς ἥναγκασαν νὰ τοῖς παραχωρήσωσι τὴν ἔναντι τῆς νήσου των παράκτιον τῆς Μακεδονίας περιοχήν⁽¹⁾. Ἐγένοντο οὕτω πλέον κύριοι ὅλης τῆς ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Στρυμόνος μέχρι τῶν τοῦ Νέστου παραλίας. Ἡ ἀπόπειρα ὅμως αὐτῶν ὅπως ἐγκατασταθῶσι καὶ πιαρὸν τὴν θέσιν Ἐννέα ὁδοί, δεσπόσωσι δὲ καὶ τῆς κύκλῳ τοῦ Παγγαίου χώρας ἀπέτυχον ὡς ἐκ τῆς ἀντιστάσεως τῶν ἐγχωρίων⁽²⁾. Μόλις κατὰ τὸ 435 π. Χ. ἐπέτυχον μετὰ πολλὰς προσπαθείας νὰ ἴδρυσωσι παρὰ τὸν Κάτω Στρυμόνα τὴν Ἀμφίπολιν⁽³⁾.

Ἡ ἐγκατάστασις τῶν Ἀθηναίων εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἔντασιν τῶν μεταλλευτικῶν ἐργασιῶν, πρὸς λῆψιν μεγαλυτέρων ποσοτήτων χρυσοῦ. Χάρις εἰς τὸν χρυσὸν τοῦ Παγγαίου καὶ τὸν ἀργυρὸν τῆς Λαυρεωτικῆς καθίστατο κατὰ μέγα μερος δυνατὴ ἡ ναυπήγησις καὶ συντήρησις τῶν μεγάλων ἔκεινων στόλων εἰς τὴν δύναμιν τῶν δυοίων ἑθασίζετο ἡ Ἀθηναϊκὴ Ἡγεμονία.

Οἱ Ἀθηναῖοι δὲ δὲν περιωρίσθησαν εἰς μόνην τὴν ἐπικράτησιν αὐτῶν ἐν τῇ μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νέστου καὶ τοῦ Στρυμόνος χώρᾳ, ἀλλὰ πάντοτε προσεπάθουν νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν κυριαρχίαν των καὶ πρὸς δυσμάς τοῦ τελευταίου τούτου ποταμοῦ. Οἱ μετ' ὀλίγον δὲ ἀρχέσαμενος Πελοποννησιακὸς πόλεμος παρέσχεν αὐτοῖς εὐκαιρίαν πρὸς τοῦτο.

Αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς εἶχον εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἀττικόδηλικὴν Συμμαχίαν, οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως ἐπειθύμουν νὰ στερεώσωσι καλύτερον τὴν θέσιν τῶν εἰς τὰ μέρη ἔκεινα, ἵνα δεσπόζωσιν ἐκεῖθεν δλοκλήρουν τῆς Κάτω Μακεδονίας, δι' ὃ καὶ ἄμα ὡς ἥρχισαν νὰ ἀμφιβάλωσι περὶ τῆς φιλίας τῆς Ποτιδαίας, συμμάχου μὲν αὐτῶν πόλεως, ἀποικίας δὲ τῶν ἀντιζήλων αὐτῶν Κορινθίων, τοὺς διέταξαν νὰ κρημίσωσι τὸ πρὸς τὴν Παλλήνην τεῖχος⁽⁴⁾. Ως γνωστὸν ἡ περὶ Ποτιδαίας ἔρις Κορινθίων καὶ Ἀθηναίων ὑπῆρξε μία τῶν ἀφορμῶν τῆς ἐκρήξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

(1) Θουκυδ. Α 100—101

(2) Θουκυδ. Α 100

(3) Θουκυδ. Δ 102

(4) Θουκυδ. Α 56.

Κατ' αὐτὸν ἡ Κάτω Μακεδονία ἀπετέλεσεν ἐν τῶν κυριωτέρων πεδίων τῆς μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων ἀντιμαχομένων μερίδων τοῦ Ἑλληνισμοῦ πάλης. Ἡ ἐνδοχώρα πλέον ἡ ἀπαξ ἐδηρόθη, τόσον παρ' ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπάλων, πρὸς οὓς οἱ βασιλεῖς τῆς Ἐδέσσης συνεμάχησαν ἀλληλοδιαδόχως, ὅσον καὶ παρὰ τῶν Θρακῶν, οὓς ὠδήγησεν ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσχυροτέρου αὐτῶν κράτους, τοῦ τῶν Ὀδρουσῶν, Σιτάλκις κατὰ τὴν μεγάλην κατὰ τοῦ Περδίκκα ἐκστρατείαν του⁽¹⁾. Κυρίως δῆμος τὰς μεγαλυτέρας καταστροφὰς ὑπέστησαν αἱ παράκτιοι πόλεις.

Ἡδη κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ πολέμου ὁ βασιλεὺς Περδίκκας εἶχε πείσει τοὺς Χαλκιδεῖς νὰ ἔγκαταλεύψωσι καὶ καταστρέψωσι τὰς πόλεις των καὶ νὰ συνοικισθῶσιν εἰς μίαν καὶ μόνην μεγάλην καὶ ἴσχυράν, τὴν Ὀλυνθον⁽²⁾, παρεχώρησε δὲ αὐτοῖς μέχρι λήξεως τοῦ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πολέμου τὴν περὶ τὴν Βόλβην λίμνην χώραν. Ἀργότερον καὶ ὅλαι σχεδὸν αἱ ἄλλαι παράλιοι πόλεις ὑπέστησαν τοιαύτας φυιοράς⁽³⁾, ὥστε μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου, ὅστις κατέληξεν ὡς γνωστὸν εἰς πανωλεθρίαν τῶν Ἀθηναίων, καίτοι ἐλεύθεραι πλέον τελείως, δυσκόλως ἡδύναντο, πλὴν ἐλαχίστων (Ὀλύνθου, κλπ.), νὰ σταδιοδρομήσωσιν ἐκ νέου.

Οτε ἀργότερον αἱ Ἀθῆναι ἀνακύψασαι ἐκ τῶν καταστροφῶν τοῦ ἀποχοῦς δι^o αὐτὰς πολέμου κατώρθωσαν ν^o ἀνασυστήσωσι τὴν ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἡγεμονίαν των καὶ νὰ συμπήξωσι τὴν τρίτην ναυτικὴν συμμαχίαν των, πᾶσαι αἱ ἀπὸ τῆς Ὀλύνθου μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νέστου παράκτιοι Μακεδονικαὶ πόλεις εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐν λόγῳ συμμαχίαν. Ἀλλως τε τοῦτο ἐπέβαλεν αὐταῖς καὶ ἡ ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους τῆς Ἐδέσσης (ἀπὸ τοῦ 400 π. Χ. κράτους τῆς Πέλλης), κίνδυνος περιορισμοῦ τῶν μετὰ τῆς ἐνδοχώρας ἐμπορικῶν συναλλαγῶν των, καὶ μοιραίου κατ^o ἀνάγκην καταδικασμοῦ των εἰς παρακμήν.

§ 15. Τὸ Μακεδονικὸν Βασίλειον.

I. Ἡδη ἀπὸ τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος ἀρχῆς εἰ ν^o ἀποκτῆ μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν ἔξελιξιν τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας καὶ ἡ ἐπέκτασις τοῦ Κράτους τῆς Ἐδέσσης, ὅπερ μόνον ἔξι ὅλων τῶν ἀπὸ Σκάρδου μέχρις Ὁλύμπου καὶ ἀπὸ Ὁρβήλου μέχρι Πίνδου ἐπικρατεῖων, ἔφερε τὸ δῆμον τοῦ **Μακεδονικοῦ**. Διὰ τῆς βαθμιαίας ἐπεκτάσεως τοῦ κρά-

(1) Θουκ. B. 98—101.

(2) Θουκ. A. 75.

(3) Θουκ. Δ. 119.

τους τούτους, οὗτινος ἡ Ἰδρυσις δέον ν' ἀναχθῇ εἰς τὰ τέλη τῆς II π.Χ. χιλιετηρίδος, ἐπεξετάζη δὲ λίγον κατ' δὲ λίγον καὶ τὸ ὄνομα τῆς Μακεδονίας ἔφενδον καὶ τῶν πηγῶν τοῦ Ἀξιοῦ μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πηγεοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Νέστου ποταμοῦ μέχρι τῆς Λυχνίτιδος λίμνης χώρας. Τὸ ὄνομα ἄλλως τε τῆς Μακεδονίας δὲν ἦτο γνωστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, τούλαχιστον εἰς τοὺς κατοίκους τῆς νοτίου Ἑλλάδος. Ἐκ τῶν ἴστορικῶν πηγῶν προκύπτει ὅτι ἡ μὲν περὶ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον χώρα ἐκαλεῖτο Ἡμαθία, ἐκ τῆς αὐτῆς φίλης ἐξ ἡς καὶ ἡ ἄμμος, ἡ δὲ ὁρεινοτέρα ἐνδοχώρα Ὁρεστίς, ἐκ τῆς αὐτῆς φίλης ἐξ ἡς καὶ ἡ λέξις ὅρος. (¹)

Τὰ Ὁμηρικὰ Ἐπη, ἡ ἀρχαιοτάτη περὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν πηγὴ οὐδαμοῦ μνημονεύουν τὸ ὄνομα τῆς Μακεδονίας. Διὰ τὸν Ὁμηρον, οἱ πολεμισταί, οἱ προερχόμενοι ἐκ τῶν χωρῶν, ἀς ἀρδεύει ὁ Ἀξιός, εἶναι οἱ Παίονες (²). Ἡ ἄγνοια αὐτὴ τοῦ ὄντος τῶν Μακεδόνων ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου, τὰς παραδόσεις καὶ ἀναμνήσεις τῶν δποίων συνοψίζουν τὰ Ὁμηρικὰ Ἐπη, δὲν ἔγνώριζον κατὰ τὸν 9ον ἢ 8ον π. Χ. αἰώνα, ὅτιε συνεγράφησαν ταῦτα, εἰμὴ μόνον τὰ παραλίαι τοῦ Θερμαϊκοῦ, ἀμέσως δπισθεν τῶν δποίων ἔξετείνετο ἡ χώρα τῶν Παιόνων. Ἡ ἐνδοχώρα, οἰκουμένη ὑπὸ πολεμικῶν λαῶν, μὴ παρέχουσα δέ, ὡς ἐκ τοῦ ὁρεινοῦ καὶ δασοβριθοῦς αὐτῆς, κατάλληλον ἔδαφος δι' οἰκονομικὴν διείσδυσιν εἰς τὰς ἐμπορικὰς καὶ ναυτικὰς πολιτείας τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου, τοῖς ἦτο σχεδὸν τελείως ἄγνωστος. Ἐκ τῆς ὁρεινῆς ὅμως ταύτης ἐνδοχώρας ἔξεπορεύθη τὸ ὄνομα τῆς Μακεδονίας, δπερ ἔμελεν ἀργότερον νὰ ἔπειταθῇ εἰς τόσον μεγάλην ἀκτῖνα.

Ο Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι οἱ Δωριεῖς, ὅτε ποτὲ πρὸ τῆς εἰς Πελοπόννησον καθόδου των διέτριβον εἰς τὴν ὁρεινὴν τῆς Πίνδου χώραν, ἐκαλοῦντο Μακεδονοί (³). Τὴν προσωνυμίαν ταύτην τῶν Μακεδόνων ἦτο Μακεδόνων, κατὰ τὸν νεώτερον τύπον, ἡς ἡ ἀκριβῆς σημασία δὲν ἔχει ἀκόμη πλήρως καθορισθῆ (⁴), φαίνεται ὅτι ἔφερον πλὴν τῶν Δωριέων

(1) Abel, Makedonien vor König Philipp σελ. 26.

(2) Ἰλιάς B 848, ΙΣΤ 287. Στραβ. ἐκ τοῦ Z 23.

(3) Ἡροδ. A 56. H 43.

(4) Ἡ φίλα μακ φαίνεται ὅτι εἶναι ἐνδεικτικὴ τοῦ μήκους καὶ τοῦ ὕψους ὡς ἔξαγεται καὶ ἐκ τοῦ κατωτέρῳ στίχου τῆς Ὀδυσσείας (H 106) «οἴα τε φύ λα μακεδονῆς αἴγειδοι». Κατά τινας δημος μακεδονὸς σημαίνει δρεσιβίος (Be-loch, Geschichte Griechenlands I 1 σελ. 70), κατ' ἄλλους δὲ δυνατὸς καὶ ισχυρὸς (Νικολαΐδου. Ἰστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ σελ. 2.).

καὶ ἀλλὰ συγγενῆ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα φῦλα, ἐκ τῶν οἰκούντων εἰς τὰς ὁρεινὰς ἑκείνας τῆς βιορειοδυτικῆς Ἑλλάδος περιοχάς.

Ἐν τῶν φύλων τούτων κατῆλθεν ἀργότερον εἰς τὸ δυτικώτερον μέρος τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος καὶ ἔγκατεστάθη παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ Βερμίου, ἐν τῇ περιοχῇ ἑκείνῃ, διὸ ἡς διέρχεται ἡ σπουδαιότερα ἀπὸ Ἡμαθίας εἰς Ὁρεστίδα ὄντος. Τὸ κράτος, ὅπερ συνέπηξαν ἐνταῦθα οἱ ὁρεσίβιοι οὗτοι, ἔλαβε καὶ διετήρησε τὸ ὄνυμα τῆς Μακεδονίας εἰς ἀνάμνησιν ἵσως τῆς προσωνυμίας, ἣν ἔφερον οἱ ἰδρυταὶ αὐτοῦ (Μακεδόνες) ἐν τῇ ὁρεινῇ αὐτῶν πατρίδι.

Κατὰ τὴν ἴστορικήν παράδοσιν ἡ ἰδρυσις τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους τίθεται εἰς τὰς ὁρχὰς τοῦ 7ου π. Χ. αἰῶνος⁽¹⁾, ἀποδίδεται δὲ ἡ σύστασις αὐτοῦ εἰς τὸν 6ον ἐκ τοῦ Πελοποννησιακοῦ "Ἀργους Τημενίδας. Οὔτε ὅμως οἱ ἐκ τοῦ Πελοποννησιακοῦ "Ἀργους Ἡρακλεῖδαι Τημενίδαι φαίνεται ὅτι συνέπηξαν τὸ κράτος τοῦτο, οὔτε δὲ χρόνος τῆς συστάσεως του δύναται νὰ τεθῇ τόσον ἀργά, εἰς τὸν 7ον δηλ. π. Χ. αἰῶνα.

Κατὰ τὰς ὁρεύνας τῶν νεωτέρων ἐπιστημόνων δὲ βασιλικὸς οἶκος τῆς Μακεδονίας δὲν κατήγετο ἐκ τοῦ Πελοποννησιακοῦ, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ Ὁρεστικοῦ "Ἀργους (κειμένου οὐχὶ μακρὰν τῆς λίμνης τοῦ Κελέτρου)⁽²⁾, ἥτοι ἐκ τῆς ὁρεινῆς παρὰ τὴν Πίνδον χώρας. Ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Εύρυπίδου δὲ ἀναφέρομένη, ἐν τῇ ἀπωλεσθείσῃ κατὰ μέγα μέρος τραγωδίᾳ τοῦ «Ἀρχελάου», παραδόσει, ἰδρυτῆς τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους, θεωρεῖται ὁ Κάρανος, δοτις ὑπελογίζετο ὅτι ἐβασίλευσε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 9ου π. Χ. αἰῶνος. Πλέον πιθανὴ δύμως φαίνεται ἡ σύμπτξις τοῦ κράτους τούτου κατὰ τὰ τέλη τῆς II π. Χ. χιλιετηρίδος, κατὰ τὴν περίοδον τῶν μεγάλων ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις μεταβολῶν. Κατὰ τὴν ἔποχὴν ἑκείνην, ὡς ἔξαγεται ἄλλως τε ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐφευνόν, παρατηρεῖται ἀπότομος μεταβολὴ ἐν τοῖς ἐν γένει κρατοῦσιν⁽³⁾, τεκμήριον ἵσως ἀλλοιώσεως τῆς φυλετικῆς συνθήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πεδινῶν τοῦλάχιστον ἐκτιάσεων τῆς χώρας.

II. Εἰς τὸ μικρὸν τοῦτο Μακεδονικὸν κράτος, ὅπερ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν Μακεδονικῶν ἡγεμονιῶν θὰ ἥδυνατο ν' ἀποκληθῇ **Κράτος τῆς Ξεδέσσης**, ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ, προσαρτᾶται ἐπὶ Περδίκκα (700—652 π.Χ.) ὀλόκληρος ἡ Ἡμαθιακὴ πεδιάς, ἡ Πιερία καὶ ἡ Ἀλμωπία⁽⁴⁾. Δὲν ἀποκλείεται αἱ κατακτήσεις αὗται, ὡς καὶ ἡ τοῦ ὑψι-

(1) Ἡροδ. Η 137—138.

(2) Abel, Makedonien vor König Philipp σελ. 95.

(3) L. Rey, Observations sur les premiers habitats de la Macédoine II σελ. 252.

(4) Ἡροδ. Η 127, 138.

πέδου τῆς Ἐορδαίας, νὰ συνετελέσθησαν ἐνωρίτερον καὶ ὑπὸ πλειοτέρων τοῦ ἐνὸς ἡγεμόνων, ν' ἀπεδόθησαν δὲ ὡς συνήθως γίνεται εἰς τὰς ἀρχαίας Ἑλληνικὰς παραδόσεις εἰς ἐν πρόσωπον, ὅπερ ἵσως μόνον συνεπλήρωσεν αὐτάς. Ἡ κατάκτησις τῶν χωρῶν τούτων συνεπηγάγετο κατὰ τὴν παράδοσιν πάντοτε, ἀρχετὰς μεταβολὰς ἐν τῇ συνθέσει τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν. Οἱ Πίερες, οἵτινες ἀπὸ πολλοῦ εἰχον ἐγκατασταθῆσθαι εἰς τὰς κλιτεῖς καὶ παρὰ τὰς ὑπωρείας τῶν Πιερίων καὶ τοῦ Ὁλύμπου, ἥναγκάσθησαν νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Στρυμόνος καὶ παρὰ τὸ Παγγαίον χώραν, τὴν ἐξ αὐτῶν κληθεῖσαν Νέαν Πιερίαν. Οἱ Ὀδομάντες, οἵτινες ἀγνωστον ἀπὸ πότε κατεῖχον τὸ ἀνατολικῶτερον μέρος τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, ἀπωθήθησαν πέραν τοῦ Στρυμόνος. Οἱ Βοττιαῖοι τέλος, οἱ ὁποῖοι ὥκουν τὸ παρὰ τὰς ἔκβολὰς τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τοῦ Λουδίου μέρος τῆς πεδιάδος, κατέψυγον εἰς τὴν Χαλκιδικήν, ἵδιᾳ δὲ εἰς τὴν παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Τορωναίου κόλπου χώραν, τὴν ἔκτοτε Βοττικὴν κληθεῖσαν. Οὔτως, ὡς εἶναι καὶ πιθανότερον, ἡ Ἡμαθιακὴ πεδιάς ἀπηλλάγη βαθμηδὸν τελείως τῶν εἰσδυσάντων ἀλλοτε ἐν αὐτῇ Θρακικῶν φύλων. Τὰ Παιονικὰ δὲ φῦλα, ἀτινα ὥκουν τὸ ἔκατέρῳθεν τοῦ Ἀξιοῦ μέρος τῆς πεδιάδος, ἀπωθήθησαν πρὸς βιορῶν τοῦ Πατένου καὶ τῆς κλεισωρείας τῶν Τσιγγάνων. Τοιουτοτρόπως, ἀπὸ τοῦ 7ου τούλαχιστον π. Χ. αἰῶνος, τὸ ὄνομα τῆς Μακεδονίας ἔχει ἐπεκταθῆ ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς ἀπὸ Ὁλύμπου μέχρις Ἐχεδώρου ποταμοῦ χώρας, ἐνῷ τούναντίον τὸ τῆς Παιονίας, διπερ πρότερον ἐδίδετο καὶ εἰς μέγι μέρος τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδος, περιωρίσθη ἔκτοτε σημαντικῶς.

Οἱ ἐπακολουθήσαντες σκληροὶ πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς πόλειμοι παρεκάλυψαν μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ βου π. Χ. αἰῶνος, πᾶσαν νέαν ἐπέκτασιν τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους. Μόλις τότε, Ἀμύντας ὁ Α'. (540—498 π. Χ.), κατώρθωσε νὰ προσαρτήσῃ τὸ βιορειοδυτικὸν μέρος τῆς Χαλκιδικῆς (κοιλάς Ἀνθεμοῦντος). Ἡ ἐν Εὐρώπῃ δὲ ἐπέκτασις τῆς δύναμεως τῶν Περσῶν καὶ ἡ εἰς αὐτοὺς ὑποταγὴ τῆς χώρας κατὰ τὰς ἀρχαὶς τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος ἀνέκοψαν ἐκ νέου πᾶσαν ἐπέκτασιν.

Μετὰ τὰς ἐν Σαλαμῖνι καὶ Πλαταιαῖς δυνάμεις νίκας τῶν Ἑλλήνων, οἱ Μακεδόνες ἀναθαρρήσαντες ἐξεδίωξαν τοὺς Πέρσας, ἐπωφεληθέντες δὲ τῆς περιστάσεως ὑπέταξαν καὶ τὴν παρὰ τὸ Δύσωρον καὶ τὸν Βερτισκὸν χώραν, ἥτοι τὴν Κρητονίαν καὶ τὴν Βισαλτίαν, ὃν ἤρχεν εἰς καὶ μόνον ἡγεμών, καὶ οὕτως ἐπέτυχον νὰ ἐπεκτείνωσι τὰ ὅρια τοῦ κράτους των μέχρι τοῦ Στρυμόνος. Συνεπλήρωσαν τότε ἐπίσης καὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Μυγδονίας διὰ τῆς προσαρτήσεως τοῦ λεκανοπεδίου τῶν λιμνῶν Κορωνείας καὶ Βόλβης, ἐκταθέντες οὕτω μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου, κατέλαβον δὲ τέλος καὶ τὴν παρὰ τὴν Πραισιάδα λίμνην χώραν.

Βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἦτο Ἀλέξαν-

δρος δ' Α', δστις ἔκτος τῶν ἀνωτέρω ἐπέτυχε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Κράτους τῆς Ἐδέσσης καὶ ἐπὶ τῶν μέχρι τότε αὐτοτελῶν κατὰ τὰ δυτικώτερα, κατὰ τὰς πρὸς τὴν Ἡπειρὸν καὶ Ἰλλυρίαν ὁρεινὰς περιοχάς, ἥγεμονιῶν τῶν Μακεδόνων Ἐλιμιωτῶν, Ὁρεστῶν καὶ Λυγκηστῶν. Ἀργότερον, κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5ου ή ἵσως καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος, ἥ ἐπικυριαρχία αὕτη μετετράπη εἰς προσάρτησιν, οὗτος ὥστε, τὰ πρὸς δυσμὰς δρια τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους μετετοπίσθησαν ἔκτοτε εἰς τὰς ὁροσειρὰς τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Πετρίνου.

Τὸ μέγα ὅμως κατ' ἔκτασιν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Ἑλληνικὸν τοῦτο κράτος (¹), στοιχειώδη σχετικῶς οἰκονομίαν ἔκειτητο ἀκόμη. Ἐκτὸς τῆς Ἐδέσσης καὶ τῶν ἐν Πιερίᾳ πρώην ἐλευθέρων ἀποικῶν (Πύδνης, αλπ.), οὐδεμία ἄλλη ἀξιόλογης πόλις ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ. Ὁ ἀραιότατος αὐτοῦ πληθυσμὸς διεσκορπισμένος εἰς τὰς πεδιάδας καὶ τὰ ὁροπέδια ἔζη εἰς χωρία ή κώμας ἀτειχίστους, ἥσχολεῖτο δὲ κυρίως εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν θήραν καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν δασῶν. Τὸ μόνον ἐμπόριον, ὅπερ διεῖηγε τὸ κράτος τοῦτο μετὰ τῶν ἄλλων χωρῶν, συνίστατο εἰς ἔξαγωγὴν ξυλείας καὶ ἄλλων δασικῶν προϊόντων καὶ εἰσαγωγὴν βιομηχανικῶν τινῶν προϊόντων. Διενηργεῖτο δὲ τοῦτο κατὰ μέγα μέρος διὰ τοῦ λιμένος τῆς Πύδνης, ὅπου καὶ μόνον ἦσαν ἀνεπτυγμέναι καὶ τέχναι τινές.

III Μόλις ἐπὶ Ἀρχελάου (413—399 π.Χ.) περιετειχίσθησαν αἱ κυριώτεραι κῶμαι καὶ διηνοίγησαν ἀρκεταὶ ἀμάξιται ὅδοι (²), εἰσῆλθε δὲ ἡ χώρα διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου βασιλέως, δστις ὅπως προσεγγίσῃ πλησιέστερον πρὸς τὰς νοτιοελληνικὰς πολιτείας, μετέθεσε τὴν πρωτεύουσάν του ἀπὸ τῆς Ἐδέσσης εἰς τὴν Πέλλαν, εἰς τὴν χορείαν τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν. Ὁ Ἀρχέλαος πρῶτος φαίνεται ὅτι διενοήθη νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἥγεμονίαν τοῦ κράτους τῆς Πέλλης ἐφ' ὅλην τῆς ἀπὸ Πίνδου μέχρι Νέστου καὶ ἀπὸ Ὁρβήλου μέχρις Ὁλύμπου χώρας. Αἱ περιστάσεις ἄλλως τε τότε ἦσαν εύνοϊκαί, καθόσον ὅχι μόνον ἡ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε καταρρεύσει, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐλεύθεραι πόλεις τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας εἶχον τελείως ἔξασθενήσει ἐκ τοῦ μακροχρονίου πολέμου (Πελοποννησιακοῦ). Ὁ πρόωρος ὅμως αὐτοῦ θάνατος ἐματαίωσε τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου τούτου, ἡ ἀνώμαλος δὲ ἐσωτερικὴ κατάστασις, ἥτις ἐπηκολούθησε περιέσπασε τὴν προσοχὴν τῶν διαδόχων αὐτοῦ εἰς ἄλλα ζητήματα.

Ἡ συνένωσις ὅμως τῆς χώρας εἰς ἓν καὶ μόνον κράτος δὲν ἦτο

(1) Ἡ ἔκτασις αὐτοῦ ἀνήκετο εἰς 28000 τετρ. χιλ. περίπου (Beloch, Gesch. Griech. III 1 σελ. 294).

(2) Θουκυδ. B. 100.

ἀπλῶς μόνον ἔμπνευσις ἐνὸς ἡγεμόνος, ἀλλ᾽ ἐπεβάλετο καὶ ὑπὸ αὐτῶν τούτων τῶν περιστάσεων Τὸ σύστημα τῶν μικρῶν πολιτειῶν (ἀποτελουμένων συνήθως ἐκ μιᾶς καὶ μόνης πόλεως μετὰ μικρᾶς τινος περιοχῆς), χαρακτηριστικὸν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ, δυσκόλως ἥδυνατο νὰ διατηρηθῇ μετὰ τὴν ἔναιρετιν τοῦ ἐκπολιτισμοῦ τῶν πλείστων ἐκ τῶν βαρεβάρων (μὴ Ἑλλήνων), τῶν οἰκούντων τὰς δημιουρίες τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου χώρας. Αἱ παράκτιοι Ἑλληνικαὶ πόλεις, αἵτινες κυρίως ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς μετὰ τῆς ἐνδοχώρας ἐμπορίας, ἡχισαν νὰ συναντῶσι μεγάλας δυσκολίας ἄμα ὡς ηὐθὺς ἡ δύναμις τῶν Σαμνιτῶν, τῶν Ρωμαίων, τῶν Τυρρηνῶν, τῶν Θρακῶν, κλπ. Ἡ ἐπικράτησις δὲ τῶν Καρχηδονίων ἐν τῇ δυτικῇ θαλάσσῃ ἔχειριστέρευσε τὴν κατάστασιν.

Ἡ συνένωσις τῆς Μακεδονίας εἰς ἐν ἴσχυρὸν κράτος δὲν εἶχε σημασίαν μόνον διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας ταύτης, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐν γένει ὑπόστασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δῆτις δὲν ἐστηρίζετο τόσον ἐπὶ τῆς ἀριθμητικῆς ἢ κρατικῆς δυνάμεως του, ἀλλὰ κυρίως ἐπὶ τῆς ἐμπορικῆς ἰδιοφυΐας του, ἡτις δῆμως δὲν ἦτο πλέον μόνη ἀρκετὴ ὅπως ἀποκρούσῃ τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον. Οἱ λόγοι οὗτοι καὶ ὅχι προσωπικαὶ φιλοδοξίαι παράτρουν τὸν Φίλιππον Β' (359—336 π.Χ.) καὶ τοὺς συνεργάτας αὐτοῦ εἰς τὴν ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας ἐπίτευξιν τῆς ἐνότητος, ὅχι μόνον τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρουν μέρους τῆς πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου χώρας. Διὰ τῆς συνιπάρξεως πρὸς τῇ ἔμπορικῇ ἰδιοφυΐᾳ καὶ τῆς κρατικῆς ἰσχύος, θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ διατηρήσῃ ὁ Ἑλληνισμὸς τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ ἐν τῇ Μεσογείῳ οἰκονομικὴν θέσιν.

Αφήρεσεν δύνατον διατηρεῖν τὸν Μακεδονικὸν Κράτος ἀπό τῶν Δερριόπων Παιόνων τὰ ὑψίπεδα τοῦ Ἀνω Ἐριγόνος, κατέκτησε τὰς ἑκατέρῳθεν τοῦ μέσου τοῦ Ἀξιοῦ ροῦ χώρας, ὑπέταξε τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ὅλας τὰς ἐν τοῖς παραλίοις ἐλευθέρας πόλεις (παλαιὰς ἀποικίας τῶν πόλεων τῆς Νοτίου Ἑλλάδος), προσήργησε δὲ καὶ πᾶσαν τὴν μεταξὺ Σρυμόνος καὶ Νέστου, ἀπὸ τῶν παραλίων μέχρι τοῦ Ορεβήλου χώραν. Οὕτως, μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος τὰ ὅρια τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους ἀποτελοῦν, πρὸς μεσημβρίαν μὲν αἱ κορυφογραμμαὶ τῶν Χασίων, τῶν Καρβουνίων, τοῦ Τιταρίου καὶ τοῦ Ὀλύμπου, πρὸς ἄρκτον οἱ ὅγκοι τῶν παρὰ τὸ Κρούσσον (νῦν Κρούσσοβον), τὴν Δευρίοπον καὶ τοὺς Στόβους Ορέων, ὡς καὶ αἱ κορυφογραμμαὶ τοῦ Μεσσαπίου καὶ τοῦ Ορεβήλου, πρὸς ἀνατολὰς δὲ Νέστος ποταμὸς καὶ πρὸς δυσμὰς ἡ ὁροσειρὰ τῆς Πίνδου καὶ ἡ Λυχνίτις λίμνη.

Δὲν ἡρκέσθη δὲ μόνον διατηρεῖν τὸν Μακεδονικὸν Κράτος ἀπό τὸ σκῆπτρον του, ἀλλὰ καὶ κατέβαλεν ἀπεγγωσμένας προσπα-

θείας ὅπως ἐπιτύχη πλήρη ἀφομοίωσιν αὐτῆς (¹), ἔργον βεβαίως πολλῶν γεννεῶν, ὅπερ ὅμως ἀνέλαβε μετὰ ζέσεως καὶ κατὰ μέγα μέρος ἐπραγματοποίησεν. Πρὸς τοῦτο δὲ δὲν μετεχειρίσθη πάντοτε βίαια μέτρα, τούτων ταντίον μάλιστα, τοὺς μὲν κατοίκους τῶν ὁρεινῶν περιοχῶν προσεταιρίσθη προσφέρων αὐτοῖς θέσεις ἐν τῷ στρατεύματι, τοὺς δὲ τῶν παρακτίων πόλεων ὑπεστήριζε, μεριμνῶν περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, ἐφ' ὧν ἐστήριζον οὗτοι τὴν εὐημερίαν των.

---

(1) J. B. Bury, History of Greece σελ. 687.

B'

ΑΓΙΟ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΤΟΥ Β' ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ ΤΩΝ ΒΑΡΒΑΡΩΝ.

§ 16. Ή περίοδος τοῦ Πανελλήνιου χαρακτήρος τοῦ
Μακεδονικοῦ Βασιλείου.

I. Ή ύπὸ τοῦ Φιλίππου Β' ἐπιτευχθεῖσα συνένωσις ὅλων σχεδὸν τῶν περιοχῶν τῆς Μακεδονίας εἰς ἐν καὶ μόνον ἴσχυρὸν κράτος, συνεπηγάγετο καὶ φιλικὰς σχετικῶς μεταβολὰς ἐν τῇ καθόλου οἰκονομίᾳ τῆς χώρας.

Ἡ πολιτικὴ ἀφομοίωσις τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς "Ανω Μακεδονίας πρὸς τὴν Κάτω, ἡτις ἀπετέλει τὸν πυρῆνα τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους, ἐπέτρεψεν εἰς τὰ δύο ταῦτα μεγάλα τῆς χώρας τμήματα, τὰ μέχρι τότε εἰς μικρὰν οἰκονομικὴν ἐπαφὴν εύροισκόμενα, νὰ ἔλθωσιν εἰς στενὰς ἐμπορικὰς σχέσεις καὶ οὕτω, διὰ τῆς συνενώσεως τῶν οἰκυνομῶν τῆς "Ανω καὶ Κάτω Μακεδονίας, ν^o ἀποκτήσῃ τὸ νέον κράτος ἀπόλυτον αὐτάρκειαν εἰς πλεῖστα εἰδη. Ἐπὶ πλέον, ἡ συνένωσις αὗτη ἐπέτρεψεν εἰς τὴν Πέλλαν νὰ διανοῖξῃ διὰ μέσου τῆς "Ανω Μακεδονίας ἀπ' εὐθείας ὅδονς ἐπικοινωνίας μετὰ τῆς Ἡπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Δαρδανίας καὶ τῶν ἄλλων πέραν τῶν φυσικῶν ὁρίων τῆς Μακεδονίας χωρῶν καὶ οὕτω ν^o ἀρχίσῃ ἡ μετὰ τινῶν ἐξ αὐτῶν, ἔστω καὶ ἐν μικρῷ κλίμακι, σύναψις ἐμπορικῶν σχέσεων. Εἰς τοῦτο δὲ θὰ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ἡ ἵδρυσις νέων πόλεων, τῆς Ἡρακλείας ἐν τῇ Πελαγονίᾳ (¹), τῆς Ἀντιπατρίας ἐν τῇ Δασσαρήτιδι (²), κλπ.

Διὰ τῆς συνενώσεως ὅλοκλήρου σχεδὸν τῆς Μακεδονίας εἰς ἐν ἴσχυρὸν κράτος καὶ τῆς κατασυντρίψεως τῆς δυνάμεως τῶν Ἰλλυριῶν, Δαρδάνων καὶ Θρακῶν, ἐξησφαλίσθη ἡ θέσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τόσον

(1) Παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Μπούκοβον, ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Βαρνοῦντος καὶ ἐπὶ τῆς διὰ Λυχνιδοῦ πρὸς Ἰλλυρίαν ὁδοῦ ("Ορα Δημίτσα, Μακεδ. Γ. 1 σελ. 246 καὶ ἔξης, Beloch, Gesch. Griech. 2e Aufl. III 1 σελ. 528").

(2) Κτισθεῖσα πιθανῶς ὑπὸ τοῦ νικητοῦ τῶν Ἰλλυριῶν ἐπὶ Φιλίππου Β' Ἀντιπάτρου ἐπὶ τῶν στενῶν τοῦ Πετρίου. (Δημίτσα Μακεδ. Γ. 1 σελ. 361).

ή πολιτική, δύσον καὶ ή οἰκονομικὴ ἐν τε τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου καὶ ταῖς γειτονικαῖς θαλάσσαις. Δὲν ἡτο ὅμως ἀρκετὴ αὕτη καὶ διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς στερεώσεως τῆς θέσεως ὀλοκλήρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Μακεδονία τοῦ Φιλίππου Β', παρὰ τὴν ἔκτασιν (40000 τ. χιλιόμ.), τὸν πληθυσμὸν (700-800 χιλ. κατ.) καὶ τὸν μέγαν φυσικὸν πλοῦτον της, ἀτινα καθίστων αὐτὴν μίαν τῶν σπουδαιοτέρων δυνάμεων τῶν χρόνων ἐκείνων, δὲν ἡτο δυνατὸν νὰ φέρῃ εἰς πέφας τὸ ἔργον τοῦτο. Ὑπῆρχεν ἀνάγκη πλειοτέρων στοιχείων, τόσον ὑλικῶν μέσων, δύσον καὶ ἀνθρωπίνων ὑπάρχειν. Τὰ στοιχεῖα δὲ ταῦτα δὲν ἥδυνατο βεβαίως νὰ εὗρῃ ὁ Φίλιππος, εἰμὴ ἐν ταῖς πρόδοσι νότον τοῦ Ὀλύμπου Ἑλληνικαῖς χώραις καὶ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θράκῃ, τῇ βριθούσῃ νοτιοελληνικῶν ἀποικιῶν. Ἐδει ὅθεν νὰ συνενωθῶσι διὰ πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν δεσμῶν δλαι εἰ δυνατὸν αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι, αἱ ἐκτεινόμεναι περὶ τὸ Αἶγαιον, τήν θάλασσαν ταύτην, ητις ἀπετέλει ἀνέκαθεν τὸ γεωγραφικὸν κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Καὶ προκειμένου μὲν περὶ τῶν γειτνιαζουσῶν τῇ Μακεδονίᾳ χωρῶν, ἡτοι τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Θράκης, ἥδυνατο ὁ Φίλιππος νὰ ταῖς ἐπιβάλῃ βιαίως τὴν μετὰ τῆς Μακεδονίας συνένωσίν των. Τὸ αὐτὸ δύσος δὲν ἥδυνατο νὰ πράξῃ καὶ διὰ τὰς πρόδοσι νότον τῆς Πίνδου καὶ τῆς Ὁρθρού πολιτείας. Οὔτε τοὺς ὄρεινοὺς Αἰτωλοὺς ἡτο εὔκολον νὰ ὑποτάξῃ, οὔτε τὰς Φωκικάς, Βοιωτικάς καὶ Πελοποννησιακὰς πόλεις, αἵτινες πρὸ τοῦ κοινοῦ κινδύνου ἤχοισαν βαθμηδὸν νὰ συνασπίζωνται περὶ τὰς Ἀθήνας, τὴν ἴσχυροτέραν νοτιοελληνικὴν πολιτείαν τῶν χρόνων ἐκείνων. Καὶ ὅταν ἀκόμη, παρ' ἔλπιδα ἵσως, ἐπέτυχεν ἐν Χαιρωνείᾳ (338 π. Χ.) νὰ καταβάλῃ τελείως τὰς συνησπισμένας αὐτῶν δυνάμεις, ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ φανῇ ἐπιεικῆς πρόδοσι τοὺς ἡττηθέντας καὶ ἐπεδίωξε νὰ προσεταιρισθῇ αὐτούς. Διὸ καὶ συνεκάλεσεν ἐν Κορίνθῳ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον, ὑπὸ τοῦ ὅποιον ἀνεκηρύχθη ἀρχιστράτηγος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν.

Στενώτερον συνεδέθησαν πρὸς τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τε πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀπόψεως, μόνον ἡ Θεσσαλία καὶ τὰ παράλια τῆς Δυτικῆς Θράκης, συγκροτηθέντος οὕτω κράτους ἐκτάσεως τούλαχιστον 50.000 τ. χιλιομ. καὶ πληθυσμοῦ 1^ο, - 1^ο, ἑκατομμ. κατοίκων. Μετὰ τῶν ἀλλων πολιτειῶν, τῶν ἀπὸ Θερμοπυλῶν μέχρι Ταινάρου (1), ὑφίσταντο μόνον οἱ διὰ τοῦ συνέδριον τῆς Κορίνθου ἐπισφραγισθέντες πολιτικοὶ δεσμοί, αἵτινες βεβαίως εἶχον οὖμ μικρὸν ἀντίκτυπον ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων δλων τῶν ἀπὸ Ὁρθίου μέχρι Κρητικοῦ Πελά-

(1) Μόνη ἡ Σπάρτη δὲν ἀνεγνώρισε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Φιλίππου ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν.

γους χωρῶν, καθόσον κατ' ἀνάγκην ἐπῆλθε ποία τις χαλάρωσις εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν διαφόρων πολιτειῶν.

Ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Β' ἡ Μακεδονία παρουσιάζει ἐν τῷ συνόλῳ φαῦτῆς οἰκονομικὴν ἀκμήν, οἵαν οὐδέποτε μέχρι τότε. Εἶναι ἀληθές, ὅτι πολλαὶ παράκτιοι πόλεις τὰ μέγιστα ἀκμᾶσσαι πρότερον, ἥρχισαν νὰ παρακμάζωσιν, τινὲς δὲ ("Ολυνθος, κλπ.) δὲν ὑπῆρχον πλέον (καταστραφεῖσαι ὑπὸ τοῦ Φιλίππου), ἡ μεγάλη ὅμως ἀνάπτυξις πολλῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας ἐν τῇ ἐνδοχώρᾳ, πλέον ἡ ἀντισταθμίζει τὴν χαλάρωσιν τῆς ναυτικῆς καὶ ἐμπορικῆς ζωῆς ἐν Χαλκιδικῇ. Ἡ ἐνδοχώρα, ἔξασφαλισθεῖσα ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων διὰ τῆς κτίσεως ὁχυρῶν παραμεθορίων πόλεων, πλουτισθεῖσα διὰ νέων τινῶν ἀστικῶν κέντρων, κυριώτερον τῶν ὅποιων ἦτο ἡ αὐτόνομος τῶν μεταλλείων πόλις τῶν Φιλίππων, ἡ παρὰ τὰς ἀνατολικὰς ὑπωρείας τοῦ Παγγαίου κτισθεῖσα, καὶ τέλος ὡς ἐκ τῆς συγκεντρωτικῆς τῆς Πέλλης τάσεως καὶ τῶν μεγάλων ἀναγκῶν κράτους, οἷον ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου συγκροτηθέν, ἐκμεταλλευομένη κατ' ἀνάγκην ἐντατικώτερον, ἀρχίζει νὰ παρουσιάζῃ εἰκόνα οἰκονομίας οἵαν μόνον εἰς τὰ μεγάλα κράτη παρατηροῦμεν.

II. Τὴν ἀρχαμένην ταύτην πρὸς τὰ πρόσω οἰκονομικὴν τῆς χώρας ἔξελιξιν ἦλθον ν' ἀνακόψωσιν αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Ἀλεξανδρου. Ἡ συγκρότησις τῶν μεγάλων ἐκείνων στρατιῶν, δι' ὧν κατεπολέμησε κατὰ πρῶτον μὲν τοὺς ἐν τῇ Αἴμικῇ Χερσονήσῳ ἔχθροὺς τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους, ἀκολούθως δὲ κατέλυσε τὸ ἀπέραντον Περσικὸν Κράτος, ἀπεργόφησαν μέγαν ἀριθμὸν ἐργατικῶν χειρῶν πρὸς βλάβην πλείστων κλάδων τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας. Τὸ ἀναφερόμενον ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεργόμενος εἰς Ἀσίαν ἀπήλλαξεν ὅχι μόνον τοὺς στρατιώτας, ἀλλὰ καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν πολλαπλῶν φόρων καὶ θητεῶν⁽¹⁾, καθιστᾶ πρόδηλον ὅτι ποία τις τούλαχιστον οἰκονομικὴ κρίσις ἐμάστιζε τὴν χώραν.

Ἡ κατάκτησις τῆς πλουσίας Ἀνατολῆς ἐπέτεινε τὴν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς Μακεδονίας σημειουμένην ἀπαρχὴν καταπτώσεως. Ὁχι μόνον ἡ ὁργῶσα πρὸς δόξαν καὶ μεγάλα ἐργα Μακεδονικὴ νεολαία, ἀλλὰ καὶ μέγα μέρος τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἐν γένει, ἵδια δὲ τοῦ τῶν παρακτίων πόλεων, ἥρχισε νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν χώραν ταύτην καὶ νὰ κατευθύνηται πρὸς τὰς πόλεις τῆς κατακτηθείσης Ἀσίας, ἐπίζητῶν πλούτη καὶ ἀξιώματα.

Οὗτω τὰ λαμπρὰ κατωρθώματα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρου, ἐνῷ ἐστερέωσαν τὴν κλονίζομένην ἐν τῇ Οἰκουμένῃ θέσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νέους εὐρυτάτους δράσεως ἥνοιξαν εἰς αὐτὸν, ἐκλόνισαν

(1) "Ορα Δρόῦσεν 1. 'Ιστορία τῶν Ἐπιγόνων (Μετάφρασις Δέλλιου). Γ'. 1'. σελ. 117.

τὰ μέγιστα τὴν οἰκονομίαν τῆς Μακεδονίας. Ἡ χώρα αὗτη ἐθυσίασε τοὺς ὑλικοὺς αὐτῆς πόρους καὶ τὸν ἄλκιμον αὐτῆς πληθυσμὸν χάριν τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ. Εἶναι ἡ εὐγενεστέρα προοπάθεια, ἥν χώρα τις δύναται νὰ καταβάλῃ, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὃσον ἐπὶ πλέον αἱ κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου δὲν εἴχον τὸν χαρακτῆρα τῶν Περιπιῶν ἡ Ρωμαϊκῶν τοιούτων. Ὁ μεγαλοφυῆς ἔκεινος στρατηλάτης, ὃ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκπαιδευθείς, δὲν ἀπέβλεπε διὰ τῶν κατακτήσεων αὐτοῦ νὰ στερεώσῃ μόνον τὴν θέσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ συμβάλῃ κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὴν εὐημερίαν ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Πρὸς τοὺς ὑποτασσομένους λαοὺς οἱ Μακεδόνες δὲν ἐφέροντο ὡς πρὸς ἡττηθέντας, τὰ μέγιστα δὲ ἐφόροντίζον περὶ τῆς ὑλικῆς αὐτῶν εὐημερίας.

Ὄπως δὲ Φίλιππος εἴχε σκεψθῆ νὰ συνενώσῃ διὰ πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν δεσμῶν ὅλας τὰς περὶ τὸ Αἴγαιον Ἑλληνικὰς χώρας, οὕτω καὶ δὲ Ἀλέξανδρος, ἐπεκτείνων καὶ ἔξιδανικεύων τὰ σχέδια τοῦ πατρὸς του, συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς συνενώσεως τῆς Οἰκουμένης. Ἐνῷ δῆμως ἡ προσπάθεια τοῦ Φίλιππου, στηριζομένη ἐπὶ θετικώτερων βάσεων, καὶ τὸν Ἑλληνισμὸν ἤρχισε νὰ στερεώνῃ καὶ τὴν Μακεδονίαν ἔξινφωσεν εἰς μεγάλην πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν δύναμιν, ἥν εὐγενής προσπάθεια τοῦ Ἀλεξάνδρου συνεπλήρωσε μὲν τὴν στερέωσιν τῆς θέσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὐχ' ἡττον ὅμως παρεσκεύασε τὴν οἰκονομικὴν κατάρρευσιν τῆς Μακεδονίας.

Τὸ ἐκ τῶν πόλεων τῆς Μακεδονίας πρὸς τὴν Ἀνατολὴν φεῦμα μεταναστεύσεως συνεπηγάγετο ἀραιώσιν τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν. Οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου, οὓς πάντοτε προσείλκινον τὰ ἀστικὰ κέντρα, ἥδυναντο νῦν νὰ εῦρωσιν ἐργασίαν εἰς τὰς Μακεδονικὰς πόλεις, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἤρχισαν νὰ μεταναστεύωσι πρὸς αὐτάς. Τὸ πρὸς τὰς πόλεις φεῦμα μεταναστεύσεως καταστὰν ἴσχυρότερον ὡς ἐκ τῶν καταστροφῶν τῆς ὑπαίθρου ὑπὸ τῶν ἀντιμαχομένων τῶν διαφόρων μνηστήρων τοῦ Μακεδονικοῦ θρόνου στρατευμάτων, ἐπειάθη κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Γαλατῶν, ὅτε ὡς ἐκ τῆς στρατιωτικῆς καταπτώσεως τῆς Μακεδονίας, μόνον τὰ τείχη τῶν πόλεων ἥδυναντο νὰ παρέχωσιν ἀσφάλειαν εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῆς. Ἡ ἐφήμωσις αὗτη τῆς ὑπαίθρου διατηρηθεῖσα καὶ μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Γαλατικῶν στιφῶν, ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς ἐπιτυχίας τῶν κατόπιν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων καὶ δὲ σπουδαιότερος λόγος τῆς πρὸς τὴν Μακεδονίαν προσελκύσεως αὐτῶν. Εἰς αὐτοὺς μὲν ἐγεννᾶτο μοιραίως τὸ ἐρώτημα διατὶ τόσοι ἀπέραντοι λειμῶνες νὰ μένωσιν ἀχρησιμοποίητοι, ἐνῷ τὰ ποιμνια αὐτῶν ἐλίμωττων εἰς τὰ τραχέα δῷη τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς Παιονίας, καὶ διατὶ τόσαι γαῖαι νὰ παραμένωσι χέρσοι; Εἰς τοὺς Μακεδόνας δὲ ἡ σκέψις

διατὶ νὰ μὴ ἐπιτρέψωσιν εἰς ὅσους ἔξ αὐτῶν ἐδήλουν ὑποταγὴν καὶ ἐπεθύμουν σοβαρῶς νὰ ἐργασθῶσιν, νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰς ἔρημους σχεδὸν ἐνιαχοῦ ἐκτάσεις τῆς ὑπαίθρου, ἀφοῦ ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπιτεύξεως μεγαλυτέρας γεωργικῆς καὶ κτηνοτροφικῆς παραγωγῆς, τὸ κράτος των ἥθελεν ἀρχετὰ ὀφεληθῆ. Οὕτω μόνον ἔξηγεται διατὶ βραδύτερον ἐν τῇ Ἡμαθίᾳ, τῇ καλλίστῃ τῆς Μακεδονίας χώρᾳ, σημαντικὸν μέρος τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀπετελεῖτο ἐκ Γαλατῶν καὶ Ἰλλυριῶν (¹).

III. Οἱ πόλεμοι τῶν Διαδόχων ἔξαντλήσαντες τὴν χώραν εἰς ἀνδρας καὶ πολλάκις προκαλέσαντες τὴν δῆμον τῆς ὑπαίθρου, συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν παρακμὴν ὅλων σχεδὸν τῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας πλὴν τῆς μεταλλευτικῆς, ἡτις ὡς προσπορίζουσα εἰς τοὺς ἐκάστοτε ἀνερχομένους ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Μακεδονίας τὸν κυριώτερον πόρον συντηρήσεως τῶν στρατευμάτων των, ἐτύγχανεν ἴδιαιτέρας προστασίας. Τὸν μεγαλύτερον οἰκονομικὸν κλονισμὸν ὑπέστη ἡ χώρα αὕτη ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ καὶ Πύρρου, τοῦ μὲν πρώτου ἔξαντλήσαντος αὐτὴν τελείως μὲ τὰς τεραστίας πολεμικὰς παρασκευάς του, δι' ᾧ ἐσκόπευε νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ ἐπανιδρύσῃ τὸ πρὸ δὲ λίγου διαλυθὲν παγκόσμιον τοῦ Ἀλεξάνδρου Κράτος, τοῦ δὲ δευτέρου δημόσαντος αὐτὴν ἀγρίως κατὰ τὸν πρὸς τὸν Ἀντίγονον διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Μακεδονικοῦ θρόνου πόλεμον αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν ταραχώδη ταύτην περιόδον (322—276 π.Χ.), δχι μόνον ἡ ἐπὶ τῶν πρὸς δυσμὰς καὶ βιορᾶν βαρβάρων ἐπιβολὴ ἀπωλέσθη, ἀλλὰ καὶ ἡ Θρακὴ ἀπεχωρίσθη τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους, ἀποτελέσασα ἴδιον βασίλειον ὑπὸ τὸν Λυσίμαχον, ἡ δὲ ἐπὶ τῆς Θεσσαλίας Μακεδονικὴ κυριαρχία κατέστη πολλάκις μᾶλλον τυπική.

Οὐχ ἡττον, τινὲς τῶν ἐπὶ τοῦ Μακεδονικοῦ θρόνου ἀνελθόντων ἐκ τῶν Διαδόχων, ἐπέδειξαν ἀρχετὸν ἐνδιαφέρον κατὰ τὸ βραχὺ τῆς βασιλείας των διάστημα, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας, οἵ περισσότεροι τῶν δποίων πᾶν ἄλλο ἢ εἰς ἀνθηρὰν κατάστασιν εὑρίσκοντο. Χαρακτηριστικὴ ἴδια ἡτο ἡ παρακμὴ τῆς ναιτιλίας. Τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον τῆς Μακεδονίας διενηργεῖτο κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ μὴ Μακεδονικῶν πλοίων. Ἡ παρακμὴ αὕτη ἐχρονολογεῖτο ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων Φιλίππου τοῦ Β', δστις πρὸς ἐκδίκησιν διὰ τὴν ἀντίδρασιν, ἣν προέβαλλον εἰς τὰ σχέδια του καὶ πρὸς ἔξασφάλισιν τοῦ Μακεδονικοῦ βασιλείου ἀπὸ ἐνοχλήσεων ἐν τῷ μέλλοντι, εἴχε καταστρέψει τὰς σπουδαιοτέρας πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς (Ὀλυνθον, Σάνην, κλπ.).

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ Μακεδονία ἀπετέλει τὸ μοναδικὸν κέντρον τοῦ συνηγορούντος Ἐλληνισμοῦ, ἡ παρακμὴ τοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ βίοι ἐν αὐτῇ δὲν ἐκέκτητο καὶ μεγάλην σπουδαῖότητα. "Οτε δῆμος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξανδρου ἥρχισαν νὰ σχηματίζωνται καὶ ἄλλα κέντρα ἐκ τοῦ διαλυομένου ἀπεράντου αὐτοῦ κράτους (βιασίλειον Θράκης, βασίλειον Αἰγύπτου, κλπ.), ἡ Μακεδονία δὲν ἦδυντα πλέον νὰ παραμείνῃ ἀδιάφορος πρὸς τὴν παρακμὴν τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας.

Τούτου ἔνεκεν ὁ Κάσσανδρος (319-297 π. Χ.) ἥρχισε νὰ λαμβάνῃ διάφορα πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ μέτρα. "Ἐν ἐκ τούτων ὑπῆρξεν ἡ κτίσις παρακτίων πόλεων. Καὶ εἰς μὲν τὸν ἴσθμον, ὅστις συνδέει τὴν Παλλήνην μετὰ τῆς Χαλκιδικῆς, παρὰ τὴν θέσιν δηλαδὴ τῆς Ποτιδαίας καὶ οὐχὶ μακρὰν τῆς Ὁλύνθου, ἔκτισε τὴν διμώνυμον αὐτῷ **Κασσάνδρειαν**, ἐν τῷ μυχῷ δὲ τοῦ Θερμαϊκοῦ, τὴν τὸ ὄνομα τῆς συζύγου του φέρουσαν **Θεσσαλονίκην**. Τρίτην παραλίου πόλιν, τὴν **Ουρανούπολιν**, ἔκτισεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κασσάνδρου Ἀλέξαρχος (¹) ἐπὶ τοῦ ἴσθμοῦ, ὅστις συνδέει τὴν Ἀκτὴν μετὰ τῆς Χαλκιδικῆς, ἐν τῇ θέσει τῆς καταστραφείσης ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Σάνης. Καὶ ἡ μὲν Κασσάνδρεια, ἡτις ἔξειλίχθη ταξέως εἰς μεγάλην πόλιν (²), ἀπετέλεσε τὸν κυριώτερον διὰ τὸ μετὰ τοῦ ἔξωτερικοῦ ἐμπόριον λιμένα, ἡ δὲ Θεσσαλονίκη κατέστη τὸ σπουδαιότερον ἐμπορικὸν κέντρον τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας.

Ο νέος οὗτος πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν προσανατολισμὸς ἐπεβάλλετο καὶ ὡς ἐκ τῶν γενικῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν, αἵτινες εἶχον διαμορφωθῆν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ τὰς κατακτήσεις τοῦ Ἀλεξανδρου. Αἱ διάφοροι αὐτῆς χῶραι ἀποκτοῦν ἀποτόμως μεγάλην ὑλικὴν ἀκμὴν. Ὅπο τὴν ἐπίδρασιν τοῦ εἰσχωρήσαντος ἐν αὐταῖς Ἐλληνισμοῦ ὡς διάφοροι κλάδοι τῆς οἰκονομίας, ίδιᾳ δὲ τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία, παρουσιάζουν μεγάλην ἀνάπτυξιν. "Η Μακεδονία ἀναντιρρήτως εὑρίσκεται μακρὰν σχετικῶς τῶν νέων ἐκείνων κέντρων, οὐχὶ ἡττον εἶναι ὑποχρεωμένη τὸ μὲν ἐκ πολιτικῶν λόγων, τὸ δὲ καὶ ἔξι ἐμπορικῶν νὰ ενδίσκηται εἰς ἐπικοινωνίαν τούλαχιστον μετὰ τῶν πλησιεστέρων ἐξ αὐτῶν. "Ητο ἀλλως τε ἐπιβεβλημένον εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ ἀπεράντου ἐν ἀποσυνθέοις κράτους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρου, ἡτις πάντοτε ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν αὐτοῦ, νὰ προσαρμοσθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν πρὸς τὴν παρατηρούμενην κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μεγάλην τάσιν ἀναπτύξεως ὡρισμένων κλάδων τῆς οἰκονομίας καὶ δὴ τῆς ναυτιλίας, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας. "Αλλως τε, ὡς ἐκ τῆς ἀστα-

(1) Στραβ. ἐκ τοῦ Z 35

(2) Διοδ. XIX 52, 3

θοῦς ἐσωτερικῆς καταστάσεως (πόλεμοι μεταξύ τῶν διαφόρων μνηστήρων τοῦ Μακεδονικοῦ θρόνου) καὶ τῆς μεγάλης λειψανδρίας (¹) ἀξιόλογος ἀνάπτυξις τῆς γεωργίας καθίστατο προβληματική.

Τὸν ἐκ τῶν πεισμόνων τῶν Διαδόχων ἀγώνων κλονισμὸν τῆς οἰκονομίας τῆς Μακεδονίας συνεπλήρωσεν ἡ κατὰ τὸ 280 π. Χ. μεγάλη τῶν Γαλατῶν εἰσβολὴ. Ἡ ὑπαιθρός περιελθοῦσα εἰς τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἔξουσίαν ὑπέστη τεραστίας καταστροφάς. Μόνον αἱ πόλεις ἐσώθησαν ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἐκείνης λαίλαπος, ὡς ἐκ τῶν ἐσχυροτάτων τειχῶν ὑφ' ὃν περιεβάλλοντο. Καὶ ναὶ μὲν δὲν ἦργησεν ἡ χώρα νῦν ἀπαλλαγῇ τῶν ἀπαισών ἐκείνων ἐπιδρομέων, οὐχὶ ἡτοι ἡ καταστροφὴ τῆς ὑπαίθρου ἥτο τοιαύτη, ὥστε ἐπὶ μακρὸν ἥτε γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία διετέλουν ἐν καταπεπωκτικᾷ καταστάσει.

§ 17. Τὸ υράτος τῶν Ἀντιγονιδῶν.

I. Ὁτε κατὰ τὸ 276 π. Χ. κατέλαβε τὴν Μακεδονίαν Ἀντί ονος δ Γονατᾶς, οὗτος τοῦ πρὸ 10 ἐτῶν ἀπωλέσαντος αὐτὴν Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, οὐδὲν ἄλλο σχεδὸν ἦ δερείπια εὗρε καὶ ἐν γένει ἡ κιτάστασις ἥτο ἀπελπιστική. Καὶ ὅμως ἐκ τῶν ἐρειπίων τούτων κατώρθωσε διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ δεξιότητός του ὁ λαμπρὸς ἐκεῖνος βασιλεὺς νῦν ἀναδημιουργήσῃ τὴν Μακεδονίαν τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου.

Πρὸς ἔξασφάλισιν τῆς χώρας ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων ἔκτισεν εἰς ἐπίκαιρα σημεῖα διχρόας τινας πόλεις, ὡς τὴν παρὰ τὰς Σιδηράς Πύλας ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀξιοῦ Ἀντιγόνειαν, πρὸς ἐπιτήρησιν δὲ τῆς Χαλκιδικῆς ἔκτισε καὶ ἐτέραν Ἀντιγόνειαν ἐν τῇ Κρουσσαίᾳ. Πιθανῶς τότε νὰ ἔκτισθη καὶ ἡ παρὰ τὰ Στάγειρα Στρατονίκη, πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν πλουσίων μεταλλευτικῶν κοιτασμάτων. Ἀκολουθῶν δὲ τὴν χαραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου ὅδόν, τοῦ πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν προσανατολισμοῦ, προσεπάθει πάσῃ θυσίᾳ νὰ διατηρῇ τὴν ἐν τῷ Αἰγαίῳ θαλασσοκρατίαν. Δυστυχῶς ἡ ἐν Ἀνδραφάτης ναυμαχία ἔδωκε τὴν ὑπεροχὴν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἥτις ἥδυ θήτην νὰ καταλάβῃ τὴν Θρακικὴν παραλίαν καὶ τὸν Ἐλλήσποντον (²).

Ἡ ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἐπικράτησις τῆς Αἰγύπτου, καθίσταται ἐπιτακτικὴν διὰ τὴν Μακεδονίαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας, καὶ τῆς βιομηχανίας καὶ γενικῶς τὴν τῆς ὅλης οἰκονομίας ἀνόρθωσιν, ἵνα καταστῇ εἰς αὐτὸν

(1) Διοδ. XVIII 12,2.

(2) Δρόϋσεν, Ἰστορία τῶν Ἐπιγόνων Γ' 1, 486.

τὴν δυνατή ἡ κατὰ τῶν ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν πολιτειῶν τῶν νῆσων καὶ τινων τῆς νοτίου Ἑλλάδος (Ἀθηνῶν, κλπ.), τῶν μετὰ τῆς Αἰγαίου πτου συνεργαζομένων, ἀντίδρασις πρὸς παρεμπόδισιν τῶν ἐκδηλουμένων ὑπ' αὐτῶν τάσεων πλήρους οἰκονομικῆς ἐπικρατήσεως ἐν πάσαις ταῖς περὶ τὸ Αἰγαῖον χώραις.¹ Αντίγονος δὲ δ Γονατᾶς, κατέβαλε πρὸς τοῦτο πᾶσαν προσπάθειαν.

Δὲν ἥδυνατο δύμως νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ὅτι ἐπεθύμει, ὡς ἐκ τῶν δημιουργηθεισῶν κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου διάστημα δυσμενῶν συνυθηκῶν. Ἡ ἐλευθέρα τῶν γεωργῶν τάξις εἶχε σφόδρα ἐλαττωθῆ, Αἱ καλλύτεραι γαῖαι εἶχον περιέλθη εἰς δλίγους μεγάλους γαιοκτήμονας, οἵτινες ἔξεμίσθουν αὐτὰς εἰς τοὺς ἀγρότας, οἵ δποιοὶ ὡς μὴ καλλιεργοῦντες ὕδιον κτῆμα δὲν ἐπεδείκνυνον καὶ ζωηρὸν ἐνδιαιφέρον διὰ τὴν καλυτέρων ἀπόδοσιν, μέγα μέρος τῆς ἀξίας τῆς δποίας κατὰ τὸν ἔνα ἡ τὸν ἄλλον τρόπον ὅταν περιηρχετο εἰς τὸν ἰδιοκτήτην. Ὅποδ τοιαύτας δὲ συνθήκας ἡ γεωργία δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως ν ἀναπτυχθῆ. Οὔτε δύμως ἦτο δυνατὸν νὰ ληφθῇ καὶ ὁῖσικόν τι μέτρον, καθ' ὅσον οἱ γαιοκτήμονες ἤσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν μεγιστάνων, ὃν ἡ δύναμις ἐν τῷ Μακεδονικῷ Κράτει ἦτο μεγάλη.

Ο Ἀντίγονος ἀκολούθων τέλος τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου χαραχθείσαν δόδὸν ἐκράτει στερρῶς τὴν Θεσσαλίαν καὶ διετήρει μετὰ προσοχῆς τὴν ἐπὶ τῆς νοτίου Ἑλλάδος κυριαρχίαν του, προσεπάθει δὲ ν ἀποσπάσῃ ἐκ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς κράτους τῆς Τύλεως τὰς παρακειμένας τῇ Μακεδονίᾳ Θρακικὰς περιοχάς. Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ δραστηρίου τούτου ἡγεμόνος ἡ ἔκτασις τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους ἀνῆλθεν εἰς τὰ 70.000 τετρ. χιλιόμ., ἀπετέλει δὲ ἡ Μακεδονία τότε μίαν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων δυνάμεων τῆς οἰκουμένης. Μετὰ τὸν θάνατον δύμως τοῦ Ἀντιγόνου ἡ κατάστασις αὕτη ἀνετράπη. Οἱ πρὸς βορρᾷ τῆς Μακεδονίας βάρθαροι (Λάρδανες, κλπ.) (¹) εἰσβάλλουν κατ' ἐπανάληψιν καὶ λεηλατοῦν ἀγρίως τὴν χώραν, οἱ δὲ Θεσσαλοὶ κηρύττουσι τὴν αὐτονομίαν των.

II. Ἀντίγονος δ Δώσων (230 - 222 π. Χ.) ἐπανέφερεν ἐκ νέου τὸ Μακεδονικὸν κράτος εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ θέσιν καὶ συνεπλήρωσε τὸ ἐργον τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ. Οχι μόνον κατέβαλε προσπαθείας πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας (²), ἀλλὰ καὶ

(1) Δρόῦσεν, Ἰστ. Ἐπιγόνων Γ 2 σελ. 30.

(2) Πλὴν τῶν ἀλλων κατέβαλε μεγάλας προσπαθείας δπως ἐπιβάλῃ τὴν ἐμπορικὴν καὶ ναυτικὴν ὑπεροχὴν τῆς Μακεδονίας ἐν τῷ Αἰγαίῳ. Πρὸς τοῦτο κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του κατέλαβε τὴν ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Μικρῷ, Ἀσίᾳ Καρίαν, παντὶ δὲ σθένει προσεπάθει νὰ ἐκτοπίσῃ τελείως τοὺς Αἰγαίους τῆς θαλάσσης ταύτης καὶ τῶν παραλίων τῆς Θράκης.

διαβλέπων δὲ δξενούστατος καὶ συνετώτατος οὗτος ἡγεμὼν τὸν κίνδυνον, ὅστις ἐπήρχετο ἐκ τῆς Δύσεως, προσεπάθει νὰ ἐπιτύχῃ πάση θυσίᾳ ἀφομοίωσιν δλων τῶν ἀπὸ Ὁρβήλου μέχρι Ταινάρου χωρῶν. Πρὸς τοῦτο μετὰ πολλὰς προσπαθείας καὶ χάρις εἰς τὴν μεγάλην ἐπιδεξιότητά του κατώρθωσε νὰ συγκροτήσῃ εἶδος δμοσπονδίας, ἐν ἥι ἦ Μακεδονίᾳ ἵτο τυπικῶς ἴστοιμος πρὸς τὰς ἄλλας συμμετεχούσας αὐτῆς πολιτείας, καίτοι ἀσυγκρίτως μεγαλυτέροις καὶ ἴσχυροτέροι δλων τῶν λοιπῶν δμοῦ (¹). Ἡ τοιαύτη δὲ διὰ πολιτικῶν δεσμῶν σύνδεσις τῶν μεταξὺ Αἰγαίου καὶ Ιονίου χωρῶν ἐπέδρασεν οὐκ ὀλίγον ἐπὶ τὴν ἔξελιξιν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας τῆς Μακεδονίας.

III. Ὄτε ἀνῆλθεν ἐι τοῦ Μακεδονικοῦ θρόνου Φίλιππος ὁ Ε' (222—179 π.Χ.), ἦ Μακεδονία ὅχι μόνον ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ οἰκονομικῆς τοιαύτης, εὐρίσκετο εἰς δὲ ὑψος καὶ πρὸ 130 ἐτῶν. Ὁ ἡγεμὼν οὗτος προσεπάθησε νὰ προσδώσῃ νέαν αἰγλην εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν δύναμιν τῆς χώρας. Κατέκτησε πρὸς δυσμὰς μὲν μέρος τῆς Ἰλλυρίας παρασχὼν οὕτω εἰς τὴν Μακεδονίαν ἔξοδον καὶ πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν (διὰ μικρὸν δμως μόνον χρονικὸν διάστημα), πρὸς ἀνατολὰς δὲ μέγα μέρος τῆς Θράκης καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐπὶ τῆς Ἀσιατικῆς ἀκτῆς τοῦ Ἑλλησπόντου Ἀβυδον. Πρὸς τόνωσιν τῆς οἰκονομίας τῆς ἐνδιοχώρας, ἥτις ἐμαστίζετο ὑπὸ λειψανδρίας, μετέφερεν εἰς αὐτὴν πληθυσμοὺς ἐκ τῶν παρακτίων πόλεων, οὓς ἄλλως τε δὲν ἐθεώρει καὶ τόσον πιστοὺς εἰς αὐτὸν καὶ ἀντὶ τούτων ἐγκαθίστα εἰς ἐκείνας ἀποίκους ἐκ Θράκης. Ἐπέτυχεν ἐπίσης μεγαλυτέραν ἀπόδοσιν τῶν μεταλλείων, ἀξιόλογον ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας, καὶ τόνωσιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν τεχνῶν ἐν γένει.

Ἡ κολοσσιαία ἐργασία, ἦν ἐπετέλεσεν δὲ βασιλεὺς οὗτος, ὅστις ἀν δὲν διέπραττε κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα πολιτικὰ σφάλματα, δι' ὧν ἥνοιξεν εἰς τοὺς Ρωμαίους τὴν δόδον τῆς κατακτήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ἥθελε καταστήσῃ τὴν Μακεδονίαν τὸν πυρῆνα τῆς συγκροτήσεως νέου Πανελληνίου Κράτους ὡς ἐκείνου τοῦ Φιλίππου Β' καὶ τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν διαδεχθέντα αὐτὸν Περσέα (179-167 π. Χ.) νὰ πλάττῃ σχέδια περὶ ἐπεκτάσεως τῆς Μακεδονικῆς ἴσχύος ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ κατασυντρόψεως τῆς Ρωμαϊκῆς δυνάμεως δι' ἐκστρατειῶν παρομοίων πρὸς τὰς τοῦ Ἀννίβα. Τὰ πολιτικὰ δμως καὶ στρατιωτικὰ σφάλματα τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα λαμπροῦ τούτου βασιλέως, ὅχι μόνον ἐπέφερον τὸ τέλος τῆς πολιτικῆς δυνάμεως τῆς

(1) Ἡ ἔκτασις τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους ἐπὶ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος ὑπολογίζεται εἰς 90.000 χιλιόμ. (Beloch, Gesch. Griech. IV. 1 σελ. 329,

Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναγεννηθεῖσαν οἰκονομίαν τῆς χώρας ταύτης παρέσυραν ἐκ νέου πρὸς τὴν παρακμήν.

§ 18. Ἡ Μακεδονία ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους.

I. Μετὰ τὴν ἐν Πύνδῃ ἥτταν τοῦ Περσέως ἡ Μακεδονία ἀπώλεσε τὴν ἐνιαίαν κρατικὴν ὑπόστασιν της. Οἱ ἐν Ἀμφιπόλει συνελθόντες Ρωμαῖοι ἐπίτροποι ἀπεφάσισαν τὴν κατάτυμησιν τῆς χώρας εἰς 4 ὁμοσπονδικὰς ἀβασιλεύτους πολιτείας (¹), τὴν τῆς Ἀμφιπόλεως περιλαμβάνουσαν τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας μετὰ τῶν Θρακικῶν ναυτικῶν πόλεων Ἀβδήρων, Μαρωνείας καὶ Αἴνου, τὴν τῆς Θεσσαλονίκης περιλαμβάνουσαν τὰς μεταξὺ Στρυμόνος καὶ Ἀξιοῦ περιοχάς ὡς καὶ τὴν Χαλκιδικήν, τὴν τῆς Πελλῆς εἰς ἣν ὑπήχη τὸ νοτιώτερον μέρος τῆς χώρας καὶ τὴν τῆς Πελαγονίας, ἥτις περιέλαβε τὰς κατὰ τὰ δυτικὰ περιοχὰς, ὡς καὶ τὰς Ἡπειρωτικὰς περιφερείας Τυμφαίας καὶ Ἀτινανίας. Διὰ τῆς διασπάσεως ταύτης τῆς πολιτικῆς ἐνότητος τῆς χώρας, ἥτις κατέστη ἔτι ἐπαχθεστέρᾳ ἐκ τῶν διαφόρων τῶν Ρωμαίων ἀπαγορεύσεων, τῶν σχετικῶν μὲ τὴν μεταξὺ τῶν 4 τμημάτων ἐπικοινωνίαν (²), βαρὺ κτύπημα κατεφέρθη κατὰ τῶν πλείστων τῆς οἰκονομίας κλάδων, οἵτινες ἄλλως τε δὲν εἶχον ὑποστῆ καὶ μικρὸν κλονισμὸν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ μεταξὺ Περσέως καὶ Ρωμαίων ἀγῶνος.

Ἡ προτέρᾳ, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φιλίππου τοῦ Β δημιουργηθεῖσα ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς Μακεδονίας, ὡς ἐκ τῆς ἐπιτεύξεως τῆς πολιτικῆς ἐνότητος τῆς χώρας κατάστασις ἀνετράπη τελείως. Ἐκαστον τῶν τεσσάρων τμημάτων ἔδει ν ἀρχεσθῇ εἰς τὴν ἴδιαν αὐτοῦ παραγωγὴν καὶ τὴν ἐμπορικὴν συναλλαγὴν μετὰ τῶν μὴ Μακεδονικῶν χωρῶν. Ἄλλα μῆπως καὶ ταῦτα ἥσαν καθολοκληρίαν ἐλεύθερα; Οἱ Ρωμαῖοι φοβεύμενοι τὴν ἀνασυγκρότησιν ἐθνικῶν στρατῶν, εἶχον ἀπαγορεύσῃ τὸ μὲν τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν χρυσωρυχείων καὶ ἀργυρωρυχείων, τὸ δὲ τὴν ἔξαγωγὴν οἰκοδομικῆς ἕντείας, ἀτινα ἀπετέλουν δύο ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων πόρων τῆς χώρας.

Μόλις κατὰ τὸ 156 π. Χ. ἐπέτρεψαν τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐργα-

(1) Μόμσεν, Ρωμαϊκὴ Ἰστορία I. B. σελ. 457. Niese B. Geschichte der Griechischen und Makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea III. σελ. 180.

(2) Οὔτε ἐπιγαμίαι, οὔτε συμβόλαια μεταξὺ τῶν 4 πολιτειῶν ἐπετρέποντο οὐδεὶς δὲ ἡδύνατο νὰ ἔχῃ μόνιμον ἐγκατάστασιν εἰμὴ εἰς μίαν μόνον ἐξ αὐτῶν [Μόμσεν Ρωμ. Ἰστ. I. B. 458].

σιῶν ἐν τοῖς ἀργυρωρυχείοις. Τὸ μόνον εὐεργετικὸν διὰ τὴν χώραν μέτρον ἦτο ἡ κατάργησις τῶν μισθώσεων τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων (κυρίως τῶν πρόφην βασιλικῶν τοιούτων)⁽¹⁾, ἥτις συνετέλεσεν ἀρκούντως εἰς τὴν αὔξησιν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς.

II. Ἡ ἀποτυχία τῆς κατὰ τὸ 148—147 π. Χ. προσπαθείας τοῦ Ἀνδρίσκου (Ψευδοφιλίππου) διατάξεως ἀνασυγκροτήσῃ ἐνιαῖον Μακεδονικὸν Κράτος, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Ρωμαίους νὰ μεταβάλωσι τὴν Μακεδονίαν εἰς Ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν (146 π.Χ.), διοικουμένην κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ διοικητοῦ, εἴτα δὲ ὑπὸ ἀνθυπάτου, ἐδρεύοντος ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἐπειτέλη οὕτω καὶ πάλιν ἐνότης ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς ὅλης χώρας, ἥτις τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν συνεκέντουσι τοῦ λοιποῦ κατὰ μέγα μέρος ἡ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Θεοφαίκου ἔδρα τῶν διοικητῶν, ἥτοι ἡ Θεσσαλονίκη. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐπίσης ἐκείνης ἀρχεται καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς παραγὰ τὴν συμβολὴν Ἐριγόνος καὶ Ἀξιοῦ πόλεως τῶν Στόβων, ἥτις ἐκηρύχθη μάλιστα αὐτόνομος, ἀπολαμβάνουσα δικαιωμάτων Ρωμαϊκῆς πόλεως⁽²⁾, κατέστη δὲ βαθμηδὸν μέγια κέντρον ἐμπορίου μετὰ τῆς ἐνδοχώρας. Ἐν γένει δὲ πολλαὶ πόλεις εὐνοηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ρωμαίων διὰ τὸν ἕνα ἡ τὸν ἄλλον λόγον καὶ καταστᾶσαι ἐλεύθεραι, ὡς αἱ προμνησθεῖσαι Θεσσαλονίκη⁽³⁾ καὶ Στόβοι, τὸ Κέλετρον⁽⁴⁾, οἱ Φίλιπποι, κλπ., παρουσιάζουν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μεγάλην ὑλικὴν ἀκμήν.

Εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς χώρας συνετέλεσε τὰ μέγιστα καὶ ἡ ἐκτέλεσις ὑπὸ τῶν Ρωμαίων διαφόρων μεγάλων ἔργων, κυρίως διὰ στρατιωτικὸς λόγους γενομένων. Οὕτως ἀπέκτησεν ἡ Μακεδονία καλὸν δίκτυον ἀμαξιτῶν ὁδῶν καὶ ἀπετέλεσε τὴν μεταξὺ Ἀδριατικῆς καὶ Αἰγαίου κυρίαν χώραν διαβάσεως. Ἐκ τῶν ὁδῶν σπουδαιότεραι ἦσαν ἡ ἀπὸ τοῦ παρὰ τὴν Ἀδριατικὴν Δυρραχίου διὰ Πυλῶνος, Πελαγονίας, Κέλλης, Ἐδέσσης καὶ Πέλλης, εἰς Θεσσαλονίκην⁽⁵⁾, ἡ ἀπὸ τῆς παρὰ τὴν Ἀδριατικὴν Ἀπολλωνίας διὰ μέσου τῆς κατὰ τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς Μακεδονίας Ἐλιμείας χωροῦσα πρὸς Βέρροιαν καὶ Θεσσαλονίκην, ἡ ἐκ Θεσσαλονίκης διὰ Λητῆς, Ἀπολλωνίας, Ἀμφιπόλεως καὶ Φίλιππων πρὸς Θράκην ἀγουσα καὶ ἡ ἀπὸ Σκούπων διὰ Βυλαζώρων καὶ Στόβων εἰς Θεσσαλονίκην. Αἱ τρεῖς πρῶται ἐλογίζοντο ὡς μία μεγάλη ὁδός, ἥτις κατὰ τὰ δυτικώτερα ἀπετελεῖτο ἐκ δύο βραχιό-

(1) Δρόμοις, Ἰστορία τῶν Ἐπιγόνων σελ. Α. 117.

(2) Plin. 4, 17.

(3) Plin. 4, 10, 17.

(4) Πολυβ. 18, 30 6. Liv. 33,34.

(5) Ἡ κατασκευὴ σύντης ἡρέστο ὀλίγον μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς Μακεδονίας εἰς Ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ἥτοι περὶ τὸ 140 π. Χ.

νων, ἐκάστου ἀρχομένου ἐκ τοῦ ἑτέρου τῶν δύο ἐπὶ τῆς Ἀδριατικῆς σπουδαιοτέρων τῆς Ἰλλυρίας λιμένων καὶ συνενομένων παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ ὁδὸς αὕτη, ἥτις ἔξυπηρέτει καὶ τὰς μεταξὺ Ρώμης καὶ Ἀνατολῆς συγκοινωνίας, ἔκαλεῖτο Ἑγγατία⁽¹⁾.

Τὰ μέγιστα ὅμως παρεκαλύπτονται ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας ἐκ τῶν ἕξῆς δύο λόγων. Πρῶτον μὲν ἐκ τῆς κακῆς διοικήσεως τῶν Ρωμαίων ἀνθυπάτων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων τραπεζιτῶν, μεγιστάνων, κλπ., τῶν ἐν ταῖς Μακεδονικαῖς πόλεσιν ἐγκατεστημένων, οἰκονομικῆς πιέσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἵδια δὲ τῶν ἀγροτῶν, τῆς ἀπὸ τῶν μέσων κυρίως τοῦ 1ου π.Χ. αἰώνος ἀρχαμένης, δεύτερον δὲ ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων, οὓς δυσκόλως ἦδυναντο νὰ συγκρατῶσιν οἱ Ρωμαῖοι, παρὰ τὴν στρατιωτικὴν κατοχὴν τῆς μεσημβρινῆς Ἰλλυρίας καὶ μέρους τῆς Δαρδανίας. Μόλις ἐπὶ Αὐγούστου ἀπηλλάγη ἡ Μακεδονία τὸ μὲν τῆς κακῆς διοικήσεως τῶν ἀνθυπάτων ἡ διοικητῶν, προαχθεῖσα εἰς αὐτοκρατορικὴν ἐπαρχίαν καὶ ἀποκτήσασα οὗτων καλυτέραν διοίκησιν, τὸ δὲ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων.

III. Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου οἱ Ρωμαῖοι εἶχον στερεῶς ἐγκατασταθῆ ἐν τῷ βιορείῳ μέρει τῆς Αἵμικῆς χερσονήσου, ἀργότερον δὲ ὀλχύρωσαν ἰσχυρῶς καὶ τὴν γραμμὴν τοῦ Δουνάβεως. Τοιουτορόπως ἡ Μακεδονία ἀπηλλαγμένη πλέον τῶν ἐνοχλήσεων τῶν βαρβάρων καὶ ἐλευθέρως ἐπικοινωνοῦσα μετὰ τῶν ἐπίσης εἰς τοὺς Ρωμαίους ὑπαγομένων πρὸς νότον τοῦ Ὁλύμπου χωρῶν, μετὰ τῆς Θράκης καὶ μετὰ τῆς Ἰλλυρίας, ἦδυναντο νὰ ἐλπίζῃ εἰς μεγάλην ὑλικὴν πρόοδον. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους συντελεῖται καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς τοῦ βιορειότερον μέρους τῆς χώρας καὶ ἡ πόλις τῶν Σκούπων, ἡ παλαιὰ πρωτεύουσα τῆς Ἐντεύθεν τοῦ Σκάρδου Δαρδανίας, καθίσταται σπουδαῖον στρατιωτικὸν καὶ ἐμπορικὸν κέντρον, ὃς ἐκ τῆς ἀρίστης αὐτῆς γεωγραφικῆς θέσεως. Ἐκεινοῦ δὲ οἱ Σκούποι εἰς τὸ σημεῖον τῆς συναντήσεως τῶν δύο μεγάλων ἐκ τῆς Μοισίας (διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Μάργου) καὶ τοῦ Κοσσυφοπεδίου φυσικῶν ὄδῶν συγκοινωνίας καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς μεγάλης πρὸς τὸ Αἰγαῖον διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ ὄδοιοῦ.

Κατ’ ἔξοχὴν ὅμως ἐπωφελήθη τῆς ἡγέμονος πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως καταστάσεως ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ἥδη ἔκτοτε πολύναυμφρωποτάτη τῶν πόλεων τῆς Μακεδονίας. Κειμένην ἐπὶ τῆς Ἑγγατίας ὅδοῦ καὶ εἰς τὸ τέρμα τῆς ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως πρὸς τὸ Αἰγαῖον ἑτέρας μεγάλης ὄδοι, ἐύκλως δὲ ἐπικοινωνοῦσα διὰ τῆς θαλάσσης μεθ’ ὅλων τῶν περὶ τὸ Αἴγαῖον χωρῶν, κατέστη ταχέως μέγα ἐμπορικὸν κέντρον.

Γενικῶς κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους παρατηρεῖται ἐν Μακεδο-

1) Στράβ. Z. 322.

νία αξιόλογος μάναπτυξις ὅλων σχεδὸν τῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας.¹ Ωφείλετο δὲ τοῦτο ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸ διὰ τὴν στρατοῦ, ὃς συνέβαινε ἀπὸ τῶν χρόνων Φιλίππου τοῦ Β' μέχρι τῆς ἐν Πύδνῃ μάχης καὶ οἱ ἄλιμοι ἀνδρες ἡσχολοῦντο πλέον εἰς τὰ κυρίως παραγωγικὰ ἔργα, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν κατάπαυσιν τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Περὶ τῆς μεγάλης δὲ σχετικῶς ὑλικῆς εὐημερίας τῆς χώρας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, μαρτυροῦν πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τὰ πολυάριθμα ἐν αὐτῇ ἐφείπια (Σκούπων, Στόβων, Θεσσαλονίκης, κλπ.) (¹). Τὴν εὐημερίαν δμως ταύτην ἥλθον νὰ διακόψωσιν αἱ ἀπὸ τοῦ Ζου αἰῶνος ἀρχέμεναι νέαι ἐπιδρομαὶ βαρβάρων.

---

[1] Λεπτομερείας περὶ αὐτῶν ὅρα ἐν τῷ Γ' τόμῳ τῶν Μακεδονικῶν τοῦ Δημίτσα.

Γ'

ΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ ΕΙΣΒΟΛΑΙ ΒΑΡΒΑΡΩΝ
ΚΑΙ Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

§ 19. Αἱ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰῶνος ἐπιδρομαί.

I. Ἀπὸ τοῦ 3ου μ. Χ. αἰῶνος ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἀρχίζει νὰ κλονίζηται στρατιωτικῶς. Ή γραμμὴ τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Ρήνου, ἥτις ἀπετέλει τὸ δριόν μεταξὺ τοῦ πεπολιτισμένου καὶ τοῦ βαρβάρου κόσμου, μετὰ μεγίστης δυσκολίας διετηρεῖτο πλέον. Τὰ πέραν ταύτης οἰκοῦντα Γερμανικὰ καὶ λοιπὰ φῦλα ἥρχισαν νὰ ὑπερβαίνωσιν αὐτὴν καὶ νὰ εἰσδύωσι βαθμηδὸν εἰς τὰ ἐδάφη τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου, μετὰ τὴν κατὰ τὸν μέγαν Μαρκομανικὸν πόλεμον (167—175 μ. Χ.) διείσδυσιν μοίρας τινὸς Κωστοράκιων (⁽¹⁾, οἵτινες δῆμος ταχέως ἔξεβλήθησαν, ἀρχίζουν ἀπὸ τοῦ 3ου αἰῶνος αἱ μεγάλαι ἐ·ιδρομαὶ τῶν Γότθων καὶ τῶν ἄλλων μετ' αὐτῶν συνεργαζομένων φύλων. Ἡ πρώτῃ εἰσβολὴ λαμβάνει χώραν κατὰ τὸ 251 μ. Χ. Καὶ ναὶ μὲν ταχέως ἔξεβλήθησαν οἱ βάρβαροι οὗτοι ἐκ τῶν πρὸς νότον τοῦ Αἴμου χωρῶν, οὐχ' ἥττον δῆμος ὁ αὐτοκράτωρ Αὐρηλιανὸς εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ τοῖς παραχωρήσῃ μέρος τῆς Μοισίας καὶ τὴν Δακίαν, ἡ παρὰ τὸν Κάτω δὲ Δούναβιν μόνιμος ἐγκατάστασις τῶν Γότθων ἐνεκυμόνει οὐ μικροὺς κινδύνους διὰ τὸ μέλλον. Ὁντως 117 ἔτη ἀργότερον, μέρος τῶν Γότθων εἰσβάλλει εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ πολιορκεῖ τὴν Θεσσαλονίκην. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ἀπελευθερώνει τὴν πόλιν καὶ ἐκδιώκει τελείως τὸν Γότθους ἐκ τῆς Μακεδονίας. Δεκαπέντε ἔτη δῆμος ἀργότερον, Ἀλάριχος ὁ νέος βασιλεὺς τῶν Βισιγότθων, λεηλατεῖ ἀγρίως τὴν χώραν ταύτην.

II. Ὁ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνος διχασμὸς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους εἰς Δυτικὸν καὶ Ἀνατολικόν, ὑπῆρξεν ἐπωφελὴς διὰ τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου, καθ' ὃσον ἡ ἐν Κωνσταντινούπολει νέα κεντρικὴ διοίκησις, ἀπηλλαγμένη τῶν περισπασμῶν, οὓς προεκάλλουν τὰ παρὰ τὸν Ρήνον πολυάριθμα Γερμανικὰ φῦλα, ἥδύνατο ν' ἀσχολῆται μετὰ μεγαλύτερας προσοχῆς εἰς τὴν ἐπιτήρησίν τῆς γραμμῆς Σαύου—Κάτω Δου-

(1) Πανσ. Χ 34, 5.

νάβεως. Πράγματι δέ, μέχρι τοῦ τέλους τοῦ θου αἰῶνος, ἢ τε πολιτικὴ τέχνη καὶ τὰ ὅπλα τῶν Βυζαντινῶν εἶχον κατωρθώσει νὰ συγκρατῶσι τὴν ὁρμὴν τῶν Γερμανῶν, τῶν Ούννων, τῶν Ἀβάρων, τῶν Σλαύων καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων λαῶν, οἵτινες πολλάκις ἐπωφελούμενοι τῆς στιγμαίας ἀδυναμίας τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπέδραμον πρὸς λεηλασίαν καὶ μέχρις αὐτῆς ἀκόμη τῆς νοτίου Ἑλλάδος (Πελοποννήσου).

Καὶ κατὰ πρῶτον, κατὰ τὸ 398 μ. Χ. κατωρθώσαν οἱ Βυζαντινοὶ νὰ ἔξαναγκάσωσι τὸν Ἀλάριχον βασιλέα τῶν Βισιγότων νὰ δεχθῇ τὴν θέσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ Διοικητοῦ τῆς Ἰλλυρίας, ὀλίγον δὲ ἀργότερον φαίνεται ὅτι ἔφερον αὐτὸν εἰς τὴν δύσκολον θέσιν νὰ ἔγκαταλείψῃ τὸ ἔδαφος τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ νὰ στραφῇ πρὸς τὴν Δύσιν, ἀπηλλαγέντες οὕτω τῶν ἐνοχλήσεων τοῦ πολεμικοῦ ἔκείνου λαοῦ. Δι᾽ ἐπιτηδείου ἐπίσης τακτικῆς κατωρθούν ἕκαστοτε νῦν ἀπαλλάσσωνται τῶν Ούννων, οἵτινες ὅμως κατὰ τὸ 447 μ.Χ. ἐλεηλάτησαν ἀγρίως τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ κατὰ τὸ 478 δηγώσαντες τὴν χώραν ταύτην καὶ πλείστας αὐτῆς πόλεις καταστρέψαντες Ὁστρογότθῳ, ταχέως ἔκειδιώχθησαν, ὡς ἔκειδιώχθησαν ὀλίγον ἀργότερον καὶ οἱ ἀντικαταστήσαντες τοὺς Ούννους ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Μέσου Δουνάβεως Ἀβαρες.

Ως ἔκ τῆς γειτνιάσεως αὐτῆς πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἡ Μακεδονία προσείλκυεν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τῆς κεντρικῆς διοικήσεως. Τοῦτο δὲ ἐσωσεν αὐτὴν ἀπὸ τῶν βαρβάρων, κατὰ τὸν θον μ. Χ. Ἰδίᾳ αἰῶνα, ὅτε αἱ ἐπιδρομαὶ αὐτῶν κατέστησαν πυκνότεραι καὶ ἀγριώτεραι. Ἀπὸ τοῦ 539 μέχρι τοῦ 565 μ. Χ. ἀλλεπαλλήλους ἐπιδρομὰς Ἀβάρων, Σκλαβηνῶν καὶ ἄλλων φύλων ὑπέση η ἡ Μακεδονία. “Ολων ὅμως ἔκείνων τῶν στιφῶν ταχέως ἀπηλλάσσετο κοὶ μόνον ὑλικαὶ καταστροφαὶ ἐπεσωρεύοντο ἀλλεπαλλήλως ἐπ’ αὐτῆς, Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς βλέπων ὅτι δὲν ἥτο δυνατὸν νὰ ἔξονται ωδησιν οἱ βάρβαροι, ἔλαβε σοφά τινα μέτρα πρὸς ἔξασφάλισιν τῶν πεδίων τοῦ Αἴμου καὶ τοῦ Σκάρδου χωρῶν. Καὶ ναὶ μὲν ἐπεδιώρθωσε τὰ παρὰ τὸν Δούναβιν Ρωμαϊκὰ φρούρια καὶ προσέθεσεν εἰς τὴν ἀμυντικὴν γραμμὴν ἣν ἀπετέλουν καὶ νέα τινά, ἵνα προστατεύσῃ καὶ τὰς βιορειότερας ἐπαρχίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Μοισίας, κυρίως ὅμως συνεκέντρωσε τὰς προσπαθείας του εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην. Καὶ κατὰ πρῶτον προέβη εἰς τὴν κτίσιν πολυαρίθμων φρουρίων ἀποτελούντων σειρὰν συνδέονταν πρὸς ἄλλήλας τὰς θέσεις Ταυρήσιον, Οὐλπιαγῆν καὶ Ἰουστινιανὴν δευτέραν, Γερμάνην καὶ Σαρδικήν, ἥτο, διήκουνσαν ἀπὸ τῆς Ἰλλυρίας μέχρι τοῦ Εὐξείνου καὶ προφυλάττουσαν ἐκ βιορρᾶς τὰς χώρας ταύτας. Περὶ τὸ 540 δὲ καὶ ἄλλη σειρὰ φρουρίων διήκουνσα ἔξι Ἡλείρου εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος, συνεπλήρωσε τὸ

κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων ἀμυντικὸν σύστημα. Πρὸς τὸν σκοπὸν καλυτέρας διοικήσεως, ἅπασα ἡ πρὸς νότον τοῦ Σκάρδου χώρα περιελήφθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Μακεδονίας⁽¹⁾, ἐνῷ πρότερον τὰ βορειότερα μέρη ὑπήγοντο εἰς τὴν τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Τέλος δὲ ἵδρυθη ἡ ἐπισκοπὴ τῆς Ἀχρίδος ἡ Πρώτης Ἰουστινιανῆς (535 μ.Χ.), εἰς ἣν ὑπῆχθησαν ἡ βόρειος καὶ δυτικὴ Μακεδονία, ἡ Ἰλλυρία καὶ ἡ Σερβία, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀφομοιώσεως τῶν μονίμως ἔγκαυματαμένων ἐκ τῶν εἰσβολέων εἰς τὰς χώρας ἐκείνας. Χάρις εἰς τὰ μέτρα ταῦτα ἔξουσιετερώθησαν κυρίως αἱ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βονοῦ αἰῶνος προσπάθειαι τῶν βαρβάρων.

III. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀξίας λόγου μονίμου ἔγκαυταστάσεως βαρβάρου φύλου ἐν ταῖς πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως χώραις⁽²⁾. Μέχρι τότε ἡ γραμμὴ τοῦ Δουνάβεως εὑρίσκετο ἔτι διαρκῶς εἰς χείρας τῶν Βυζαντινῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ φρικώδεις στρατεῖαι τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων εἶχον ἀλλοιώσει δλεθρίως κατὰ τὸν βονοῦ αἰῶνα τὸν χαρακτῆρα τῶν μεταξὺ Δουνάβεως καὶ Αἴγαίου χωρῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν βιοφειοτέρων ἐκ τούτων. Αἱ ἀθρόαι σφαγαὶ καὶ οἱ ἔξανδραποδισμοὶ μεγάλου πλήθους τῶν ἀρχαίων κατοίκων, ἡ ὑπὸ τῶν βαρβάρων πολεμίων ἐρήμωσις τῆς χώρας, οἱ ; ἐνσκήψαντες ὡς συνήθως εἰς τοιαύτας ἐποχὰς λοιμοὶ καὶ λιμοί, ἐκλόνισαν ἴσχυρῶς τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν δύναμιν, ἥτις καὶ ἀλλως ἔνεκεν τῆς οἰκονομικῆς πιέσεως, ἣν ἔξήσκει ἡ κεντρικὴ διοίκησις, εἶχε δεινῶς καταπέσει. Ἀποτέλεσμα τῆς καταστάσεως ταύτης ὅτι διεὶς τὰς Μοισιακὰς χώρας (νῦν κυρίως Βουλγαρίαν, καὶ βόρειον Σερβίαν) ὡς καὶ εἰς μέρος τῆς ἔνδον Θρακῆς καὶ Μακεδονίας, ὁ ἀστικὸς βίος ἐπὶ δόλοκληρον σχεδὸν αἰῶνα παντελῶς ἀπώλετο, δόλυσχερῶς κατέπιπτε καὶ ἐξέλειπεν ὁ μονίμως οἰκῶν καὶ καλλιεργῶν τὴν γῆν ἀγρότης, μεγάλα δὲ πλήθη πρὸς σωτηρίαν καὶ διατήρησιν τῆς ὑπάρχεως αὐτῶν ἐπέστρεψαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ήττον εἰς τὸν νομαδικὸν ποιμενικὸν βίον.

IV. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀρχίζουν κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων καὶ δὴ αἱ τῶν Σλαύων νὰ λαμβάνωσι νέον χα-

(1) Κατὰ τὴν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου γενομένην διοικητικὴν διαιρεσίν, ἡ ἐπαρχία Μακεδονίας, ἥτις μετὰ τῶν ἐπαρχῶν Θεσσαλίας, Ἀχαΐας, Κρήτης, κλπ. ἀπετέλει τὴν διοικησιν Μακεδονίας, περιελάμβανεν ἄπασαν τὴν ἀρχαίαν Μακεδονίαν (τὴν μέχρι Δερριόπον) καὶ τὰς νήσους Θάσουν καὶ Σαμοθράκην.

(2) R. Rösler. Ueber den Zeitpunkt der Slavischen Ansiedelung an der untern Donau. Sitzungsbericht der k. k. Acad. der Wissenschaften, phil-hist. CL. T. 73, 1. 1873 σ. 95—116. "Ορα ἐπίσης καὶ Hertzberg. Ἰστορία τῆς Ἐλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (μετάφρασις Καρολίδου. Ἐκδοσις Βιβλιοθ. Μαρσαλῆ) σελ. 202 καὶ ἔξης

ρακτηρα. Οἱ ἐπιδρομεῖς δὲν περιορίζονται πλέον εἰς μόνην τὴν δήμωσιν τῆς ὑπαίθρου καὶ ἐνίστε καὶ τῶν πόλεων, ἀλλ᾽ ἀρχίζουν νὰ ἔγκαθίστανται μονίμως εἰς τὰ βορειότερα μέρη τῆς Χερσονήσου, δῆπον ὡς ἐκ τῶν φρικωδῶν καταστροφῶν διάρχαιος Θρακικός, Δαρδανικὸς καὶ Ἰλλυρικὸς πληθυσμὸς, ὅστις ἀπὸ μακροῦ εἶχεν ἐντελῶς ἐκρωμανισθῆ, ἀπὸ δὲ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Πρόδρου εἶχεν ἀναμιχθῆ καὶ μετὰ Καρπικῶν, Σαρματικῶν καὶ Γερμανικῶν ὁσαύτως ἐκρωμανισθέντων λαῶν, ἀπώλετο τότε κατὰ μέγα μέρος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ ὑποστάσει, διετηρήθη δὲ μόνον ὑπὸ τὸν τύπον τῶν νομαδικῶν ποιμένων, ίδιος εἰς τὰς ὁρεινὰς περιοχάς. Ἔτερον μέρος αὐτοῦ φαίνεται διτὶ ἀνεμίγη μετὰ τῶν ἐπιδρομέων καὶ μετ' ἔκεινων μετέσχεν εἰς τὰς κατόπιν γενομένας ἐν ταῖς πρὸς νότον τοῦ Σκάρδου καὶ τῆς Ροδόπης μεταναστεύσεις. Ἀλλως δὲν δύναται νὰ ἔξηγηθῇ καὶ τὸ ὅτι ἐξ ὅλης τῆς πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως χώρας, μόνον ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Μάργου καὶ εἴς τινας περὶ αὐτὴν περιοχάς ἀπαντῶσι πληθυσμοὶ φέροντες τὰ ἀνατομικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Σλαυϊκῆς φυλῆς (¹). Τὰ ἐπιδραμόντα κατὰ τοὺς Μέσους Αἰῶνας καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ 7ου καὶ ἐντεῦθεν, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα στίφη, τὰ καὶ πολλαχοῦ ἔγκαστα φθέγγα, μόνον κατ' ὄνομα ἦσαν ἐν τῇ πλειονότητι αὐτῶν Σλαυοί, Βούλγαροι, κλπ. Ἐν τῇ πραγματικότητι φαίνεται διτὶ ἀπετελοῦντο κατὰ μέγρη μέρος ἀπὸ ἐκσλαυϊσθέντας ἢ ἐκβούλγαρισθέντας γλωσσικῶς Θρακικούς, Δαρδανικοὺς καὶ Ἰλλυρικοὺς πληθυσμούς, ἀκριβῶς δπως ἀργότερον ἔξετουρκίσθησαν (²) μεγάλοι πληθυσμοὶ τῆς αὐτῆς χερσονήσου. Τὸ Σλαυϊκὸν ἢ Βουλγαρικὸν στοιχεῖον δὲν ἀπετέλει μεταξὺ τῶν πρὸς νότον κινουμένων ἔκεινων μαζῶν ἢ ἐλαχίστην μειονότητα, ἐπιβληθεῖσαν γλωσσικῶς καὶ ἔθνικῶς ἐπὶ τῶν ἀπὸ τοῦ δυού ἥδη αἰῶνος καταστραφέντων οἰκονομικῶς Θρακικῶν Δαρδανικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν ἐκρωμανισθέντων ἀπὸ μακροῦ πληθυσμῶν, ἔνεκεν τῆς ἀδυναμίας εἰς ἣν εὑρίσκετο ἢ κεντρικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διοίκησις, ἀπήσχολημένη μὲ τοὺς μεγάλους κατὰ τῶν Περσῶν καὶ Ἀράβων πολέμους, δπως τοὺς προστατεύσῃ. Τούτου ἔνεκεν καὶ δτε ἀργότερον, ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος, οἱ Βρεταντινοὶ ἀνέλαβον ἐπιθετικὴν στάσιν, δχι μόνον ἀπώθησαν τούς τε Βουλγάρους καὶ τοὺς ἄλλους πρὸς βιορρᾶν τῆς Ροδόπης καὶ τοῦ Σκάρδου ἀνυποτάκτους λαούς, ἀλλὰ καὶ ταχέως ἔξελλήνισαν τοὺς ἔγκαστα φθέγγας τῆς Μακεδονίας, Θράκης καὶ κυρίως Ἑλλάδι πληθυσμούς.

Φυσικῶς οὗτοι μόλις ὡς ἀπηλλάγησαν τοῦ ἐφιάλτου τῆς βαρβαρικῆς μειονότητος, ἥσθάνθησαν δὲ καὶ ἔαυτοὺς ἀσφαλεῖς ὑπὸ τὴν σκέ-

(1) Pittard. Les races et l' histoire, Κεφ. XV

(2) Περὶ τῶν ἔκτουρκισμοῦ τῶν πληθυσμῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου ὡς Pittard. Les races et l' histoire, σελ. 391.

πην του ἀνασυγχροτηθέντος στρατιωτικῶς καὶ διοικητικῶς Βυζαντινοῦ Κράτους, μὴ ἔχοντες ἀπολέση τελείως εἰς τὸ διάστημα τῶν ὀλίγων γενε- νεῶν, καθ' ὃ ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἐπιφρόνη τῆς μειονότητος ταύτης, τὴν τάσιν πρὸς τὸν πολιτισμόν, ἐπανῆλθον βαθμηδὸν εἰς τὴν πρὸ τοῦ 7ου αἰώνος θέσιν των ἐν αὐτῷ.

V. Εἰς τί δῆμως ὁφείλεται ὁ ἔστω καὶ κατ' ἐπιφάνειαν, εἰς τόσον εὐ- ρεῖαν κλίμακα ἐκσλαυΐσμὸς μεγάλου μέρους τῆς χώρας ταύτης : Ὡς εἴ- δομέν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰώνος τὸ κύριον ἀποτέλεσμα τῶν ἐπι- δρομῶν, ὑπῆρξεν ἡ κατ' ἐπιανάληψιν δῆμος τῆς χώρας καὶ ἡ ἐν τῇ "Ανφ Μακεδονίᾳ καταστροφὴ τοῦ ἀστικοῦ βίου, ἡς συνέπεια ἦτο ἡ ἐπι- κράτησις τοῦ νομαδικοῦ ἡ ἡμινομαδικοῦ τοιούτου. Μόνιμος ἐγκατά- στασις μεγάλων διμάδων ἐν Μακεδονίᾳ δὲν εἶχε γίνει μέχρι τότε, τοὺς δὲ ὀλίγους σποραδικῶς παραμείναντας ἐν τῇ χώρᾳ Σλαύονις ἡ ἄλλους βαρβάρους, εἶχεν ἀναλάβει νὰ ἔξελληνίσῃ ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ τῆς Πρωτῆς Ἰουστινιανῆς. Καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ δὲ τοῦ 7ου καὶ 8ου αἰώνος, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν, δὲν δίδουν τὴν ἔξηγησιν τοῦ ἐκσλαυΐσμοῦ τόσων πε- ριοχῶν. Αἱ μεταξὺ 610—615 μεγάλαι τῶν Σέρβων εἰσβολαὶ ἀπεκρού- σθησαν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, δὲν δίδουν τὸν Βουλγάρων καὶ τῶν τούτοις ἀκολούθουντων διαφόρων ἀλλων φύλων, δὲν ἐνεῖχε ἡ χαρακτῆρα ἐπιδρομῆς πρὸς λεηλασίαν. Τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα εἶχον καὶ αἱ ἐπι- δρομαὶ τοῦ 755, 766, 772 καὶ 775.

"Ἐκ τῶν μεγάλων ἔκεινων στιφῶν τῶν ἐπιδρομέων δὲν παρέμενον ἐν τῇ χώρᾳ ἡ ἐλάχιστα ἀτομα καὶ δὴ ἔξ ἔκεινων, ἀτινα εἶχον κλί- σιν πρὸς τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν τάξιν. Προορίζοντο δὲ ταῦτα ἐκ τῶν ἐκβαρβαρισθέντων κατὰ τοὺς προηγούμενους αἰώνας Θρακικῶν, Δαρ- δανικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν φύλων, τῶν ἀπὸ τοῦ 1ου π. Χ. αἰώνος ἥδη Ισχυρῶς ἐκρωμανισθέντων. Ἐπομένως καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 9ου αἰώνος, δτε ἀρχεται ἡ Ισχυρὰ ἀντίδρασις τοῦ Ἐλληνισμοῦ, ἡ Μακεδο- νίᾳ δὲν ἔχει δεχθῆ Σλαύεις καὶ Βουλγαρικάς ἐποικίσεις, δὲ παρατη- ρούμενος ἐκσλαυΐσμὸς ὁφείλεται εἰς ὅλως διάφορα αἴτια, κυριώτερα τῶν δποίων ἡσαν τὰ διαικητικὰ σφάλματα τῶν ιμυνόντων τὰ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ λόγοι φυσικοῦ περιβάλλοντος.

"Ο αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς κατήγετο ὡς γνωστὸν ἐκ τῆς Ἀχρί- δος (1), ὡς ἐκ τῆς Ιδιαιτέρας δὲ αὐτοῦ πρὸς τὴν γενέτειραν αὐτοῦ πόλιν

(1) Τῆς ἔξ αὐτοῦ μετωνομασθείσης Πρωτῆς Ἰουστινιανῆς.

(2) Περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν Βουλγαρικῶν ἐπαδρομῶν,

στοργῆς, ἵδρυσε κατὰ τὸ 535 ἐν αὐτῇ Ἀρχιεπισκοπὴν, εἰς ἣν ἀπένει-
μεν εὐρυτάτην ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν καὶ διοικητικὴν καὶ ἐκκλη-
σιαστικὴν αὐτονομίαν. Εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν ταύτην ἀνετέθη τὸ βαρὺ
ἔργον τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν ἐν τῇ δυτικῇ καὶ βορείῳ Μακεδονίᾳ εἰ-
σιδυόντων καὶ ἐγκαθισταμένων ἐκάστοτε ἐπιδρομέων, ἀπενεμήθη δὲ
αὐτῇ ἐπὶ πλέον καὶ πλήρης ἐκοιλησιαστικὴ ἔξουσία ἐπὶ τῶν προσηλυτι-
σμησομένων ἐκ τούτων. Ἡ παραχώρησις ὅμως τοιούτων προνομίων
ἔσχεν ὀλεθρίας συνεπείας (¹). Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀχρίδος ταχέως ἥλ-
θον εἰς ἀντιθέσεις καὶ προστριβάς μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου,
μὴ ἐπιθυμοῦντες δὲ νὰ ὑποχωρῶσιν αὐτοῖ, κατέφευγον εἰς μεθόδους,
αἰτινες τὰ μέγιστα ἔβλαψαν τὸν Ἑλληνισμὸν μεγάλου μέρους τῆς χερ-
σονήσου τοῦ Αἴμου. Στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς δικαιοδοσίας, ἣν ἀπένειμεν
αὐτοῖς ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπὶ πάντων τῶν Σλαύων χριστιανῶν, διετεί-
νοντο ὅτι πᾶσαι αἱ πόλεις καὶ τὰ μέρη εἰς ἃ ὡκουν Σλαῦοι ὑπήγοντο
εἰς τὴν Ἀχρίδα. Ὁπος δὲ ἀποδεῖξωσιν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον, ὅτι μέ-
ρος τι εἶναι Σλαυϊκόν, δὲν ἀπητεῖτο ἡ ν' ἀποδεῖξωσιν ὅτι τὸ μέρος τοῦτο
ἔφερε Σλαυϊκὸν ὄνομα. Ὅπως ἐπεκτείνωσιν ὅθεν τὴν δικαιοδοσίαν των
οἱ ἀρχιεπίσκοποι τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς δὲν εἶχον ἡ νὰ μετονομά-
ζωσι τὰς διαφόρους τοπωνυμίας, διατεινόμενοι ὅτι αἱ μετονομασίαι αὐ-
ταὶ ὠφείλοντο εἰς τοὺς Σλαύους. Οὕτως ἔξηγεῖται ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν
ἐν τῇ Ἀνω Μακεδονίᾳ Σλαυϊκῶν τοπωνυμιῶν καὶ ἡ διάδοσις τῶν
σλαυϊκῶν διαλέκτων.

Εἰς τὴν κατ' ἐπιφάνειαν ὅμως ἐγκόλπωσιν τοῦ Σλαυϊσμοῦ ὑπὸ με-
γάλου μέρους τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου τῆς Ἀνω Μακεδονίας φαί-
νεται διτὶ συντέλεσε καὶ ἔτερος λόγος. Εἰς τὰς ἐκτάσεις ἐκείνας, εἰς ἄς τὸ
φυσικὸν περιβάλλον εἶναι γενικῶς τραχὺ (δρεινὸν τοῦ ἐδάφους, τραχὺ
τοῦ κλίματος κλπ.), ὁ ἀνθρωπὸς καθίσταται σκληρός. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ
ἰσχυροτέρου ἀποβαίνει κανὼν, ὅταν δὲ αἱ περιστάσεις δὲν ἐπιτρέπουσι
τὴν μεταξὺ τῶν ὅμαδων ἡ καὶ ἀτόμων πάλην, ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ἐπι-
βολῆς τοῦ ἰσχυροτέρου ἀνδρικοῦ φύλου ἐπὶ τοῦ ὀσύνεστέρου γυναι-
κείου. Ἀνέκαθεν καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐπικρα-
τεῖ ἡ ἀνδροκρατία. Ἡ γυνὴ ἀπασχολεῖται ὅχι μόνον μὲ τὰς ἐργασίας
τοῦ οἴκου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς βαρείας ἐργασίας τῆς ὑπαίθρου, ἐνῷ δὲν
ὅταν δὲν ἀπασχολεῖται μὲ τὴν θήραν ἡ δὲν φροντίζῃ διὰ τὴν πώλησιν
τῶν πλεοναζόντων προϊόντων καὶ τὴν ἀγορὰν τῶν ἀναγκαιούντων αὐ-
τῷ, ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ ἀναπαύηται καὶ νὰ ἐπιτηρῇ. Οἱ Ἑλληνικὸς ὅμως

κατὰ τοὺς Μέσους Αἰδίνας, ὅρα V. Colocotroni, la Macédoine et l' Hellé-
nisme σελ. 157 καὶ ἔχῆς.

(1) Νικολαΐδον, Ἰστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, σελ. 152.

πολιτισμὸς τοιαύτην κατάστασιν δὲν ἦνείχετο. Ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ, ἡ γυνὴ κατεῖχε πάντοτε θέσιν ἵσην περίπου πρὸς τὸν ἄνδρα, χαρακτηριστικὴ δὲ ἐν αὐτῷ ἡτοῦ ἡ ἐπιβολὴ οὐχὶ τοῦ ἰσχυροτέρου, ἀλλὰ τοῦ ἐπιτηδειούτερου, τοῦ συγκεντροῦντος τὰ περισσότερα πνευματικὰ προσόντα.

Πρὸς τοιαύτας ὅμως συνηθείας ἡτοῦ δύσκολον καὶ κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα (πλὴν τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων) καὶ κατὰ τὸν Μέσους Αἰώνας νὰ προσαρμοσθῶσιν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνω Μακεδονίας, ὡς ἔξι αὐτοῦ τούτου τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἐν φᾶξιν. Τούτου ἔνεκεν καὶ μικρὰν ἀντίδρασιν προέβαλλον εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς, οὓς ἔβλεπον διάγοντας τὸν βίον ὃν ἐπειθύμουν, τὸν δποῖον ὅμως ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς δὲν τοῖς ἐπέτρεπε, ταχέως δὲ προσεταιρίζοντο τοὺς παραμένοντας ἔξι ἔκείνων. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν Βυζαντινὸν ἴδιᾳ χρόνους ἡτοῦ δύσκολον εἰς τὰς διοικητικὰς ἀρχὰς, νὰ παρακολουθῶσιν αὐτοὺς ἐν τῷ ἴδιωτικῷ των βίφ, εὔκολος ἡτοῦ ἡ μετάπτωσις ἀπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν Σλαυτισμόν, ἴδιᾳ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ. Ἀλλως τε οἱ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι, προερχόμενοι συνήθως ἐκ τῶν πόλεων καὶ δὴ ἐκ τῶν καλῶν σχετικῶς οἰκογενειῶν, περιεφρόνουν γενικῶς τοὺς κατοίκους τῆς ὑπαίθρου, οὓς ἔθεώρουν ὑποδεέστερα δῆτα καὶ ὀλίγον ἐνδιεφέροντο ἀν ἡκολούθουν ἐλληνικὰ ἡ βαρβαρικὰ ἔθιμα ἐν τῷ ἴδιωτικῷ των βίφ ἥ ἐὰν ὠμίλουν μεταξύ των τὴν μὲν ἡ τὴν δὲ διάλεκτον.

§ 20. Ἡ Ἰδρυσις Παραδοσινάρβίων Σλαυτικῶν χρατῶν.

I. Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Σλαύων ἐν ταῖς περιόδοις νότον τοῦ Σκάρδου χώραις παίνουν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰῶνος, τὸ μὲν ὡς ἐκ τῆς παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐνισχύσεως τῶν ὀχυρωματικῶν πρὸς τὰ σύνορα τῆς Μοισίας καὶ Ἰλλυρίας γραμμῶν, τὸ δὲ καὶ ὡς ἐκ τῆς δημιουργηθείσης ἐν Μοισίᾳ καὶ Ἰλλυρικῷ διμαλωτέρας καταστάσεως, ἥτις ἐπέτρεψεν εἰς τὰ πλήθη ἐκεῖνα, τὰ μέχρι τότε ὠθούμενα πρὸς νότον ὑπὸ ἄλλων ἐκ βορρᾶ πιεζόντων αὐτὰ βαρβάρων, νὰ ἐγκατασταθῶσι μονίμως εἰς τὰς Παραδουναβίους ἔκείνας χώρας καὶ ν' ἀσχοληθῶσι πλέον μὲ εἰρηνικὰ ἔργα.

Ἀπεμονῶθησαν οὕτω τὰ πρὸς νότον τοῦ Σκάρδου διεσκορπισμένα φῦλα, τὰ κακῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὡς εἴδομεν χαρακτηριζόμενα ὡς Σλαυτικά, ἀπὸ πάσης νέας ἐκ βορρᾶ ἐπιδράσεως. Ἡδύνατο ἐπομένως ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ χωρήσῃ εἰς τὸ ἀφομοιωτικὸν αὐτοῦ ἔργον τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον δὲν ἐπρόκειτο ἥ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν κατάστασιν τοὺς ἐκσλαυτισθέντας Δαρδανικούς, Παιονικούς, Ἰλλυρικούς, Μακεδονικούς, καὶ Θρακικοὺς πληθυσμούς. Ἐν ταῖς πρὸς νότον τοῦ Ολύμπου χώραις, ἥ ἐργασία αὕτη διεκόπη

πλέον ἀπροσκόπιως ἡ ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπου μετ' ὀλίγον νέα καταιγίς, ἐκ ΒΑ προερχομένη, ἔξαπελύθη κατ' αὐτῆς.

Ἡδη ἀπὸ τοῦ 772 δ ἀντοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ ἐγκαταλείψῃ εἰς τοὺς Βουλγάρους τὴν πρὸς βιορρᾶν τοῦ Αἴμου καὶ μέχρι τοῦ Δυναμέβεως ἔκτεινομένην Μοισίαν, ἥτις ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα τοῦ Μεσαιωνικοῦ Κράτους τῶν Βουλγάρων, ὅπερ τόσας ὑλικᾶς συμφορᾶς ἐπεσώρευσεν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας. Ἐχοντες πλέον σταθερὰν βάσιν οἱ Βουλγάροι, ἥδυναντο εὐκολώτερον, ἐπωφελούμενοι τῶν ἑκάστοτε ἀδυναμιῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, νὰ λεηλατῶσι τὴν Μακεδονίαν, ἵδια ἀπὸ τοῦ 808 ὅτε κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ἐξ ἀπροσπότου τὴν πόλιν Σαρδικήν (νῦν Σόφιαν), εἰς ἐπικαιροτάτην πρὸς τοῦτο θέσιν κειμένην.¹⁾ Έκ ταύτης δὲ ὁριώμενοι, ὅχι μόνον ἐδήνωσαν καὶ ἐπανάληψιν τὴν Μακεδονίαν, ἀλλὰ καὶ κατώρθωσαν νὰ ἐγκατασταθῶσι προσωρινῶς εἰς πολλὰς περιοχὰς αὐτῆς⁽¹⁾. Βασίλειος δομῶς δ Βουλγαροκτόνος (976—1025) ὅχι μόνον ἐξέβαλε τελείως τοὺς Βουλγάρους ἐκ τῆς χώρας ταύτης, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἥναγκασε νὰ καταπαύσωσι τὰς ληστρικὰς κατ' αὐτῆς ἐπιδρομάς των.

II. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας καὶ ἵδια κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα φαίνεται ὅτι δλόκληρος σχεδὸν ἡ Μακεδονία εἶχε κατὰ μέγα μέρος ἐξελληνισθῆ. Δυστυχῶς αἱ μετέπειται νέαι εἰσθολαί, κατ' ἐξοχὴν δομῶς ἡ μεταξὺ ἀρχιεπισκοπῶν Ἰπεκίουν καὶ Ἀχρίδος ἄμιλλα ἐκσερβισμοῦ καὶ ἐκβούλγαρισμοῦ τῆς βιορείου καὶ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας⁽¹⁾, ἐξήλειψαν τὰ ἔχνη ἐκεῖνα τοῦ ἐξελληνισμοῦ καὶ μόνον τοπωνυμίαι τινὲς ἡ πληροφορίαι συγγραφέων τινῶν παρέχουσιν ἡμῖν τεκμήριά τινα περὶ τούτου. Οὕτως, ἡ διατήρησις καὶ μέχρι σήμερον Ἑλληνικῶν τοπωνυμίων ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Τετόβου (χωρίον Πύργος) καὶ τοῦ Κιρτζόβου (χωρίον Μοναστηρέτσι, ἥτοι Μοναστηράκι), ἡ παρουσία Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀστυκοῦ (Μπρεγκάλνιτσα)⁽¹⁾, ἡ ὑπαρξία ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Σκοπίων χωρίον φέροντος τὸ Σλαυόφωνον ὄνομα Γκρεσίστε, ἥτοι χωρίον τῶν Ἑλλήνων καὶ τέλος ἡ παρουσία καὶ μέχρι σήμερον Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ἐν Σκοπίοις καὶ τισιν ἀλλαις πόλεσι τοῦ πρώην σαντζακίου Σκοπίων⁽¹⁾,

(1) Περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτάσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐγκαταστάσεων τούτων, ὅρα Colocotroni, la Macédoine et l' Hellénisme σελ. 170 καὶ ἔξης.

(2) Νικολαΐδου, Ιστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, σελ. 192.

(3) Jirecek, Geschichte der Bulgaren σελ. 221.

(4) Κατὰ τὴν Τουρκικὴν στατιστικὴν τοῦ 1904 ὑπῆρχον ἐν τῷ βιλαστίφ Κοσσυφοπεδίου 13500 Ἑλλήνες.

πείθουν ότι δόλοτε τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἔδεσποζε καὶ ἐν τῷ βορειοτέρῳ ἀκόμη τιμήματι τῆς Μακεδονίας.

Ἡ ἀπὸ τοῦ 12ου καὶ 13ου αἰῶνος ἀρξαμένη νέα κατάπτωσις τῆς Βυζαντινῆς δυνάμεως, ἐπέτρεψεν εἰς τὰ Σλαυϊκά, Βουλγαρικὰ καὶ λοιπὰ στοιχεῖα νὰ ἐπικρατήσωσιν ἐκ νέου ἐπιφανειακῶς, τρομοκρατοῦντα τὸν ἐγχώριον πληθυσμόν.

Γενικῶς, καθ' ὅλην τὴν πρώτην περίοδον τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (395—1204), ἡ οἰκονομία τῆς Μακεδονίας δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸν ἐπίπεδον εἰς δὲ κατὰ τού; Ἐλληνιστικὸν καὶ Ρωμαϊκὸν χρόνους, ἐπὶ πλέον δὲ παρατηροῦνται κατ' αὐτὴν πολὺ συχνὰ μεγάλαι μεταπτώσεις. Πάντως, ἡ οἰκονομία τῆς χώρας ταύτης δὲν εὑρίσκετο εἰς ἦν κατάστασιν θὰ ἐφαντᾶτο τις ἀναλογιζόμενος τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων. Τούναντίον μάλιστα, εἰς πολλὰς ἐποχάς, ὡς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας, κλπ., οἱ πλεῖστοι τῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας παρουσιάζουν μεγάλην ἀνάπτυξιν.

Κατὰ τὸν Βυζαντινὸν χρόνον, τόσον ἡ Θεσσαλονίκη, ὅσον καὶ ἡ Ἀχρίς, τὸ Κέλετρον καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις ἀκμάζουν τὰ μέγιστα. Τοῦτο ὠφείλετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, συνεπέᾳ τῶν ὅποιων πᾶσα κοινωνικὴ ζωὴ ἥρχισε κυρίως νὰ συγκεντροῦνται ὅπισθεν τῶν ἵσχυρῶν τειχῶν τῶν πόλεων, εἰς ἂν καὶ μόνον ἡδύνατο νὰ θραυσθῇ ἡ ὁρμὴ τῶν ἐπιδρομέων. Καὶ ἡ παραγωγὴ ὅμως τῆς ὑπαίθρου, τόσον ἡ γεωργική, ὅσον καὶ ἡ κτηνοτροφική, δὲν ἦτο ἀναξία λόγου. Ὁ τε αὐτόχθων ἀγροτικὸς πληθυσμὸς καὶ οἱ ἐκ τῶν ἐπιδρομέων μονίμως ἐγκατιστάμενοι ἐν τῇ χώρᾳ, εἰδούσοντο ἐνταντικῶς, παρὰ τοὺς ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν κινδύνους, καθόσον εὔκολως ἡδύναντο νὰ διαθέτωσι τὰ προϊόντα των εἰς τὰς ἀκμαζούσας Μακεδονικὰς πόλεις. Ὡτὲ ἔλεγέ τις μάλιστα ὅτι ἡ ἐπιμονὴ μεθ' ἡς προσεπάθουν τὰ λεγόμενα Σλαυϊκὰ φῦλα, κατ' ἔξοχὴν γεωργικά, νὰ ἐγκατασταθῶσι κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ πέριξ τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Ἀχρίδος καὶ τῶν ἀλλων μεγάλων πόλεων, ὠφείλετο κυρίως εἰς τὸ εὔκολον τῆς διαθέσεως τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας των εἰς τὰ ἀστικὰ ταῦτα κέντρα. Ἡσαν δηλαδὴ αἱ ἐν Μακεδονίᾳ διειδύσεις ἐκεῖναι παρόμοιαι πρὸς τὰς τῶν μεταναστευόντων κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἐξ Ἐνδρώπης εἰς Ἀμερικὴν καὶ Αὐστραλίαν. Ἡ παρατηρούμενη δὲ περὶ τὸν τρόπον τῆς ἐγκαταστάσεως διαφορά, ὠφείλεται εἰς τὸν κρατοῦντα γενικῶς κατὰ τοὺς Μέσους Αἰῶνας χαρακτῆρα βιαιότητος. Ἐν τούτοις, πολλαὶ τῶν μεσαιωνικῶν ἐκείνων ἐν Μακεδονίᾳ ἀποικίσεων είχον γίνει τῇ συγκαταθέσει ἡ τῇ ἀνοχῇ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικῆς διοικήσεως.

§ 21. Τὸ Φραγκικὸν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

I. Ἡ τετάρτη Σταυροφορία κατέληξεν ὡς γνωστὸν εἰς τὴν κατιέλυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, πραγματοποιηθέντων οὕτω τῶν περὶ οἰκονομικῆς κατακτήσεως τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς σχεδίων τῆς Ἔντειας. Ἀπὸ τοῦ 1204 ὅθεν, ἡ νότιος Μακεδονία περιέχεται εἰς τοὺς Φράγκους, ἀποτελεῖ δὲ μετὰ τῆς Θεσσαλίας, τὸ Βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπερ ἐδόθη εἰς τὸν Βονιφάτιον τὸν Μομφερρατικόν.

Κατὰ τὸ 1214 ὅμως, Θεόδωρος ὁ Α', δεσπότης τῆς Ἡπείρου, κυριεύει τὰς κεντρικὰς περιοχὰς τῆς Μακεδονίας μετὰ τῆς ἀξιολόγου τότε πόλεως Ἀχρίδος, περισφίξας οὕτως, ἐκ δυσμῶν καὶ βορειοδυτικῶν τοὺς Φράγκους, οὓς τέλος ἐκδιώκει τελείως ἐκ τῆς χώρας κατὰ τὸ 1222 καὶ ἰδρύει τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Θεσσαλονίκης, περιλαμβάνουσαν ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας καὶ τὴν Ἡπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν. Οὕτως ἔληξεν ἡ βραχεῖα Φραγκικὴ κατοχὴ τῆς Μακεδονίας, ἡτις ἤνοιξε πρὸς στιγμὴν εἰς τοὺς ναυτικοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως τὴν ὄδὸν τῆς οἰκονομικῆς ἐν τῇ χώρᾳ διεισδύσεως.

II. Ἡ σύστασις τοῦ νέου τούτου Ἑλληνικοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους, μὲ δοιαὶ μάλιστα πρὸς δυσμὰς καὶ νότιοδυτικὰ πλέον ἐκτεταμένα τῶν τοῦ ἀρχαίου (¹), πολλὰς ἐλπίδας παρεῖχε διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς χώρας ταύτης, ἵδιᾳ δὲ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς οἰκονομίας τῆς ὑπαίθρου. Δυστυχῶς ὅμως τὰ ἐπακολούθησαντα γεγονότα δὲν ἐπέτρεψαν τὴν πλήρη πραγματοποίησιν τούτων.

“Ἡδη ἀπὸ τοῦ 1218 Σάββας ὁ Νέμαντις, βασιλεὺς τῶν Σέρβων, γίνεται κύριος μέρους τῆς βορείου Μακεδονίας, 13 δὲ ἔτη ἀργότερον, Ἰωάννης Ἀσάν ὁ Β', βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων, καταλαμβάνει διαμερίσματά τινα τοῦ κέντρου αὐτῆς, ἐξ ὧν ὅμως ἐξεδιώχθη ἀργότερον ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Δὲν είχον παρέλθει πολλὰ ἔτη ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐκείνης Βουλγαρικῆς ἐπιδρομῆς καὶ νέος κίνδυνος ἀναφαίνεται ἐκ βορρᾶ. Οἱ Κουμάνοι καὶ οἱ Ὁγοῦζοι εἰσβάλλουσι εἰς τὴν βόρειον Μακεδονίαν, τιμήματά τινα δὲ αὐτῶν μετὰ πολυετεῖς ἀγῶνας κατορθώνουν νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς τὰ πέριξ τῆς Ἀχρίδος. Οἱ μακρο-

(1) Ἡ ἐκτασις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας Θεσσαλονίκης ἀνήγγειτο εἰς 50—60 χιλ. τετρ. χιλιόμ.

χρόνιοι ἐπίσης πόλεμοι πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Νικαίας (ἀπὸ τοῦ 1261 Κωνσταντινουπόλεως), οἵτινες προσεπάθουν νὰ προσαρτήσωσι τὰς χώρας τοῦ Βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, καθίστων δυσχερῆ, ὡς ἐκ τῶν συχνῶν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων διαδρομῶν καὶ δηρώσεων, τὴν κανονικὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐργασιῶν τῆς ὑπαίθρου. Ἡ ἐπακολουθίασα δὲ εἰσβολὴ τῶν Σέρβων, οἵτινες καὶ κατώρθωσαν νὰ ἔγκατασταθῶσιν εἰς τινας περιοχὰς καὶ αἱ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ληστρικαὶ ἐπιδρομαὶ τῶν Καταλανῶν ἐπεδείνωσαν ἔτι πλέον τὴν κατάστασιν.

III. Οἱ μέχρις ὅμως τῶν μέσων τοῦ 14ου αἰῶνος ἐπιδραμόντες τὴν χώραν ἔξεδιώκοντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ταχέως καὶ ἡ ὑπαιθρος ἀνεκουφίζετο ἐπὶ τι διάστημα. Ἡ ἐν Εὐρώπῃ ὅμως ἐμφάνισις τῶν Τούρκων (1331), ἀποτελούντων τότε ἀκόμη ἀτακτα ληστρικὰ στίφη, συνεπηγάγετο διαρκῆ ἀπειλὴν κατὰ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ. "Ολη ἡ ὑπαιθρος περιῆλθε ταχέως εἰς τὴν διάθεσίν των καὶ μόνον αἱ δχυραὶ πόλεις ἥδυναντο ν' ἀντιστῶσιν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν νέων ἐπιδρομέων. Κατὰ τὸ 1374 ὀλόκληρος ἡ Μακεδονία, πλὴν τῆς Θεσσαλονίκης (μετὰ τῆς ἀμέσου αὐτῆς περιοχῆς), ἦτις ἀπὸ πολλοῦ εἶχεν ἀναγνωρίσει τὴν κυριαρχίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὶς παρὰ τὴν σημερινὴν Καβάλλαν κειμένης Χριστουπόλεως, εὑρίσκονται εἰς χεῖρας τῶν Ὀθωμανῶν.

"Ο φεουδαλικὸς ἡγεμὼν τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως, ἵνα σώσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῶν Τούρκων, ἀνεγγνώρισε τὴν κυριαρχίαν τῶν θαλασσοκρατούντων τότε Ἐνετῶν (¹). Εἰς τοὺς αὐτοὺς ἐπίσης Ἐνετοὺς ἔξεχωρησεν ἀργότερον (1422) ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ἦν ὡς ἐκ τῆς ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπομονώσεώς της ἥδυνάτει νὰ ὑπερασπίσῃ ἐπὶ πολὺ. Τὸ μοιραῖον ὅμως δὲν ἀπεφεύχθη. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1430 ἡ πόλις ἐπιπτεν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων.

---

(1) Χερτσβεργ. Ἰστ. Ἑλλάδος, κλπ. σελ. Β 397.

Δ'.

O I N E O T E R O I X R O N O I

§ 22. Ἡ Τουρκοκρατία.

I. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 15ου αἰώνος οἱ Τούρκοι εἶναι κύριοι δχι μόνον τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ διολοκήσου σχεδὸν τῆς Αἰμικῆς Χερσονήσου. Ἐνδίσκεται δύναται καὶ πάλιν ἡ Μακεδονία ὑπὸ συνθήκας παρομίας ἐν πολλοῖς πρόσεσται, αἴτινες ἐδημιουργήθησαν μετὰ τὴν ἐν Πύδνῃ ἥτταν τοῦ Περσέως.

Ἡ ἀπὸ τῆς αὐτῆς κεντρικῆς διοικήσεως ἔξαρτησις πασῶν τῶν ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι Πελοποννήσου χωρῶν, ἦτις διετηρήθη μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰώνος, καθίστα πλέον εὔκολον τὴν οἰκονομικὴν ἀναγέννησιν τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἔνη κατάκτησις εἶχεν ἐπιφέρει μοιραίως, ὡς καὶ κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰώνα, τὴν κατάπαυσιν τῶν φυλετικῶν καὶ ἐθνικῶν διαμαχῶν, αἴτινες ἀπὸ πολλοῦ ἐτάρασσον τὰς πρόσεις νότον τοῦ Δουνάβεως χώρας, ἐν Μακεδονίᾳ δὲ εἶχον παραλύσει τὰ μέγιστα τὴν οἰκονομικὴν ζωήν, κατ' ἔξοχὴν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ. Ἐπελθούσης δύναται ἡρεμίας κατέστη δυνατὴ ἡ βαθμιαία τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας ἀνάπτυξις, ἔξιχθεῖσα δι' ἐνα ἔκαστον τούτων μέχρις ἐπιπέδου τινός, ἀναλόγως τῶν κρατουσῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν συνθηκῶν.

II. Τὰ συνεπείᾳ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων μεταστάντα ὡς εἰδομεν (§ 19) εἰς τὸν ποιμενικὸν νομαδικὸν βίον φῦλα, ἄτινα κατώρθωσαν νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν Ρωμανικὴν διάλεκτον (¹) καὶ τὰ δυοῖς κακῶς θεωροῦνται ὡς Βλάχοι, ἵσως διότι ἐπὶ Ἄσαν Β ἀνεμίγησαν μετ' αὐτῶν καὶ νομάδες τινὲς ἐκ τῶν πέραν τοῦ Δουνάβεως χωρῶν, ἀπαλλαγέντα πλέον τοῦ ἐφιάλτου τῶν ἀλλεπαλλήλων πιέσεων, ἥρχισαν νὰ εὐημερῶσιν, προσέδωκαν δὲ εἰς τὴν κτηνοτροφίαν ὅμησιν τοιαύτην, ὥστε δὲ κλάδος οὗτος τῆς οἰκονομίας ν' ἀναπτυχθῆ δύσον ἵσως οὐδέποτε ἀλλοτε. Πολλαχοῦ μάλιστα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, οἱ ἡμινομάδες οὗτοι ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν διατηρησάντων τελείως τὸν Ἑλληνικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα στοιχείων, ἥρχισαν νὰ ἐπα-

(1) Διάλεκτον διαμορφωθεῖσαν κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, δτε οἱ λαοὶ τοῦ βορείου ἡμίσεος τῆς Αἰμικῆς Χερσονήσου ἔξεργωμαίσθησαν, κρῆμα τῆς Λατινικῆς καὶ τῶν καλαιῶν ἐγχωρίων διαλέκτων.

νέρχωνται βαθμηδὸν εἰς τὸν ἀστικὸν βίον. Οὗτως ἴδρυθησαν αἱ Ἑλληνοβουλγαρικαὶ πόλεις καὶ κωμοπόλεις τοῦ Κρουσόβου, τῆς Κλεισούρας, τῶν Γρεβενῶν, κλπ., αἵτινες τὰ μέγιστα ἡκμαζον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος.

Οἱ λεγόμενοι ἐπίσης Σλαυῖκοὶ πληθυσμοί, οἱ ἔκτουρχισθέντες Ἑλληνικοὶ τοιοῦτοι, καὶ ὁ ἐν τῇ Νοτίῳ Μακεδονίᾳ διατηρήσας τὴν Ἑλληνικότητα αὐτοῦ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς, ἥδυνήθησαν νὰ ἐπιδοθῶσι πλέον ἄνευ περισπασμῶν εἰς τὰς γεωργικὰς αὐτῶν ἔργασίας, Οὔτω δέ, παρὰ τὴν ἔξασκουμένην ἐνίοτε διοικητικὴν πίεσιν καὶ τὴν κακὴν κατανομὴν τῆς γῆς, ἵδια δὲ τὸν σχηματισμὸν μεγάλων ἀγροτικῶν κτημάτων (τοιφλικίων), ἡ γεωργία σημαντικὰς προόδους ἐπετέλεσεν.

Τὰ ἀστικὰ Ἑλληνικὰ στοιχεῖα τέλος, παρὰ τὴν ὀπισθοδρομικότητα τῆς Τουρχικῆς διοικήσεως, κατώρθωσαν νὰ προαγάγωσι τὰ μέγιστα, τόσον τὸ ἐμπόριον ὃσον καὶ τὰς τέχνας, οὕτως ὥστε ἀπὸ τῶν μέσων ἵδια τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτε ἥρχισε καὶ ἐπαφὴ τις μετὰ τῆς Δύσεως, ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Μακεδονίας ἀκμάζουν οἰκονομικῶς, ὃσον εἰς δλίγας ἀλλας ἐποχάς. Κατ' ἔξοχὴν δὲ ἔξειλίχθησαν εἰς ἐμπορικὰ καὶ βιομηχανικὰ κέντρα αἱ τῆς Κάτω Μακεδονίας πόλεις Θεσσαλονίκη, Καβάλλα, Δράμα, Σέρραι, Ἐδεσσα καὶ Βέρρυσα ἐκ δὲ τῶν τῆς Ἀνω τὰ Σκόπια, τὰ Βελεσσὰ καὶ τὸ Μοναστήριον.

III. Ἡ βραδεῖα, πλὴν σταθερά, αὕτη ἔξειλιξις ὅλων σχεδὸν τῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας ἔξικνεῖται εἰς τὸ ὑψιστὸν αὐτῆς σημεῖον κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος. Τόσον ἡ γεωργία, ὃσον καὶ ἡ κτηνοτροφία φθάνουν εἰς ἐπίνεδον εἰς ὃ Ἰσως μόνον κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους εὑρίσκοντο.

Εἰκόνα τῆς τοιαύτης οἰκονομικῆς ἀκμῆς τῆς ὑπαίθρου δίδουν ἡμῖν αἱ στατιστικαὶ τῶν τελευταίων ἑτῶν τῆς Τουρκοκρατίας, ὅν παραθέτομέν τινας (⁽¹⁾).

Παραγωγὴ δερμάτων (⁽²⁾) καὶ ἕριων (ἐτησίως)

Ἄρονδέρματα	705.000	τεμάχια
Ἐριφοδέρματα	600.000	»
Προβατοδέρματα	350.000	»
Αἴγοδέρματα	350.000	»
Ἐρια πρώτης κουρᾶς	600.000	δκάδες
» δευτέρας	150.000	»

(1) Ὁρα Κοφινᾶ, Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Μακεδονίας, σελ. 166-176.

(2) Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν δερμάτων, ἀξίας πέντε περίπου ἑκατομμ. φρ. χρ. ἔξιγετο εἰς τὸ ἔξωτερικόν.

Καλλιεργηθεῖσαι ἔκτάσεις (εἰς ἔκτάρια)

Βιλ. Θεσσαλονίκης Βιλ. Μοναστηρίου Βιλ. Κοσσυφοπεδίου Σύνολον (1)

	(1911)	(1910)	(1911)	(κατὰ μέσον ὅρον)
σῖτος	89.050	62.800	133.350	280.000
σίκαλις	30.000	31.600	41.800	100.000
χριθή	60.000	25.600	65.400	150.000
βρώμη	17.000	14.400	48.250	80.000
ἀραβόσιτ.	60.000	50.950	85.250	200.000
δρυζα	1.500		1.150	2.500
γεώμηλα	200			

Παραγωγὴ δημητριακῶν (κατὰ τὸ ἔτος 1907 εἰς ἑκατομμ. χιλιόγρ.)

Βιλ.	Θεσσαλονίκης	Βιλ. Μοναστηρίου.	Βιλ. Κοσσυφοπεδίου	Σύνολον
σῖτος	112	50	90	252
χριθή	96	32	69	197
σίκαλις	30	35	27	92
βρώμη	52	13	60	125
ἀραβόσιτος	66	69	141	276
λοιπά δ)κὰ	43	15	38	96
	399	214	425	1.038

Αἱ τέχναι παρουσιάζουν ἐπίσης ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀρκετὰς προόδους ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Κατ' ἔξοχὴν εὐδοκιμεῖ ἐν αὐτῇ ἡ οἰκοτεχνία (κατεσκευὴ χονδρῶν ἐριουλῶν ὑφασμάτων, γυναικικῶν, κλπ.) ἵδιᾳ μάλιστα εἰς δρεινὰς τινας κωμοπόλεις (§ 4). Ἡ νεωτέρα ὅμως βιομηχανία δὲν κατωρθῶνται ν' ἀναπτυχθῇ, εἰμὴ εἰς ἐλάχιστα ἀστικὰ κέντρα, ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως κυρίως καυσίμων ὑλῶν.

Μεγάλην ἀνάπτυξιν ἐπίσης παρουσιάζει τὸ ἐμπόριον, ἵδιᾳ ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, δτε κατεσκευίσθησαν αἱ πρῶται σιδ. γραμμαὶ καὶ διερρυθμίσθη ὁ λιμὴν τῆς Θεσσαλονίκης.

(1) Δεδομένου ὅτι τὰ βιλαέτια Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου καὶ Κοσσυφοπεδίου περιελάμβανον καὶ περιοχάς μή Μακεδονικάς, ἵδιᾳ δὲ τὸ τελευταῖον, πρέπει νὰ μειώσῃ τις τοὺς ὡς ἀνω ἀριθμοὺς κατὰ ποσοστόν τι διαφέρον δι'. ἔκαστον εἰδος, μή ὑπερβαῖνον τὸ 10–20ο) διά τὰ βιλαέτια Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου, ἔξικονύμειον ὅμως ἐνίστε μέχρι 50 ο) διά τὸ Κοσσυφοπεδίον.

Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἀγγλου προξένου ἡ ἐμπορικὴ κίνησις τοῦ λιμένος τούτου εἶχεν ὡς ἀκολούθως κατὰ τὸ ἔτος 1911 (¹).

Καταπλεύσαντα	ἀτμόπλοια	960	τόνων	1.043.020
·Αποπλεύσαντα	»	962	»	1.045.036
Καταπλεύσανται	ἰστιοφόρα	1699	»	53.148
·Αποπλεύσαντα	»	1699	»	53.148
Ποσότης εἰσαχθέντων	ἐμπορευμάτων	τόνοι		341.932 (²)
·Αξία	»	»	Λίq. στερλ.	4.663.105
·Αξία εξαχθέντων		»	Λίq. στερλ.	1.428.681

Συμφώνως τῇ ἔκθεσι τοῦ ἐν Καβάλλᾳ Ἀγγλου ὑποπροξένου εἰσήχθησαν κατὰ τὸ αὐτὸ τὸ ἔτος ἐν τῷ λιμένι τούτῳ τῆς Ἀνατολ. Μακεδονίας ἐμπορεύματα ἀξίας 463.600 λιρῶν στερλινῶν καὶ ἐξήχθησαν καπνά ἀξίας 2.400.000 (60.000.000 δρ.)

Τέλος ἡ διὰ τῆς σιδ. γραμμῆς Θεσσαλονίκης — Νύσης εἰσαγωγὴ καὶ ἐξαγωγὴ εἶχεν ὡς ἀκολούθως κατὰ τὸ 1911.

1) Εἰσαγωγὴ

α) Εἰς Θεσσαλονίκην

·Ἐκ Σερβίας	31430	Τόνοι
·Ἐξ Αὐστροουγγαρίας	17360	»
·Ἐκ Γερμανίας	2125	»
·Ἐκ Βουλγαρίας	104	»
	51.019	»

β) Εἰς Σκόπια (³)

·Ἐκ διαφόρων χωρῶν (μέσω Σερβίας) 161280 τόνοι

2) Εξαγωγὴ

	1910	1911
Εἰς Σερβίαν	23995 τόν.	6810 τόν.
Εἰς Αὐστροουγγαρίαν	819 »	1508 »
Εἰς Γερμανίαν	543 »	773 »
Εἰς Βουλγαρίαν	1196 »	256 »

(1) Κοφινᾶ. Τὰ οικονομικὰ τῆς Μακεδονίας, σελ. 136—7, 117 131 καὶ 165.

(2) ·Ἐκ τούτων οἱ 5564 τόνοι ἀντιπροσωπεύουν εἰδη ὃποια διαμετακόμιστον.

(3) Καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ τότε ἐν Σκοπίοις Αὐστριακοῦ Προξένου.

§ 24 Τὰ γεγονότα τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων.

I. Αἱ ὡς ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἀπεράντου Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας διαμορφωθεῖσαι διὰ τὴν Μακεδονίαν συνυῆκαι, ἥρχισαν νὰ μεταβάλλωνται ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀνετράπησαν δὲ τελείως κατὰ τὸν παρόντα, συνεπέιται τῶν δύο Βαλκανικῶν πολέμων.

Ἡ ἀπόσχισις ἐκ τῆς αὐτοκρατορίας ταύτης, τόσον τῶν πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου χωρῶν, δύσον καὶ τῶν παραδοναβίων τοιούτων (Σερβίας, Βουλγαρίας), ἔσχεν ἐλαφρόν τινα ἀντίκτυπον ἐπὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς Μακεδονίας. Τὰ νεοσχηματισθέντα κράτη διέκοψαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὴν μέχρι τότε ὑφισταμένην μετὰ τῆς χώρας ταύτης ἀξιόλογον ἐμπορικὴν κίνησιν, νέας δὲ κατευθύνσεις προσέδισαν εἰς τὸ ἔξωτερικὸν αὐτῶν ἐμπόριον, συνάψαντα ἐμπορικὰς σχέσεις, τὰ μὲν Παραδοναβία κράτη μετὰ τῆς Κεντρικῆς Ευρώπης, ἥ δὲ Ἑλλὰς μετὰ τῆς Δυτικῆς.

Μικρὰ ἐπίσης ἦτο ἥ ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς Μακεδονίας ἐπίδρασις, τόσον τῶν ἀπὸ τοῦ 1903 ἀρξαμένων ἐθνικῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων ἀγώνων, δύσον καὶ τῶν κινημάτων καὶ μεταρρυθμίσεων τῶν Νεοτούρκων.

Πλέον ἰσχυροτέραν δύμας ἐπίδρασιν ἔξησκησεν ἥ κατὰ τὸ 1905 ἐπελθοῦσα μεταξὺ Σερβίας καὶ Αὐστροουγγαρίας ὁ Ἑλλησ., ἥτις κατέληξεν εἰς οἰκονομικὸν μεταξὺ τῶν δύο τούτων χωρῶν πόλεμον. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἔκεινης ἥ Σερβικὴ ἔξαγωγὴ (κυρίως χοίρων) διεξήγετο καθ' ὅλοκληραν διὰ τοῦ ἑδάφους τῆς Δυαδικῆς Μοναρχίας, εἰς ἥν τούτου ἔνεκεν ἦτο ἥ Σερβία ἐμπορικῶς ὑποτελής. Ὅτε κατὰ τὸ ἔτος ἔκεινο ἔληξεν ἥ μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένη ἐμπορικὴ συνθήκη, ἥτις ἦτο λίαν εὐνοϊκὴ διὰ τὸ Σερβικὸν ἐμπόριον, ἥ Αὐστροουγγαρία θέλουσα νὰ ἔξαναγκάσῃ τὴν Σερβίαν εἰς ὑποχώρησιν ἐδύνατο πει εἰς τὴν ἀναγέωσιν αὐτῆς. Ἡ Σερβία, μὴ ἐννοοῦσα νὰ ὑποχωρήσῃ, ἔζητησε νέας διεξόδους διὰ τὴν ἔξαγωγήν της, μία τῶν δύοιν τῶν ὑπῆρξε καὶ ἥ διὰ Θεσσαλονίκης⁽¹⁾. Τούτου ἔνεκεν ἥ πόλις αὕτη κατέστη ἀπὸ τοῦ 1906 καὶ κέντρον διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, μὲ αὐξουσαν ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος κίνησιν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ κατωτέρῳ πίνακος.

(1) Αἱ ἄλλαι διέξοδοι ὡς ἔξενεις ἥ Σερβία ἥσαν κυρίως αἱ ὁδοί, ὡς δια-

Κυριώτερα Σερβικά ελδη ἑξαχθέντα μέσω Θεσσαλονίκης.

Ζῆτα (εἰς κεφαλάς)	Δημητριακά (εἰς τόνους)
1907	7,956 (1)
1908	16,533 (1)
1909	63,747
1910	54,271
1911	28,056
	6,125
	4,947
	27,299
	33,059
	15,539

Τὸ δλικὸν ποσὸν τῆς σερβικῆς διὰ Θεσσαλονίκης διαμετακομίσεως, ἀνῆλθε κατὰ τὸ 1910 εἰς 8414 βαγόνια (ἀξίας 30.000.000 φρ. χρ.), κατὰ δὲ τὸ 1911 εἰς 2398. Τὰ διὰ τοῦ αὐτοῦ Μακεδονικοῦ λιμένος ἀφ' ἐτέρου εἰσαχθέντα εἰς Σερβίαν ἐμπορεύματα ἀνήλθον εἰς 23.995 τόν. κατὰ τὸ 1910 καὶ εἰς 6.810 τόν. κατὰ τὸ 1911. (2)

II. Οἱ πόλεμοι τοῦ 1912-13 ἀνέτρεψαν τὴν μέχρι τότε κατάστασιν. Διὰ τῶν συνθηκῶν τοῦ Λονδίνου καὶ τοῦ Βουκουρεστίου ἡ χώρα αὗτη κατενεμήθη μεταξὺ Ἑλλάδος, Σερβίας καὶ Βουλγαρίας. Καὶ εἰς μὲν τὴν Ἑλλάδα περιῆλθεν δλόκληρος ἡ νότιος Μακεδονία, εἰς τὴν Σερβίαν τὸ πλεῖστον τῆς βιορείου, εἰς δὲ τὴν Βουλγαρίαν μικρόν τι μόνον τμῆμα κατὰ τὰ βιορειοανατολικά. Ἐκαστον τῶν οὕτως ἀποχωρισθέντων τμημάτων τῆς Μακεδονίας, κατ' ἀνάγκην τοῦ λοιποῦ συνεδέθη οἰκονομικῶς μετὰ τῶν γειτονικῶν περιφερειῶν τοῦ κράτους εἰς δὲ προσηρτήθη, ἀπεμονώθη δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπὸ τῶν ἄλλων Μακεδονικῶν τμημάτων. Ἡ τοιαύτη δύμως μεταξὺ τῶν τμημάτων οἰκονομικὴ ἀπομόνωσις, ἀπόρροια ἐν πολλοῖς καὶ τοῦ μεταξὺ τῶν τριῶν κρατῶν πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ ἡ στενὴ αὐτῶν σύνδεσις μετ' ἄλλων χωρῶν, βιθύτατα ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν περαιτέρω ἔξελιξιν τῆς οἰκονομίας ἐν ἑκάστῳ ταύματι.

Τὸ βόρειον ἥμισυ τῆς Μακεδονίας ἀποσπασθὲν τελείως τῆς μετὰ τῶν πέριξ τοῦ Αἴγαίου χωρῶν οἰκονομικῆς ἐπαφῆς του, ἦν διετήρει σχεδὸν συνεχῶς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (ἔξαιρέσει τῶν ἀρχικωτέρων περιοχῶν του), εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην

νοίγει δὲ διεθνοποιηθεῖς Δούναβις, τόσον πρὸς τὴν Γερμανίαν, ὅσον καὶ πρὸς τὸν Εὔξεινον. Τὰ Σερβικά δύτεν ἐμπορεύματα ἔφθανον διὰ σχεδίων μέχρι Regensburg (Βαναρία) ἀφ' ἐνὸς καὶ μέχρι Βρατίλας καὶ Γαλαζίου ἀφ' ἐτέρου. Ἐκ τοῦ πρώτου ποταμίου λιμένος μετεφορτώνοντο πλέον εἰς σιδηροδρομικὰ βαγόνια διὰ τὴν περαιτέρω διαδρομήν, ἐκ τῶν δύο δὲ τελευταίων ἐπὶ ἀτμοπλοίων, ἀτινα διὰ τοῦ Εὔξεινου, τῆς Προτονίδος, κλπ. μετέφερον αὐτά εἰς τὸν τοῦ προορισμοῦ των.

(1) Μόνον βόες καὶ ἀγελάδες.

(2) Μέρος τῶν εἰσαχθέντων τούτων εἰς Σερβίαν διὰ Θεσσαλονίκης ἐμπορευμάτων προωρίζεται δι' ἄλλας χώρας (Αὐστροουγγαρίαν, κλπ.).

νὰ στραφῇ πρὸς τὰς Παραδουναβίους χώρας. Ὁ νέος ὅμως οὗτος οἰκονομικὸς προσανατολισμός, παρὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν ἔργασίαν τῆς Αὐστροουγγαρίας, ἡτις χάριν ἔξυπηρετήσεως τῶν ιδίων αὐτῆς οἰκονομικῶν συμφερόντων εἶχεν ἐπιτύχῃ πρό τινων δεκαετηρίδων τὴν κατασκευὴν τῆς σιδηρ. γραμμῆς Βελιγραδίου—Θεσσαλονίκης, δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀναπληρώσῃ τὰ κενά, ἀτινα ἐδημιουργήθησαν συνεπείᾳ τῆς διακοπῆς τῶν μετὰ τοῦ νοτίου ήμίσεος οἰκονομικῶν σχέσεων, ἡτις προηῆθεν κυρίως ἐκ τοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν τριῶν κρατῶν, οὐν ἐνεκεν δχι μόνον δυσχέρειαι παρενεβάλλοντο εἰς τὴν διὰ τῶν συνόρων μεταφορὰν ἐμπορευμάτων, ἀλλὰ καὶ μεταναστεύσεις πληθυσμῶν προεκλήθησαν. Περιῆλθον οὕτως εἰς οἰκονομικὸν μαρασμὸν ἀρκεταὶ περιοχαὶ καὶ δὴ αἱ τοῦ Μελενίκου καὶ τῆς Στρωμνίτσης ἐν τῇ Βουλγαρικῇ Μακεδονίᾳ καὶ αἱ τῆς Δοϊράνης, Γευγελῆς, Βελεσσῶν, κλπ., ἐν τῇ Σερβικῇ, τὸ Μοναστήριον δέ, ἡ δευτέρα ἐπὶ Τουρκοκρατίας πόλις τῆς Μακεδονίας, ἀπώλεσε τελείως τὴν προτέραν αὐτοῦ οἰκονομικὴν σπουδαιότητα. Ἡ πόλις αὕτη μέχρι τοῦ 1912 ἔξηρτάτο ἐμπορικῶς ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης (¹), ἡτις ὅμως ἔκτοτε περιῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀπεμονώθη ἐπομένως τοῦ λοιποῦ τῆς διὰ θαλάσσης ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν ἔνων χωρῶν, ἕξ ὁν κατὰ μέγα μέρος προήρχοντο τὰ εἰσαγόμενα ἐμπορεύματα (65 %, περίπου, τῶν ὑπολοίπων 35 %, προερχομένων ἐκ τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας), ἡ ἀντικατάστασις δὲ τῆς ὁδοῦ ταύτης διὰ τῆς διὰ Βελιγραδίου, πάντοτε μειονεκτεῖ ὡς ἐκ τῶν ἐκ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους δυσχερειῶν (ἡ τελευταίως κατασκευασθεῖσα συνδετικὴ σιδηρ. γραμμὴ Γράδσκο-Μοναστηρίου ἀνέρχεται μέχρις ἐπέκεινα τῶν 900 μ. ἀ. τ. ֆ.) καὶ ἐνεκεν τοῦ δαπανηροῦ τῆς διὰ τῶν σιδηροδρόμων μεταφορᾶς τῶν ἐμπορευμάτων. Ἐπὶ πλέον τὸ Μοναστήριον ἔξυπηρέτει ἐμπορικῶς πλείστας δσας περιοχάς, αἵτινες περιελθοῦσαι μετὰ τῷ 1912 εἰς τὴν Ἑλλάδα (περιοχαὶ Φλωρίνης, Καστορίας, κλπ.) ἡ εἰς τὴν Ἀλβανίαν (περιοχαὶ Κορυτσᾶς, Ἐλβασάν, κλπ.), διέκοψαν σχεδὸν καθ' ὀλοκληρίαν τὰς μετὰ τῆς πόλεως ταύτης ἐμπορικάς των σχέσεις.

Καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ Σκόπια, παρὰ τὴν γειτνίασίν των πρὸς τὰς Παραδουναβίους χώρας, πάντοτε σχεδὸν ἀπὸ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν συνεδέοντο οἰκονομικῶς μετὰ τῆς Θεσσαλονίκης (²). Ἐὰν

(1) Ἡ ἀξία τῶν εἰσαχθέντων εἰς Μοναστήριον ἐμπορευμάτων (σχεδὸν ἀποκλειστικῶς μέσω Θεσσαλονίκης) ὑπελογίσθη ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὑποπροξένου τῆς Ἀγγλίας εἰς £ 365.300 διὰ τῷ 1909, εἰς £ 529020 διὰ τῷ 1910 καὶ εἰς £ 451357 διὰ τῷ 1911 (Κοφινᾶ. Τὸ Οίκον. τῆς Μακεδ. σελ. 154), ἥτοι κατὰ μέσον ὅρον εἰς 10.000.000 φρ. χρ. ἐτησίως.

(2) Ἡ ἀξία τῶν ἐτησίως ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς Σκόπια ἀποστελλομένων

δέ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Μοναστήριον, διετήφησαν τὴν οἰκονομικὴν αὐτῶν σπουδαιότητα, τοῦτο ὁφείλεται κυρίως εἰς τὰς καλλίτεχνας Κεντρικῆς Εὑρώπης σιδ. συγκοινωνίας καὶ εἰς τὰς προσπαθείας τῆς ἐν Βελιγραδίῳ κεντρικῆς διοικήσεως ὅπως προλάβῃ τὴν παρακμὴν τῆς μεγάλης ταύτης Μακεδονικῆς πόλεως.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Βόρειον Μακεδονίαν, αἱ διαμερφωθεῖσαι συνεπείᾳ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων συνθῆκαι, ὑπῆρξαν μᾶλλον εὐνοϊκαὶ διὰ τὴν νότιον. Ἡ χώρα αὕτη συνεδέθη ἐκ νέου πολιτικῶς μετὰ τῶν πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου χωρῶν καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, μεθ' ὧν ὡς εἴδομεν ἀνέκαθεν εὐρίσκετο εἰς στενὰς ἐμπορικὰς σχέσεις. Ὡς καὶ ἄλλοτε δὲ δὲν ἥργησε νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ ίσχυρὰ ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς νοτίου Μακεδονίας ἐπίδρασις τῶν νησιωτῶν καὶ λοιπῶν κατοίκων τῆς νοτίου Ἑλλάδος. Ἡ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ ναυτιλία ἥρχισαν ν' ἀναπτύσσωνται ἀξιολόγως, ἐὰν δὲ δὲν κατώρθωσαν εὐθὺς ἀμέσως οἱ λάδοι οὗτοι τῆς οἰκονομίας νὰ ἔξιχθῶσι μέχρι τοῦ ἐπιπέδου εἰς δ' ὃ ἀνέμενε τις, τοῦτο ὁφείλεται εἰς τὸν ἐκραγέντα ἐν τῷ μεταξὺ Ἐνδρωπαϊκὸν πόλεμον (1914—1918).

III. Ὁ μέγας οὗτος πόλεμος, εἰς ὃν εἰσῆλθον βαθμηδὸν καὶ τὰ τρία κράτη, ἄτινα κατεῖχον Μακεδονικὰ ἐάφη, ἐπέδρασεν ίσχυρῶς ἐπὶ τὴν περαιτέρῳ ἔξελιξιν τῆς οἰκονομίας δλοκλήρου τῆς Μακεδονίας. Ἀπὸ τοῦ 1915 μέχρι τοῦ 1918 ἡ χώρα αὕτη ὑπῆρξεν ἐν ἐκ τῶν πεδίων τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν ἀντιπάλων στρατευμάτων, τούτου δ' ἔνεκεν πλείστας ὅσας καταστροφὰς ὑπέστη (καταστροφὴ συνοικισμῶν, δασῶν, καλλιεργειῶν, κλπ.). Ἐν τούτοις ἔσχε καὶ τινα ὠφελήματα, κυριώτερα τῶν ὅποιων ἦσαν αἱ διὰ στρατιωτικοὺς λόγους κατασκευασθεῖσαι σιδ. γραμμαί, ἀμαξιταὶ ὅδοι, ἀποβάθραι καὶ ὑδραυλικά τινα ἔργα. Μεγαλυτέραν ὅμως ἐπίδρασιν ἔσχεν ἡ ἐν αὐτῇ ἐπὶ 4 ἑτη παρουσίᾳ ἔνευν στρατευμάτων (Γερμανικῶν, Αὐστροαυστριακῶν, Ἀγγλικῶν, Γαλλικῶν, κλπ.), προερχομένων ἐκ χωρῶν εἰς ἃς δὲ βίος δὲν ἦτο τόσον ἀπλοῦς, ὅσον ἐν Μακεδονίᾳ. Οἱ κάτοικοι τῆς Μακεδονίας δὲ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐπηρεασθῶσιν ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ ζῆν τῶν ἔνεων. Ἡρχισεν ὅθεν βαθμηδὸν νὰ ἐπικρατῇ καὶ ἐνταῦθα πολυτέλειά τις ἐν τῷ βίῳ.

Γενικῶς τὰ γεγονότα τῶν ἑτῶν 1914—18 ἀνέκοψαν τὸν μόλις ἀρεάμενον μετὰ τὴν λῆξιν τῶν Βαλκανικῶν πολέμων νέον οἰκονομικὸν προσανατολισμὸν τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς Μακεδονίας, ὡς ἐκ τῆς δημιουργηθείσης εἰς ἀκρον ἀνωμάλου καταστάσεως. Καὶ μετὰ τὴν λῆ-

ἐμπορευμάτων ὑπελογίζετο εἰς 30 ἑκατομμ. φρ. χρ. κατὰ τὰ τελευταῖα ἑτη τῆς Τουρκοκρατίας.

ξιν ὅμως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου δὲν ἐπῆλθεν εὐθὺς ἀμέσως ἐν Μακεδονίᾳ ἢ ἀναμενομένη ὁμαλότης. Τὸ μέν, ἔξηκολούθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ 1913 ἀρχάμεναι μεταναστεύσεις πληθυσμῶν, τὸ δέ, ἢ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἐμπόλεμος κατάστασις ἔξηκολούθησε μέχρι τοῦ 1923. Τὰ γεγονότα δὲ ταῦτα ἐπηρέασαν κατ' ἔξοχὴν τὴν οἰκονομίαν τῆς νοτίου Μακεδονίας, ὡς ἔκ τῆς ἀπασχολήσεως κυρίως μεγάλου ἀριθμοῦ ἐργατικῶν χειρῶν ἐν τῷ στρατεύματι.

Οὕτως αἱ καλλιεργηθεῖσαι ἔκτασίς κατὰ μὲν τὸ ἔτος 1919 ἀνήλθον εἰς 2806546 στρέμμ., κατὰ τὸ 1920 εἰς 2657443 στρέμμ., κατὰ τὸ 1921 εἰς 2683843 στρέμμ., κατὰ τὸ 1922 εἰς 2749129 στρέμμ. καὶ κατὰ τὸ 1923 εἰς 1885177 στρέμμ., ἐνῷ πρὸ τοῦ 1912 ἢ ἔκτασίς τῶν καλλιεργουμένων κατὰ μέσον ὅρον ἐτησίως γαιῶν ἀνήρχετο εἰς πλέον τῶν 3000000 στρεμμάτων.

IV. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνικῆς ἔκστρατείας (1919-1922) ἐπέφερεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1922 μεγάλας μεταβολὰς ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς νοτίου Μακεδονίας. Συνεπείᾳ τῆς ἐκ τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς Θράκης ἀποχωρήσεως τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῶν χωρῶν ἔκεινων ἦναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν ἑλευθέραν Ἑλλάδα. Τὸ πλεῖστον τῶν προσφύγων τούτων ἐνεκατεστάθη ἐν Μακεδονίᾳ, ὃπου ἥδη ἀπὸ τινων ἐτῶν εἰχον ἀρχίσει νὰ συρρέωσι καὶ ἄλλοι Ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ ἐκ τῶν παραλίων τοῦ Εὗξείνου καὶ ἐκ Βουλγαρίας προερχόμενοι. Τὴν ἐγκατάστασιν τῶν προσφύγων ἐπηκολούθησεν (δυνάμει τῶν συνθηκῶν) ἢ ἀποχώρησις τῶν Τουρκοφώνων καὶ Βουλγαροφώνων πληθυσμῶν, ἥτις ἐν μικρᾷ κλίμακι εἶχεν ἀρχίσει ἥδη ἀπὸ τοῦ 1913.

Συνεπείᾳ τῶν γεγονότων τούτων ἐδημιουργήθη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Μακεδονίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1922-3 λίαν ἀνώμαλος κατάστασις, ἡς ὁ ἀντίκτυπος ὑπῆρξεν ἰσχυρότατος ἐπὶ τῶν πλείστων κλάδων τῆς οἰκονομίας, καὶ ἔξοχὴν δὲ ἐπὶ τῆς γεωργίας. Κλάδοι τινὲς ὅμως, ὡς ἡ ἀλιεία καὶ ἡ βιομηχανία, ἐπωφελήθησαν τούναντίον εὐθὺς ἀμέσως τὰ μέγιστα ἐκ τῶν γεγονότων τούτων.

Ἡ ἀλιεία ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν διετέλει ἐν μεγάλῃ παρακμῇ. Ἡ ἐγκατάστασις ὅμως εἰς τὰ Μακεδονικὰ παράλια ἀλιευτικῶν πληθυσμῶν ἐκ τῶν παραλίων τοῦ Εὗξείνου καὶ τῆς Προποντίδος, ἀνεζωγόννησε τὸν κλάδον τοῦτον.

Ἡ νεωτέρα ἐπίσης βιομηχανία προσέκρουεν ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ εἰς μεγάλας δυσχερείτερις ὅχι μόνον ἐνεκεν τῆς ἐλλείψεως καυσίμων ὑλῶν, ὅλλα καὶ ἐνεκεν τῆς ὑψώσεως τῶν ἡμερομισθίων. Μία τῶν συνεπειῶν τοῦς διφορμοιώσεως τῶν διαφόρων τιμημάτων τῆς Μακεδονίας μετὰ τῶν κριτῶν εἰς ἀ προσηρτήθησαν ὑπῆρξεν ἢ ἀκρίβεια τοῦ βίου, ἥτις ταχύτερον ἔξε-

δηλώθη ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ, τῇ καὶ ταχύτερον ἀφομοιωθείσῃ, δπου τὰ ἡμερομίσθια κατ' ἀνάγκην, συντελούστης καὶ τῆς σπάνεως ἐργατικῶν χειρῶν ὃς ἔκ τῆς ἀθρόας εἰς Ἀμερικὴν μεταναστεύσεως, ὑψώθησαν τὰ μέγιστα, φθάσαντα μέχρι τοῦ τριπλασίου⁽¹⁾). Διὸ καὶ κατὰ τὸ μέχρι τοῦ 1923 διάστημα, παρὰ τὴν τάσιν, ἦν δεικνύουν οἱ ἐπιχειρηματίαι τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος πρὸς ἐκβιομηχάνησιν τῆς χώρας των, ὁ κλάδος οὗτος τῆς οἰκονομίας μικρὰς σχετικῶς προόδους ἔπειτέλεσεν ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ, ἐν ᾧ μέχρι τοῦ 1923 δλίγα σχετικῶς νέα μεγάλα ἐργοστάσια (περὶ τὰ 15) ἰδρύθησαν⁽²⁾, καίτοι εἰς πολλὰς περιουχὰς τῆς χώρας αἱ πτῶσεις τῶν ὑδάτων ἥδυναντο ν' ἀντικαταστήσωσι τὴν ἔλλειψιν τοῦ γαιάνθρακος. Ἡ δύναμις δὲ τῶν μετρηθεισῶν μόνον μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν ὑδραυλικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας ἀνέρχεται εἰς 50000 Λπ. περίπου. Ἡ τοῦ συνόλου ὅμως αὐτῶν εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα⁽³⁾.

Ἡ συσσώρευσις ὅμως πολυαριθμων προσφυγικῶν πληθυσμῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων δὲν ἦσαν γεωργικοί, ηὕξησεν ἀποτόμως τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐργατικῶν χειρῶν καὶ ἐπομένως τὰ ἡμερομίσθια κατέστησαν σχετικῶς καμηλότερα. Εἰς τὸν εὐνοϊκὸν τούτον διὰ τὴν βιομηχανίαν παραγόντα, δέον νὰ προσθέσῃ τις καὶ τὴν μεταξὺ τῶν προσφύγων παρουσίαν τεχνιτῶν εἰδικῶς κατηφοισμένων εἰς διαφόρους κλάδους τῆς βιομηχανίας καὶ δὴ εἰς τοιούτους ἐλάχιστα διαδεδομένους μέχρι τότε ἐν Μακεδονίᾳ (ταπτουργίαν, κλπ.)⁽⁴⁾. Ἀπὸ τοῦ 1923 ὅθεν παρατηρεῖται ἴσχυροτέρα τάσις ἐκβιομηχανίσεως, ἵδια ἐν τῇ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Βερμίου καὶ μέχρι τοῦ Νέστου χώρᾳ (Κάτιφ Μακεδονίᾳ). Κατὰ τὸ 1926 ἐπὶ πληθυσμοῦ 1300000 κατ., δσος ἡτο περίπου ὁ τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας, ὑπῆρχον 48782 ἐργάται (βιομηχανίας)⁽⁵⁾. Καὶ ἐνῷ κατὰ τὸ 1912 δὲν ὑπῆρχον ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ πλειότερα τῶν 25-30 ἀξιολόγων ἐργοστασίων, κατὰ τὸ 1925 ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ὑπερέβαινε τὰ 100, ἀντιπροσωπεύοντα ὅλους τοὺς κλάδους τῆς βιομηχανίας⁽⁶⁾.

(1) Κοφινᾶ. Τὰ Οίκον. τῆς Μακεδονίας σελ. 214

(2) Περὶ τῆς ἐν τῇ Κεντρικῇ Ἑλληνικῇ Μακεδονίᾳ ἔξελιξεως τῆς βιομηχανίας κατὰ τὴν περιόδον ἐκείνην καὶ μέχρι τέλους τοῦ 1923 δρα N. Μικέλη. «Η βιομηχανία τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας».

(3) Περὶ τῶν ὑδραυλικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλ. Μακεδονίας δρα Γ. Χαριτάκη «Η Ἑλληνικὴ Βιομηχανία» σελ. 242

(4) Περὶ τῆς συμβολῆς τῶν τεχνιτῶν τούτων εἰς τὴν ἐκβιομηχάνισιν τῆς δῆλης Ἑλλάδος δρα Ξ. Ζολώτα. «Η Ἑλλάς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως» σελ. 66-68

(5) «Ο ἀριθμὸς οὗτος ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἐν τῇ σελ. 93 τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας Γ. Χαριτάκη ἀναλυτικῶν κατὰ νομοὺς καὶ κλάδους βιομηχανίς; πίνακος ἐργατῶν τῆς δῆλης Ἑλλάδος.

(6) Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1924 ὑπῆρχον τὰ ἔξης κατὰ κλάδους ἀξιόλογα ἐργο-

Ἐκ τῆς ἐγκιαστάσεως ὅμως τῶν προσφύγων ἐπωφελήθησαν βαθμηδὸν καὶ ὄλοι οἱ ἄλλοι κλάδοι τῆς οἰκονομίας, οὕτως ὡστε ἥδη ἀπὸ τοῦ 1925, πρώτου δύναται τις εἰπεῖν ἔτους πλήρους ὁμαλότητος ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ, ἡ χώρα αὗτη παρουσιάζει πολὺ καλὴν εἰκόνα οἰκονομικῆς ζωῆς. Ἡ κίνησις τοῦ μεγαλυτέρου αὐτῆς λιμένος, ὃστις μετὰ τὸ 1912 ἐστερήθη μεγάλης ἐκτάσεως ἐνδοχώρας, παρουσιάζει, ἥδη ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου, σημαντικὴν αὔξησιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς Τουρκοκρατίας, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ κατωτέρῳ πίνακος.

Καταπλεύσαντα εἰς λιμένα Θεσσαλονίκης πλοῖα.

		1911		1925	
Ἄτμόπλοια	960	1.043.020	τόν.	1569	1.260.825
Ίστιοφόρα	1699	53.148	»	141	6.287
	2.659	1.096.168		1710	1.267.092

Κατὰ τὸ ἔτος 1925 ἐξεφορτώθησαν ἐν τῷ λιμένι τῆς Θεσσαλονίκης 445,625 τόν. ἐμπορευμάτων ἔναντι 341,942 κατὰ τὸ 1911, ἐφορτώθησαν δὲ 82,811 τόν. ἔναντι 82818 κατὰ τὸ 1911. Ἡ κίνησις ὅμως τοῦ λιμένος τῆς Θεσσαλονίκης ηὔησεν ἔτι πλέον ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας ἐλευθέρας ζώνης ἐν αὐτῷ, θέλει δὲ ἔτι μᾶλλον αὐξῆθη ἐν τῷ μέλλοντι ὡς ἐκ τῆς διαμορφωθείσης ἐν τῇ Κεντρικῇ Εὐρωπῇ καταστάσεως. Ἡ διάλυσις τῆς Αὐστροουγγαρίας ἐστέρησε τὰς ἐκατέρωθεν τοῦ Μέσου Δουνάβεως χώρας τῶν ἐπὶ τῆς Ἀδριατικῆς λιμένων, οἵτινες περιῆλθον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν Ἰταλίαν. Αἱ χώραι ἐπομένως αἴται μὴ ἔχουσαι πλέον ἴδιους ἐθνικοὺς λιμένας ἥρχισαν νὰ χρησιμοποιῶσι, πρὸς καλυτέραν ἔξυπηρότησιν ἄλλως τε τοῦ ἐξωτερικοῦ των ἐμπορίου, τόσον τοὺς ἐπὶ τῆς Βορείου καὶ τῆς Βαλτικῆς Γερμανικοὺς λιμένας τοῦ Ἀμβούργου καὶ τοῦ Στετείνου, δοσον καὶ τοὺς παρὰ τὸν Εὗξεινον Ρουμανικοὺς τοῦ Γαλαζίου καὶ τῆς Βραΐλας, δοσον τέλος καὶ τὸν ἐν τῷ Αἰγαίῳ Ἐλληνικὸν τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ τελευταῖοι οὕτοι εἶναι ἀσυγκρίτως καταλληλάτεροι παντὸς ἄλλου διὰ τὸ μετὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐμπόριον των, δι' ὃ καὶ ἄλλοτε ἡ Δυαδικὴ Μοναρχία ἀπεγνωσμένας κατέβαλε προσπαθείας ὅπως διανοίξῃ μέχρις αὐτοῦ οἰκονομικὴν διέξοδον διὰ μέσου τῶν Ἰλλυρικῶν (Βοσνίας, Ἐρζεγοβίνης, Νοβί-Παζάρ, κλπ.) καὶ Μοισιακῶν (Σερβίας) χωρῶν.

στάσια: 8 μηχανολογικῶν βιομηχ., 5 οἰκοδομικῶν, 30 κλωστικῶν καὶ ὑφαντικῶν, 30 βιομηχ. εἰδῶν διατροφῆς, 4 χημικῶν βιομηχ., 11 βιομ. δέρματος, 10 χάρτων καὶ ἐκτυπώσεως, 1 εἰδῶν ἱματισμού, 5 κατεργασίας ξύλου, περὶ τὰς 45 καπνοκοπικαὶ μηχαναὶ καὶ περὶ τὰς 35 σιγαροποιητικαὶ. (Οἱ κατάλογος οὗτος κατηγορίσθη ἐπὶ τῇ βάσει στοιχείων ληφθέντων κυρίως ἐκ τῆς «Ἐλληνικῆς βιομηχανίας» τῶν K. Ἀργυροῦ καὶ N. Μικέλη).

‘Η ἐπὶ τὴν γεωργικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Νοτίου Μακεδονίας ἐπίδρασις ἐκ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν προσφύγων βραδέως σχετικῶς ἔξεδηλώθη, καταστᾶσα κυρίως αἰσθητή ἀπὸ τοῦ 1926, δτε εἶχε συμπληρωθῆ πλέον κατὰ μέρος ἡ ἀγροτικὴ ἀποκατάστασις αὐτῶν. Οὗτως, ἐνῷ κατὰ τὸ ἔτος 1924 εἶχον καλλιεργηθῆ 3.313.101 στρέμμα, καὶ κατὰ τὸ 1925 3.388.097, κατὰ τὸ 1926 αἱ καλλιεργηθεῖσαι γαῖαι ἀντῆλθον εἰς 4.161.704 στρέμμα., κατὰ δὲ τὸ 1927 εἰς 4.132.737.’ Η γεωργικὴ δὲ παραγωγὴ τοῦ ἔτους 1927, ἀνωτέρᾳ τῆς ἐπὶ Τουρκοκρατίας, εἶχεν ὡς ἀκολούθως:

Σιτηρά	2.684.957	μετρ. στατ.	(σίτος 1.050,975)
*Οσπρια	70.245	»	»
Προϊόντα λαχανοκήπων	234.327	»	»
Βιομ. καὶ ἀρωματ. προϊόντα	392.921	»	» (καπνὸς 339,236)
Ζωτροφ. προϊόντα	363,656	»	»
*Αμπελ.	160,312	»	»
*Ελαιον	12,473	»	»
*Ελαῖαι	5.843	»	»

V. Αἱ συνέπειαι τῆς ἀτυχοῦς διὰ τὴν ‘Ελλάδα ἐκβάσεως τοῦ πρὸς τὴν Τουρκίαν πολέμου δὲν κατέστησαν αἰσθηταὶ μόνον ἐπὶ τῆς οἰκο νομίας τῆς νοτίου Μακεδονίας, ἀλλ’ ἐν συμχρῶ καὶ ἐπὶ τῆς βιοείου. ‘Η ἐρήμωσις τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ πολλῶν Μικρασιατικῶν περιφερειῶν ὡς ἐκ τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ ‘Ελληνικοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν, ἦναγκασε τὴν Τουρκικὴν κυβέρνησιν νὰ παροτρύνῃ τοὺς Τουρκικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Βοσνίας καὶ τῆς βιοείου Μακεδονίας ὅπως ἐγκαταλείψωσι τὰ μέρη ἐκεῖνα καὶ ἐγκατασταθῶσιν εἰς Θράκην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν. Οὕτως ἀπεχώρησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐκ τῆς Νοτιοσλαυΐκῆς Μακεδονίας πολυάριθμοι Τούρκοι καὶ δὴ ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἀπετέλουν τὰ καλύτερα γεωργικὰ στοιχεῖα τῆς χώρας ταύτης. ‘Ο ἐκ τῆς ἀποχωρήσεως δὲ ταύτης ἀντίκτυπος ἐπὶ τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν δὲν εἶναι ἀνάξιος λόγουν, ὡς δὲν ἥτο ἐπὶ τὴν ἐμπορικὴν καὶ βιοτεχνικὴν ζωὴν τῆς χώρας ταύτης καὶ ὁ ἐκ τῆς ἀποχωρήσεως πολυαρίθμων ‘Ελλήνων.

Αἱ μετακινήσεις γενικῶς πληθυσμῶν, αἵτινες ἔλαβον χώραν ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, μεγάλως ἐπηρέασαν τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας ταύτης, τόσον ὡς ἐκ τῆς μεταβολῆς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῶν διαφόρων περιφερειῶν, ὃσον καὶ ὡς ἐκ τῶν ἐν τῇ κοινωνικῇ καὶ ἐθνολογικῇ συγκροτήσει τοῦ ἀληθυσμοῦ τῆς χώρας μεταβολῶν. ‘Αλλ’ ἄρα γε, ἢ τε κατανομὴ καὶ ἡ ποιοτικὴ συγκρότησις τοῦ πληθυσμοῦ ἔξησκουν καὶ ἄλλοτε οὖν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, ἰσχυρὰν ροπήν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

§ 24. Ἀριθμητικὴ δύναμις καὶ κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ.

I. Ἡ πρώτη ἀπογραφὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας ἐγένετο κατὰ τὸ 1904, ἐπομένως μόνον διὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἔχομεν ἀκριβῆ στοιχεῖα περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης καὶ τῆς κατὰ περιοχὰς κατανομῆς του. Διὰ τοὺς πρὸ τοῦ 1904 χρόνους οὐδὲν θετικὸν δεδομένον ἔχομεν καὶ μόνον ἐκ πληροφοριῶν συγγραφέων τῶν διαφόρων ἐποχῶν καὶ ἐστιν ὅτε καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν σωζομένων ἔρειπίων δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὸν ἑκάστοτε πληθυσμὸν τῆς χώρας ταύτης.

Ἡ ἔκτασις τῆς ὅλης Μακεδονίας δὲν εἶναι ἀνωτέρα τῶν 50 χιλ. τετρ. χιλιομ., δὲ πληθυσμὸς δὲ αὐτῆς οὐδέποτε ὑπερέβη τὰ 2 $\frac{1}{4}$, ἔκατομμύρια (μεγίστη πυκνότης 45 κάτ. κατὰ τετρ. χιλιόμ.). Ὁ φυσικὸς δῆμος πλοῦτος τῆς χώρας εἶναι ἀρκετὰ μέγας ὥστε νὰ ἐπαρκῇ καὶ δι' ἀνώτερον ἀκόμη πληθυσμὸν. Αἱ συνέπειαι ἐπομένως ἔκειναι τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, ἃς ἀναφέρομεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ δὲν ἔχουν θέσιν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Καὶ δῆμος καὶ ἐπανάληψιν ἔξεδηλώθησαν ἐν αὐτῇ. Ἀναντιρρήτως καὶ ἰστορικὰ γεγονότα προεκάλεσαν αὐτάς, οὐχ ἡτον δῆμος καὶ ἡ ἀναλογία τῆς ἐν ταῖς διαφόροις αὐτῆς περιοχαῖς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ συνέβαλεν οὐκ δλίγον εἰς τούτο.

Ἄπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν τὴν Μακεδονίαν εἰς τρεῖς ζώνας. Εἰς τὴν πρώτην, ἔκτασεως 4-5 χιλ. τετρ. χιλιομ. περίπου, ὑπάγονται αἱ παράκτιοι περιοχαὶ (ἀνατολικὸν μέρος τῆς Πιερίας, Χαλκιδική, νότιον μέρος τῆς Ἡδωνίδος). Ἡ δευτέρα, ἣντις ἔκτεινεται ἀμέσως διποισθεν τῆς προηγουμένης, περιλαμβάνει τὰς ἀπὸ Ὀλύμπου μέχρι Περονάιων Ὁρέων πεδινὰς καὶ λοφώδεις ἔκτασεις. Τὴν τρίτην τέλος, τὴν καὶ μεσογειοτέραν, ἔκτασεως 35—40 χιλ. τετρ. χιλιομ. ἀποτελεῖ διλόχληρος ἡ Ἀνω Μακεδονία (¹).

(1) Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀναφέροντες Ἀνω καὶ Κάτω Μακεδονίαν (ὅρα νησοημ. 1, σελ. 13) ἔνδουν κυριώς μόνον τὸ δρεινὸν καὶ πεδινὸν τιμῆμα, τὸ ἄνηκον εἰς τὸ Κράτος τῆς Πέλλης (ἢ Ἐδέσσης) μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Β', καθ' ὃσον ἡ ὑπόλοιπος χώρα ἔφερεν ἄλλα ὄνόματα (Παιονία, Θράκη, κλπ.).

II. Τόσον ἐκ τῶν σωζομένων ἔρειπίων συνοικισμῶν, ὅσον καὶ ἐκ τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν διαφόρων συγγραφέων (ἀρχαίων, μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων) προκύπτει ὅτι ἡ Ἀνω Μακεδονία ἦτο πάντες ἀραιότατα κατφημένη, μέχρι δὲ τοῦ 3ου π. Χ. τοὐλάχιστον αἰώνος οὐδεμία ἀξιόλογος πόλις ἀπήντα ἐν αὐτῇ. Αἱ ὀλίγαι ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Β' καὶ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ κτισθεῖσαι πόλεις (Ἡράκλεια, Αντιπάτρια, Ἀντιγόνεια, κλπ.), δὲν ἥσαν κυρίως ἢ μεγάλα παραμεθόρια φρούρια. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰώνος, δχι μόνον καὶ ἄλλαι πόλεις ἐκτίσθησαν (Περσίς, κλπ.), ἀλλὰ καὶ τινες τῶν ὑπαρχουσῶν ἀρχίζουν νὰ καθίστανται ἀξιόλογοι ὡς ἡ πρωτεύουσα τῶν Παιόνων Βυλάζωρα (¹), οἱ Στόβοι (²), ἡ Ἡράκλεια (Πελαγονία) (³), οἱ Σκοῦποι (⁴), κλπ. Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἀναφέρονται κυρίως ἡ Πρώτη Ἰουστινιανὴ (Λυχνηδός), ἡ Πρίλαπος, ἡ Καστορία καὶ τὰ Σκόπια, ἐπὶ Τουρκοκρατίας δὲ τέλος ἀκμάζουν τὸ Μοναστήριον, ἡ Κοζάνη, ἡ Πρίλαπος (Περλεπές), τὸ Ἰστίπ, τὰ Βελεσσά (Κιοπρουλοῦ), τὰ Σκόπια καὶ τὸ Τέτοβον. Οὐδεμίᾳ ὅμως τῶν πόλεων τούτων, οὔτε ἡ Πρώτη Ἰουστινιανὴ, ἥτις ὑπὸ τὸν δῆμον Ἀχρίς ὑπῆρξε προσωρινὴ καθέδρα τοῦ Βουλγαρικοῦ βασιλείου κατὰ τὸν 10ον αἰώνα, οὔτε τὰ Σκόπια, ἀτίνα κατὰ τὸν 14ον διετέλεσαν πρωτεύουσα τοῦ Σερβικοῦ βασιλείου, ἔξειλίχθη εἰς μεγαλόπολιν. Τὸ Μοναστήριον, δπερ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνεπτύχθη τὰ μέγιστα, δὲν ὑπερέβη τὸς 60.000 κατ. Γενικῶς δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν πόλεων ἐν τῇ Ἀνω Μακεδονίᾳ ὑπῆρξε πάντοτε περιωρισμένος, αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἀποστάσεις ἥσαν ἀρκετὰ μεγάλαι, ἡ ὑπαιθρος δὲ ἦτο ἀραιότατα κατφημένη. Τὸ ἀραιόν δὲ τοῦ πληθυσμοῦ ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα αἰτία ἀφ' ἐνδὸς μὲν τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων, οὓς προσέελκυν αἱ εὐφοροι, πλὴν δὲ τοῖς ταχύτερον εἰς τὰς πυκνώς κατφημένας χώρας. Ἡ Ἀνω καὶ Μακεδονία κατὰ μὲν τὸν 4ον π. Χ. αἰώνα δὲν εἶχε πυκνότητα ἀνωτέρα τῶν 8 κατ. κατὰ τετρ. χιλιόμ. (⁵), κατὰ δὲ τοὺς Ρωμαϊκοὺς καὶ Βυζαντινοὺς χρόνους δὲν φαίνεται νὰ ἥρθη μει πλείονας

‘Ημεῖς κατ’ ἐπέκτασιν ἐδόσαμεν ἐν τῇ σελ. 13 τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς Μακεδονίας εἰς Ἀνω καὶ Κάτω, ἀναφερόμενοι εἰς τὴν ὀλην ἀπὸ Σκάρδου μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νέστου χώρας.

(1) Πολυβίου 5, 97.

(2) ‘Ως προκύπτει ἐκ τῶν ἔρειπίων.’ Ορσ καὶ Δημίτσα Μακεδ. Γ. I σελ. 331.

(3) ‘Ορσ Δημίτσα Μακεδ. Γ. I σελ. 251.

(4) ‘Ως προκύπτει ἐκ τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν.

(5) Beloch, Griechische Geschichte III 1 σελ. 297.

τῶν 400-500 χιλ. κατ. (πυκνότης 15). Μόνον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δὲ πληθυσμὸς αὐτῆς κατώρθωσε νὰ προσεγγίσῃ τὸ 1 ἑκατομμύριον (πυκνότης 25-30).

III. "Ολως ἀντιδέτως πρὸς τὴν "Ανω Μακεδονίαν, αἱ παράκτιοι περιοχαὶ ἡσαν πυκνῶς κατφημέναι ἥδη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων. Ἐν μόνῳ τῷ δυτικῷ ἡμίσει τῆς Χαλκιδικῆς εἶχον ἀναγνωρισθῆ μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν περὶ τὰς 30 τούμπας, ἥδη δὲ δὲ ὉΜηρος ἀναφέρει παρακτίους τινὰς πόλεις (Αἰσύμην). Ὁ Beloch⁽¹⁾ ὑπολογίζει τὸν πληθυσμὸν μόνης τῆς Χαλκιδικῆς, κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, εἰς 120000 κατ., διλοκήρου ἐπομένως τῆς παρακτίου ζώνης θὰ ἦτο τότε περὶ τὰς 200.000 (πυκνότης 40-50). Αἱ παράκτιοι ὅμως περιοχαὶ τῆς Μακεδονίας δὲν εἶναι καὶ τόσον εὔφοροι καὶ γενικῶς δὲν φημίζονται διὰ τὸν φυσικὸν τῶν πλοῦτον. Οἱ κάτοικοι ἐπομένως τῶν πολυαριθμῶν παρακτίων πόλεων⁽²⁾, αἵτινες ἔθεωροῦντο ὡς νοτιοελληνικαὶ ἀποικίαι, ἥδη πολὺ ἐνωρὶς θὰ εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναζητῶσι μακρὰν τῆς περιοχῆς τῶν τοὺς πόρους τῆς συντηρήσεως τῶν. Ὁ σημειωθεὶς ὅθεν ὑπερπληθυσμὸς κατέστησε κυρίως τὰς παρακτίους ἐκείνας πόλεις κέντρα ναυτικὰ καὶ ἐμπορικὰ ἀποζῶντα ἐκ τῆς οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἐνδοχώρας καὶ ἐκ τοῦ ὑπερποντίου ἐμπορίου. Ἀμα ὡς ἐπομένως ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς ἐνδοχώρας κατέστη δυσχερής (ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων Φιλίππου Β'), αἱ πόλεις αὕται ἥρχισαν νὰ παρακμάζωσιν, δὲ πολυάριθμος δὲ αὐτῶν πληθυσμὸς ἥρχισε βαθμηδὸν νὰ διασκορπίζηται. Οἱ ἄλκιμοι ἄνδρες μὴ δυνάμενοι νὰ γίνωσι πειραταὶ (ὡς συνέβαινε συνήθως εἰς τὰς παρακμάζουσας ναυτικὰς πόλεις) ὡς ἐκ τῆς γενικωτέρας τότε καταστάσεως, ἦναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα ἢ νὰ ἐκπατρισθῶσιν εἰς τὰς κατακτηθείσας ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου πλουσίας χώρας τῆς Ἀνατολῆς.

"Εκτοτε, κυρίως ὅμως ἀπὸ τῶν πρώτων μ.Χ. αἰώνων, ἡ παράκτιος Μακεδονικὴ ζώνη ἦτο ἀραιότατα κατφημένη, μὴ ἀριθμοῦσα πλειόνας τῶν ὅσων ἡ χώρα δύναται νὰ συντηρήσῃ ἐξ ἤδιων. Ἐν τούτοις εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου ἥδη ἀπὸ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἔξελίσσεται εἰς μεγαλόπολιν ἡ ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου κτισθεῖσα Θεσσαλονίκη. Καὶ ταύτης ὅμως δὲ πληθυσμός, ὡς καὶ τῆς κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τὰ μέγιστα ἀναπτυχθείσης Καβάλλας, ἀποζῇ κυρίως ἐκ τῆς

(1) Griechische Geschichte III 1 σελ. 295

(2) Αἱ πόλεις Ἀκανθὸς καὶ Ποτίδαια εἶχον πληθυσμὸν ὑπερβαίνοντα τὰς 10.000 κατ., ἡ δὲ Ὁλυνθὸς ἥριθμει ὀλίγον πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς περὶ τὰς 25-30,000 κατ. Ἀξιόλογον πληθυσμὸν εἶχον ἐπίσης ἡ Ἀμφίπολις, ἡ Πύδνα, ἡ Κασσάνδρεια καὶ ἡ Οὐρανόπολις.

οίκονομικής ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἐνδοχώρας. Ἡ παρουσία τῶν δύο μεγάλων τούτων ἀστικῶν κέντρων, διτινα ἀριθμοῦν νῦν πλέον τῶν 300 χιλ. κατοίκων παριστᾶ φαινομενικῶς ὡς λίαν πυκνοκατφημένην τὴν παράκτιον Μακεδονικὴν ζώνην, ἵσ δ πληθυσμὸς ἔφθασε τὰ τελευταῖα ἔτη τοὺς 400.000 κατ. (ήτοι 80 κατ. κατὰ τετρ. χιλιόμ.).

IV. Ἡ μεσαία τέλος ζώνη, ἐκτάσεως 10—12 χιλ. τετρ. χιλιομ., δὲν παρουσιάζει, οὕτε τὴν μικρὰν πυκνότητα τῆς Ἀνω Μακεδονίας, οὕτε τὰς μεγάλας διακυμάνσεις τῶν παρακτίων περιοχῶν, ἀλλὰ πάντοτε σχεδὸν ἐκέκτητο πληθυσμὸν οὐχὶ πολὺ ἀπέχοντα τοῦ ὁρίου, διερ ἥ παραγωγικὴ δύναμις τῆς χώρας ἐπιτρέπει. Ἡδη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς πρέπει νὰ ἦτο ἀξιόλογος, ως συνάγεται τοῦλάχιστον ἐκ τῆς παρουσίας τόσων τουμπῶν, κατ' ἐξοχὴν πολυαριθμων ἐν τῷ μεταξὺ Λουδίου καὶ λίμνης Λαγκαδᾶ τμήματι (περὶ τὰς 50). Δὲν θ' ἀπειχέ τις δὲ πολὺ τῆς πραγματικότητος ἀν ὥριζε τὸν πληθυσμὸν τῆς ζώνης ταύτης, ἐν ᾧ ἡ πρώτη ἀξιόλογος πόλις ("Εδεσσα) ἀναφαίνεται ἥδη ἀπὸ τοῦ 7ου ἡ δου π. Χ. αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ 4ου δὲ ἀρχῆς ουν νὰ πληθύνωνται τὰ ἀστικὰ κέντρα (Πέλλα, Ἀπολλωνία, Βέρροια, Φύλιπποι, Ἡράκλεια ἢ Σιντική, κλπ.), εἰς 100.000 κατ. διὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν (πυκνότης 10), εἰς 400.000 διὰ τὸν 4ον καὶ 3ον π. Χ. αἰῶνα (πυκνότης 35) καὶ εἰς 200—400.000 διὰ τοὺς Μέσους αἰῶνας (πυκνότης 20—35). Νῦν ἡ ζώνη αὗτη ἀριθμεῖ περὶ τὰς 700.000 κατ. (πυκνότης 60).

Ἡ παρατηρουμένη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (μέχρι τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος) μεγάλη σχετικῶς δυσαναλογία μεταξὺ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως τῆς χώρας συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐκμεταλλεύηται ἡ ζώνη αὗτη οἰκονομικῶς ὑπὸ τῶν παρακτίων πόλεων καὶ τινων νοτιο-ελληνικῶν πολιτειῶν ('Αθηνῶν, κλπ.). Ἐκτοτε ὅμως, καταστᾶσα πολυ-ανθρωποτέρᾳ καὶ ἀποτελέσασα, ἐν ταύτῳ καὶ τὸ κέντρον τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους ἀπηλλάγη τῆς τοιαύτης μετά τῶν ναυτικῶν πολιτειῶν οἰκονομικῆς σχέσεως.

Γενικῶς ἐν τῇ μεσαίᾳ ζώνῃ τῆς Μακεδονίας, ὡς ἐκ τῆς παρατηρουμένης καλῆς ἀναλογίας μεταξὺ πληθυσμοῦ καὶ παραγωγικῆς δυνάμεως τῆς χώρας, πάντοτε σχεδὸν ἐπεκράτει ὁ ἀγροτικὸς καὶ μικροαστικὸς βίος. Καὶ σήμερον ἀκόμη, παρὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν προσφύγων, ἥτις προεκάλεσεν ἀπότομον αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ, μόνον δύο πόλεις, ἡ Δράμα καὶ αἱ Σέρραι ὑπερβαίνουν τὰς 20 χιλ. κατ., τριῶν δὲ ἡ τεσσάρων, Βερροίας, Ναούσης, Ἐδέσσης (καὶ Γιανιτσῶν) ὁ πληθυσμὸς κυμαίνεται μεταξὺ 10 καὶ 20 χιλ.

V. Τὸ ἀραιόν ὅθεν τοῦ πληθυσμοῦ ἐν τῇ Ἀνω Μακεδονίᾳ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐπὶ μακρὸν διατήρησιν τοῦ ποιμενικοῦ καὶ

πτοιχειώδους ἀγροτικοῦ βίου ἐν αὐτῇ, πλὴν κοιλάδων τινῶν καὶ ὑψηλέδων (λεκανοπέδιον Τετρόβου, κοιλάς Μέσου Μπρεγκάλνιτσα, κοιλάς Πόντου, κοιλάς Ἀλιάκμονος, κλπ.), ὅπου ὡς ἔκ τῆς μεγαλυτέρας πυκνότητος ἀνεπτύχθη βαθμηδὸν καὶ μικροαστικὸς βίος.

Ἡ καλὴ σχετικῶς ἀναλογία μεταξὺ πληθυσμοῦ καὶ παραγωγικῆς δυνάμεως τῆς χώρας ἐν τῇ Κάτω Μακεδονίᾳ (πλὴν τῶν παρακτίων περιοχῶν), συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπικρατῇ ἐν αὐτῇ καθ' ὅλας σχεδὸν τὰς ἐποχὰς δ ἀγροτικὸς καὶ μικροαστικὸς βίος. Μεγάλη βιομηχανία καὶ ζωηρὸν ἐμπόριον δὲν ἀνεπτύχθησαν εἰμὴ σπανίως καὶ εἰς ὥρισμένα μόνον κέντρα, κυριώτερα τῶν δοπίων ὑπῆρξαν, αἱ Σέρραι ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἡ Δράμα, ἡ Βέροια καὶ ἡ Ἱδεσσα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη.

Ἡ μεγάλη τέλος εἰς ὥρισμένας ἐποχὰς πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ (κατὰ πολὺ ὑπερτέρου τῆς παραγωγικῆς τῆς χώρας δυνάμεως) τῶν παρακτίων περιοχῶν, συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐν αὐταῖς μεγάλην ἀνάπτυξιν τῶν τεχνῶν, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας.

Ο πληθυσμὸς ὅμεν, ὡς ποσότης μόνον θεωρούμενος, ἔξήσκησεν οὐ μικρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς οἰκονομίας τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς Μακεδονίας. Ἡ παρατηρούμένη ὅμως κατὰ τινας περιόδους μεγάλη ἀπόστασις μεταξὺ τῆς οἰκονομίας τῶν παρακτίων περιοχῶν καὶ τῆς τῆς ἐνδοχώρας, δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὴν διαιροφάν τῶν ἀναλογιῶν μεταξὺ παραγωγικῆς δυνάμεως τῆς χώρας καὶ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν συγκρότησιν τοῦ πληθυσμοῦ.

§ 25. Ἡ κοινωνικὴ συγκρότησις τοῦ πληθυσμοῦ.

I. Εἰς τὰς πολυαριθμούς παρακτίους πόλεις τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, αἵτινες κατὰ τὴν παράδοσιν ἔθεωροῦντο ὡς ἀποικίαι τῶν νησιωτῶν καὶ τῶν νοτιοελλήνων, δ κοινωνικὸς βίος ἥδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἴστορικῶν χρόνων ἥτο παρόδιοις πρὸς τὸν ἐν ταῖς ναυτικαῖς καὶ ἐμπορικαῖς πολιτείαις τῆς νοτίου Ἑλλάδος. Δημιούργημα τῆς χάριν ἀσφαλείας συνενώσεως νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὸ συνθήκας ἵσως καλυτέρας τῶν ἐν τῇ πατρὶ των (¹), αἱ πόλεις ἐκεῖναι, εἴχον δργάνωσιν στηριζομένην εἰς

(1) Ὁ Θουκυδίδης (A,2) καὶ ὁ Πλάτων (Νομ. Δ 708 β) ἀπέδιδον τὴν ἴδρυσιν τῶν ἀποικιῶν εἰς τὴν Ἕλλειψιν γαιῶν (ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι καὶ ταῖς νήσοις Ἐκ τῶν νεωτέρων, δ Guiraud (La propriété foncière en Grèce σελ. 79 καὶ ἔκεις) ἀποδίδει αὐτὴν κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἡ ἱδιοκτησία ἥτο οἰκογενειακὴ καὶ δχτ

τὸν σεβασμὸν τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν οἰκογενειῶν⁽¹⁾, ἀργότερον δὲ καὶ τῆς πλήρους ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου. Ἐκάστη τῶν πόλεων τούτων ἀπετέλει ἴδιαν πολιτείαν κυβερνωμένην ὡς καὶ ὅλαι σχεδὸν αἱ Ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, κατ' ἀρχὰς μὲν μᾶλλον ὀλιγαρχικῶς, ἀκολούθως δὲ δημοκρατικῶς.

Εἰς τὰς πολιτείας ταύτας ἡ οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τῶν κατοίκων περιορίζεται ἐντὸς μόνον τῆς ἴδιας αὐτῶν πόλεως⁽²⁾. Ἐχομεν δὲν εἰς τὰ Μακεδονικὰ παράλια τόσα μικροσκοπικὰ κρατίδια ὅσαι ἥσαν αἱ ἐν αὐταῖς πόλεις (ἄνω τῶν 50).

Ἡ ἐλευθερία ἐνεργείας τῶν κατοίκων, ἡ καλὴ διοικητικὴ δογάνωσις ὁφειλομένη εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν τῶν ἴδιων ἐπίβλεψιν τῶν τῆς πόλεως (εἰς τὰς πόλεις ταύτας ὡς καὶ εἰς ὅλας τὰς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, δ στενὸς σύνδεσμος τοῦ πολίτου πρὸς τὴν πολιτείαν εἶχεν ἀναπτύξῃ τὰ μέγιστα τὸ αἴσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ), δ σεβασμὸς τῆς ἴδιοκτησίας καὶ ἡ ἄμιλλα τέλος, ἥτις ἀνεπτύσσετο πρὸς τὰς γειτονικὰς πολιτείας, συνέβαλον τὰ μέγιστα εἰς τὴν εὐημερίαν τῶν μικρῶν ἐκείνων πόλεων.

Ἀπὸ τοῦ 5ου π. Χ. αἰώνος εἰσάγεται εἰς εὐρεῖαν σχετικῶς κλίμακα ἡ χρησιμοποίησις δούλων διὰ τὰς βαρείας ἔργασίας καὶ ἐπομένως καθίστανται πλέον προσοδοφόροι αἱ τε πολυάριθμοι μεταλλευτικαὶ ἐπιχειρήσεις, ὡς καὶ αἱ βιομηχανικαὶ τοιαῦται. Γενικῶς ὅμως ἡ χρησιμοποίησις τῶν δούλων δὲν εἶναι τόσον ἐπωφελῆς εἰς τὴν οἰκονομίαν, δσον φαίνεται ἐκ πρώτης ὅψεως. Ἡ παραγωγὴ εἶναι βραδεῖα καὶ δαπανηρά. ἡ τεχνικὴ παραλύει, ἡ βιομηχανία καὶ ἡ γεωργία δὲν ἔξελίσσονται⁽¹⁾. Ἡ χρησιμοποίησις ὅμως δούλων συντελεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὸν σχηματισμὸν μεγάλων περιουσιῶν παρὰ τῶν χρησιμοποιούντων αὐτοῖς. Δὲν θὰ ἐβράδυνεν δὲν εἰς τὰς μεγάλας Μακεδονικὰς παραλίους πόλεις νὰ σχηματισθῇ ἀφ' ἐνὸς μὲν εὐάριθμος τάξις εὐγενῶν τοῦ πλούτου, ἀφ' ἐτέρου δὲ πολυάριθμος τοιαύτη σχετικῶς ἀπόδων.

Ἄργότερον, τινὲς τῶν πόλεων ἐκείνων ἐμεγεθύνθησαν ὑπὲρ τὸ δέον, ὡς ἡ Ἀκανθός, ἡ Ἀμφίπολις, ἡ Ποτίδαια, κλπ., ἡ καὶ ἐκτίσθησαν νέαι μεγάλαι τοιαῦται διὰ συνοικισμοῦ τῶν κατοίκων πολλῶν μικρῶν πόλεων ὡς ἡ Ὁλυνθός, κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ

ἀτομικὴ, δ δὲ *Toutain* (*L' économie antique* σελ. 33 καὶ ἔξῆς) εἰς διάφορα αἴτια, ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, ἐμφυλίους πολέμους, κλπ.).

(1) "Ορα Fustel de Coulanges, *La cité antique*, σελ. 144 καὶ ἔξῆς καὶ σελ. 151 καὶ ἔξῆς (γενικῶς περὶ τῶν ἀρχαίων πόλεων).

(2) "Ορα Pöhlman. *Geschichte der Sozialen Frage und des Sozialismus in der Antiken Welt* σελ. 115 (γενικῶς περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλην. πόλεων).

(3) "Ορα C. Barbagallo, *Trajonto di una civiltà* (γαλλ. μετάφρ. σελ. 71)

πολέμου καὶ αἱ Κασσάνδρεια, Θεσσαλονίκη, καὶ Οὐρανόπολις, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰῶνος. Εἰς αὐτὰς κατ’ ἀνάγκην ἡ διοίκησις δὲν ἦτο πλέον τόσον ἀπλῆ, ὅσον εἰς τὰς μικροτέρας, αἱ δὲ κοινωνικαὶ σχέσεις κατέστησαν μᾶλλον πολύπλοκοι⁽¹⁾.

II. Ἐν τῇ ἐνδοχώρᾳ ἀνέκαθεν φαίνεται ὅτι ἐπεκράτει μεγάλῃ σχετικῷς ἐλευθερίᾳ καὶ ἀπλότης κοινωνικῶν σχέσεων. Ἐν τῇ Ἀνφ Μακεδονίᾳ, μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Β’, δι πληθυσμὸς εἶχεν ἀκόμη στοιχειώδη κοινωνικὴν συγκρότησιν. Ἔζη εἰς κώμας ἀτειχιστούς καὶ ἡσχολεῖτο μὲ τὴν θήραν, τὴν κτηνοτροφίαν καὶ στοιχειώδεις τινὰς καλλιεργείας. Φαίνεται δὲ ὅτι ἀπετέλει μικρὰ κοινωνικὰ (πολιτειακὰ) συγκροτήματα ἐπὶ κεφαλῆς τῶν διποίων ἦτο ἀρχηγός τις. Βαθμηδόν, τινὲς τῶν ἀρχηγῶν ἐκείνων ἐπεξέτεινον τὴν ἐπιρροήν των ἐπὶ πολλῶν ὅμιδων. Οὔτω συνεκροτήθησαν μεγαλύτερα κράτη, ὧν γνωστότερα εἴναι τὸ τῶν Λυγκηστῶν⁽²⁾, τὸ τῶν Παιόνων, τὸ τῶν Ἐλιμιωτῶν⁽³⁾ καὶ τὸ τῶν Ὁρεστῶν⁽⁴⁾. Παρομοία περίπου ἦτο καὶ ἡ μορφὴ τῆς ἐν τῇ Κάτῳ Μακεδονίᾳ ἡγεμονίας Βισαλτίας — Κρητωνίας, ἣς οἱ κάτοικοι πλὴν τῶν ἄλλων ἔξεμεταλλεύοντο καὶ τὰ ἐν τῇ χώρᾳ των πλούσια ἀργυρωρυχεῖα.

III. Πολυπλοκωτέρα ἦτο ἡ κοινωνικὴ συγκρότησις τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ κράτους τῆς Ἐδέσσης, ὅστις ἐπίσης μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἔζη εἰς κώμας ἀτειχιστούς, μίαν δὲ μόνην ὀχυρωμένην ἀξιόλογην πόλιν εἶχεν, τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ Ἐδεσσαν (ἢ Αίγας). Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ λαοῦ τούτου ἦτο δὲ βασιλεύς, περὶ ὃν πολυάριθμος αὐλὴ εὐγενῶν καὶ στρατιωτικῶν. Ἡ πατριαρχικὴ αὕτη μοναρχία, φεουδαλικὴ καὶ ἀπόλυτος ἐν ταῦτῳ, ἐκέκτητο τεραστίαν κτηματικὴν περιουσίαν, ἥτις ἀπετέλειτο ἀπὸ ἀπεράντους καλλιεργησίμους ἔκτασεις, ἀπὸ ἐκτεταμένα δάση καὶ ἀπὸ μεταλλεία τινα. Τῆς περιουσίας ταύτης ἐπωφελοῦντο τὰ μέγιστα καὶ οἱ εὐγενεῖς, εἰς οὓς πολλάκις παρεχώρουν οἱ βασιλεῖς τὴν ἐπικαρφίαν μεγάλων κτημάτων ἥ καὶ τοὺς ἔδωρουν αὐτά. Λέγεται ὅτι οἱ 180 ἑταῖροι τοῦ Φιλίππου κατεῖχον τόσας γαίας, ὅσας 10000 Ἑλληνες. Οὔτως ἐν τῷ κράτει τούτῳ, ὅπερ βαθμηδὸν ἀπερρόφησεν δλας τὰς ἄλλας ἡγεμονίας, τέλος δὲ καὶ τὰς παρακτίους πόλεις, εἶχε δημιουργηθῆ ὑπεράνω τῆς ἐλευθέρας τῶν ἀρχοτῶν τάξεως καὶ τάξις μεγάλων γαιοκτημόνων⁽⁵⁾.

(1) Περὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν πόλων κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ὁρα G. Clotz, *La cité grecque*, σελ. 345 καὶ ἔξῆς.

(2) Θουκυδ. Δ. 82.

(3) Θουκυδ. Β. 99.

(4) Θουκυδ. Β. 80.

(5) Clotz, *Le travail dans la Grèce ancienne* σελ. 407.

Ἐπὶ Ἀρχελάου αἱ διάφοροι κῶμαι τειχίζονται. Ἀρχίζει ἐπομένως ν' ἀναπτύσσηται ὁ ἀστικὸς βίος, ὃστις ἀπὸ τοῦ 400 π. Χ. ἔχει δύο κέντρα, καθόσον ἡ πρωτεύουσα μετεφέρθη εἰς Πέλλαν, τῆς Ἐδεσσῆς παραμεινάσης πλέον ὡς κέντρον τοῦ μετὰ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἐμπορίου. Παραλλήλως διμως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀστικοῦ βίου βαίνει καὶ ἡ αὐξῆσις τῆς ἴσχυος τῶν μεγιστάνων καὶ μεγάλων γαιοκτημόνων. ² Ή αὐλὴ τῆς Πέλλης, ητις ἔξιχνή εἰς τὸ ὑψιστὸν σημεῖον τῆς λαμπρότητος αὐτῆς ἐπὶ Φιλίππου Β', ἐκέκτητο ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀρχελάου ἀρκετὴν αἰγλην. Τὰ ἔσοδα τῆς αὐλῆς προήρχοντο τὸ μέν, ἐκ τῶν ἀργυρωρυχείων τῆς Βισαλτίας καὶ ἀπὸ Φιλίππου Β' καὶ ἐκ τῶν χρυσωρυχείων τοῦ Παγγαίου, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἔκμισθώσεως τῶν κτημάτων. Καὶ τὰ ἔσοδα ἐπίσης τῶν εὐγενῶν προήρχοντο κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς ἔκμισθώσεως τῶν κτημάτων των. Αἱ μεγάλαι δὲ κτηματικαὶ περιουσίαι τῶν εὐγενῶν ἐσχηματίσθησαν κυρίως ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, ὃστις λέγεται διτὶ ἀπερχόμενος εἰς τὴν Ἀσίαν ἐδωρήσατο πολλὰ τῶν βασιλικῶν κτημάτων εἰς τοὺς μεγιστᾶνας αὐτοῦ.

Ἐν τῷ κράτει τούτῳ ὅθεν ὑπῆρχε μὲν πολυάριθμος ἐλευθέρων ἀγροτῶν τάξις, τὰ καλύτερα διμως κτήματα ἀνήκον ἡ εἰς τὸν βασιλέα ἡ εἰς τοὺς εὐγενεῖς, οἵτινες ἔξεμίσθουν αὐτὰ εἰς τοὺς χωρικούς. Ἡ τοιαύτη διμως κατάστασις ἰδιοκτησίας δὲν εἶναι εύνοϊκὴ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας, καθ' ὃσον δ ἀγρότης, ἐφ' ὃσον δὲν εἶναι κύριος τῆς γῆς, ἢν καλλιεργεῖ, γνωρίζει δὲ διτὶ μέρος τῆς συγκομιδῆς θέλει περιέλθῃ εἰς τὸν ἰδιοκτήτην, δὲν καταβάλλει μεγάλας προσπαθείας πρὸς αὐξῆσιν τῆς παραγωγῆς. Δι' ὃ καὶ διάλδος οὗτος τῆς οἰκονομίας δὲν ἥτο καὶ πολὺ ἀνεπτυγμένος ἐν τῷ Μακεδονικῷ βασιλείῳ. Οἱ ἀγρόται, ἵδια ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Β', προετίμων νὰ κατατάσσωνται εἰς τὸν στρατόν, ἀπὸ τῆς κατακτήσεως δὲ τῆς Ἀσίας ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡρχισαν καὶ νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς τὰς πλουσίας τῆς Ἀνατολῆς χώρας.

IV. Ἐπὶ Ἀντιγονιδῶν ἀρχίζει νὰ διαμορφοῦται καὶ ἐν τῇ Ἀνῷ Μακεδονίᾳ κοινωνικὸς βίος παρόμοιος πρὸς τὸν ἐν τῇ Κάτῳ καὶ ταῖς πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου χώραις, ἔξακολουθεὶ διμως νὰ ὑφίσταται, τόσον ἡ τάξις τῶν εὐγενῶν, ὃσον καὶ ἡ πολυάριθμος τοιαύτη τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν. Οὕτως, ἐνῷ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ ἔξακολουθοῦν ὑφιστάμεναι αἱ παλαιαὶ κοινωνικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ σχέσεις μεταξὺ μεγαλοκτηματιῶν ἐκμισθωτῶν καὶ ἀγροτῶν καὶ ἐν γένει ποιαὶ τις τραχύτης διέπει τὰ τοῦ βίου (ἀνδροκρατία), εἰς τὰς πόλεις καὶ αὐτὰς ἄκρυμη τὰς πλέον ἀπομεμακρυσμένας τῆς θαλάσσης διαμορφοῦται βαθμηδὸν κοινωνικὸς βίος παραπλήσιος τοῦ τῶν νοτιοελλήνων μὲ πάσας τὰς διὰ τὴν οἰκονομίαν συνεπείας αὐτοῦ (ἀνάπτυξις τῶν τεχνῶν, τοῦ ἐμπορίου, κλπ.).

Αἱ Μακεδονικαὶ πόλεις πάντοτε ἐκέκτηντο αὐτονομίαν τινά, ὅχι

μόνον ἔκειναι, αἴτινες ἡσαν ἄλλοτε ἐλεύθεραι καὶ κατεκτήθησαν ὑπὲ τοῦ Φίλιππου, ἀλλὰ καὶ ἔκειναι, αἴτινες ἐκτίσθησαν ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας (Φίλιπποι, κλπ.), πλὴν ἵσως τῶν παραμεθογίων τοιούτων. ‘Η τοιαύτη δ’ αὐτῶν αὐτοτέλεια συνέβαλεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν οἰκονομικήν των πρόοδον.

Κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε ὅλη ἡ ὑπόλοιπος χώρα ὑφίστατο ἴσχυράν σχετικῶς πίεσιν ἐκ μέρους τῶν διοικούντων, πόλεις τινές, ὡς τὸ Κέλετρον, οἱ Στόβοι, ἡ Θεσσαλονίκη, κλπ. ἐκηρύχθησαν ἐλεύθεραι, τὰ μέγιστα δὲ ὡς ἐκ τούτου εὐημέρησαν. Καὶ ἡ οἰκονομία ὅμως τῆς ὑπαίθρου ἥρχισε ν' ἀναπτύσσεται, καθ' ὃσον μετά τὴν ἐν Πύδνῃ μάχην οἱ Ρωμαῖοι κατήργησαν τὰς ἐπαχθεῖς ἔκεινας ἀγροτικὰς μισθώσεις⁽¹⁾. Κατόπιν δὲ τούτου ἡ τάξις τῶν γεωργῶν ἀνεκουφίσθη τὰ μέγιστα.

Ἐν Μακεδονίᾳ, δπως καὶ εἰς ὅλον τὸν Ἑλληνορρωμαϊκὸν κόσμον ἡ χρησιμοποίησις δούλων ἐν τοῖς διαφόροις ἔργοις εἶχεν ἐπιταθῆ ἀπὸ τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος. Ἡ κοινωνικὴ ὅμως αὕτη διάκρισις μεταξὺ ἐλευθέρων πολιτῶν καὶ δούλων, ἡτις ὡς εἴδομεν πᾶν ἄλλο ἢ ἐπωφελῆς ἦτο διὰ τὴν οἰκονομίαν ἐξέλιπεν ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅστις ἐν Μακεδονίᾳ ἀρχίζει νὰ εἰσδύῃ ἥδη ἀπὸ τοῦ 1ου αἰῶνος. Αἱ πρῶται χριστιανικαὶ κοινότητες ἰδρύθησαν περὶ τὸ ἔτος 53 ἐν Θεσσαλονίκῃ, Φιλίπποις καὶ Βερροίᾳ, ταχέως δὲ διεδόθη ἡ νέα θρησκεία καθ' ὅλην τὴν χώραν.

V Ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ, ἡς ἀπὸ τοῦ 395 μ. Χ. ἀπετέλει μέρος ἡ Μακεδονία, δὲν ὑφίστατο ἐπὶ πολὺ οὔτε φεουδαλισμός, οὔτε ἡ ἐν τῇ Δύσει οὐχὶ πολὺ διαφέρουσσα τῆς ἀρχαίας δουλοπαροικία. Ἀπὸ τῶν χρόνων ὅμως τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων εἶχεν ἀρχίσει νὰ σχηματίζεται ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ κατ' ἀρχάς, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας τῆς Ἀρχαίας Ἐλλάδος τάξις εὐπατριδῶν. Ταύτην ἀπετέλουν γαιοκτήμονες ἴσχυροί καὶ πλουσιοί ὑπερέχοντες πολὺ κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ πλούτου καὶ τῆς μορφώσεως τῶν ἵπποτῶν τῆς Δύσεως⁽²⁾. Οἱ εὐπατρίδαι δὲ οὗτοι προσεπάθουν βαθμηδὸν νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἀναλώμασι τοῦ κράτους καὶ τοῦ λαοῦ.

Τὴν πρώτην νίκην αὐτῆς ἡ μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ ἀριστοκρατία ἤρατο δι’ ἐπαναστάσεως γινομένης εὐθὺς μετά τὴν ἔκλειψιν τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Ἰσαάκιος δὲ Κομνηνός, ἐπίσημος γαιοκτήμων ἐκ Κασταμῶνος τῆς Παφλαγονίας, γίνεται ἀρχηγὸς κινήματος τῶν εὐγενῶν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ ΣΤ, ὅστις καὶ ἦναγκάσθη νὰ παραι-

(1) Δρόύσεν. Ἰστορία τῶν Ἐπιγόνων Α. σελ. 117

(2) Χέρτσβεργ. Ἰστορία τῆς Ἐλλάς κλπ. I σελ. 416

τηθῇ. Τὴν 2 Σεπτεμβρίου 1017 ὁ Ἰσαάκιος οὗτος στέφεται αὐτοκράτωρ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγ. Σοφίας. Στερεωθεὶς οὕτως ὁ φεουδαλισμὸς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἥρχισε νὰ ἐπεκτείνεται καὶ ἐν Εύρωπῃ. Μεγάλως προώδευσεν ἰδίᾳ ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ἐπεκράτησε δὲ ὁριστικῶς ἐπὶ τῶν Ἀγγέλων. Οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες οἱ συνεναίσει τῶν στρατηγῶν τῶν ἐπαρχιῶν αὐξάνοντες διηγεκῶς τὰς συγκτήσεις (*latifundiens*) αὐτῶν καὶ τὸ ἡμισυ τῆς ἐπαρχίας ὑπάγοντες οὕτως ὑπὸ τὴν ἔαυτῶν ἔξουσίαν, ἡγωνίζοντο οὐχ ἡτον ἐπιτυχῶς νὰ ἴδρυσωσι ἡμιανεξαρτήτους δυναστείας (¹). Οὕτω βαθμηδὸν ἐπεκράτησε καὶ ἐν τῇ Βυζαντινῇ αὐτοκρατορίᾳ ὁ φεουδαλισμὸς πρὸς ξημίαν τῇς τε κρατικῆς συγκεντρωσεως καὶ τοῦ λαοῦ. ‘Η μετ’ ὀλίγον δὲ ἐπελθοῦσα κατάληψις τῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ τῶν Φράγκων συνέβαλεν ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ κοινωνικοῦ τούτου συστήματος.

‘Η ἀνάκτησις τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (² Ηπειρωτῶν) ἐκλόνισε τὸν ἐν τῇ χώρᾳ φεουδαλισμόν, δὲν ἔξεριζωσεν ὅμως αὐτόν. Μέχρι τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως ὑφίσταντο ἐν Μακεδονίᾳ φεουδαλικάι τινες ἡγεμονίαι (Χριστοπόλεως, κλπ.).

VI. ‘Η τουρκικὴ κατάκτησις ἀπήλευψε τελείως πᾶν ἔχνος φεουδαλισμοῦ, ἐδημιούργησεν ὅμως ἄλλας κοινωνικὰς σχέσεις. Οἱ Τούρκοι διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν (πασάδες) δὲν ἦσαν μὲν φεουδάρχαι, ἔξήσκουν ὅμως ἐνίστε πίεσιν παφομοίαν πρὸς τὴν τῶν ἀρχόντων ἔκείνων. Καὶ ἡ μεγάλη ἀγροτικὴ ἴδιοκτησία ἐπίσης ἐπεκράτησε τότε ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, δῆπον αἱ καλύτεραι γαῖαι ἀπετέλεσαν τὰ λεγόμενα τσιφλίκια, ἀτινα παρέμενον συνήθως ἀκαλλιέργητα ἢ ἐν ἀγροναπαύσει κατὰ τὰ $\frac{2}{3}$ τῆς ἐκτάσεως αὐτῶν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον μέρος ἔξεμισθοῦτο ὑπὸ τῶν ἴδιοκτητῶν εἰς τοὺς χωρικοὺς ἔναντι τοῦ $\frac{1}{2}$, τῆς συγκομιδῆς. Εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀγροτικὴν τάξιν δὲν παρέμειναν ἢ αἱ πτωχότεραι γαῖαι, ἀποτελέσασαι μικρὰς ἴδιοκτησίας (κεφαλοχώρια). Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν ὅμως τῶν Τούρκων (1912) αἱ μεγάλαι ἴδιοκτησίαι ἥρχισαν ν' ἀπολλοτριῶνται, τούλαχιστον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Μακεδονίᾳ. Οὕτως ἡ ὑπαιθρος περιέρχεται βαθμηδὸν πλέον εἰς τοῦς ἀγρότας.

Γενικῶς καθ' ὅλας σχεδὸν τὰς ἐποχὰς ἡ κοινωνικὴ συγκρότησις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας ἦτο καλή. Αἱ ταπεινωτικαὶ ἔκεīναι σχέσεις, αἴτινες εἰς ἄλλας χώρας συνέδεον μεγάλα τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς ἔτερα (εἴλωτες καὶ περίοικοι ἐν Λακεδαιμονί, πενέσται ἐν Θεσσαλίᾳ, κλπ.), ἦσαν ἀγνωστοί ἐν αὐτῇ, ἢ δὲ χρησιμοποίησις δούλων ἦτο πολὺ περιωρισμένη. Πνεῦμα ἐλευθερίας καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὸν πλησίον καὶ τάσις ἀποκρούσεως πάσης ἐκ μέρους ἄλλου ταπεινώσεως, ἐπεκράτουν πάν-

(1) Χέρτσεργ, ‘Ιστορία τῆς εὐλάδος, κλπ. σελ. 522

τοτε σχεδὸν παρὰ τοῖς Μακεδόσιν. Τὸ μεγαλόφρον δὲ καὶ ὑπερήφανον τῶν κατοίκων τῆς Μακεδονίας ὠφείλετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν φυλετικὴν καὶ ἐθνικὴν σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας ταύτης

§ 26. Ἡ φυλετικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ.

I. Ὡς εἴδομεν ἐν τῷ περὶ τῶν ἴστορικῶν γεγονότων κεφαλαίῳ (§ 121, II), τὸν πυρῆνα τοῦ Μακεδονικοῦ λαοῦ, ἀπετέλεσαν τὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς III π. X. χιλιετηρίδος κατελθόντα ἐκ τῶν Παραδουναβίων χωρῶν Ἑλληνικὰ φῦλα, πρὸς ἀνεμίχθησαν ἀργότερον καὶ τινα Θρακικά. Τὰ Ἑλληνικὰ φῦλα ἐν τῇ Κάτω Μακεδονίᾳ θὰ εὑρον ἀναμφιβόλως καὶ ἄλλους παλαιοτέρους οἰκήτορας, περὶ δὲν ὅμως οὐδὲν γνωρίζομεν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες συνήθιζον ν' ἀποκαλοῦσι τοὺς παλαιοτέρους κατοίκους τῆς χώρας των Πελασγούς. Ὡς Πελασγοὺς δύνεν ἐθεώρουν καὶ τοὺς πρώτους κατοίκους τῆς Μακεδονίας⁽¹⁾. Τὸ ὄνομα ὅμως τῶν Πελασγῶν φαίνεται ὅτι εἶναι γενικὸν καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς φυλετικὴν τινα διμάδα, προῃλίθε δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῆς φύσεως τῶν πεδιῶν ἐκτάσεων τῆς χώρας, αἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι πλούσιαι εἰς στάσιμα ὕδατα. "Ολαι σχεδὸν αἱ Μακεδονικαὶ τοῦμπαι κεῖνται εἰς πεδινὰ μέρη⁽²⁾, πολλαὶ δὲ (Γόνας, ⁽³⁾ κλπ.), παρουσιάζουν ἵχνη συνοικισμῶν ἐντὸς τελματωδῶν ἐκτάσεων συμπτηχθέντων⁽⁴⁾, ἵσως πρὸς ἄμυναν κατὰ τῶν ἀγρίων ζῷων, δὸν ἔβρισθε τότε ἥ χώρα. Εἰς τὰς παλαιὰς διαλέκτους τῶν βιορειοελληνικῶν χωρῶν τὰ τέλματα φαίνεται ὅτι ἐκαλοῦντο διὰ λέξεων, δὸν αἱ ρίζαι ἥσαν πελ. ἥ ελ., ὡς τεκμαίρεται ὄλλως τε καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ τελικῷ διαμορφωθείσῃ ἔνιαίᾳ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ λέξεων πέλ-αγος, πέλ-αργός, πελ-εκάνος, ἔλ-ος, τ-έλ-μα, κλπ., ληφθεισῶν ἐκ τῶν διαλέκτων ἐκείνων. Οἱ κάτοικοι ἔπομένως τῶν ἔλωδῶν πεδιάδων ὃς εἶναι ἥ Θεσσαλική, ἥ Ἡμαθιακή, τὸ ὑψίπεδον τοῦ Μοναστηρίου, κλπ. ἐκλήθησαν Πελασγοί, ἥτοι ἄνθρωποι τῶν πεδιάδων μὲ τὰ ἄφθονα στάσιμα ὕδατα.

"Ο Μακεδονικὸς δύνεν λαὸς, ἥδη ἀπὸ τῆς II π. X. χιλιετηρίδος συγχροτηθείς, ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἐκ βιορᾶ κατελθόντων Ἑλληνικῶν

(1) Colocotroni. *La Macédoine et l'Hellénisme* σελ. 6.

(2) L. Rey. *Observations sur les premiers habitats de la Macédoine*, I σελ. 9 καὶ 10.

(3) "Ἡ τούμπα αὕτη κείται παρὰ τὰς ἐκβολάς τοῦ Ἀνθεμούντος (Βασιλικάτικου ποτ.), ΝΑ τῆς Θεσσαλονίκης.

(4) Rey. *Observ. sur les premiers habitats de la Macédoine* I σελ. 146

φύλων, τῶν παλαιοτέρων κατοίκων τῆς Κάτω Μακεδονίας (Πελασγῶν). Θρακικῶν τινων φύλων καὶ εὐαρίθμων ἵσως Ἰλλυριῶν (κατὰ τὰ βιορειοδυτικὰ ἴδια). Ἡ τοιαύτη δὲ αὐτοῦ φυλετικὴ σύνθεσις παρέμεινεν ἀναλλοίωτος ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῆς γραμμαῖς μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. Αἱ διάφοροι κατὰ τὸ διαφρεύσαν διάστημα τῶν τριῶν χιλιετηρίδων ἐπελθοῦσαι μεταβολαὶ δὲν ἥσαν ἢ ἐπιφανειακαί. Οὕτε νέα στοιχεῖα προσετέθησαν εἰς μέγαν ἄριθμόν, οὔτε ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἀπεχώρισε τι τελείως. Κατὰ τὸ μακρὸν αὐτὸν χρονικὸν διάστημα δὲν ἐπῆλθεν ἢ ἀνασύνθεσις καὶ μάλιστα οὐκ δλίγας φοράς.

Οὕτω κατὰ τὰ τέλη τῆς II π. Χ. χιλιετηρίδος τὰ εἰς τὰς δρεινὰς περιοχὰς οἰκοῦντα φύλα (τὰ καὶ ὡς κυρίως Ἑλληνικὰ θεωρούμενα) κατακλύζουν τὰς πεδιάδας (§ 13 I.) ὡς ἐπίσης κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς I. πολύαριθμοι νησιῶται καὶ κάτοικοι τῶν νοτιοελληνικῶν χωρῶν, ἐκ τῶν αὐτῶν φύλων ἔξ ὅν καὶ ὁ Μακεδονικὸς λαὸς προερχόμενοι, ἐγκαθίστανται εἰς τὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς, τῆς Ἡδωνίδος καὶ τῆς Πιερίας, (§ 13, II.). Ἀπὸ τοῦ 4ου π. Χ. ἐπίσης αἰῶνος μέχρι τοῦ 3 μ.Χ., ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰσδύνουν κατὰ μικρὰς διαίδας εὐάριθμοι Ἰλλυριοὶ καὶ Γαλάται (§ 16, II) ταχέως ἀφομοιωθέντες πρὸς τὸν Μακεδονικὸν λαόν, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀρχεταὶ κινήσεις κατοίκων σημειοῦνται μεταξὺ παραλίων περιοχῶν καὶ ἐνδοχώρας (μεταφορὰ ὑπὸ Φιλίππου Ε' πληθυσμῶν παρακτίων πόλεων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐγκατάστασις εἰς τὰς πόλεις ἐκείνας Θρακικῶν φύλων, μεγάλη τάσις συγκεντρώσεως τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου πρὸς τὰς πόλεις, κλπ.). Κατὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους τέλος μεγάλας ἐπιδρομὰς τῶν Μέσων Αἰώνων οἱ ἐγκαθιστάμενοι ἐν τῇ χώρᾳ δὲν ἥσαν κυρίως ἢ ἐκβαρβαρισμέντες παλαιότεροι πληθυσμοὶ τῶν βορειοτέρων περιοχῶν ἢτοι Παίονες, Δαρδάνιοι, Θράκες καὶ Ἰλλυριοί. (§ 19, IV). Δὲν δύναται τις βεβαίως νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ἐγκατεστάθησαν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Σλαυεῖκὰ τινα, Βουλγαρικὰ καὶ Ἀβαρικὰ στοιχεῖα, ταῦτα ὅμως ἥσαν τόσον εὐάριθμα ὅστε δὲν ἥργησαν ν' ἀφομοιωθῶσι φυλετικῶς πρὸς τὸν Μακεδονικὸν λαόν, δπως ἀφομοιώθησαν καὶ ἄλλα τινὰ φύλα περὶ τῶν δποίων δὲν ποιεῖται τόσον συχνὰ λόγον ἢ ἰστορία καὶ ἄτινα ὅμως φαίνεται ὅτι κέκτηνται μεγαλυτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν φυλετικὴν σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας ἢ ἡ διὰ τῆς τρομοκρατίας ἐπιβληθείσα μειονότης τῶν Σκλαβηνῶν, Ἀβάρων Οὔννων καὶ Βουλγάρων. Ἡσαν δὲ ταῦτα οἱ ἐκ τῆς Ἡμαθιακῆς πεδιάδι ἐγκατασταθέντες⁽¹⁾, οἱ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνος ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου⁽²⁾ λα-

(1) Ἐξ αὐτῶν ἐκλήθη καὶ Βαρδάρης ὁ Ἀξιός

(2) Χέρτσβεργ Ιστορία τῆς Ἑλλάδος, κλπ. I. σελ. 472

βόντες οἰκήσεις ἐν Ἀλμωπίᾳ Παισινάκοι καὶ οἱ Κουμάνοι (¹), οἵτινες μετὰ τῶν Ὁγούζων κατώρθωσαν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα νὰ ἔγκατασταθῶσιν ἐν τῇ βιοφειοδυτικῇ Ἰδίᾳ Μακεδονίᾳ.

Καὶ κατὰ τοὺς Μέσους ὅθεν Αἰῶνας, δὲν ἐπῆλθε οἰζικὴ τις ἄλλοις οὐσις ἐν τῇ φυλετικῇ συνθέσει τοῦ πληθυσμοῦ, ἢ παρατηρουμένη δὲ μεγάλη ἀντίστασις εἰς τὴν ἀφομοιωτικὴν τοῦ Μακεδονικοῦ λαοῦ ἐνέργειαν πληθυσμῶν τινων, δὲν κέκτηται σπουδαιότητά τινα, καθ' ὅσον οὗτοι εἶναι εὐάριθμοι καὶ ἀπάντωσι καὶ εἰς πλείστας ἄλλας χώρας τῆς γῆς. Εἶναι δὲ οὗτοι οἱ Ἀθίγγανοι μὲν ἀφ' ἐνός, προερχόμενοι πιθανῶς ἔξι Ἰνδιῶν καὶ διὰ πρώτην φοράν κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ἐμφανισθέντες ἐν Μακεδονίᾳ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι. Ἀλλ' οἱ μὲν πρῶτοι δὲν ἀποτελοῦσι μόνιμον ἐν τῇ χώρᾳ πληθυσμόν, οἱ δὲ δεύτεροι δὲν δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς φῦλον (race), καθ' ὅσον δὲν εἶναι ἡ κοινότης θρησκευτικὴ καὶ κοινωνική, μεγίστης εἶναι ἀληθῆς συνεκτικότητος, ἀποτελουμένη δῆμος ἐκ διαφόρων φυλετικῶν στοιχείων (²).

Οσον ἀφορᾷ τέλος (³) τοὺς Βλάχους (ἢ Ἄρρονιμάνους) καὶ τοὺς Τούρκους, οἱ μὲν πρῶτοι ὡς εἴδομεν (§ 22. II) δὲν προέρχονται ἢ ἐκ τῶν παλαιοτέρων κατοίκων τῆς χώρας, οἱ δὲ δεύτεροι ὅτε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος εἰσέβαλον ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ δὲν ἀπετελοῦντο κατὰ πλειονότητα ἢ ἀπὸ πληθυσμοὺς τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἵτινες δὲν διέφερον φυλετικῶς κατὰ πολὺ τῶν τῆς Μακεδονίας ὡς συγχροτηθέντες καὶ ἔκεινοι ἐκ Πελασγῶν, Ἐλλήνων, Θρακοφρυγῶν, κλπ. Στοιχεῖά τινα μάλιστα αὐτῶν εἶχον μεταναστεύσει ἐκεῖ ἐκ Μακεδονίας ὡς οἱ Βρίγες ἢ Φρύγες (⁴), οἱ Δαρδάνιοι τῆς Τρωάδος (⁵) καὶ πολυνάριθμοι κάτοικοι τῶν μεγάλων πόλεων ἴμετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδροῦ κατάκτησιν τῆς Ἀσίας). Ἀλλως τε οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Τούρκων δὲν ἥσαν ἡ αὐτόχθονες, ἐκτουρκισθέντες μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς χώρας.

II. Καὶ μετὰ τὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔγκατάστασιν πολυνάριθμων προσφύγων ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ καὶ πιάλιν οἰζικὴ μεταβολὴ δὲν

(1) Τὸ ὄνομα αὐτῶν παρέμεινέν ἐν τῷ τῆς πόλεως τοῦ Κουμανόβου

(2) Pittard. *Les races et l'histoire* σελ. 430

(3) Οἱ κατ' ἐπανάληψιν εἰσβαλλόντες ἐν Μακεδονίᾳ Γότθοι, Οῦννοι καὶ Νορμανδοί, οἱ ἐπιδραμόντες εἰς τὰ νοτιώτερα αὐτῆς Σαρακηνοὶ καὶ Καταλανοὶ καὶ οἱ καταλαβόντες αὐτὴν ἐπὶ τι διάστημα Φράγκοι, δὲν κέκτηται σπουδαιότητα τινὰ ἀκόμφεως φυλετικῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ, καθ' ὅσον δὲν καρέμεναν πολυνάριθμοι δύμάδες ἐξ αὐτῶν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ μόνον μεμονωμένα τινὰ ἄπομα.

(4) Ἡροδ. Z 73 Στραβ. ἐν τού Ζ 25

(5) Νικολαΐδου, Ἰστορία Ἐλληνισμοῦ σελ. 25—26

ἐπῆλθεν ἐν τῇ φυλετικῇ συνθέσει τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας ταύτης, καθόσον οἱ πρόσφυγες οὗτοι προήρχοντο κυρίως ἐκ τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἡς εἶδομεν ἀνωτέρῳ δποίᾳ ἡτο ἡ φυλετικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ παρατηρουμένη ἐν Μακεδονίᾳ ποικιλία ἔθνοτήτων, ἡτις τόσα ζητήματα ἐδημιουργήσει κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας δὲν εἰναι ἡ φαινομενική, συνισταμένη εἰς διαφοράς τῶν λαλουμένων διαλέκτων καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων, διφειλομένας εἰς τὴν κατὰ τὸ μεταξὺ 12ον καὶ 15ον αἰῶνος διάστημα ἐπιβολὴν διὰ τῆς τρομοχρατίας ὡρισμένων μειονοτήτων. Εἶχε δὲ ἡ λεγομένη αὕτη ἔθνολογικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας, ἡτις παρίστανεν αὐτὸν κατὰ τὰ $\frac{1}{3}$ ὡς Τουρκικὸν καὶ Βουλγαρικὸν ὡς ἀκολούθως, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος.

Κατὰ τὴν Τουρκικὴν στατιστικὴν τοῦ 1904 εἰς τὰ βιλαέτια Κοσσυφοπεδίου, Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης ὑπῆρχον :

“Ελληνες	647	χιλιάδες
Σλαυόφωνοι (¹)	558	»
Μουσουλμάνοι	850	» (εξ ὅν περὶ τὰς 200 χιλ. Ἀλβανοί).
Διάφοροι (Ἐβραῖοι,		
Αθίγγανοι, κλπ.)	100	»

Τὰ τρία δμως ταῦτα βιλαέτια περιλαμβάνουν καὶ περιοχάς, αἵτινες οὔτε γεωγραφικῶς, οὔτε ίστορικῶς δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἐὰν δὲν λάβωμεν μόνον τὰς καθαρῶς Μακεδονικὰς περιοχάς, ἔχομεν κατὰ τὴν αὐτὴν στατιστικὴν τὰς ἔξης ἀναλογίας.

Γεωγραφικὴ Μακεδονία (2) Ἰστορικὴ Μακεδονία (3).

“Ελληνες	520	χιλ.	630	χιλ.
Σλαυόφωνοι	450	»	350	»
Τούρκοι	500	»	500	»
Διάφοροι (Ἀλβανοί, Ἐβραῖοι, κλπ.)	150	»	150	»

Μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους αἱ ἀνωτέρῳ ἀναλογίαι ἥρχισαν ν' ἀλλοιοῦνται. Τὸ μέν, Τουρκικὸν πληθυσμὸν μετηνάστευσαν ἐκ τινῶν περιοχῶν τῆς Μακεδονίας εἰς τὸ Ἀσιατικὸν τῆς Τουρκίας ἔδαφος, τὸ δέ, ἀρχετοὶ Βουλγαρόφωνοι ἐγκατέλειψαν τὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Σερβίαν περιελθόντα Μακεδονικὰ ἔδαφη. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Ἑλληνικοὶ

(1) Ἡ μὲν κυβέρνησις τῇ Σόφιας διατείνεται ὅτι οὗτοι εἰναι κατὰ πλειοψηφίαν Βούλγαροι, ἡ δὲ τοῦ Βελιγραδίου ὅτι εἰναι Σέρβοι.

(2) “Ορα εἰσαγωγὴν III.

(3)   »   II.

πληθυσμοὶ ἀναγκασθέντες νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ Βουλγαρικὸν ἔδαιφος κατέφυγον εἰς τὸ εἰς τὴν Ἑλλάδα περιελθὸν τμῆμα τῆς Μακεδονίας, δῶρον ἐγκατεστάθησαν ἐπίσης καὶ πολλοὶ ἐκ τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος χάριν ἐμπορίου.

Οὕτω κατὰ τέλη τῆς δευτέρας δεκαετηρίδος τοῦ παρόντος αἰώνος ἡ ἐθνολογικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὅλης Μακεδονίας εἶχε περίπου ὡς ἀκολούθως:

Γεωγραφικὴ Μακεδονία.		Ιστορικὴ Μακεδονία.	
Ἐλληνες	650 χιλ.	700	χιλ.
Σλαυόφωνοι	420 »	330	»
Τούρκοι	450 »	450	»
Διάφοροι	150 »	150	»

Μετὰ τὴν ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀποχώρησιν τῶν Ἐλληνικῶν στρατευμάτων μεγάλαι μᾶζαι τοῦ Μικρασιατικοῦ καὶ Θρακικοῦ Ἐλληνισμοῦ κατέφυγον εἰς τὸ Ἐλληνικὸν τμῆμα τῆς Μακεδονίας. Δυνάμει ἀφ' ἑτέρου τῆς Συνθήκης Λωζάνης οἱ Τουρκικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Ἐλληνικῆς Μακεδονίας, ἐγκατέλειψαν τὴν χώραν. Οὕτω συνεπείᾳ τῶν μεγάλων τούτων μεταναστεύσεων καὶ ἄλλων μικροτέρων τοιούτων (ἀποχώρησις ἀρκετῶν Τούρκων καὶ πολλῶν Βουλγαροφώνων ἐκ τῆς Νοτιοσλαυαϊκῆς Μακεδονίας, κλπ.), ἡ σημερινὴ ἐθνολογικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὅλης Μακεδονίας ἔχει περίπου ὡς ἀκολούθως.

Γεωγραφικὴ Μακεδονία.		Ιστορικὴ Μακεδονία	
Ἐλληνες	1250 χιλ.	1440	χιλ.(1)
Σλαυόφωνοι	450 »	350	»
Τούρκοι	250 »	150	»
Διάφοροι	150 »	150	»

III. Τίνα σημασίαν ὅμως κέχτηται διὰ τὴν οἰκονομίαν, ἡ τοιαύτη ἡ ἀλλοία φυλετικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας :

Οίονδήποτε προϊὸν τοῦ πολιτισμοῦ ἀπαξ ἀνακαλυφθέν, ἀπαξ καταστὰν περιουσία ὡρισμένης τινὸς ἀνθρωπινῆς διμάδος δύναται νὰ ἔξαπλωθῇ καὶ πέραν τῶν ὁρίων ταύτης, νὰ γίνῃ κτῆμα ὅλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐὰν δὲ ἡ ἔξαπλωσις δὲν λαμβάνει πάντοτε χώραν,

(1) Κατὰ τὸν ὑπὸ τῆς Ἑπιτροπῆς Ἀποκαταστάτεως Προφύγων δημοσιευθέντα ἀποιογισμὸν τῶν μέχρι τοῦ 1926 ἐπιτελεσθέντων (Société des Nations. L'Etablissement des Réfugiés en Grèce. Genève 1926) ἐν τῇ Ἐλληνικῇ Μακεδονίᾳ αἱ ἀνάλογαι εἰχον ὡς ἔτης : Ἐλληνες 1341000 (88 %), Βουλγαρόφωνοι 77000 (5, 1 %), Τούρκοι 2000 (0,1 %) καὶ διάφοροι 91000 (6 %).

τοῦτο δὲν πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ ὅτι ἡ ἀνακάλυψις ἢ ἡ μέθοδος ἢ ἡ ἐφεύρεσις δὲν εἶναι τοιαύτης φύσεως ὥστε νὰ δύνανται κατ' ἀρχὴν εἰς πάντας νὰ διαδοθοῦν καὶ παρὰ πάντων νὰ χρησιμοποιηθοῦν, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι πᾶσα ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἔχει ἑκάστοτε φύάσει εἰς τοιοῦτον σημείον ἔξελίξεως πολιτισμοῦ ὥστε νὰ ὑποδεχθῇ καὶ προσοικειωθῇ πάντα τὰ ἑκάστοτε ἀποκτήματα τοῦ πολιτισμοῦ⁽¹⁾.

Εἰς τοιαύτην δὲ κατάστασιν εὐρίσκοντο ὅλοι ἔκεινοι οἱ λαοί, (Ιλλυριοί, Γαλάται, βόρειοι Θράκες, Ἀβαρες, Σλαβοί, Βούλγαροι, καλπ.) οἵτινες ὡς ἀναφέρουν οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς κατ' ἐπανάληψιν εἰσέβαλον ἐν Μακεδονίᾳ. Ἡ ἀνάμειξις δύνεις ἔστω καὶ εἰς μικρὰν κλίμακα τῶν νέων τούτων ἀνθρωπίνων δμάδων, μετὰ τῶν παλαιοτέρων κατοίκων τῆς Μακεδονίας², ἐπέφερε βραδύτητα εἰς τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω ἔξελιξιν τοῦ πολιτισμοῦ ἐν αὐτῇ. Τούτου δ' ἔνεκεν καὶ ἡ οἰκονομία τῆς Μακεδονίας καθ' ὅλους τοὺς Μέσους Αἰώνας δὲν παρουσιάζει ἀξιόλογον ἔξελιξιν, ἀλλὰ διαρκῶς ἀμφιταλαντεύεται περὶ ἐν ὕρισμάν τοῦ ἐπίπεδον.

Καὶ αὐτὰ μὲν προκειμένου περὶ τῆς εἰσόδου πληθυσμῶν ὁπισθόδρομικῶν. "Οταν ὅμως εἰσέλθουν εἰς μίαν χώραν πληθυσμοὶ τὰ αὐτά μετὰ τῶν οἰκητόρων αὐτῆς προσόντα κεκτημένοι ἢ καὶ ἀνώτερα, τότε ἀντὶ ἐπιβραδύνσεως τῆς ἔξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν αὐτῇ ἔχομεν ἐπιτάχυνσιν. Οὕτως ἡ ἐγκατάστασις τῶν νησιωτῶν καὶ νοτιοελλήνων κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς I π. X. χιλιετηρίδος ἐπέφερε τὴν μεγάλην ἔκεινην τῆς οἰκονομίας ἀνάπτυξιν ἐν τῇ Κάτω Μακεδονίᾳ, ἥτις ἔξεδηλώθη ἐν ὅλῃ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ αὐτῆς κατὰ τὸν 5ον καὶ 4ον π. X. αἰῶνα. Καὶ τότε μὲν ἔνεκεν διαφόρων λόγων ἡ ἐκ τῆς διεισδύσεως τῶν νοτιοελλήνων ἐπίδρασις ἔξεδηλώθη σχετικῶς βραδέως, ἔχομεν ὅμως καὶ παράδειγμα ταχυτάτης ἐπιδράσεως καὶ μάλιστα σύγχρονον, τὴν ἐγκατάστασιν τῶν προσφύγων. Ἐκ τῆς ἀναμίξεως αὐτῶν μετὰ τῶν παλαιοτέρων κατοίκων ἐπῆλθεν ἀποτόμως μεγίστη ἀνάπτυξις ὅλων σχεδὸν τῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας (§ 2.3 IV).

(1) «Γ. Χαριτάκη». Αἱ περὶ ἔξελίξεως τῶν κοινωνιῶν, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς καλλιεργείας (Kultur) ίδεαί τοῦ Alfred Weber καὶ ὁ νεοελληνικὸς κοινωνισμὸς» (Ἄρχειον τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, 1924 τεῦχος A, σελ. 30).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἐκ τῆς λεπτομεροῦς ἐν τοῖς προηγουμένοις ἔρευνης περὶ τῆς συμβολῆς τῶν διαφόρων συντελεστῶν ἐν τῇ διαμορφώσει τῆς οἰκονομίας τῆς Μακεδονίας, συνάγει τις κυρίως τὰ ἔξης: "Οτι μεταπτώσεις τινὲς καὶ ἐπιβραδύνσεις ἐν τῇ ἔξελίξει, τόσον τῆς ὅλης οἰκονομίας, ὃσον καὶ κεχωρισμένως ακλάδων τινῶν αὐτῆς, ἔξηγοῦνται ἐν μέρει ὡς ἐκ τοῦ πολλάκις δυσκόλου τῆς ἀμέσου προσαρμογῆς εἰς τὰς προόδους τῆς τεχνικῆς (§ 11, III) ἢ ἐνεκεν μεταβολῶν, αἴτινες ἐπηλθον ἐν τῇ φυλετικῇ ἢ κοινωνικῇ συνθέσει τοῦ πληθυσμοῦ (§ 26 καὶ § 25), σπανιώτερον δὲ ἐνεκεν ἀλλοιώσεων τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος (§ 11, III)." Οτι κυρίως ἡ παρατηρουμένη κατωτέρα γενικῶς τῆς οἰκονομίας ἀνάπτυξις τοῦ ἐπιπέδου ἐκείνου, ὅπερ δι μέγας φυσικὸς πλοῦτος τῆς χώρας καὶ ἡ καλὴ γεωγραφική της θέσις ἐπιτρέπουσιν, δέον ν' ἀποδοθῇ, τὸ μέν, εἰς τὸ ἀραιόν τοῦ πληθυσμοῦ (§ 24), τὸ δέ, εἰς τὸ διτηνὸν ἡ χώρα αὕτη κατὰ μὲν τὴν ἀρχαιότητα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡτο πολιτικῶς κατατετμημένη (§ 13, 15) τιμήματα δὲ μεγάλα αὐτῆς διετέλουν ὑπὸ ἔνεας ἐπιρροὰς (§ 14), κατι δὲ τοὺς Μέσους Αἰῶνας κατέστη πεδίον ἀλλεπαλήλων μετακινήσεων λαῶν (§ 19, 20 καὶ 21) καὶ μόνον εἰς ὁρισμένας χρονικὰς περιόδους (Ρωμαϊκοὶ Χρόνοι, περίοδοί τινες τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, Τουρκοκρατία) ἐκέπητο σχετικὴν ἡσυχίαν καὶ πλήρη ἐνότητα, κατὰ δὲ τὸν 4ον καὶ 3ον π. Χ. αἰῶνα, ὅτε κατώρθωσε ν' ἀποτελέσῃ ἐνιαῖον ἴσχυρὸν ἐθνικὸν κράτος (§ 16 καὶ 17) δὲν ἡδυνήθη νὰ ἔλθῃ εἰς στενὴν οἰκονομικὴν ἐπαφὴν μεδ' ὁρισμένων γειτονικῶν χωρῶν καὶ δὴ τῶν πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου, ὡς ἐκ τῆς ἀντιδράσεως ἐνίων τινῶν ἐκ τῶν νοτιοελληνικῶν πολιτειῶν. "Οτι τέλος χάρις εἰς τὸ πυκνὸν τοῦ πληθυσμοῦ (§ 24 III) καὶ εἰς τὴν στενὴν οἰκονομικὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου χωρῶν καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ὁφείλετο κατὰ μέγα μέρος ἡ μεγάλη οἰκονομικὴ ἀκμὴ τῶν πρὸς τὸ Αἰγαίον Μακεδονικῶν περιοχῶν (§ 13, 16, 23).

II. Πρὸς πλήρη ὅμως ἔξηγησιν τῶν παρατηρουμένων μεταπτώσεων, δέον νὰ λάβῃ τις ὑπὸ ὄψιν καὶ τὰς προσπαθείας, αἴτινες κατεβλή-

θησαν ἔκάστοτε ὑπὸ ὁρισμένων ἀτόμων ἢ ὁργανισμῶν πρὸς τὸ καλὸν τῆς χώρας ταύτης. Ἀναντιφρόντως ἡ μεγάλη κατὰ τὸν 4ον καὶ 3ον π. Χ. αἰῶνα ὑλικὴ εὐημερία ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς Μακεδονίας ὠφείλετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰς στρατιωτικὰς καὶ πολιτικὰς ἐπιτυχίας τοῦ Φιλίππου Β', τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ, τοῦ Ἀντιγόνου Δώσωνος καὶ τοῦ Φιλίππου Ε' (§ 16 καὶ 17), οὐχ ἥττον δύμως δὲν πρέπει νὰ παρέλθουν ἀπαρατήρητοι καὶ αἱ προσπάθειαι, ἃς κατέβαλον πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν διαιφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας οἵ τότε ἀσκοῦντες τὴν διοίκησιν ἐν τῷ Μακεδονικῷ Κράτει, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ τῶν πολυαριθμων Ἑλλήνων, οἵτινες εἰσδύσαντες ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ὅχι μόνον εἰσήγαγον τὰς ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν ἐν χρήσει τελει τέρας μεθόδους, ἀλλὰ καὶ προσωπικῶς εἰργάσθησαν οὐκ δλίγον διὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαιφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας. Καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐπίσης τῆς Τουρκοκρατίας καλὴ σχετικῶς τῆς οἰκονομίας ἐν γένει κατάστασις, δὲν ὠφείλετο μόνον εἰς τὸ γεγονός τῆς ἀπὸ ἐνιαίας κεντρικῆς διοικήσεως ἐξαρτήσεως πασῶν τῶν ἀπὸ Δουνάβεως μέχρις Αἰγαίου χωρῶν (§ 22), ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἀκαταπονήτους προσπαθείας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ στοιχείου τῆς χώρας ταύτης. Ἡ μεγάλη δὲ τέλος ἀνάπτυξις τῆς δῆλης οἰκονομίας τῆς νοτίου Μακεδονίας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, δὲν εἶναι συνέπεια μόνον τῆς εἰσροῆς προσφύγων καὶ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Τούρκων (§ 23), ἀλλὰ καὶ τῶν προσπαθειῶν, ἃς κατέβαλεν, τόσον τὸ ἐπίσημον Ἑλληνικὸν κράτος, ὃσον καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων, ὃσον καὶ διάφοροι ὁργανισμοὶ (ἐνίσχυσις τῆς ἀγροτικῆς πίστεως εἰς μεγάλην κλίμακα ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, καλπ.), ὃσον τέλος καὶ εἰς τὰ προϊδευτικὰ στοιχεῖα τὰ ἐκ τῆς νοτίου Ἑλλάδος ἐλθόντα καὶ ἐγκατασταθέντα ἐν αὐτῇ.

III. Ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου τῆς χώρας φυσικοῦ πλούτου καὶ τῆς καλῆς αὐτῆς γεωγραφικῆς θέσεως ὃ ἀνέμενε τις ὅπως ἡ Μακεδονία, τούλάχιστον κατὰ τὰς περιόδους καθ' ἃς ἀπετέλει τὸν μέγα ἐθνικὸν κράτος, ἐνεφανίζετο καὶ μὲ ἀνεπτυγμένην τὰ μέγιστα οἰκονομίαν. Ἐν τούτοις, οὕτε κατὰ τὸν 4ον καὶ 3ον π. Χ. αἰῶνα, οὕτε κατὰ τὸν 13ον καὶ 14ον μ. Χ., παρουσίαζον ἐν αὐτῇ ἀνάλογον ἀνάπτυξιν οἱ πλεῖστοι τούλάχιστον τῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας. Τούναντίον δύμως ζωηροτέρα γενικῶς οἰκονομικὴ ζωὴ ἐπεκράτει ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ καθ' ἃς ἐποχὰς διετέλει εἰς στενὰς σχέσεις μετὰ τῶν πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου χωρῶν καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου.

Τὴν τοιαύτην ἀπὸ τοῦ νότου ἐξάρτησιν διαγράφει καὶ αὐτὴ αὐτῇ ἡ φύσις. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς Μακεδονίας κλίνει ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς ἐκ βιορρᾶ καὶ δυσμῶν πρὸς νότον καὶ νοτιοανατολικά, πρὸς τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος, εἰς ὃ ἐπίσης καταλήγουν καὶ ὅλαι αἱ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀρ-

χόμεναι κοιλάδες. Τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως δὲ σαφῶς χαρασσομένην ταύτην κατεύθυνσιν ἡ κοιλούμησε πάντοτε καὶ ὁ ἀνθρωπος. "Οχι μόνον οἱ ἔκαστοτε εἰσερχόμενοι εἰς τὴν Μακεδονίαν λαοὶ κατευθύνοντο, πρὸς τὰς παρὰ τὸ Αἴγαῖον περιοχάς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ μόνιμοι οἰκήτορες τῆς χώρας ἔτεινον πάντοτε νὰ μεταφέρωσι τὸ ποτικόν των κέντρον πρὸς τὰ παράλια τοῦ Θερμαϊκοῦ (§ 2 VI.), πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἅτινα κεῖνται πλησιέστερον πρὸς τὴν νότιον Ἑλλάδα καὶ εὐκόλως μετ' αὐτῆς ἐπικοινωνοῦσιν.

"Η τάσις αὕτη προσεγγίσεως πρὸς τὴν νότιον Ἑλλάδα δὲν ὠφεύλετο μόνον εἰς φυσικούς, ἀλλὰ καὶ εἰς οἰκονομικοὺς λόγους. Η Μακεδονία εἶναι κατ' ἔξοχὴν χώρα γε ὅγικὴ καὶ κτηνοτροφικὴ ἐπὶ πλέον δὲ κέκτηται καὶ μέγαν δασικόν, θηρευτικὸν καὶ μεταλλευτικὸν πλοῦτον, ἡ βιομηχανία δύμως δυσκόλως δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν αὐτῇ, ἔνεκεν διαφόρων λόγων (§ 11 II., κλπ). Δὲν ὑπάρχει δὲ ἐπὶ πλέον καὶ σοβαρὸς λόγος νὰ ἐπιδοθῇ ἐν αὐτῇ ὁ ἀνθρωπος εἰς τὰς τέχνας. Πρὸς τί ἄλλως τε ἀφοῦ ἡ πέριξ χώρα τοῦ παρέχει ὅλα δσα ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ ζῇ ἐν ἀνέσει; Εἰς τὰ βιοτεχνικὰ ἐπαγγέλματα δὲν καταφεύγει συνήθως ὁ ἀνθρωπος, εἰμὴ πιεζόμενος ὑπὸ τῆς σκληρᾶς ἀνάγκης τῆς ἔξασφαλίσεως τῶν πρὸς τὸ ζῆν. Κυρίως δθεν, εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, αὕτινες ὡς ἐκ τῶν συνθηκῶν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, δὲν κέκτηνται μεγάλην γεωργικὴν καὶ κτηνοτροφικὴν παραγωγὴν, ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανία. Τοισῦται δὲ χῶραι εἶναι ὅλαι σχεδὸν αἱ πρὸς νότον τῆς Ὀρθούς εἰς ἄς, ἐκτὸς τῶν ἐποχῶν γενικῆς καταπτώσεως, ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον ἥσαν πάντοτε ἀνεπτυγμένα.

Αἱ οἰκονομίαι δθεν τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς νοτίου Ἑλλάδος ἀποτελοῦν ἡ μία συμπλήρωμα τῆς ἄλλης. Τοῦτο σαφῶς κατενόησαν ὅχι μόνον νοτιοελληνικαὶ τινες πολιτεῖαι καὶ δὴ αἱ Ἀθῆναι, αὕτινες προσεπάθησαν κατὰ τὸν δον Ἰδίᾳ π. Χ. αἰῶνα νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν κυριαρχίαν τῶν ἐπὶ μεγίστου μέρους τῆς Μακεδονίας (§ 14, II., κλπ), ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς τῆς χώρας ταύτης. Φύλιππος δὲ Β', πρῶτος καπιτώρων νὰ συνενώσῃ, ἔστω καὶ χαλαρῶς, πάσας τὰς ἀπὸ Ὁρθήλου μέχρι Πελοποννήσου χώρας, δοιοὶ δὲ οἱ μετ' οὐτὸν βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας ἀπεγνωσμένας κατέβαλλον προσπαθείας δπως διατηρήσωσι τὸν πολιτικὸν σύνδεσμον μεταξὺ Μακεδονίας καὶ τῶν πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου χωρῶν, ἐξ οὗ ἐξηρτάτο οὐκ ὀλίγον καὶ ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας, τόσον ἐν τῇ μέν, δσον καὶ ἐν ταῖς δέ.

"Απὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως ἐξεπιζομένη ἡ Μακεδονία δὲν ἀποτελεῖ τι τὸ τελείως αὐτοτελές, ἀλλὰ κυρίως τμῆμα ἐνὸς συνόλου, ὃπερ ὡς γεωργαρφικὸν κέντρον ἔχει τὸ Αἴγαῖον Πέλαγος, περιλαμβάνει δὲ πάσας τὰς πέριξ τῆς θαλάσσης ταύτης χώρας (δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν,

νότιον Θράκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, Στερεάν, Πελοπόννησον, Κρήτην). Οὕτως ἔξηγεται καὶ ἡ ἀποτυχία τῶν προσπαθειῶν τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας ὅπως συγκροτήσωσι ἐθνικὸν Ἑλληνικὸν κράτος μεγάλης οἰκονομικῆς δυνάμεως μὲ βάσιν τὴν Μακεδονίαν, καθόσον ἡ χώρα αὗτη δὲν κεῖται ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ γεωγραφικού οἰκουμένην συνόλου, ἀλλὰ παρὰ τὴν περιφέρειαν αὐτοῦ. Αἱ Ἀθῆναι, αἵτινες εὑρίσκονται πλησιέστερον πρὸς τὸ γεωγραφικὸν ἐκεῖνο κέντρον, ἐπέτυχον καλύτερα ἀποτελέσματα τόσον κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰώνα (Ἀττικοδηλικὴ Συμμαχία), ὅσον καὶ κατὰ τὸν 4ον (Τρίτη Ἀττικὴ ναυτικὴ Συμμαχία). Τὴν πλεονεκτικὴν δὲ ταύτην θέσιν τῶν Ἀθηνῶν διέγνωσε καὶ ὁ μεγαλοφυῆς, ὅσον καὶ ἀτυχῆς ἐκεῖνος στρατηλάτης, Δημήτριος ὁ Πολιορκητής, ὅστις πρὶν ἦ γίνη βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας προσεπάθησε νὰ συγκροτήσῃ μέγα Πανελλήνιον κράτος μὲ κέντρον τὴν πόλιν ταύτην.

ΒΙΒΛΙΟΘΕΑ
ΑΝΤΑΤΗΣ ΙΧΩΝ
ΟΙΚΟΝ & ΕΜΠΟΡΟΥ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή

1

**ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ
ΤΟ ΦΥΣΙΚΟΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ**

Κεφάλαιον Πρώτον. Ἡ φύσις τῆς χώρας.

§ 1	Ἡ Ἐπιφάνεια	13
§ 2	Αἱ ἀκταὶ	25
§ 3	Ἡ γεωλογικὴ σύστασις τοῦ ἐδάφους	34
§ 4	Τὸ κλίμα	40
§ 5	Ὑδρογραφία	46
§ 6	Ἡ χλωρίς	53
§ 7	Οἱ ζωϊκὸς κόσμος	58

Κεφάλαιον Δεύτερον. Ἡ φύσις τῆς χώρας.

§ 8	Ἡ κεντρικὴ ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου θέσις τῆς Μακεδονίας	61
§ 9	Αἱ διὰ τῆς Μακεδονίας διερχόμεναι μεγάλαι διεθνεῖς ὁδοὶ συρκοινωνιῶν	69
§ 10	Τὰ Μακεδονικὰ ἄγκυροφύδια ὡς θαλάσσιοι λιμένες τῶν Παραδούναβίων χωρῶν	72

**ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΤΟ ΚΥΡΙΝΩΝΙΚΟΝ ΠΕΕΡΙΒΑΛΛΟΝ**

Κεφάλαιον Πρώτον. Ἡ ἔξελιξις τῆς τεχνικῆς.

§ 11	Ἐξήγησις μεταπτώσεών τινων τῆς οἰκονομίας τῆς Μακεδονίας διὰ τῆς ἔξελίξεως τῆς τεχνικῆς	75
------	---	----

Κεφάλαιον Δεύτερον. Τὰ ιστορικὰ γεγονότα.

A'	Ἄπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς εἰς ἓν κράτος συνενώσεως ὀλοκλήρου τῆς χώρας.	
§ 12	Ἡ κάθοδος τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Θρακοφρυγικῶν φύλων καὶ αἱ παλαιότεραι ἐπιδράσεις τῶν ναυτικῶν λαῶν τοῦ νοτίου Αἰγαίου	81
§ 13	Αἱ μεταναστεύσεις τοῦ τέλους τῆς II π. X. χιλιετηρίδος καὶ ἡ ἴδρυσις πολυαριθμῶν ἀποικιῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς I. Περσία καὶ Ἀθῆναι	87
§ 14	Τὸ Μακεδονικὸν Βασίλειον	92
§ 15		96

Β'. Ἀπὸ τῶν χρόνων Φιλίππου τοῦ Β' μέχρι τῶν μεγάλων κατὰ τοὺς Μέσους Αἰώνας ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων.

§ 16 Ἡ περίοδος τοῦ Πανελλήνιου χαρακτῆρος τοῦ Μακεδονικοῦ Βασιλείου 103

§ 17 Τὸ κράτος τῶν Ἀντιγονιδῶν 109

§ 18 Ἡ Μακεδονία ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους 112

Γ'. Αἱ κατὰ τοὺς Μέσους Αἰώνας εἰσβολαὶ βαρβάρων καὶ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία.

§ 19 Αἱ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ δον αἰώνος ἐπιδρομαὶ 116

§ 20 Ἡ ἴδρυσις Παραδονναβίων Σλαβικῶν κρατῶν 122

§ 21 Τὸ Φραγκικὸν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰ τελευταῖα ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας 125

Δ'. Οἱ Νεώτεροι χρόνοι.

22 Ἡ Τουρκοκρατία 127

23 Τὰ γεγονότα τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων 131

Κεφάλαιον Τεττον. Ο Πληθυσμός.

§ 24 Ἄριθμητικὴ δύναμις καὶ καταγομὴ τοῦ πληθυσμοῦ 139

§ 25 Ἡ κοινωνικὴ συγκρότησις τοῦ πληθυσμοῦ 143

§ 26 Ἡ φυλετικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ 148

